MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG
BAND CXIX—CXX

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ТОМ CXIX—CXX

ЛЬВІВ 1917

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ЗМІСТ CXIX і CXX ТОМУ.

INHALT DES CXIX und CXX BANDES.

ЖИТТЯ І ТВОРИ Т. ШЕВЧЕНКА.

Написав ІВАН СТЕШЕНКО.

Великі історичні постаті, з осібна письменники, мають одну цікаву рису: вони ніколи не вкладають ся в межі часу. Вони мов живі орґанїзми... Пройде час... вони виростуть, роздадуть ся в гору, в широчінь, і розламують ся пута старого розуміння ґенія, старих поглядів на нього.

І се не тільки що-до змісту його творчості, а й що-до життя. Люди одходять від ґенія на далечінь і одержують змогу бачити те, що ховалось від очий попередників, чого вони може й бачити не хотїли. Зявляють ся нові звістки, що інакше трактують старі факти, і знов у погляді на ґенія мусить відбутись зміна.

Все сказане відносить ся цїлком і до Шевченка. Через наше національне становище, через брак наших сил, для поясненя Шевченка зроблено, порівнюючи, небагато.

Але й сама постать Шевченка не сприяла широкості його вивчення. Він — був неблагонадежною людиною в полїтичному значінні, таким для багатьох лишаєть ся і до нинї. От через що ряд матеріялів — і його самого і про нього — мусів ховати ся в скринях або в місцях инших, — ховаєть ся там і по нинї.

От через що, а часом і незвісно через що, десятки років могли ті матеріяли лежати звісні, а власники — не свойого навіть, а переданого їм Шевченківського матеріялу — не хотїли його показувати нікому, як се вияснило ся з поемою „Марьяна", що була в охоронї Корсуна (Вѣстникъ Европы, 1914 р. № 2). Лежали і лежать через незнання власників, що з ними робити, або через небажання кудись з рук оддавати.

От через що справа з вивченням коли не творів, то життя й особи Шевченка доси затримувалась і, на жаль, у деякій мірі буде ще затримуватись. А тим часом знання життя Шевченка у повному його обсягу повинно стати на відповідному рівні. І се ми мусимо відчути особливо в ювилейний рік, коли для памяті Шевченка ми обовязані зробити все, що в нашій спроможності.

Один з наших обовязків — перегляд матеріялів про життя нашого ґенія для змалювання повнійшої його картини. В сьому значінні ми відчуваємо недостачу.

Вартими назви життєпису Шевченка можна признати лиш дві книги — стару Чалого (Жизнь и произведенія Т. Г. Шевченка, 1882) і двотомову О. Кониського (Т. Шевченко-Грушівський, Львів, 1898 і 1901 р.). Але про першу говорити не доводить ся, бо її заслонено, як застарілу, книжкою Кониського.

На жаль — і се зрозуміло — й остання теж не відповідає в даний час вимогам науки. Свої матеріяли автор використував неповно, не завсїгди уміло; крім того нераз не зазначав джерел, з яких узято його звістку, — а без сього його праця не може, в повному свойому цїлому, стати підвалиною для дальших наукових дослїдів. Його дані треба провірити і точнійш часом установити.

Але й мимо того його праця потрібує доповнень. За сей час (1901—1914 рр.) прийшло чимало нових матеріялів, без яких обійтись не можна. В викладї самого Кониського є прогалини, які треба заповнити, — тому-то для нового життєпису доба приспіла.

Я не кажу вже про субєктівізм, яким обарвлено освітлення фактів у Кониського; — хоча в сьому пунктї свобода належить кожному авторові, але і в сїй царинї можливі більші точностї. Все се й привело нас до думки подати новий перегляд життя Шевченка в звязку з розвоєм його поетичної творчості.

Але річ очевидна: дійсно повна і точна біоґрафія Шевченка ще д а л е к о попереду, коли можна буде сказати, що всї матеріяли про нього, які поховано тепер в багатьох місцях од очий світа, стануть звісні і приступні для праць над ними. Побажаймо, щоб се було швидче!

Київ, 15 лютого, 1914. р.

Дитячий і хлопячий вік Т. Шевченка.

I.

Великий артист і великий громадянин України — Тарас Григорович Шевченко-Грушівський[1]) народив ся в с. Моринцях[2]), Звенигородського повіту, Київської ґубернії, 25-го лютого 1814 р. „Молитвовав і хрестив ієрей Олексій Базаринський[3]). Хрещеним батьком був Григорій Іванович Даценко, мешканець моринський“.

Батько Тараса був родом із сусїднього села — Кирилівки; мати, Катерина Бойко, з Моринець[4]).

Обоє були крепаки дїдича Вас. Вас. Енґельгардта, дійсного тайного совітника, небожа світлїйшого князя Гр. А. Потемкина Тавричеського. „По смертї Василя Василевича, 1830 р... Кирилівка, Моринцї і инші надбані села, разом із капіталами небіжчика, стали власностю незаконних його синів, з яких полковник ґвардії Павло Вас. Енґельгардт став господарем Кирилівки і дїдичем Тараса Шевченка“[5]).

Місцевість, де родив ся і жив Шевченко, визначаєть ся мальовничостю. „Кирилівка, Моринцї, Сегединцї і Пединівка представляють із себе й нинї широкий лїс садів, наповнених великими яблуневими, грушевими, сливними і черешневими деревами“[5]).

---

[1]) О. Кониський: Тарас Шевченко-Грушівський, Хронїка його життя, т. I, у Львові, 1898 ст. 11; М. Грушевський: Дрібничка до генеальогії Шевченка, Зап. Н. Т. ім. Ш-ка т. V, стор. 3—4; Правда, 1876 р. стор. 24, або Піскунов: Т. Шевченко, Київ, 1878, стор. 109.

[2]) Против твердження самого Шевченка, нїби він родив ся у Кирилівцї (Народное Чтеніе, 1860, № 2, або Піскунов стор. 2), читай „Метрическую выпись“, К. Старина, 1891 р. № 2, стор. 315.

[3]) У О. Кониського сей піп помилково названий Іваном, ст. 12; читай згадану Метр. выпись стор. 315.

[4]) Ал. Лазаревскій: Матеріалы для біографіи Т. Гр. Шевченка, Основа, 1862 р. № 2, стор. 3; Кониського стор. 11—12.

[5]) Пр. П. А-въ: Тарас Григ. Шевченко, К. Ст. 1882, № 9, ст. 561. Див. теж Кониського ст. 10.

Незвісно, чому батько Тараса перейшов із Кирилівки до Моринець: можливо, що через велику сїмю свойого батька. Незвісно теж, чому швидко по народженню Тараса його батьки перебрались знов до Кирилівки, не пізнїйш 1816 року. Можливо, що сьому сприяли напади на Шевченків грабівника Копія, котрого ґрунт, по його втеках, купив батько Тараса. (Див. Кониського стор. 12). В усякому разї до Моринець вони не вертались і дитинство Тараса протекло власне в Кирилівцї.

Мало ми знаємо про сю добу в його життї, але і те, що звісно, малює нам його як надзвичайну дитину. У батьків його була садиба, яку описує Тарас Шевченко в своїй московській повістї „Княгиня“[1]).

„І от стоїть передо мною наша вбога, стара, біла хата, з потемнїлою соломяною стріхою і чорним димарем; а коло хати на причілку яблуня з червонобокими яблунями, а навколо яблунї квітник, — улюбленець моєї незабутньої сестри, моєї терплячої, моєї ніжної няньки; біля воріт стоїть стара розлога верба з засохлим верховіттям, а за вербою стоїть клуня оточена стогами жита, пшениці і всякого хлїба, а за клунею по косогору піде вже сад, та який сад! Бачив я багато на своєму віку таки порядних садків, як наприклад, уманський і петергофський; але що се за сади! Шага не варті в порівнаннї з нашим роскішним садом: густий, темний, тихий, словом — другого такого саду нема на всьому світї. А за садом левада, за левадою долина, а в долинї тихий, ледве дзюркотливий струмок, обставлений вербами і калиною і обкутаний широколистими лопухами“...

Як же серед сих роскоший природи жилось малому Тарасові? Його життя мусїло бути відгомоном загального селянсько-крепацького життя, а яке було останнє, не трудно вгадати, — воно всїм відомо. Правда, в поодиноких маєтках воно могло текти краще, нїж в других, і про се власне говорить мешканець тих околиць, П. Лебединцев. „Селяне Енґельгардта жили в повному достатку, користуючись своїми великими садами, левадами і ставками, і одбуваючи неважку панщину, введену Енґельгардтом. Хати селянські було збудовано в замки з дубових, липових та берестових брусків, з гарними при них клунями, дворами, обнесеними високим дубовим тином. Тягар пан-

[1]) Поэмы, повѣсты и разсказы Т. Г. Шевченка на рус. языкѣ. К. 1883, стор. 659.

щини і зубоження селян повстали з переходом Вільшанського маєтку у власність А. В. Браніцької, під управу Поляків“[1]).

Так ідилічно малює автор споминів життя крепаків, а значить і сімї Шевченка, у свойого дідича. Але перш за все якось говорить проти нього антипольська тенденція автора, а вдруге — цілком виразні заяви самого Тараса Шевченка про вплив тої панщини на його родинне життя[2]):

...нам довело ся йти
Ще з-малечку колючу ниву. —

Або[3]): Мінї аж страшно, як згадаю
Оту хатину край села.
. . . .
Мене там мати повила
І повиваючи співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину; в тім гаю
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, — ніколи
І помолитись не дають.
Там матїрь добрую мою —
Ще молодую, — у могилу
Нужда та праця положила;
Там батько, плачучи з дїтьми
(А ми були малі і голі),
Не витерпів лихої долї,
Умер на панщинї...

Сих слів Шевченка досить, щоб не повірити намальованій Лебединцевим ідилї, тим паче, що догляд за крепаками Енґельгардта доручено було управителям, що звичайно дбали тільки про себе.

Через те і все життя Тараса в пору дитинства мусїло бути непоказним. Правда й те, що родина Шевченка, крім хлїборобства, працювала ще по ріжних ремесництвах, — дїд його був шевцем[4]), а батько стельмахом і чумаком[5]), але заробітки були, очевидно, не великі.

Тому-то, по смертї батьків, не маючи достатку, всї дїти, каже поет —

Розлїзли ся межи людьми,
Мов мишенята. Я до школи
Носити воду школярам,

---

[1]) К. Ст. 1882, № 9, стор. 561.

[2]) Кобзарь, Петерб. 1908 р., стор. 557. [3]) ib., стор. 505, 4.

[4]) А. Лазаревський, Основа, 62, 3, стор. 3.

[5]) Кониський, стор. 13.

Брати на панщину ходили...
А сестри... в наймах виросли, чужиї[1]).

З низки чорних дитячих літ Шевченка можна тільки на догадку виділити перші роки несвідомого життя та ті безтурботні дні перших 7 років, коли він ще був зовсім малим і для його радощів треба було так небагато. Братів та сестер у Шевченка було чимало: Микита, Катерина, Йосип, Ярина, Марія; роботи для батьків було теж чимало; де його тут приглянути за дітьми? Тож не дивно, що Тарас виростав на волї, відданий самому собі, і використував утїхи йому приступні... Які втїхи? Звичайно, головно з красот природи, якими поет захоплював ся змалку. Та й то раювання серед природи було можливе йому теж головно тільки в-лїтку, і тут до послуг його була рідна садиба та сусїднє поле та струмок.

„В цьому струмку під навислими лопухами купаєть ся кубічний білявий хлопчик, а викупавшись перебіга він долину і леваду, вбіга в тїнявий сад і пада під першою-лїпшою грушею чи яблунею і засипа справжнїм безтурботним сном“[2]).

Від недогляду дитина може дійти часами до шкідливих для себе наслїдків, і ми дїйсно бачимо, „як Шевченко в ранньому свойому дитинстві любив дуже їсти землю: бувало, не доглянуть за ним — животик у Тараса і надує, нїби в хворобі якій; розпитають — і виявить ся, що він землї об'їв ся“[3]).

Але віддання самій собі може кебетливу дитину і розвинути. В нїй може виробитись самостїйність, вдумчивість, бажання одповісти на глибокі питання духа. Уривок таких настроїв малого Тараса ми бачимо в його споминах у „Княгинї“[4]).

Цікавило його не одного разу, що там є за протилежною горою, за його левадою. От раз, прокинувшись, він дивить ся на ту гору і питає сам у себе: „А що ж там за горою? Там мусять бути залїзні стовпи, що підтримують небо. А що, колиб піти та подивитись, як се вони його там підпирають? Піду та подивлюсь, атже се недалеко“. Встав і не задумуючись, пішов він через долину і леваду просто на гору. І от виходить він за село, пройшов царину, пройшов з пів верстви поля; на полї стоїть висока, чорна могила; він на могилу, щоб з неї подивитись, чи далеко ще до тих залїзних стовпів.

---

[1]) Кобзарь, стор. 504—55. [2]) Княгиня, стор. 659.
[3]) А. Лазаревскій, Основа, 62, № 3, стор. 3.
[4]) Поэмы, повѣсти і т. д. Шевченка, стор. 659—661.

Стоїть хлопець на могилї і дивить ся на всї боки: і по один бік село, і по другий бік село, і там з темних садів вигляда трьохбанна церква, білою бляхою крита, і там теж вигляда церква з темних садів і теж білою бляхою крита. Хлопець замислив ся. Нї, дума він, сьогодня пізно, не дійду я до тих залїзних стовпів, а завтра разом з Катрею. Вона до череди коров пожене, а я піду до залїзних стовпів, — сьогодня-ж одурю Микиту (брата), скажу, що я бачив залїзні стовпи, ті, що підпирають небо. І він, скотившись клубком з могили, встав на ноги і пішов, не оглядаючись, у чуже село. На його щастя стрілись йому чумаки і, спинивши, спитали:

— А куди ти мандруєш, парубче?

— До дому.

— А деж ти дома, небораче?

— В Кирилївцї.

— Так чого ж ти йдеш у Моринцї?

— Я не в Моринцї, а в Кирилївку йду.

— А коли в Кирилївку, так сїдай на мою мажу, товаришу, ми тебе довеземо до дому.

Посадовили його на скриньку, що бува на передку чумацького воза, і дали йому батіг в руки; він поганя собі волів і нї гадки собі. Підїзжаючи до села, він побачив свою хату на протилежній горі і закричав весело:

— Он де, он де наша хата!

— А коли ти вже бачиш свою хату, — сказав власник воза — то і йди собі з Богом!

І знявши хлопя з воза, спустив його на землю і обернувшись до товаришів, сказав:

— Нехай іде собі з Богом!

— Нехай іде собі з Богом! — промовили чумаки і хлопець побіг собі з Богом у село.

На дворі вже смеркало, коли я — росказує дальше Шевченко — дійшов до нашого перелазу; дивлюсь через перелаз на двір, а там, коло хати, на темному, зеленому, оксамитному шпоришу всї наші сидять собі кружком і вечеряють; тільки моя старша сестра і нянька Катерина не вечеря, а стоїть собі коло дверий, підперши голову рукою, і нїби погляда на перелаз. Коли я висунув голову з-за перелазу, то вона покликнула: „прийшов, прийшов“! І підбігши до мене, схопила мене на руки, понесла через двір і посадила до гурту вечеряти, сказавши: „Сїдай вечеряти, приблудо“! Повечерявши, сестра повела мене

спати і поклавши в ліжко, перехристила, поцілувала і усміхаючись, назвала мене знов приблудою.

Я довго не міг заснути; події минулого дня не давали мені спати. Я думав усе про залїзні стовпи і про те, чи казати мені про них Катерині й Микитї, чи не казати. Микита, гадаю, був раз із батьком у Одесї і там конче бачив сї стовпи, — як же я буду казати про них, коли я їх зовсім не бачив; Катерину можна б одурити... але нї, я і їй не скажу нічого, і подумавши ще не довго про залїзні стовпи, я заснув[1]).

З усього уступу ясно, яку ролю грала в його життї улюблена сестра Катерина.

Дивним на перший погляд здаєть ся тільки те, що про матїр і про її трівогу за Тараса не згадуєть ся в нього зовсім. Можна з сього приводу творити ріжні здогади, але ймо-

---

[1]) Про цю подїю маємо инше оповідання в „Споминах“ Варт. Шевченка (Див. Правда, 1876 р., стор. 68; або Древняя и новая Россія, 1876 р. т. 2, стор. 83—90; або Піскунов: Шевченко, стор. 132). В них подано невірну звістку, нїби мати Тараса тодї вже була вмерла († 1823 р.); таку-ж звістку, нїби привітала його сестра Ярина. Теж неймовірно, що він здивував ся, „як єсть іще села, крім Пединівки“ (Піскунов, стор. 131), — але неймовірно не через те, що підкреслює Кониський, себ то, буцїм Тарас, знаючи про Одесу, не міг не знати, що є й другі села (Кониський, стор. 19). Про Одесу же не згадуєть ся у Варт. Шевченка; а просто не міг не знати Тарас у 5—6 років, що є другі села, бо розмова про них завсїгди бувала в хатї. Звістку Варт. Шевченка, заперечену Кониським, що Микита хотїв навіть Тараса за блуканину побити, навпаки можна прийняти за можливу, бо блуканка Тараса могла роздратувати сїмю, а через те й Микиту. Сам Тарас міг потім про се й не згадати навмисне. Таким чином треба все-таки визнати вірнїйшою редакцію самого Т. Шевченка, і се цїлком зрозуміло.

Щоб надати певностї споминови останнього, Кониський (стор. 18) посилаєть ся на те, „що першим розповів його О. М. Лазаревський, коли російські оповідання Шевченка, де в „Княгинї“ росказав і поет про ті стовпи, не були ще надруковані; значить Лазаревському розповів хтось з Тарасових кревняків“. Можливість сеї „розповідки“, звичайно, не одкидаєть ся, але даремне Кониський робить її джерелом переказу Лазаревського. Сей просто посилаєть ся на „Княгиню“ (Основа, 62, № 3, стор. 3), і для сього йому не треба було її мати друкованою, бо він мав її перед собою в рукописї.

Таким чином і Лазаревський тільки стверджує одно: що головне джерело для розказаної подїї — тільки повість Шевченка „Княгиня“. Чи не збив тут Кониського з пантелику Чалий, що в своїй книзї про Шевченка (К. 1882 р.), подаючи згаданий епізод за Лазаревським, пропускає чомусь подану останнїм назву „Княгиня“. Взагалї Чалий, подаючи ряд не тільки фактів, а й думок Лазаревського, чомусь зовсїм не вказує, звідки їх узято.

вірним буде той, що трівога матері і инших членів була, з погляду автора, цілком ясною для всіх. А йому хотіло ся підкреслити ту особливу участь і уваґу, яку приймала в його житті власне помічниця матері — Катерина.

Инших подій у ту добу життя Шевченка ми не знаємо. Йому ж тоді, по ймовірному здогаду О. Лазаревського, було 5—6 років.

І сей здогад підтримує пізнійше і Варт. Шевченко. Подія, значить, відносить ся до 1819—20 р.

З наведеного епізоду випливає ясний вивід: коли Тарас хлопчиком чув оповідання про залізні стовпи, що підпирають небо, то певно чув і другі перекази самого ріжноманітного змісту. „Батько Тараса був письменний і для свойого осередку досить начитаний; розмова його визначалась релїґійною вдачею: він любив переказувати життя Святих і ріжних подвижників благочестія. Иншого характеру була бесїда дїда, живого свідка Коліївщини; всї герої сього крівавого епізоду української історії були йому гарно відомі і про них-то він любив у святочні вечері розказувати дітям і онукам“[1]). Про се свідчить сам поет в епільозї до „Гайдамаків“.

„Бувало, в неділю, закривши Мінею,
По чарцї з сусїдом випивши тієї,
Батько дїда просить, щоб той росказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізняк, Ґонта Ляхів покарав.
Столїтнії очі, як зорі сіяли,
А слово за словом сміялось, лилось...
І мінї, малому, не раз довелось
За титаря плакать. І нїхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче“.

Звісно, подібні перекази стали зрозумілі йому тільки в пізнїйшому зростї, але і в самих раннїх лїтах його вони хоч частиною западали йому в серце і створювали ту його псіхіку, що пізнїйше розгорнула ся вельми яскраво.

Як же зрештою малюєть ся перед нами образ малого Тараса? Се був вдумливий хлопчик, з любовою до природи, з нахилом до пізнання головних засад життя, з потягом до поетичних переказів, з самостійною волею. Одно слово: се був хлопчик, з натяком в поривах душі на його неабияке будуче,

[1]) А. Лазаревскій, Основа, 1862, № 3, стор. 9.

що могло розгорнутись при кращих умовах. Одною з них було віддання Шевченка до дячка в науку років „через два-три" після розказаної події"[1]), себ-то приблизно 1822 р.[2]).

II.

Кирилівська школа містилась у великій хаті біля церкви, на майдані. Ся хата була обідрана, необмазана; шибки в вікнах розбиті. Від сусїднїх хат вона одріжнялась тільки своєю великостю та ще тим, що стояла на одшибі, одиноко і без двора; а на кирилівський шинок несхожа тільки тим, що держалась у більшому непорядку, нїж він, і більш од нього була запущена...

У школї, через всю її ширину, стояв довгий стіл, за яким і вчились усї школярі... Кому бракувало місця за столом, той сидів просто на долівцї[3]). Так описує сю школу Варт. Шевченко.

Хто був першим учителем Тараса? Що-до сього, то думки біоґрафів розходять ся.

А. Лазаревський (стор. 6), а за ним Маслов[4]) і Чалий (стор. 11) називають першим його вчителем міщанина Губського, відносючи перше вчення Тараса до того часу, коли вже мати Тараса вмерла[5]). Пр. Л-ев каже, що се був Богорський[6]). Сам Тарас зве його Совгирем[7]), а Кониський[8]), вважаючи останню фамілію псевдонїмом, каже, що під нею теж треба розуміти Губського, ранїйш попа, а потім дячка в Кирилівцї. Врештї Петро Павлович Шевченко в листї до Кониського пише, що Тарасів дїд Іван віддав його в школу до дяка Рубана (Кониський, стор. 20).

---

[1]) Поемы і т. д. Шевченка, стор. 661.

[2]) Кониський, стор. 21.

[3]) Піскунов, стор. 106.

[4]) Масловъ, Тарас Григ. Шевченко, Москва, 1887, стор. 11.

[5]) І зовсїм безпідставно: в „Княгинї", звідки взяв Лазаревський свою звістку про Тараса, на стор. 664 сказано, що Шевченко вступив до школи Совгиря, першого свойого навчителя, до смертї матері. А епізод з мачихою, після якого нїби-то йде Тарас до Губського, був уже по смертї матері.

[6]) Кієв. Старина, 82, № 9, стор. 562. Се звістка невірна, бо Богорського прислано в Кирилівку аж 1824 р.

[7]) Поемы і т. д. Шевченка, стор. 661.

[8]) Хронїка, стор. 20; увага.

Проти здогаду Кониського можнаб не мати нічого, колиб не було звісно з цитованої вище замітки М. Грушевського, що в стороні Шевченка була дійсно фамілія Совгирів; а вдруге, колиб не було теж відомо, що в школі вчило по двох дяків і що учні обох сиділи за одним столом. Тому-то легко було змішати, яко учителів Тараса, Совгиря і Губського, що учили своїх учнів у одній хаті, за одним столом. Теж можливо, що якийсь час у школі вчив і дяк Рубан. Так чи інакше, а вчення Шевченка у Совгиря чи Губського треба безперечно віднести до момента ранійш смерті його матері, себ-то до 1823 року, і приймити, як се завважав сам Тарас („Княгиня“, стор. 661), що йому було тоді 7—8 років[1]).

Що-ж то був за вчитель Тараса, Совгир, і як велась у нього Тарасова наука? Про се розказує сам Шевченко. „Совгир сліпий — сліпим звали його за те, що він був тільки зизокий, а не сліпий[2]) — був у нашому селі дячком, не то щоб стихарним, справжнім дячком, а так собі приблудою. Попередник його, Никихвор Хмара, теж був у нас нестихарним дячком, тільки раз у титаря на меду захворів у ночі, а до ранку і помер, Бог його зна від чого. А Совгир сліпий нагодив ся тут же у титаря на меду-ж, та й не довго думаючи, на другу-ж неділю, став на крилосї, проспівав обідню, прочитав Апостола, та так прочитав, що громада і сам пан-отець Касіян тільки що переглянули ся й більш нічого. Після обідні громадою наіменовано було сліпого Совгиря дяком і з пошаною належною його чину заведено було до школи, яко в його дідівщину... Оселив ся він у своїй школї, і школярі, в тому числї і аз невеликий, пішли до нього по науку. А на зріст він був собі високий, широкоплечий і виглядав би справжнім запорожцем, колиб не був зизоокий, навіть свою незаплетену косу носив як щось подібне до чуприни. Вдачі він був більш суворої ніж мягкої, а що-до життєвих потреб і взагалї комфорту, то він був справжнїй спартанець. Але менї більш всього не подобалось те, що як настане, бувало, субота, він після вечернї і почне нас всїх по звичаю годувати березовою кашею. Ну, се б ще нічого, хай би собі годував, нам ся каша була звичайною; а то от де, можна сказати, дійсне поневіряння: бє, бувало, а самому лежати велить, та й не кричати і не борзя ся, виразно самому читати чет-

[1]) Дивись його Автобіоґрафію; теж К. Ст. 85 р. № 11.

[2]) Княгиня, стор. 662.

верту заповідь. Справжній спартанець! Ну, скажіть, люди добрі, чи рождав ся на світї такий герой, щоб улежав спокійно під різками і читав би, не борзя ся, четверту заповідь? Нї, я думаю, такого чоловіка ще земля не носила. Бувало, коли дійде до мене черга, то я уже не прошу помилування, а прошу тільки, щоб він змилосердив ся надо мною, велїв мене, ради суботи святої, притримати хоч трошечки. Инший раз, бувало, і змилосердить ся і велить придержати, та вже так одшмага, що кращеб і не прохати ласки.

Правда, треба й те сказати, що Губський (Совгир) ніяк не міг опанувати свойого учня, щоб спинити його від пустоти. Шевченко що-разу тїкав од свойого вчителя і завсїгди, бувало, напрокудить при сьому. Батько теж марно пильнував оговтати його[1])...

Такі були умови для вчення Тараса, а всеж в самій постатї Совгиря було щось таке, що дало змогу потім Шевченкові поставитись до нього сумирно і все те йому простити. Инші відносини побачимо ми дальше до другого вчителя Богорського, що, очевидно, над хлопям просто вже знущав ся.

„Земля тобі пером, слїпий Совгирю! — казав поет. — Ти, неборака, і сам не знав, що робив: тебе так били, і ти так бив і не бачив гріха у своїй щиростї“[2]).

Чого ж одначе учив ся і навчив ся у свого вчителя Шевченко?

Вчення його почалось із складання тму-мну. Проскладавши, бувало до тлю-тля, вийду з школи на улицю, подивлюсь в яр, а там мої щасливі однолїтки грають собі на соломі коло клунї і не знають, що є на світї і дяк і школа. Дивлюсь, бувало на них і думаю: через що-ж я такий безталанний, за що мене сердешного мордують над сим проклятим букварем, і махнувши рукою, дам драла через цвинтар у яр до щасниць на світлу, теплу солому, і скоро я почну перекочуватись на соломі, як ідуть два псалтирники, беруть мене раба божого за руки і вертають назад, се-б то ведуть у школу, а в школї — самі здорові знаєте, що робить ся над нашим братом школярем за відгожування[3]).

Але згодом, „на превелику мою радість, кінчив я „Малъбѣхъ“, себ то скінчив псалтир, поставив, по звичаю, кашу бра-

---

[1]) Основа, 62, № 3, стор. 6. [2]) Княгиня, стор. 663.

[3]) Поеми, стор. 661.

тії з грішми, виконав сей свячений обряд достоту по всїм переказам старовини і другого-ж дня почав крейдою виводити премудрі кривулї на фарбованій дощцї, себ то, я вже був не псалтирник який-небудь, а скорописець[1]). Сієї, сливе щасливої для мене пори, трапилось перетворення школи: прислали до нас з самого Києва стихарного дячка. Совгир слїпий спочатку було поогинав ся, але змушений був поступитись перед могутностю закона і зібравши всю свою мізерію в одну торбу, закинув її за плечі, взяв патерицю в руку, а зшиток із синього паперу зі сковородинськими псалмами чи віршами в другу і пішов шукати собі иншої школи. А братія моя по науцї, аки вівцї од вовка розсипаше ся, так вони од нового стихарного дячка, зане пяниця бѣ, паче всїх пяниць на світї. Тяжко противу рожна перти; і я, терпеливійший з братії, врештї взяв свої причандали — таблицю, перо, каламар із крейдою, і пішов до себе з миром, дивуючись булому“[2]).

Хто був новий вчитель і коли його прислано до Кирилівки? Ним був, очевидно, Богорський, — на се вказує і Лазаревський (Основа, 62, № 3, стор. 7) і Варт. Шевченко, що був у кирилівській школї після Тараса. Прибув же він до Кирилівки, — як се ясно з добутих Кониським справок у київській консисторії, 1824 р.[3]). Його прибуття внесло багато неприємностий в життя Тараса, але й до того над головою його стали збиратись тяжкі хмари.

---

[1]) В своїй автобіоґрафії Шевченко каже, що: „на протязї двохлїтнього тяжкого життя в так званій школї вивчив я граматку, часословець і врештї псалтир“. Але се вчення відносить до пори по смертї батьків, заперечуючи вище поданим фактам, що псалтир він скінчив при першому вчителю і що тих вчителїв було два і що він ще тодї жив дома в батьків, а не служачи в „школї у приходського дячка, яко школяр-попихач“ (Див. Автобіоґрафію). Перевагу треба віддати версії, виложеній в „Княгинї“. В автобіоґрафії-ж Шевченко не дбав про точність: йому, очевидно, треба було просто намалювати картину свого життя-вчення по смертї батьків. Недбанням про точність поясняєть ся і вказання на свій 8-лїтнїй зріст, на який нїби припала та смерть, — звісно, що йому було 9½ років, коли померла мати, і 11, коли помер батько.

[2]) Поемы... стор. 663.

[3]) Сій точній цифрі перечить звістка подана Лазаревським і спогад самого Шевченка („Княгиня“, стор. 664), що смерть його батьків скоїлась по приїздї Богорського. Се вірно тільки відносно до батька, що вмер 1825 р. Що ж до матері, то Лазаревський не мав точної дати про приїзд Богорського, а Шевченко забув про неї, через те в них приїзд нового дяка став ся до її смертї й батькової.

Першою було віддання заміж коханої його сестри-няньки Катерини в с. Зелену Діброву за Антона Красицького[1]).

Другою, ще тяжчою хмарою була смерть його матері 1823 р.[2]), 20 серпня.

Правда, Катерину замінила друга мила сестра — молодша Ярина, але матері не замістив йому ніхто — навпаки, її місце швидко зайняла лиха мачуха.

Батькові з 4 малими дітьми трудно було обійти ся без господині, і от він перегодом одружив ся[3]), взявши за себе молоду вдову Оксану Терещенчиху[4]) і „з нею троє дітий замість посагу“[5]).

З того часу почалось для Тараса не життя, а пекло. „Хто бачив хоч здалеку мачуху — каже Шевченко — і так званих зведенят, той, значить, бачив пекло в самому противному його вигляді. Не минала година без сліз та бійки між нами дітьми і не минала година без сварки та бійки між батьком та мачухою; мачуха особливо ненавиділа мене, мабуть за те, що я часто товк її плохого Степана“[6]). І коли тільки могла, вона знущалась над Тарасом до схочу. От із уст Ярини оповідання[7]) про один типічний факт з того-ж темного періоду життя Тарасового. У мешканця-москаля вкрадено два з половиною асиґнаціями[8]). Той, розумієть ся, наробив страшного галасу, трохи не розігнав усіх з хати. Кого винувати? Вже-ж сироту-горопаху. Втікаючи від кари, через саму тільки призру мачухи, хлопець утік з двору і заховав ся в далекому городі, в кущах калини. Там він просидів чотири доби.

Сестра Ярина, боячись за долю брата, пильно скривала від домовників його захист і потай носила йому їсти, також розважаючи його цяцьками.

Тарас зробив собі в кущах калини катрягу, проробив біля неї доріжки і посипав їх піском; намалювавши на дереві щось в роді мети, він бавив ся, влучанням у неї з бузинової пукавки. На пятий день захист Тараса викрито. Його взяли на

---

[1]) П. Л-ев, К. Ст. 82, № 9, стор. 562.

[2]) Лазаревський, Основа, 62, № 3, стор. 5; Кониського т. I, стор. 22.

[3]) ib., стор. 5. [4]) Кониський, стор. 23.

[5]) Поеми і т. д. „Княгиня“, стор. 664. [6]) ib., стор. 664.

[7]) Сава Ч., „Новые матеріалы для біографіи Шевченка“. Основа, 62, № 5, стор. 49.

[8]) Лазаревський, Основа, 62, № 3, стор. 6 — каже, що вкрадено було тільки три злотих.

допит. Головним слідчим у сїй справі був рідний дядько Тараса, Павло, по переказу Ярини „великий катюга“. Мордування тяглось коло трьох день. Не видержавши катування, хлопчик, і то на прохання сестри, під різками признав ся нарешті до злочинства, не ним скоїного.

„Коли-ж його розвязали — продовжує се оповідання уже Лазаревський[1]) — і спитали, куди-ж він дївав украдені гроші, то маленький мученик одповів, що він закопав їх там-то в садку; коли наказали визначити місце точнїйше, Тарас знову одмовив ся і мордування поновилось. Але нїчого більше не добились, і бідного пасербка покинуто трохи не мертвим“.

„Гроші, як виявилось потім, украв син мачухи, сховавши їх у дупло старої верби“[2]).

Але тим часом „москаля задовольнити треба було, для чого й продали юпку покійної матері“.

Сей випадок не можна не признати гідною причиною тої ненависти, яку Тарас мав до своїх зведених братів, а почасті і до дядька, до якого нелюбов він ховав до самої смерти[3]).

Таке було життя Тараса з мачухою. Що-ж мусїло одбитись у його псіхіцї? „В самому ніжному зрості розбавлений любовю і неньчиними пестощами, хлопчик звик замикатись у собі самому, цурав ся людий і приймав недовірчиво всяке привітне поведення з ним родичів і сусїдів“[4]). Становище своє він змалював у відомому вірші (Кобзарь, стор. 486):

аж заплачу!
. . . як побачу
Малого хлопчика в селї.
Мов одірвалось од гіллї,
Одно однїсеньке під тином
Сидить собі в старій ряднинї...
Мінї здаєть ся, що се я,
Що це-ж та молодість моя...

Така самотність примушувала його більш займати ся своїм внутрішнїм світом, вдумуватись у життя окруження і впиватись чарами природи. „Мачуха, що не полюбила Тараса за його скриту і уперту вдачу, щоб він не був у неї на очах, доручала йому в лїтку пасти телят і свиний в околицях Кирилівки і Тарасівки. Поля, що окружають сї села, творять не зовсїм рівну

---

[1]) Основа, 62, № 3, стор. 6.
[2]) Сава Ч. Основа, 1862 р., № 5, стор. 49. [3]) ib., стор. 6.
[4]) Сава Ч., Новые матеріалы, Основа, 1862, № 5. стор. 47—8.

місцевість: степова даліч закриваєть ся високими могилами, яких взагалї досить багато у звенигородському повітї.

> Високії ті могили
> Стоять та сумують"[1]).

„До Тарасівки підступає мальовничий став, зарослий ситником і облямований стрункими тополями"[2]).

З шматком сухого хліба хлопець пробував цїлі днї в полї. Улюбленим його місцем одпочинку в велику спеку була одна з таких могил. Він часто сидїв під нею і несвідомо дивив ся в далину. Звісно, як сї перші враження дитинства відозвались у поета в добу його зрілости, в кращих його творах:

> Кругом його степ, як море
> Широке, синїє.
> За могилою могила,
> А там — тільки мріє — і т. д.[3]).

Але одною естетикою не можна було заповнити Тарасові тяжкого життя; треба було йому якоїсь розваги: се розумів добре його батько, як розумів і те, що лишати сина на одну мачуху було неможливо. Сим треба пояснити, що Тарасові прийшлось зробити велику чумацьку подорож разом із батьком.

„В пору самої нїжної моєї молодості[4]) я чумакував із небіжчиком батьком. Виїздили ми з Гуляй-поля; я сидїв на возї і дивив ся не на Новомиргород, що лежав у долинї над Тикичем, а на степ, що лежав за Тикичем; дивив ся і думав (а що я тодї думав, те розгада один тільки Бог). От ми взяли собі, перейшли бридьма Тикич, дістались на гору; дивлю ся, знов степ, степ широкий, безмежний, тільки і мріє ліворуч щось подібне до ліска. Я питаю в батька, що се видко.

— Девята рота, — одповіда він менї; але для мене сього не досить. Я думаю: що се за девята рота?

Степ і все степ.

Врештї ми спинили ся ночувати в Дїдовій Балцї. Другого дня той-же степ, і ті-ж дитячі думи.

— А ось і Єлисавет! — сказав батько.

— Де? — спитав я.

— Он на горі циганські шатра білїють.

---

[1]) ib. [2]) ib. [3]) ib.

[4]) Поемы і т. д. Ш-ка, стор. 131. Шевченко помилково каже, що йому було тодї 13 лїт: батько вмер, коли йому було тільки 11 років.

О півдні ми приїхали у Грузівку, а другого дня вранці уже в самий Єлисавет.

Журно мені, сумно мені згадати тепер мою молодість, моє парубоцтво, моє дитинство безтурботне! Журно мені згадувати тепер ті степи широкі, безмежні, що я тоді бачив і яких я вже не побачу ніколи".

Так чи інакше, а Тарасові якось можна ще було жити дома, доки жив батько, але доля його круто повернулась, коли він умер 1825 р.

Батько його — людина письменна і бувала — очевидно помічав у думливому Тарасї задатки вищого дару[1]). От через що, „умираючи, він висловив, між иншим, знамените пророкування про будучину сина: синові Тарасові з мойого хазяйства нічого не треба; він не буде абияким чоловіком, з його буде або щось дуже добре, або велике ледащо, для його моє наслїдство або нічого не буде значить, або нічого не поможе".

„Слова сї дуже знаменні, щоб можна бачити в них одну випадковість", — і се стверджує сам Шевченко своїм нахилом до всього розумового і одвертанням од практично-господарського.

„По смертї батька один з багатьох моїх дядьків, щоб вивести сироту в люди, як він казав, пропонував менї за їжу й пиття пасти в лїтку свиний, а зимою помагати наймитові по господарству; але я вибрав другу дорогу"[2]). Про се його хазяїнування у дядька розказує син останнього, Петро Павлович Шевченко.

„Оце, було, як оремо на зеленому полї, дак я і Тарас поганяємо волів; орали восьмириком. Як у добру злагоду, дак Тарас і нічого, поганяє; аби-ж хоч трохи розсердив ся — зараз покине і піде у бурян, да там „фонтали" (сикавки) і робить. Батько мій було підкрадеть ся до його та й побє! Він тодї й зовсїм покине та й піде на могилу до Пединовки у Кульбашів лїс. Той лїс від могили був з пів верстви. У лїсї з лопухів зробить щитку, щоб сонце не пекло, та й сидить собі на могилї або біля вітряка, а то у печеру залїзе, що була на тій могилї"[3]).

Було очевидно, що до хлїборобства Тараса не тягло і що він мусїв обрати собі иншу дорогу — яку, він каже дальше. „Взявши свою таблицю, каламар і псалтир, помандрував я до

---

[1]) А. Лазаревскій, Основа, 62, № 3, стор. 6.

[2]) Поемы і т. д. Ш-ка, стор. 664. [3]) Кониський, Хроніка, т. І, стор. 26.

пяного дячка в школу і оселив ся в нього, як школяр і робітник"[1]).

„Сї школярі в дячків теж саме, що хлопці віддані батьками або иншою владою на вивчення до ремісників. Права майстра над ними не мають жадних певних меж: вони повні раби його. Всї домові роботи і виконання ріжних захотїнок самого господаря і його домівників лежать на них безумовно. Лишаю вашій уяві представити собі, чого міг вимагати од мене дячок — завважте, гіркий пяниця, — і що я мусїв виконувати з рабською покорою, не маючи жадної істоти на світї, що подбала б, чи моглаб подбати про моє становище"[2]). Той учитель Шевченка був згаданий уже Богорський[3]).

---

[1]) Поеми і т. д., стор. 664.

[2]) Автобіоґрафія, див. Піскунов, стор. 2. З дальшого викладу Тараса видко, що до періода вчення у Богорського він відносить дволїтню науку письма й читання, але се невірно: Тарас змішав до-купи і те, що відносить ся до Богорського, і те, що до Совгиря. Але загальна характеристика першого дяка вірна: її стверджує дальше і Варт. Шевченко. Проти тої характеристики повстає Пр. П. Л-ев, досить безцеремонно і невдатно зачіпаючи особу самого Тараса, якого дозволя собі ставити на одну дошку з пяницею Богорським. Про сього він каже: „Яким-небудь гірким пяницею він не був, хоча на требах і в суспільстві він не одбивав ся у випиваннї від своїх парафіян. І через те Тарас Григорович, що по сїй частї далеко перейшов свого вчителя, не слушно малює його в своїх споминах пяницею і не слушно не згадав його хоч одним словом подяки. Колиб не взяв його Богорський до себе в науку, Тарас певно загубив ся б у юрбі других сїльских дїтий. А коли згадати звичаї і мійських шкіл того часу, ґімназій і пансіонів, де не жалували лози для пустотливих дїтий, то нема чого дивуватись, що дячок Богорський не дуже-то був нїжний з хлопцем такого зухвалого та непостійного норову, яким був Тарас Шевченко в часї свойого дитинства" (К. Стар. 82, № 9, стор. 562).

Тут що не слово, то нерозуміння елєментарних річий і обивательська трактовка великої людини.

Що Шевченко грішив проти тверезости, се факт, але од його пиття не було шкоди нїкому, крім нього самого. Що били в ті часи різками і по ґімназіях, се теж факт, але не проти самої бійки повстає Шевченко: він розуміє, що в дикі часи і дикі норови. Він сам згадує добрим словом Совгиря, що теж бив його, але згадує недобрим — Богорського, бо сей причіпав ся до нього, знущав ся над ним, як се видко з споминів і Варт. Шевченка.

Що без Богорського Шевченко загубив ся б межи иншими сїльськими дїтьми, се просто дивовижна думка. Тарас знав головне з науки і без Богорського; Тарас навпаки мусїв утекти від нього. І вже коли в жарт казати, то вивів у світ Шевченка Дмитренко, управитель Енґельгардта, віддавши його в козачки до дїдича, і сам дїдич, повізши його по світах. Вивів себе в люди сам невмирущий ґенїй Шевченка.

[3]) Кобзарь, стор. 548: „Доля".

Чим він з своїм товаришем був для учнів, розказує Варт. Шевченко, що теж брав науку від нього.

„Навчителї наші не дуже дбали про наше вчення; бувало, по два, а то й по три днї вони не заглядали в школу. Змовчу про те, де вони гаяли сї днї; додам лиш, що коли вони навідались у школу, то ми тремтїли від страху, як листя на осицї; тремтїли ми, чекаючи своїх навчителїв і не знаючи, в якому гуморі вони являть ся в школу. Ми трималась міцно одного: не виглядати вчителїв, бо всї ми вірили, що в такому разї вчитель неодмінно буде сердитий і тодї — горе учням...

Кожний школяр мусїв у сусїдньому садку Грицька Полного нарізати (звісно — потай, щоб не побачив власник) вишневих різок і принести їх до школи, дожидаючись, доки його сими різками вибють. Били-ж нас і часто і сильно. Небитим лишав ся тільки той, до кого не дійде черга, бо вчитель, утомивши ся від шмагання, ляже, бувало, одпочивати“[1]).

При такому вченнї не дивно, що „ледви налїчиш таких чоловік два чи три, що вивчились у школї читати. Всї вони вертались до сохи й борони з такою ж письменностю, з якою вперше вступали до школи“.

У Богорського, як і в Губського, Шевченко, по переказу, вчив ся гарно, але вчитель нїяк не міг помирити ся з його непосидючостю, чому одначе він і сам був причиною через свою надмірну до нього суворість. Тарас часто кидав школу і, звичайно, в той час тиняв ся по ріжних пустках.

Улюбленим втечищем його в таких випадках був сад односельця Шевченків — Жениха. Тут, у калиновому кущі, школяр-утїкач зробив собі придобний притулок од шкільної різки: вичистивши майданчик і висипавши піском, він склав собі з дерну щось подібне до ліжка і ховав ся сюди, коли йому не ставало сили терпіти шкільні муки. (По переказу Ірини Григорівни, товкли його там, як того гамана; часом не витерпить та що скаже, то вже йому єсть). В сїй схованцї Шевченко пробував иноді по кілька день, за помічю сестер, що постачали йому в таких випадках їстівне і взагалї покривали прошкоди брата, щоб визволити його від зайвих стусанів дяка і мачухи[1]).

Як бавив час Шевченко у Жениха в калинї, про се заховавсь у нього спомин у посланії до А. О. Козачковського.

---

[1]) Основа, 62, № 3, стор. 7.

Давно те діялось! Ще в школі,
Таки в учителя-дяка,
Гарненько вкраду пятака
[Бо я було трохи не голе, —
Таке убоге], та й куплю
Паперу аркуш, і зроблю
Маленьку книжечку; — хрестами
І везерунками з квітками
Кругом листочки обведу,
Та й списую „Сковороду“
Або „Три царіє со дари“;
Та сам собі у бурьяні,
Щоб не почув хто, не побачив,
Виспівую було та плачу[1]).

Тарас одначе не тільки тїкав у свою калинову схованку, — він часом вдавав ся і до своєї заміжної сестри Катерини в Зелену Діброву. „Приблудою, матусечко, звали його, єй Богу, — розказує Катерина. Було оце й невидно, як воно рип і ввійде тихенько до хати, сяде собі на лаві та все мовчить. Нічого в світї у його не допитаєш ся: чи його прогнали відтїля, чи його били, чи їсти йому не давали. Було манівцями ходить, геть попід дібровою, та через Гарбузів яр, та через левади, та могилками. І як прийшло раз воно, то так впало грудочкою і заснуло на лаві; а як загляну йому в голову, аж у його, пробачайте, матусечко, в голові... як у свинячому стегнї... Еге, отаке було, а далї вистербала. Ніхто й не сподївав ся з його чоловіка“[2]).

Таке невідрадне життя було в сироти Тараса! І не дивно, бо й матеріяльне його становище було, звичайно, кепське. „Добре ще, коли траплялись покійники на селї (прости мене, Господи! — казав він), то ми ще якось перебивались; а не то, просто голодали по кілька день поспіль. Ввечері, бувало иноді, я візьму торбу, а вчитель візьме в правицю костур дебелий, а в лївицю сосуд скудельний (ми й рідою не нехтували, як грушевим квасом та ин.) і підемо під вікнами виспівувати „Богом ізбранную“. Иншого разу принесемо таки де-що в школу, а часом і так на-сухо прийдемо, тільки що неголодні. Я знав сливе весь псалтир і читав його, як казали слухачі мої, виразно, себто голосно. Через таку мою моторність у селї не поховано

---

[1]) Основа, 62, № 3, стор. 7—8.
[2]) Ѳ. Лобода, К. Ст. 87, № 11, стор. 566 і К. Ст. 82, № 9, стор. 562.
[3]) Поеми і т. д. Ш-ка, стор. 664.

було жадного небіжчика, над яким я не прочитав би псалтиря. За прочитання його я одержував книш і копу гроший, і віддавав їх учителю, як його зиск, і він уже од щедрот своїх вділяв мені пятака на бублики, і се було одно-єдине джерело мойого істнування. При таких, можна сказати, помірних прибутках, я не міг жити одверто і вдягав ся не по джигунському, як се личить станові школяря. Ходив я раз-у-раз у сіренькій, дірявій свитині і в вічно брудній сорочці, а про шапку і чоботи й думки не було, ні в-літку, ні в-зімку. Одного разу дав мені якийсь селянин за прочитання псалтиря на пришви реміню, та й той учитель од мене одібрав, як свою власність.

„До сього оповідання можна тільки додати те, що дячок часто морив його голодом. Сліпа сестра Тараса приховає бувало за обідом шматочок хлїба і покладе в умовленому місці в садку. Вибравши вільну хвилину, хлопець по-під тинню прокрадав ся в садок і, схопивши хлїб, утїкав у школу, боячись попасти на очі лютій мачусї“[1]).

І багато, багато міг би я розказати прецїкавих і навчительних річий на сю тему, та росказувати якось сумно“[2]).

„В той же час Шевченко перестав стригти ся, став носити волосся в кружок, як у великих; сам пошив собі шапку на кшталт конфедератки, і всїма сими „чудасіями“ звертав на себе увагу не тільки товаришів своїх, а й старших. Треба теж одмітити, що Тарас у ту пору був „зухвалої та непостійної вдачі“[3]), але трудно було триматись янгольського настрою, маючи перед собою такого вчителя, як Богорський.

Подібними ж чудасіями, певно, викликав Шевченко у батька і той передсмертний присуд його, про який розповідано вище[4]).

Брак засобів до життя і жага до нього з усїма його потребами мусїли викликати у хлопця ухиляння од путї правдивої, аби себе задовольнити.

Про се розказує в своїх споминах Козачковський. „Голод примушував його сягати по чужу курку або чуже порося, з яких він звичайно нічної доби робив собі вечерю в печері, що була за селом; мешканцї, бачивши по ночах вогонь у печері, зміркували, що там повинна бути нечиста сила і обернулись до пан-отця, щоб він вигнав її відтіля... Піп, разом із народом, покропивши вхід у печерю свяченою водою, запропо-

---

[1]) Основа, 62, № 5, стор. 50. [2]) Поемы і т. д. Ш-ка, стор. 664.
[3]) К. Стар. 82, № 9, стор. 569. [4]) Основа, 62, № 3, стор. 8.

нував оглянути її. Ніхто не згожував ся на такий сміливий подвиг, через те ухвалили — для підбадьорення — зробити складчину. Коли назбирали доволї мідяків і не виявилось жадного смільця, то Шевченко, виступивши наперед, заявив бажання війти в печерю. Деякі не хотїли піддавати хлопця небезпечному експериментові, другі-ж заперечили: „Воно мале, до нього нечиста сила не торкнеть ся“. Щоб більш оддалити всяке підозріння, він прохав привязати до нього віжку, щоб нею в разї небезпечностї могли витягти його.

Увійшовши на віжцї в печерю і заховавши на узбочі всї послїдки свого куховарства, він вийшов і оголосив, що в печері нїчого не виявилось, за що й одержав порядний пай складчини від здивованої його сміливостю юрби“[1]).

У Чалого заховав ся переказ, певно, про ту-ж школу: „По суботах, — переказував буцїм сам Шевченко, перед відпуском до дому всїх нас, і правих і винних, пороли, вимовляючи четверту заповідь. Обовязок сей виконував консул, себто старший у клясї. Я нїколи не ходив у відпуск, але коли став консулом, то зажив чудово: всї менї приносили з дому гостинцї, щоб не боляче шмагав, і швидко я обернув ся в страшного хабарника. Хто приносив менї досить, тому давав не більш одної або двох легких різок, підчас яких устигав промовити звичну заповідь; але хто приносив мало, або нїчого, над тим я з почуттям і поволї читав: памятай — день — суботнїй і т. д.“[2]).

В усякому разї головним джерелом засобів до життя в Тараса було читання псалтиря, і про деякі подробицї виконання того обовязку розказує Козачковський.

Щоби прискорити сю втомну роботу, він часом на половинї псальми починав „пріідїте, поклонїм ся“ і, користуючись неувагою одвідачок, перегортав кілька листків. Ті сього не завва-

[1]) Кіевскій Телеграф, 1875 г., № 25; Кониський (стор. 29) не припуска думки, щоб тим попом, що потурав тим кропїнням „забобонам темного народу“, був освічений, на його думку, Кошиця. Ми знаємо, що таке потурання всякими освіченими попами робить ся заєдно. Тим паче міг се робити Кошиця, який був такий „освічений“, що, одержавши звістку про смерть Шевченка, сказав: „Не знаю, за що його так виславили. Ет, так ледащо собі було, закінчив він“. Для характеристики Кошицї сього, здаеть ся, більш, нїж досить.

[2]) Вірячи навіть сьому переказові, трудно припустити, щоб Тарас на консульстві жив чудово: сьому перечать ріжні инші посвідчення самого поета, що малюють життя його вельми убогим. М. Чалий, Жизнь и произв. Ш., стор. 13.

жали і, дивуючись зрозумілості і разом з тим хуткості його читання, лічили його кращим читачем і охотнійш, чим других, запрошували[1]).

Байдуже про се все, Шевченкові жилось досить погано, — тільки й утїхи було йому, що дружність сестри Ярини, до якої він заховав на все своє життя найніжнійші відносини[2]).

Одною з його розваг було тїкання до Катерини, або хід на прощу з нею до сусїднїх манастирів Лебединських та Мотронинського[3]). Останнїй замітнійший тим, що на цвинтарі його положено багато коліїв, як свідчать про те камяні плити на деяких могилах. Маленький Шевченко, на той час уже письменний, прочитував могильні написи, задовольняючи тим цїкавість, як свою власну, так і других богомольцїв, — між останними чимало знайшлось тих, що памятали небіжчиків мотронинського монастиря, і вони тут же доповнювали лякоnічні написи своїми споминами про коліїв. Ті оповідання Шевченко слухав з такою увагою, що память про них заховалась у поета до пізнього часу[4]).

Подібне розважання себе могло бути лише рідким промінням у життї Тараса, а загальний колїр — був сумний та безнадійний.

Головне його лихо містилось у завсїгди пяній особі дяка Богорського, що завязав близькі стосунки з мачухою Тараса; її недолюблювання хлопця, очевидно, було ще більшою принукою до його переслїдувань і остаточно обернуло життя Тараса у пекло. Та й не тільки його, а й усїх його кревних, з яких сестра Марія була навіть слїпою[5]).

Моя поміч постачала суворому мойому вчителю змогу більш оддаватись укоханій своїй „працї", разом зі своїм другом, Йоною Лимарем, — каже Шевченко[6]) — так що після повороту з молитвословного подвига я сливе завсїгди знаходив їх обох пяними, як ніч.

Дячок мій обходив ся жорстоко не зо мною одним, а й з другими школярями, і ми всї глибоко його ненавиділи. Безглузде його прискипання зробило нас у відносинах до нього лукавими і мстивими. Ми дурили його при кожній нагоді і ро-

[1]) Кіевскій Телеграфъ, 1875, № 25. [2]) Основа, 62, № 3, стор. 7.

[3]) П. Л-евъ, К. Ст. 82, № 9, стор. 564.

[4]) А. Лазаревскій, Основа, 62, № 3, стор. 9; Сава Ч., Основа, 62, № 5. стор. 49. [5]) Кониський, Хронїка, т. I, стор. 27.

[6]) Автобіографія; див. Піскунов, стор. 3.

били йому всякі капості. Той перший деспот, на якого я наткнув ся в мойому житті, зародив у мені на все життя глибоку відразу і погорду для всякої насили одної людини над другою. Моє дитяче серце ображене було сим нащадком деспотичних семинарій мілїон разів, і я кінчив з ним так, як взагалї кінчають безоборонні люди, що їм урвав ся терпець, — помстою і втеками. Знайшовши його одного разу непритомно-пяним, я вжив проти нього власної його збруї — різки, і скільки мав сили, віддячив йому за всї жорстокості. З усїх манатків пяницї-дячка коштовнїйшою річею здавалась менї завсїгди якась книжечка з кунштиками, себ то ґравірованими малюнками, певно, самої поганої роботи. Я не вважав за гріх, або не втримав ся од спокуси привластити собі сю коштовність, і в ночі утїк у містечко Лисянку!

По такій подїї Тарас не міг не втекти: вона була занадто гомінкою і в серцях школярів Кирилівки зосталась героїчною про нього леґендою, з якою трохи пізнїйше стрів ся потім у тій же школї Варт. Шевченко[1]).

Є ще звістка, що від Богорського Тарас перейшов у науку до попа Нестеровського[2]). Се могло бути уже після повороту Тараса з утеків[3]).

Утїк Шевченко з Кирилівки в 12 роцї віку, себ то 1826 р., і від сього моменту почалось для нього нове, краще життя.

III.

В Лисянку Тарас утїк до діякона-маляря[4]) і сей його вибір був зовсїм не випадковий. Його тягло, очевидячки, до малювання і ранїйше. З посвідчення самого Шевченка видно, що він любив рисувати ріжні визерунки й квітки і всякі инші малюнки.

Про теж говорить і Варт. Шевченко, котрому розказував товариш Тараса, що сей „любив малювати і що його малюнки є в шкільного його товариша — Тараса Гончаренка. Незабаром — каже Варт. Шевченко — я зайшов до Гончаренка і бачив ті малюнки Тараса Грушівського, наліплені на стїнах хати: тут були і конї і москалї, намальовані на грубім сїрім папері“[4]).

---

[1]) Піскунов, Шевченко, стор. 108—9.

[2]) Чалий, Жизнь и произв. Ш-ка, стор. 13.

[3]) Пр. Л-ев (К. Ст. 82, № 3, стор. 563) заперечує се.

[4]) Піскунов, стор. 108.

Є й друге свідоцтво, що „з раннього дитинства у Тараса особливо була замітна пристрасть до малювання: де тільки можна було, — на стїнах, дверех, воротях — він завсїгди малював, вугіллям чи крейдою. В школї, коли вже він міг добути папір і оловець, пристрасть ся розвинула ся в ньому ще дужче[1]).

Про пристрасть поета до рисування оповідала теж і сестра його Ірина Григорівна[2]). Таким чином з усього видко, що талант його до малювання був тим чинником, що не дав йому заспокоїти ся на хлїборобській працї; він виривав його геть із селянського духового рівня і наперед, вирвавши його від дяка, погнав шукати долї по ріжних малярях.

Доля поставилась спочатку до нього непривітно. Втїкши в сусїдне містечко Лисянку, „я — каже Шевченко — знайшов собі нового учителя в особі маляря-діакона, який, як я швидко впевнив ся, дуже мало відріжняв ся своїми правилами і звичаями від мого першого наставника. Три днї я терпляче тягав під гору ведрами воду з річки Тикича і розтирав на блясї фарбу-мідянку. Четвертого дня терпіння мене зрадило і я втїк у село Тарасівку до дячка-маляря, що славив ся в околицї змалюванням образа великомученика Микити і Івана-воїна. До сього-то Апелеса обернув ся я з твердою рішучостю перенести всї проби, нерозлучні, як думав я тодї, з наукою; засвоїти його велике мистецтво хоч у малій мірі бажав я палко. Та, леле! Апелес подивив ся уважно на мою руку і одмовив менї рішучо. Він пояснив менї, на мій великий жаль, що в мене нема кебети нї до чого, нї навіть до шевства або бондарства. Згубивши всяку надїю зробитись коли-небудь хоч середнїм малярем, з розбитим серцем я вернув ся у своє рідне село“[3]).

Так тиняв ся по селах Тарас, що „не згадав ще про одного маляря в с. Стеблеві (Канївського пов.), куди він ходив, здаєть ся, з Лисянки“[4]).

Ходив я, — каже поет —
Та плакав, та людей шукав,
Щоб добру навчили[5]).

Але поки-що люди його не навчили бажаною мистецтва. Особливо вразив його іспит, вчинений діяконом у Лисянцї.

---

[1]) А. Лазаревскій, Основа, 62, № 3, стор. 10. [2]) ib.
[3]) Піскунов, стор. 5.
[4]) Основа, 62, № 5, стор. 50. Сава Ч.
[5]) Кобзарь, стор. 130.

„Багато спробував я після сеї першої лекції, але ніщо так не врізалось у моїй памяті, як сей перший іспит“[1]).

Що-ж лишалось бідолашному хлопцеві? Знов вертатись до наймитування, але вже не в школі.

„У мене була на меті — каже поет — скромна доля, якій одначе моя уява надавала простосердечну привабність. Я хотів зробитись, як висловлюєть ся Гомер, пастирем „стад непорочних“, з тим одначе, щоб хоч за громадською отарою, читати свою любязну крадену книжку з кунштиками[2]). Але й се мені не вдало ся“. Одначе пробу пастирства Тарас зробив. Се було 1827 р. на 13-й весні його життя. Від того року дійшла до нас сторінка його внутрішніх настроїв, що одкривають перед нами багату переживаннями, чулу його душу.

Міні тринадцятий минало;
Я пас ягнята за селом.
Чи то так сонечко сіяло,
Чи так мені чого було —
Мені так любо, любо стало,
Неначе в Бога...
Уже прокликали до паю,
А я собі у бурьяні
Молю ся Богу; і не знаю,
Чого маленькому міні
Тоді так приязно молилось,
Чого так весело було.
Господнє небо і село,
Ягня, здаєть ся, веселилось,
І сонце гріло — не пекло.
Та не довго сонце гріло,
Не довго молилось;
Запекло, почервоніло
І рай запалило.
Мов прокинув ся, — дивлю ся:
Село почорніло,
Боже небо голубеє —
І те помарніло.
Поглянув я на ягнята —
Не мої ягнята;
Обернув ся я на хати —
Нема в мене хати.
Не дав міні Бог нічого!
І хлинули сльози...
Тяжкі сльози... А дівчина
При самій дорозі,

---

[1]) Поемы і т. д., стор. 449. [2]) Піскунов, стор. 6.

Недалеко коло мене
Плоскінь вибірала,
Та й почула, що я плачу:
Прийшла, привітала,
Утирала мої сльози,
І поцілувала...[1])

В спогаді про сю дівчину можна бачити натяк на дитяче кохання Тараса, про яке він згадує в иншому місці:

Ми в купочці колись росли,
Маленькими собі любились,
А матері на нас дивились
І говорили, що колись
Одружимо їх... Не вгадали!
Старі заряня повмірали,
А ми малими розійшлись,
Та вже й не сходились ніколи.[2])

Ся дівчина звалась Оксана — „миленька, кучерява"; про неї він розпитуєть ся, як вертаєть ся до дому про неї пише й пізнійше, згадуючи старі мрії[3]).

Про неї він пише в „Гайдамаках", її має на мислі і в „Марьяні"; їй пізнійше присвячує свіжо знайдений вірш (Оксані К . . . ко):

Чи правда, Оксано, чужа чорнобрива
І ти не згадаєш того сироту,
Що в сірій свитині, бувало, щасливий,
Як побачить диво — твою красоту;
Кого ти без мови, без слова навчила
Очима, душею, серцем розмовлять,
З ким ти усміхалась, плакала, журилась,
Кому ти любила Петруся співать?
І ти не згадаєш... Оксано! Оксано!
А я й досі плачу і досі журюсь,
Виливаю сльози на мою Марьяну —
На тебе дивлю ся, за тебе молюсь.
Згадай же, Оксано, чужа чорнобрива,
І сестру Марьяну рястом уквітчай,
Часом на Петруся усміхнись, щаслива,
І хоч так, як жарти, колишнє згадай (1841 р.)[4]).

Його кохану осягла сумна доля, але образ дівчини глибоко врізав ся в його серце і зостав ся в ньому на віки. Зовсім справедливо каже новий дослідник, що „бажаний і милий

---

[1]) Кобзарь, стор. 336. [2]) Ibid. стор. 487, [3]) Ibid. стор. 488, 494.
[4]) П. Зайцев, Первая любовь Шевченка. Вѣстн. Европы, 1914, № 2. ст. 253.

образ був такий йому дорогий, до такої міри незамінений нічим, що коли у поета зароджувалось почуття кохання, яке приводило його до захоплення істотою другої статї, то се захоплення барвило ся осібними психольоґічними прикметами, що повставали з дивовижної цїльности його вдачі, яка ледви розлучалась зі засвоєними колись представленнями"[1]).

Він нових своїх коханих бачив у образї своєї незабутньої Оксани. „Так на все життя лишило в душі поета незагряжений слїд його перше кохання. І нїколи не вмре в вінку його слави ся тендїтна квітка — безталанна кучерява Оксаночка — „весняний ряст", primula veris великого і так багато страждённого серця"[2]).

Почуття до неї було в його життї, очевидно, ясною смугою, що веселила хмуру його душу і скрашала його великі печалї. А їх росло все більше та більше. Тарас покинув своє пастуховання і почав помагати братові Микитї у господарстві[3]), але з того теж нїчого не вийшло: не тягло його до хлїборобства і мусїв він іти од родичів до чужих людий у найми. Тим паче, що й дома в нього скоїлись одміни. Хоч дїд прогнав мачуху назад у Моринцї, але-ж він і сам женив ся, — значить, для Тараса знов життя дома стало складнїйше[4]).

Мусїв Тарас знов іти з дому у найми, але не до хлїборобської працї.

На сей раз його притулком був дім кирилївського попа Григорія Кошицї, де він „жив кілька років у невизначеному становищі не то наймита, не то приймака"[5]).

„Спочатку, через малий зріст, він був креденсовим, як казали в жартї, себ то, чистив і ховав у шафу ножі і виделки, перемивав тарілки й ножі, топив „грубку в покоях", був на дрібних посилках по селу і в поле; по вечерах повторював псалтир і життя Святих, на дозвіллї рисував угіллям на коморі

[1]) ib., стор. 261. [2]) ib., стор.

[3]) Основа, 62, № 5, стор. 50.

[4]) Кониський, говорячи про ті переміни (стор. 36), переказує за листом Прокопа Шевченка зовсїм неможливі факти: нїби мачушиного Степана віддали тодї в москалї, а Ярина побрала ся... Се б то все 1827—8 р., коли Тарасу було 13—14 років... А на стор. 23 він говорить, що Ярина Степан були на 2 роки молодші від Тараса, значить, мали по 11—12 років. Як же в такі роки Степан міг піти в москалї, а Ярина — заміж? Се очевидне непорозуміння, викликане непевностю листа Прокопа Шевченка, якому так поняв віри Кониський.

[5]) Ѳ. Лобода, К. Стар. 1887, № 11, стор. 564, 565 і дальше.

і стайні півнів, людий, церкву, навіть і київську дзвіницю, а потім стали його вживати і до всїх инших господарських і польових робіт і навіть до самостійних та відповідальних подорожий з Ясем у школи і на ярмарки.

„Чи одержував Тарас за свою працю і послуги якусь платню, не знаю, — каже автор споминів — думаю, що спочатку, як він був ще хлопям, то не мав жадної грошевої винагороди, як сирота, якого треба було одягти і прогодувати, і як не привчений ще і мало-здатний до роботи. І пізнїйш наемна платня не могла бути більш - менш значною: в ті роки дебелий парубок на хазяйській одежі одержував 15—20 карб. асс. на рік, а хлопчик літ 16, з жартовливою назвою „креденсового“, служив у нас приблизно у той же час за три карбованцї асс. на рік. Знаючи близько священника Кошицю і його жінку, можна без помилки стверджувати, що на тодїшній селянський побут Тарас, що підростав, не міг би знайти кращого притулку, як в домі парафіяльного батюшки, і що життя його тут (а жив він, треба думати, не менше 3 літ) було далеко придобнїйше та безтурботнїйше, чим життя других, навіть хазяйських синів його зросту. О. Григорій був гарний розпорядливий господар і коли й був строгим, то, певно, більш на словах, бо про ті кари та катування, яким підлягали несправні та ліниві робітники на панщинї, тут не могло бути й мови: що ж до самої матушки, то се була ідеальна жінка по надзвичайній добростї, кротостї, поблажливостї, дбайливостї та старанностї про всїх і про все. У такої господинї робочим не могло бути поганого життя, а відносно до годівлї їм могли позавидувати й хазяйські дїти. Надмірною працею своєї челядї батюшки нїколи не обтяжали; але і без роботи сидїти в них не доводилось, бо господарство їх було більше од селянського і в ньому містилось головне джерело їх удержання“[1]).

Про можливе життя Шевченка в Кошицї згадує і другий мемуарист, прот. П. Л-ев, кажучи, що „в господї о. Григорія Тараса Григоровича нїчим не скривджено, бо о. Григорій був людина вельми заможна, мав гарне господарство і два великі сади при домі, а жінка його була дуже добра людина; обоє-ж вони провадили життя доволї патріярхальне, просижували днї та вечери разом зі своєю челядю у великій чистій пекарнї, що займала пів дому, і лише для спочинку і витання гостий відхо-

[1]) К. Ст. 1887, XI, стор. 565.

дили од своїх слуг у свої світлиці, що складали ся з двох невеличких кімнат на другій половині дому“[1]).

Маючись у таких добрих умовах, Тарас користував ся дозвіллям для читання, але звичайно був завсїгди при роботї. Коли до автора споминів про Шевченка приїздив у гостину о. Григорій зі своєю дружиною Ксенїєю Прокопівною, то широкохвостою їх кобилою здебільша правив Тарас, будучий український поет, і він же годував її в нашій стайнї та водив напувати до „Нечитайлового ставка“. На тій же одинокій кобилї одвозив він Яся, сина о. Григорія, до школи в Богуслав, а потім у Київ, а иноді возив сливи, яблука чи динї на продаж у сусїдні містечка Бурти та Шполу[2]). Як сказано вище у Кошиців Тарас пробув до 3-ох років[3]). Як себе почував за той час Тарас, трудно сказати точно за недостачею потрібних даних. Можна тільки сказати імовірно, що не вгасав у нього порив до прояву свого мальовницького таланту, що робота наймита його гнїтила і що він сидів у попа тільки тому, що в нього, справдї життя не було подібне до пекла, та що йти йому власне було нікуди. Він і не знав — куди, та й не міг іти, бо над ним тяжів страшенний тягар крепацького його стану. Що Тарас дійсно неохоче брав ся до господарської працї, видко з думок про нього о. Кошицї: вони були „не на користь Тараса Григоровича; він і пізнїйш називав його все-таки „ледачим“, себ то нездатним до якоїсь господарської справи“[4]).

Брак широких відомостий не дозволя також зазирнути у моральний світ Тараса і уявити собі, що він гадав про життя і що з себе уявляла душа його в усїх розуміннях у ту пору. Можна тільки цїлком згодитись, що пробування його в Кошиців мало на нього взагалї добрий моральний вплив: „З морального боку тут було більше витриманості, ладу життя і охорони від усякої гульнї та спокус. Можна з повною певностю припускати, що кращі моральні свої погляди та ідеали наш поет виніс відтіля і обовязаний ними боголюбивій, суто-християнській

---

[1]) К. Ст. 1882, IX, стор. 563.

[2]) К. Ст, 1887 р., № 11, стор. 564.

[3]) Кониський заперечує сьому (Хронїка, стор. 38) і каже, що Тарас був у Кошицї „не більш году“. Своєї думки він не доводить нїчим, а тим часом свідоцтво пр. П. Л-ева дуже правдоподібне. Поступив Тарас до Кошицї на 13-му роцї, а до панського двору на 16-му, — то так і вийде, що він пробув у попа не менш двох років.

[4]) К. Ст. 1882, № 9, стор. 563.

душі своєї матушки та її співчуттю і любові до всіх страдальців та пригноблених. Тим більш дивно, що небіжчик Тарас Григорович, обовязаний, може бути, кращими роками свого життя о. Григорію Кошиці та його жінці, жадним словом не промовив про них ні в своїй життєписі, ні в пізнійших розмовах зо мною, — каже Лобода — коли, здавалось, не було більш годящого предмета для розмови, як се життя у людий, так близько відомих нам обом. Чому? Чи не тому, що взагалі він не любив обертатись спогадами до свого сирітського приниженого життя“[1]).

Не вважаючи на всі кращі умови життя Тараса у Кошиці, належні йому обовязки були все-ж таки Тарасу не по душі.

Його напевно поривало до малювання, а раз він бачив, що воно дається йому легко і що природа його хилить ся до сього діла нестримно, то він мусів знов спробувати щастя на тому-ж таки мистецькому грунті.

Він кинув насижений куток у Кошиців і знов подав ся до вчителя-маляря у село Хлїбнївку.

„Хлїбнївський маляр узнав його здатним до свойого майстерства, але боячись відповідальності, що держить панського хлопця без паперу, порадив Шевченкові виправити наперед потрібне свідоцтво а потім уже оселитись у нього — на вчення. Тарас пішов у Вільшану, де жив управитель Енґельгардта, Дмитренко, і став прохати в нього паперу для проживання у Хлїбнївського маляря. Дмитренко, розбалакавшись із хлопцем і завваживши його моральність, замість видати свідоцтво, взяв Тараса до своєї челяді“[2]). Властиво не своєї, а панської. „Новому панові знадобились ріжного роду двораки, яких він, як сутий аристократ, бажав мати специяльно приготованими до ріжних надвірних посад; конторщика, форейтора, кухаря, льокая, конторника, домового живописця і т. п. Головному впра-

---

[1]) К. Ст. 1887, № 11, стор. 565.

Дивного нема нічого. В життєписі Тарас не згадав про Кошиців тому, що мав на ввазї підкреслити тяжке своє крепацьке становище. В розмовах же Тарас не згадував про Кошиців тому, що йому тяжко було про них згадувати. Перед тим упертий піп Кошиця одмовив поетові в шлюбі з його дочкою, і се тяжко вразило Тараса. Чи до приємних споминів про дитинство було йому в ті години? А що Тарас мав у серцї іскру вдяки для Кошиців, се видко з того, що по приїздї на Вкраїну він завитав до них і навіть думав знайти собі жінку власне в тій же, приємній для нього родинї Кошиців!

[2]) Основа, 62, № 3, стор. 10.

вителю К..му[1]) було наказано набрати з селянських дітий коло 12 хлопців, здатних до згаданих посад, і приставити їх у Варшаву (по переказах других у Вільно). І от, одним начерком пера, взято було в батьків дітий (не всї-ж вони були сироти, як Тарас) і приставлено у село Вільшану. Для спроби, до відправки до пана, їх росташували при панському дворі по ріжних посадах. Наш Тарас попав у кухарята під управою головного кухаря-митця: став чистити кастрюлї, носити в пекарню дрова, виливав помиї і т. д. В таких непоетичних заняттях, певно, він не міг знайти нічого, спорідненого з його природними поривами; а тим часом пристрасть до малюнків і книжок не кидала хлопця ні на мить.

При всякому влучному випадку він придбовував за перший, що трапляв ся, шаг якийсь твір суздальської школи у мандрівного коробочника, а коли ні за що було купити, то з любові до мистецтва він часом пускав ся на крадїжку. Придбавши досить значну збірку подібних рідкостий, він ховав ся з нею від численної челяді у саду. В гущині дерев, подалїк від дому, він зробив собі щось на подобу ґалєреї, наклеївши на на деревах свої малюнки. Туди Тарас зникав співати пісні, розглядати і копіювати якогось Соловія-розбійника, або Кутузова. За такі службові провини його не раз вибив кухар“[2]).

Крім сього некорисливого пориву до малювання треба підкреслити ще одну видатну його рису — надзвичайну добрість, що видно з такого факту. Одного разу Тарасу поталанило одержати цїлого семигривеника від заїзжого пана за вичищені чоботи. Коли одвідав його брат Микита, він оддав йому весь сей придбаний капітал на дорогу. На проводах його тїла в Києві, Микита з слїзми на очах згадував про се. „Що то за добра душа була! Я таки його бив колись маленьким, та й здорово бив, а він, покійник, оддав менї послїдне“[3]).

---

[1]) Основа, 62, № 5, стор. 50, 1.

З тими управителями Енґельгардта — маленька плутанина. Крім двох згаданих у Т. Гринцевича (К. Стар. 1889, № 9) і в листї Шевченка, а через те і в статейцї до нього (К. Ст. 1891, № 2), ще згадуєть ся управитель Димовський, і через те автор статейки не зна, чи тут „мішанина осіб, чи річ іде про осіб ріжних“? (210 стор.) Се особи ріжні. К-ий „головний“ управитель; а Дмитренко був очевидно, місцевим управителем, — Димовський же його помічником (Кониський, стор. 38). Що Дмитренко був окрема особа, говорить не тільки Чалий, а й Лазаревський (Основа, 62, № 3, стор. 10).

[2]) Основа, 62, № 3, стор. 51—2. [3]) Основа, 1862, № 5, стор. 51.

Сталого нахилу Шевченка до малювання не міг не спостерегти управитель та й сам Тарас, певно, виявляв свої бажання, поясняючи свої службові провини. В догадах можна навіть і таке приймати, що сам управитель, завваживши кебетливу природу Тараса краще о. Кошиці, хотів йому помогти вибитись на ліпшу дорогу. Се може бути стверджено дальшим поступованнєм управителя з Шевченком[1]).

„Коли скінчилась проба будучих двораків[2]), зложено було список із позначенням якостий і гідностий кожного хлопця: Тараса в сьому списку було записано здатним на „кімнатного живописця". Се перелічне звідомлення переслано панові разом з його рухомим добром, як накладну, що звичайно даєть ся збіржаникам, які доставляють крам у ріжні місця російської держави"[3]).

Се було 1829 р., коли Тарасові йшов 16-тий рік і він уже вступив у нову добу свого життя — парубоцьку[4]). Ся доба, що почалась так драматично, внесла нові, гострі одміни в його долю і врешті поставила Шевченка на цілком иншу дорогу, про яку йому не могло і приснити ся в дитинстві.

З чим же він вийшов з сього останнього і що поніс з собою на дальший шлях творчості й життя? Виніс він досить багато. Напевно ненависть до крепацького ладу і ніжну приязнь для всіх, хто показує іскру спочуття до занедбаного селянина.

Виніс багато гіркого почуття сирітства і бозпорадності, які були такі глибокі, що огорнули всю поетичну творчість Тараса від першої до останньої стрічки.

Виніс почуття одокремлювання, замкнутості, через що не зразу одкривав свою душу.

Під впливом оповідань старих людий виплекав у собі незломний порив до кращого, до волї, ще більш скріплений нахилом до малювання.

Він споїв свою душу чарами рідної природи, пісні і взагалї поезії.

Змалечку виявив нахил до міркування і таким чином надбав поважний матеріял, щоб з нього вийшов якийсь видатний

---

[1]) Се власне відносить ся до Поляка Івана Станиславича Димовського і стверджуєть ся світлою памятю про нього в Шевченка. К. Ст. 1891, № 2, стор. 210.

[2]) А се тяглось з півроку, від весни до осени 1829 р., див. Кониський, т. І, стор. 47.

[3]) Основа, 62, № 5, стор. 52. [4]) ib., № 3, стор. 10.

овоч. Але для сього не було в умовах життя Тараса відповідного ґрунту: не було самої елементарної науки. До неї він рвав ся цілою душею, але що-разу порив його утинали. Так би на віки було втято й приспано велику душу поета, колиб у житті його не знайшло ся ряду випадків, а власне тих подій, що почасті виплили з соціяльних і особистих обставин життя Тараса, а почасті з умов життя Енґельгардта. Сполучення сили ріжних причин вирвало Тараса з серця України і закинуло спочатку в Польщу та Литву, а потім до Петербурга, де йому всміхнулась нарешті доля... Всміхнулась, росхитала його могутні сили і вкрила вінком слави... Але той усміх не був журливий і той вінок на половину був терновий... Все-ж він парубоцький його вік окрасив поривами надзвичайної втіхи, що наступила по роках поневіряння.

Як же протекли його парубоцькі тії роки?

Парубоцький вік Т. Шевченка до визволення з крепацтва.

Пересланий до свойого пана Тарас був поставлений у кімнатні козачки.

„Винайдення кімнатних козачків належить, — каже сам Шевченко — цівілїзаторам заднїпровської України, Полякам; дїдичі инших національностий переймали і переймають у них козаків, як вигадку, безперечно розумну. В країнї, колись козацькій, зробити козака ручним від самого дитинства — се теж саме, що в Лапландії підхилити волї людини прудконогого оленя. Польські дїдичі колишнього часу утримували козачків, поза льокайством, ще яко музик і танцюристів. Козачки грали для панської потїхи веселі двозначні пісеньки, утворені народньою музою з горя, на підпитку, і пускались перед панами, як кажуть Поляки: сюди-туди навприсюди. Новійші представники вельможної шляхти з почуттям просвічених гордощів звуть се підтримуванням української народности, яким нїби-то все відзначались їх предки. Мій дїдич, як руський Німець, дивився на козачка більш практичним поглядом і підтримуючи мою народність своїм побитом, ставив менї обовязком тільки мовчання та нерухомість у кутку сїний, поки не здійметь ся його голос, що наказує подати люльку, яка тут-же стоїть біля нього, або налити у нього перед носом у склянку води. Через мою природженну нахабу вдачі, я ламав панський наказ, наспівуючи ледви чутним голосом гайдамацькі журливі пісні і змальовував крадькома малюнки суздальської школи, що украшали панські покої. Рисував я олівцем, що — признаюсь у сьому без всякого докору сумлїння — украв у конторника. Пан мій був людина дїяльна: він що-разу їздив то в Київ, то в Вильно,

то в Петербург і тягав за собою в обозї мене — для сидїння в сїнях, подавання люльки і инших подібних потреб. Не можна сказати, щоб я почував себе важко на моїм тогочаснім становищі: воно тільки тепер наводить на мене жах і здаєть ся якимсь диким безладним сном. Певно, багато з руського народу подивить ся колись по мойому на своє минуле. Мандруючи з своїм паном з одного заїзду на другий, я користував ся всякою нагодою украсти з стїни лубочний малюнок і склав собі таким чином коштовну колєкцію. Особливими моїми улюбленцями були історичні герої, як Соловій-розбійник, Кульнев, Кутузов, козак Платов і другі. Проте не охота придбання кермувала мною, а непоборне бажання змалювати з них можливо вірнїйші копії.

Одного разу під час пробування нашого у Вильнї 1829 р., 6-го грудня, пан і панї поїхали на баль, у так звані рессурси (дворянське зібрання) з приводу іменин у Бозї почилого імператора Миколи Павловича.

В господї все заспокоїлось, заснуло. Я запалив свічку в самотнїй хатї, розгорнув свої крадені скарби і вибравши з них козака Платова, почав з побожностю копіювати. Час линув для мене непомітно. Уже я добрав ся до маленьких козачків, що басували коло дебелих копит ґенеральського коня, як позад мене одчинились двері і увійшов мій дїдич, що повернув ся з балю. Він скажено надер менї вуха і надавав ляпасів — не за моє мистецтво, нї (на мистецтво він не звернув уваги), а за те, що я міг би спалити не тільки дім, але і город. Другого дня він звелїв машталїру Сидоркові вишмагати мене гарненько, що й було виконано з відповідною ревностю"[1]).

Так непривітно поставив ся спочатку до Тараса пан, що хотїв бачити в ньому тільки кімнатного козачка, а не хлопця з мистецьким нахилом.

„На щастя і ся нова посада була тільки тимчасовим спробунком, і на сьому новому для нього полї, як і на пекарнї в Вільшанїй, пристрасть до малювання його не покидала, завдаючи йому чимало горя. Мандрівне життя пана по ярмарках ріжних західних міст і містечок, трохи не в виглядї ремонтера, скінчилось, певно, з підвисшенням у чинї і Тараса віддано до кімнатного живописця у Варшаві. Хазяїн, завваживши у свойому ученикові надзвичайну кебету до малювання і не будучи

[1]) Автобіоґр. Піскунов, стор. 7—9.

в стані навчити його нічого гарного, крім розмалювання стель і стін, а иноді й парканів, був на стільки совісним, що при кінці року, прийшовши до пана по умовлену платню, просто висловив йому, як він розуміє крепака-молодика. На пораду сього доброго маляря, Тараса віддано до звісного на той час у місті портретиста, нащадка знаменитого данського живописця катерининських часів, Франца Лямпі.

Оберігаючи свої інтереси, дідич розрахував, що з здібностий крепака можна згодом витягти ще більше користи, коли він буде порядним живописцем, а через те він зробив умову з Лямпі, котрий не взяв учня до себе в господу, а згодив ся на те, щоб він був приходящим. Тараса одягли чепурнійше і веліли ходити на вчення; воно дало йому перші яснійші хвилі[1]).

В той час він познайомив ся з одною гарненькою швачкою, і вперше пізнав і глибоко почув свою людську гідність — любов для тої Польки, що належала до другого осередка — з незалежним ладом думок, мала сильний вплив на його забиту, загнану, але глибоко вразливу вдачу. Се перше почування, після признання самого поета, ублагороднило його душу, піднїсши його у власних очах. „Я вперше[2]) прийшов тоді до думки“, оповідав він Сошенкові, — „чому й нам, нещасним крепакам, не бути такими ж людьми, як і инші вільні стани“?

Кохання не обійшло ся без жертви[3]). Любка Тарасова вимагала від нього відречення від рідної мови на користь польської національности: в розмові з ним вона другої мови не припускала. Навчення, йшло, очевидячки, дуже поспішно, вважаючи на те, як небіжчик балакав по польському. Вона ж чимало дбала про нього: сама йому шила сорочки, прасувала манишки і краватки. Звали її, здаєть ся, Дуня Гашовська[4]) і хоч вона була з Варшави, але Тарас ніби познайомив ся з нею в Вильнї.

„Для бідного сироти одкрив ся новий світ. Але се бистрокриле щастя, що майнуло чарівною примарою серед убожества й горя, не примусило його нї на мить забути за своє неви-

---

[1]) В. Щурат: Літературні нариси (Варшавський учитель Шевченка) Львів, 1913.

[2]) Кониський каже, що й ранїш у Тараса виникала така думка. Се вірно, але підчас кохання з вільною вона очевидно шибнула в його особливо болючо.

[3]) Як вірно завважав Кониський (стор. 55), жертва ся була малою, бо третьої мови — російської, нї одно з них добре не знало; лишало ся балакати тільки по польському.

[4]) Записки Ш-ка, 5 сент. 1857 р. і Кониський, стор. 54.

крутне становище. З одної сторони його гірке минуле, його неволя і жорстоке поведення з селянами, управителів і економів, про що він все чував від своїх земляків, прибулих з маєтку, а з другої сторони вільна воля панів-щасниць і незалежність од панської сваволї других станів, до яких він не належав, але до яких він міг би належати по свойому талантові, — думка ся страшенно мордувала його і вкидала в похмурий настрій, близький до самозгуби.

Але наш Тарас не загинув. Починалось польське повстання. Дїдич його вийшов у одставку і переїхав на житло в Петербург. Разом із другими двораками Тараса одправлено в столицю по етапу. Такий спосіб переселення людий, що не допустили ся ніякого злочинства, натхнуто дїдичеві зайвою осторогою, щоб вони по дорозї не розбіглись“[1]).

Сей перехід Шевченка по етапу звязано з цїлою низкою неприємностий, про що він сам і оповідає. „Коли його, як двірського крепака, вели зимою по етапу з Варшави до Петербурга, то в нього порвав ся один чобіт так, що відпадала підошва, і Шевченко, щоб не одморозити ноги, примушений був переміняти чоботи, взуваючи на час цїлий чобіт на мерзлу в драному чоботї ногу; сї зупинки обридли етапним москалям, і один з них ударив Шевченка по шиї.

Се може підходити до 1831 року, коли Шевченко жив у Варшаві і його було вислано з наказу польського революцїйного уряду[2]). З такої звістки можна бачити, що пан ранїйш

---

[1]) Основа, 62, № 5, стор. 53.

[2]) Н. Бѣлозерскій, Тар. Григ. Шевченко. К. Ст. 1882, № 9, стор. 68—9. Сьому фактові заперечує Кониський (стор. 55), говорячи, що деякі крепаки і без того не втеклиб; що для провадження етапом — треба було дозволу уряду і врештї, що Енґельгардту сором було б одправляти свою челядь етапом. Через те Кониський прийма за вірнїйшу звістку Мартоса (Вѣст. Юго-зап. Россіи, 1863, стор. 36), що Тарас одправив ся „в гуртї иншої челядї, з обозом панським“; теж тримаєть ся звістки Костомарова (Кобзарь, 1876 р., стор. VII), що Тараса вирядив з Варшави польський революцїйний уряд. З доводами Кониського не можна годитись. Салдатів для етапу Енґельгардт, як вояк, міг дістати; теж такий добродїй, як він, сорому за етап не міг чути; в тюрмах його челядї теж не треба було бути... А вважаючи на те, що пан виїхав з Варшави ранїйше, — його челядь, справдї, могла йти під етапом, хоча і в обозї, — одно не шкодить другому. Хоча звістку про етап, подану Сошенком, одкидає і Мартос, але ж за „вірність сього факту може ручити ся д. Забіла, близький приятель Шевченка“ (Основа, 62, № 5, 53), і той же факт підтримує й Н. Білозерський, що чув про нього від того ж самого Забіли. Про те ж є натяк і в самого

виїхав з Варшави, а Шевченка захопила хвиля повстання. Але навряд чи можна гадати (як Кониський, стор. 56), що пан лишив Тараса у Варшаві, „щоб не переривати йому науки у Лямпі. Той добродій, що по приїзді до Петербурга зараз же віддав його не до якогось митця, а до парканного маляря, не міг пускатись на такі сантіментальності з Шевченком. Просто повстання виникло тоді, як пан одгодив ся з Варшави, і через те власне він і міг виправити свою челядь відтіля тільки етапом. Тарасові тяжко, очевидно, було розставати ся з своєю коханою і з своїм ученням у Лямпі, але що робити?

З якихсь причин він не міг не послухати пана і мусів одміряювати довгий шлях у Петербург.

Певно, про сю подорож він згадує недобрим словом у своїх творах:

Шлях на Московщину.
Далекий шлях, пани-брати!
Знаю його, знаю!
Попоміряв і я колись —
Щоб його не мірять!
Росказав би про те лихо,
Та чи то ж повірять[1])?

Так чи инакше, по муках великих переходів, Тарас дістав ся до Петербурга, і тут почало ся для нього нове горювання. З дальших вчинків його пана можна було бачити, що се за особа і на скільки він міг „соромитись", як дума Кониський, посилати своїх крепаків по етапу.

До мистецтва йому не було ніякого діла, до кебети Шевченка дуже мало. Малює його сам Тарас при нагоді[2]), як некультурну, грубо матеріялістичну вдачу. От через що сей добродій, нехтуючи мистецькі пориви Тараса і попередню науку в Лямпі, запроторює його до парканного маляря, де про мистецтво не могло бути й мови.

„1832 р. мені минуло 18 літ, — каже Шевченко — а що надії мойого дідича на мою лакейську моторність не справдились, то він, вгоджуючи невідступному мойому проханню, законтрактував мене ріжних живописних діл майстру, Ширяєву в Петербурзі. Ширяєв сполучував у собі риси дячка-спартанця, дія-

---

Шевченка (Коб. стор. 23). Врешті й сам Кониський визнає, що в тій подорожі „не в одного Шевченка порвали ся чоботи, і всім, хто їхав у купі з ним, доводило ся в дорозі бідувати" (стор. 56). Отже і без „етапу", факт поневіряння Шевченком лишаєть ся фактом.

[1]) Кобзарь, стор. 23. [2]) Поеми і т. д. Ш-ка, стор. 275.

кона-маляря і другого дячка-хіромантика[1])... Ширяєв, каже Шевченко в другому місці, був цеховий майстер живописного і малярського цеха; тримав він усе трьох, а иноді й більше замазур у демикотонових халатах, із найменням учнів, і в міру потреби наймав від одного до десяти, поденнно й помісячно, костромських селюків-малярів і склярів, отже він був у свойому цеху не останній майстер, і по мистецтву і по капіталу“.

„Крім згаданих матеріяльних гідностий“ у нього було „кілька ґравюр на стінах — Одрана і Вольпато, а на комоді кілька томів книг, серед них — і мандрівка Анахарсіса Меншого“. Але се були тільки оманливі ознаки його неістнуючої інтеліґентності. Він належав до тих людий матеріялістичних і нерозвинених, що „прожили своє вбоге парубоцтво в бруді та поневіряннях і вилізши якось на світ Божий, не вірують ні в яку теорію; для них нема инших шляхів до добробиту, як ті, що вони самі пройшли, а часто до сих грубих переконань примішуєть ся ще грубійше почуття: мене, мовляв, не гладили по головці, за віщо й я гладитиму“. От через що, на думку такого добродія, поліпшення долі його учнів „повело б ні до чого иншого, як до власної-ж їх загибелі“[2]).

З такої характеристики Ширяєва можна вже бачити, чим мусіло в нього бути життя Тараса: тим же крепацьким станом, що й ранійше; тільки ще гіршим — відповідно вирослій самосвідомості і гідності Тараса.

А як власне жилось йому і що він із себе вдавав тоді, можна прекрасно бачити з його оповідання „Художник“. Бійка хазяїна — був звичайний спосіб його поведення, а постійний страх — звичайний настрій Тараса у відношенню до Ширяєва. Оскільки сей настрахав нашого поета, можна бачити з визнання його самого, що свідчить теж і про лад Шевченкового „життя взагалі“. „Колись давно, 1836 року, коли не помиляюсь, — пише він — мене на стільки було очаровано оповіданнями про ....чарівне свято, що я, не спитавшись хазяїна (я був тоді в навченні у маляря, так званого кімнатного живописця, Ширяєва, людини грубої та жорстокої), і нехтуючи наслідки своєвільного відходу (я напевно знав, що він мене не відпустить), зі шматком чорного хліба, з коповиком мідяків у кишені та в тиковому халаті, який звичайно носять учні-ремісники, втік з роботи

---

[1]) Автобіоґрафія, Піскунов, стор. 10.

[2]) Поеми і т. д. Шевченка, стор. 268.

просто в Петергоф на гулянку. Гарний десь я був тодї! Дивно про-те: чудовий Самсон і другі водомети, і взагалї свято не подобались менї й на половину в порівнанні з тим, що менї про нього балакано. Чи занадто сильно роспалено було уяву оповідками, чи просто я був утомлений і голодний. Останнє, здаєть ся, вірнїйше. Та й як на те я ще побачив у юрбі свойого грізного господаря з пишною своєю господинею. Се останнє цїлком затьмило блиск і роскіш свята і я, не дочекавшись ілюмінації, вернув ся назад, зовсїм не здивувавшись булому. Ся штука минулась менї щасливо. Другого дня були певні, що я спав на горищі, і нїхто не мав мене в підозренні за своєвільний вихід. Правду сказати, я й сам уважав його за щось подібне до снища[1]).

Так себе тяжко почував Шевченко в Ширяєва, чуючи своє горе, та не маючи змоги йому зарадити.

Про те — каже Тарас — не вважаючи на весь тягар троїстого його ґенія, я в світлї весняної ночі бігав у Лїтнїй Сад рисувати з статуй, що украшали сей прямолїнїйний твір Петра. В один з таких сеансів познайомив ся з малярем Іваном Максимовичем Сошенком[2])...

Про се знайомство з Тарасом розказував Сошенко П. Л-еву. „В-лїтку, в один з місяшних петербурських вечерів, гуляючи по Лїтньому Саду, Сошенко завважив, що якийсь обідранець, у брудноватому пістрьововому халатї, босий і без шапки, копіює олівцем одну з статуй, що украшають доріжки саду. Завваживши південний тип облича, Сошенко поцїкавив ся поглянути на його роботу. Зайшовши з заду, він побачив, що рисунок зовсїм не поганий; тодї, вдаривши маляря по плечу, Сошенко запитав: „Звідкіля земляче“? „З Вільшаної“, одповів халатник. „Як — з Вільшаної? Я сам з Вільшаної“, сказав Сошенко, і зацїкавившись земляком, пізнав у сьому халатнику Тараса Шевченка, крепака Павла В. Енґельгардта, законтрактованого Ширяєву в робітники для фарбування дахів і парканів. До сього випадку він про Тараса нї від кого не чув“[3]). З другого джерела звісно, що Сошенко покликав Тараса до себе і звелїв йому принести на показ і другі свої малюнки[4]).

---

[1]) Дневник Т. Г. Шевченка. Основа. 1861, юль, стор. 7—8.
[2]) Піскунов, Шевченко, стор. 10.
[3]) К. Стар. 1882, № 9, стор. 564.
[4]) Поемы і т. д. Ш-ка, стор. 262—3.

„В обличі його було щось принадне, особливо в очах — розумних і добрих, як у дівчинки“[1]).

Сошенко хотів розпитати його подрібнійше, але він узяв у одну руку відро з жовтою фарбою, а в другу жовтий та обтертий великий квач і хотів іти.

„Куди-ж ти хапаєш ся?“ — спитав він.

— На роботу я й так уже запізнив ся, хазяїн прийде, так дістанеть ся мені[2]).

Вони розійшлись і в неділю до нього прийшов Шевченко, стрівши його в корідорі.

„Уже не в тиковому брудному халаті, а в чомусь подібному до сертука кофійкового коліру, з великим сувоєм паперу в руках. Я поздоровкав ся з ним і подав йому руку. Він кинув ся до руки і хотів поцілувати. Я одтягнув руку, — мене змішало його знижання. Я мовчки увійшов у помешкання, а він лишив ся в корідорі. Я зняв сертук, надів блюзу, закурив цигарку, а його все ще нема в кімнаті. Я вийшов у корідор, дивлюсь, приятеля мого, як злизало; я зійшов у низ, питаю двірника: чи не бачив такого? Бачив, каже, малого з паперами в руці, вибіг на вулицю. Я на вулицю — і слід запав. Мені стало журно, ніби я загубив щось дороге мені. Сумував я до другої неділї і ніяк не міг здумати, щоб се значили раптові втеки мого приятеля“[3]).

Тоï-ж неділï у ночі Сошенко зустрів Шевченка у тому-ж Літньому Саду.

„Побачивши мене, — розказує Сошенко — він кинув малювати і почервонів до вух, як дитина, спіймана на крадіжці

---

[1]) Поеми і т. д. стор. 262.

[2]) Ті звістки, подані зо слів Сошенка П. Л-им, розминають ся зі звістками, поданими зо слів Сошенка -ж д. Чалим (Основа, 62, № 5, стор. 54), ніби Сошенко дізнав ся про Ш-ка від родича Ширяєва в Академії, та ніби Шевченко явив ся до Сошенка замазаний, „босий, розхрістаний та без шапки“. Перше ще можливе в тому розумінню, що Сошенко забалакав з родичем Ширяєва по знайомству вже з Шевченком, — і се придало ся Сошенкові, щоб полегшити йому вхід до хазяïна Шевченка — Ширяєва. Факт же появи Шевченка у Сошенка якимсь обідранцем треба цілком відкинути. Шевченко по кількох роках життя в Варшаві та Петербурзï виробив уже собі досить самолюбства, щоб не ходити обідранцем. Та і в Петергоф на гулянку їздив же у якійсь одежі...

Сю редакцію переказу Сошенка треба визнати за помилкову і коли ми знаємо, що й сам Шевченко помиляв ся у своїх спогадах, то тим більше можемо се визнати у відношенні до споминів про нього в Сошенка.

[3]) ib. стор. 263.

варення. Я взяв його за тремтячу руку і як переступця повів у павільон та звелів трахтирному заспаному хлопцеві принести чаю.

Як умів, я приголубив мого приятеля і коли він заспокоїв ся, я спитав його, чого він утік із корідора.

— Ви на мене розсердились і я перелякав ся, — одмовив він.

— І не думав я на тебе сердитись, — сказав я йому — але мені неприємне було твоє знижання. Собака тільки руки лиже, а людина сього не повинна робити".

Сей гострий вираз так вплинув на мойого приятеля, що він знов було схопив мою руку. Я засміяв ся, а він почервонів, як рак, і стояв мовчки, понуривши голову. Напившись чаю, ми розстались. На розстання я сказав йому, щоб він неодмінно зайшов до мене або сьогодня або в найблизшу неділю...

Я пішов просто до дому, боючись примусити приятеля свойого чекати на себе в корідорі. Що ж, входжу на сходи, а він уже тут, в тому ж кофійковому сертуці, умитий, причесаний, з усмішкою.

— Ти неабиякий бігун, — сказав я — атже ти ще заходив до себе в господу? як же ти поспів так швидко?

— Та я хапав ся, — одмовив він — щоб бути дома, коли хазяїн прийде з обідні.

— Хиба в тебе хазяїн сердитий? — спитав я.

— Сердитий і...

— І лихий, ти хочеш сказати.

— Ні, скупий, хотів я сказати. Він побє мене, а сам радий буде, що я спізнив ся до обіду.

Ми війшли у господу... Я взяв у нього з рук сувій, розгорнув і став розглядати... Одно, що мене вразило в сих більш ніж слабких нарисах, се надзвичайна схожість із оріґіналами, особливо нариси Праклїта й Гераклїта. Я в душі радів своїй нахідці. Мені і на думку тоді не спадало, що я робитиму при моїх більш ніж обмежених засобах із сим алмазом у кожусї?

...Чому в тебе нема ні одного рисунка одтушованого? — спитав я, оддаючи йому сувій.

— Я малював сї рисунки рано-вранці до схід сонця.

— Значить, ти не бачив їх, як вони освітлюють ся?

— Я ходив і в день дивитись на них, але тоді не можна було рисувати: люди ходили.

— Що ж ти маєш тепер робити: зостати ся у мене обідати, чи йти до дому?

Він хвилину помовчав і не підводячи очий, ледви чутно сказав:

— Я лишив ся б у вас, коли ви дозволите.

— А як же після сього ти погодиш ся з хазяїном?

— Скажу, що спав на горищі.

— Ходім же обідати[1]).

По обіді я запропонував йому, чи йти гуляти на бульвар, чи читати книгу; він вибрав останнє; я-ж, щоб зробити йому іспит і в сій речі, примусив його читати в голос. На першій сторінці славнозвісного романа Дікенса „Ніклас Нікльбі" я заснув...

Коли я прокинув ся і вийшов у другу кімнату, мені якось приємно кинулась у вічі моя безладна студія: ні окурків цигар, ні тютюнного попелу ніде не було примітно; скрізь все було прибрано і виметено, навіть палета, що висіла на цвяху з усохлими фарбами — і її було вичищено, і вона блищала, як скло, а винуватець цілої сеї гармонії сидів біля вікна і рисував маску знаменитої натурщиці Торвальдсена — Фортунати...

За чаєм у трактирі „Берлин" мій приятель розказав мені про своє життя-буття. Журливе, сумне оповідання! Але він розказав його так наївно-просто, без тіні ремствовання і докору. До сеї сповіді я думав про засоби для поліпшення його виховання, але прочувши сповідь, і гадати перестав: він був крепаком.

Мене так вразило се сумне відкриття, що я згубив усяку надію на його перетворення. Мовчанка тяглась найменше пів години. Він розбуркав мене з сього остовпіння своїм плачем. Я подивив ся на нього і спитав, чого він плаче.

— Вам неприємно, що я...

Він не доказав і залив ся слїзми.

Я переконав його, як міг, і ми вернулись до мене в хату. По дорозї їх стрів професор живописець Венеціянов, вельми добра людина. Йому Сошенко розказав про становище Шевченка, і той, не обіцюючи поки-що нічого, „радив тільки познайомитись із хазяїном і по змозї полегшувати його сучасне тяжке

[1]) Поемы Ш-ка, стор. 265 і далї.

становище"[1]). Сошенко так і зробив. Він спочатку хотів піти, очевидно, разом із Шевченком і шукав його кілька день у Літнім Саду; але той не приходив, бо в них почалась робота у Великому Театрі, як розказав уже в найблизчу неділю сам Шевченко.

„Другого-ж дня — каже Сошенко — я пішов у Великий Театр і познайомив ся з його хазяїном. Дуже хвалив його трафарети і стельні рисунки власного його утвору, чим і положив міцну підвалину нашому знайомству".

Сошенко бував у нього й дома і йому — каже він — поталанило умовити його, щоб він не боронив мойому protegé одвідувати мене в свята і в будні, коли роботи не бува, на примір, зимою. Він, хоч і згодив ся, але все таки дивив ся на се, як на пустоту, що зовсім ні до чого не веде, крім загибелі.

„Минуло і літо і осінь, настала зима". Одного разу на Шевченка звернув увагу і знаменитий професор-живописець Брюлов, що гостював у Сошенка.

Поки Шевченко ходив із дорученням про театральні білєти, Брюлов розбалакав ся про нього і дізнав ся про його долю. Він пообіцяв про Шевченка „гарненько подумати"[2]) і звелів коли-небудь привести до нього.

Потім Сошенко стрів у Брюлова поета Жуковського, якому Брюлов показував свої малюнки. Пішовши в другу кімнату з Жуковським, він розказав йому про становище Шевченка, а коли „за пів години вони вернулись у майстерню", то „Брюлов... сказав, усміхаючись: фундамент єсть"[3]).

І фундамент, справді, був — у прекрасно-добрій душі російського поета-романтика Жуковського; був він взагалї в душах тих людий, з якими познайомив його Сошенко.

„В сей час, — каже він[4]) — я був добре знайомий з відомим українським письменником Е. Гребінкою. З ним то я перш

---

[1]) Поемы Ш-ка і т д. стор. 267—8; Кониський говорить, що „на другий день" після поради Венеціянова Сошенко пійшов до Ширяєва. Се невірно. В повісті „Художник", відкіля Кониський взяв свою звістку, ясно сказано, що се було далеко пізнїйше. Взагалї, і хронольоґію і текст „Художника" треба брати тільки гіпотетично; але Кониський і сю гіпотетичність розширює до очевидної невірности в подаванні факту.

[2]) Поемы і т. д., стор. 270.

[3]) Поемы і т. д. Шевченка, стор. 274.

[4]) Сава Ч. Основа, 62, № 5, стор. 55—4; див. теж Автобіоґрафію Шевченка.

за все порадив ся, яким чином помогти нашому землякові. Гребінка взяв близько до серця мою пропозицію, став часто запрошувати Тараса до себе, давав йому для читання книжки, переказував рідні відомості і т. д. Потім я вже представив Тараса конференц-секретарю Академії Красних Штук, В. П. Григоровичу, з уклінним проханням — визволити його од жалісної долі.

З Гребінкою Тарас став иноді бувати у придворного живописця Венеціянова, який, разом із Григоровичем, представили його Жуковському.

Знайомість із такими людьми не могла лишитись без впливу на розвій молодої людини. Розмови, слухані в їх домі, книги, одержувані од Гребінки, швидко посунули вперед його освіту. Пробувши цілий день на роботі, взятий хазяїном з підряда на змалювання вікон, стель, а иноді й парканів, він в ночі забирав ся на горище і заєдно читав усе, що йому попадало ся в руки. А память у нього була надзвичайна.

Не набравшись змалку початкової освіти, що полегшує трудний шлях до поважного вчення, поет-самоук із великою працею засвоював наукові відомости, без ладу й порядку; але він подужував сї труднощі, поставлені йому на дорозї до розвою ранїйшим ученням на мідний шаг у дячка-спартанця; і сила придбаних відомостий не задавила його талантів: світлий природний розум поета владнав сї відомості, одріжняючи між ними важне од неважного, не затрудняючи памяті пустим крамом.

Тарас дивував Сошенка своїми успіхами. Бажаючи близче познайомитись із напрямом його таланту, Жуковський дав йому одного разу тему: описати життя митця. Незвісно, як Тарас задовольнив цікавість нашого знаменитого романтика; звісно тільки те „що від сього власне часу Жуковський дуже почав клопотатись викупом крепацького автора“[1]).

Крім загальної освіти Шевченка, Сошенко дбав і про спеціяльну — мистецьку. „Я почав думати, чим би зайняти свойого учня; домові засоби мої були мізерні. Я думав про античну ґалєрею. Андрей Григорович, доглядач ґалєреї, припустїм і згодив ся б, та в ґалєреї статуї так оствітлено, що рисувати не можливо. По довгих міркуваннях я, з семигривеником, обернув ся до живого Антіноя, натурника Тараса, щоб він у не-

[1]) Поемы і т. д. Шевченка, стор. 274.

клясні години пускав мого учня у ґіпсовий кляс. Так і зроблено. На протязї тижня він і обідав у клясї, нарисував голову Люція Верра, розпусного улюбленця Марка Аврелія, і голову Ґенія — твір Канови. Потім я перевів його в фіґурний кляс і підбадьорував невтомного працьовника фунтом ситника та шматком ковбаси, а постійно він обідав шматком чорного хлїба з водою, коли Тарас принесе води...

По Антіної мій приятель зробив рисунок Ґерманїка і Фавна в танку, і одного прекрасного ранку я представив його Карлу Великому. Захват мого учня був неописаний, коли Брюлов ласкаво і поблажливо похвалив його рисунки.

Я, за життя моє, не бачив людини веселїйшої і щасливійшої, як він на протязї кількох день.

— Не вже Брюлов завсїгди такий добрий, такий ласкавий? — питав він мене кілька разів.

— Завсїгди — одмовив я.

— І ся червона кімната його улюблена кімната?

— Улюблена — одмовив я.

— Все червоне! кімната червона, диван червоний, завіси край вікна червоні, халат червоний і рисунок червоний! Все червоне! Чи побачу я його ще коли-небудь так близько?

І по сьому питанню приятель мій починав плакати. Я, звісно, не розважав його; та й яке втїшання, яка увага можуть бути вище сих щасливих, сих райських, божественних слїз? Все червоне! — повторював він крізь сльози.

Червона кімната... йому зосталась памятною до труни. По довгих і страшних поневіряннях забув він усе: і мистецтво, і духове життя, і кохання, що струїло його, і мене, щирого друга свойого, все і все забув. Червона декорація і Карл Петрович були його останнїм словом.

„Коло сього часу — продовжує своє оповідання Сошенко[1]) — в одні з канїкул мене було запросив управитель дому Шевченкового пана, Прехтель, з яким я познайомив ся ще в Вільшаній, перебрати ся до нього на Мохову улицю. Пани переїхали на дачу. Тарас одвідував мене й тут. Одвідини сї дуже не подобались Прехтелю. Він зненавидів Тараса за вільні промови та лїберальні розмови з двораками, що й самі почали сваволити, ухилятись од роботи і заявляти перед дворецьким про свої людські права. Розлютований Прехтель наважив ся провчити

[1]) Основа, 1862, № 5, стор. 56.

лїберала-крепака. І от, з суботи на неділю, машталїру наказано було приготувати в стайнї все, що потрібно. Другого дня, скоро мій приятель зявив ся на панському дворищі, його арестовано. Я, бачучи, що Лях жартувати не любить, взяв на себе ролю оборонця. Але як я не прохав сього варвара, нїщо не помогло. На щастя, на той час я малював портрет його жінки (Прехтель недавно одружив ся). Я до неї. Ледви-ледви вона змогла вблагати свого розгнїваного чоловіка, який до того розходив ся, що з ним трапив ся нервовий припадок. Не виконавши своєї помсти, він навіть зліг у ліжко. Сей випадок коштував мене чимало. Я „падал до нуґ, сцїскал рацїци“, і викидав инші шляхетські штуки. Але як би там не було, а Тараса уратовано. Йому заборонено було бачити ся з двораками під грозою найжорстокійшої кари[1]).

Настала осінь. Я переселив ся з панських палат у свою вбогу господу, до Німки Марії Іванівни.

Тарас не залишав бувати в мене все частїйш і частїйш. Я завважав, що йому що-дня стає все тяжче. В сей час вернув ся з-за кордону Брюлов. Малюючи по цїлим дням паркани, штахети й дахи, Тарас по ночах уходив у Лїтнїй Сад рисувати з статуй і віддавати ся коханим мріям про волю; а на святах він не спиняв ся задивлятись на великі твори малярства в салях Ермітажу.

Душа його рвалась до Академії. В сей час він уже досить влучно малював портрети акварелю. Пан і не від того був щоб виконати бажання Тараса, але на нещастя крепакам був заказаний вступ до святинї вільного мистецтва. Причиною до того була безталанна доля багатьох крепаків-живописцїв. Одержавши освіту в Академії, вернувшись до своїх панів, вони не виносили їх поведення та кінчали своє життя убийством, різались, вішались, топились. Випускати-ж на волю здібну людину не було прінцїпом панської влади: вчинки наших панів хили-

[1]) Кониський (стор. 67), хоч і не заперечує сьому фактові, але дивує ть ся, як міг Шевченко назвати іменем такого „добродїя“ одного з симпатичних героїв свого оповідання „Прогулка съ удовольствіемъ“ (стор. 534). А що, коли фамілїя останнього була справжня? А чому незлобивий Шевченко не міг і забути про стару образу? Атже забув він і образи Совгиря Димовського? В усякому разї, сумнїв Кониського, чи в герою оповідання „той самий Прехтель, що хотїв висїкти Тараса“, треба розвязати рішучо: конче, се дві ріжні постатї, — бо герой оповідання освічений лїкар, а управитель дому Енґельдардта — тільки управитель!

лись до того, щоб як можна більше визискувати працю й талант свойого селянина. Вважаючи для себе великою вигодою мати в господї гарні картини, за які треба було б заплатити добрі гроші, вони пильнували мати їх дурно, віддаючи до Академії своїх крепаків".

І ся звичка панів здїйснилась і на Шевченку. Як він сам розказує, „для багатьох брудних проб менї терпляче служив за модель другий мій земляк і друг, козак Іван Ничипоренко, дворак мойого дїдича. Одного разу пан побачив у Нечипоренка мою роботу і вона йому до того вподобалась, що він сам почав приспособлювати мене для знїмання портретів з улюблених своїх коханок, за які иноді нагорожував мене цїлим карбованцем" (Автобіоґрафія).

Стан душі в Шевчечка мусїв бути тяжкий і приятелї його повинні були вжити ріжних засобів, щоб визволити його з неволї. Для того вдали ся перш за все до моралї, думаючи вплинути на серце дїдича.

Але се було дїло не легке. Очевидно, він не хотїв нї продавати, нї тим більше випускати крепака на волю, цїнячи його яко здатного робітника і не маючи жадної потреби в грошах. Про впертість дїдича можна міркувати зі слів Сошенка.

„Стан душі Тараса був у той час жахливий. Дізнавшись про те, що справа його визволення, задумана такими впливовими людьми, як Венецїянов, Вєльгорський, Жуковський, не вважаючи на їх вплив, все-таки вперед не посуваєть ся, він одного разу прийшов до мене у страшному хвилюванні. Проклинаючи свою гірку долю, не щадив і дїдича-еґоїста, що не випускав його на волю. Врештї, нагрожуючи йому жахливою помстою, він пішов од мене.

Не знаю, що б він зробив, колиб справа його викупу не кінчилась добре. Бодай я дуже налякав ся за Тараса і чекав якої-небудь біди"[1]).

Дїдич врештї подав ся але заправив очевидно спочатку такі гроші, що приятелї Шевченка певно зумились.

Одну з останнїх проб перебалакати з Енґельгардтом зробив Брюлов, але як було легко мати дїло з тим дїдичем, бачимо з переказу в повістї самого Шевченка на підставі слів Сошенка.

---

[1]) Основа, 1862, № 5, стор. 58.

Він — розказує Сошенко — взяв збіржаника і поїхав, сказавши менї: у вечері зайдіть!

В вечері я зайшов.

— Се дуже велика свиня у торжковських черевиках! — такими словами стрів мене Карл Петрович.

— В чім діло? — спитав ся я його, догадавшись, про кого мова.

— Річ в тому, що ви завтра підете до тої амфібії, щоб він призначив цїну вашому учню.

Карл Великий був у поганому настрої. Довго ходив він мовчки по кімнатї, врештї плюнув і промовив: вандалїзм!...

Його, як видко, довго ще переслїдувала свиня у торжковських черевиках...

Сошенко багато бачив панів-драпіжників. „Бачив я багато оріґіналів у сьому роді, але такого оріґінала, руську людину, що грубо приняла-б у себе в господї К. Брюлова, не бачив.

Цїкавість мою збуджено в великій мірі, я довго не міг заснути: все думав і питав сам себе, що се таке за свиня в торжковських черевиках. Цїкавість моя одначе охолола; коли я другого дня вранцї став одягати фрак, розважність запанувала. Вона казала менї, що свиня не така цїкава рідкість, щоб за-для неї жертвувати власним самолюбством, хоч справа вимагала і великої жертви. Але ось питання: а коли я, по прикладу мойого великого вчителя, не витримаю мордування? тодї що? Поміркувавши трохи, я зняв фрак, надів своє щоденне пальто і пішов до старого Венецїянова. Він практик у подібних справах: йому певно не раз і не два доводилось мати спірки з сими оріґіналами, — спірки, з яких він виходив з гонором...

Я вияснив йому причину невчасних одвідин і сказав адресу амфібії. Старий покинув роботу, вдяг ся і ми вийшли на вулицю. Він узяв збіржаника і поїхав, а я повернув ся у своє помешкання, де й застав уже мого веселого, щасливого учня. Веселість його і щасливість нїби похмарювались чимсь-то; він був похожий на людину, що хоче подїлитись із приятелем великою таємницею, але й боїть ся, щоб вона не стала не таємницею[1]).

Виявилось, що Шевченко приніс малюнок власної творчостї, як ілюстрацію до твору Озерова „Едіп в Афінах“; вона подобалась Сошенкові і він порадив йому читати, крім поезії, історію більш за все, і пильнїйш зрисовувати гарні естампи, як

---

[1]) Поемы і т. д. Шевченка, стор. 276—8.

приміром, Рафаеля, Вольпато або Пуссена Одрана. „І ті і другі, кажу (Сошенко), — є в твого хазяїна, от і малюй на дозвіллї, а книги я тобі постачати-му“. І тут же надїлив його кількома томами „Історії стародавної Греції.

— У хазяїна — промовив він, беручи книги — крім тих, що висять на стїнах, повний портфель естампів, але він менї не дозволяє рисувати з них: боїть ся, щоб я не попсував... Та — продовжав він, усміхаючись — я сказав йому, що ви водили мене до Карла Петровича і показували мої рисунки і що... (тут він зупинив ся) і що вони... та, правда, я сам сьому не вірю.

— Що ж? — підхопив я — він не вірить, що Брюлов похвалив твої рисунки.

— Він не вірить, щоб я бачив Карла Петровича і назвав мене дурнем, коли я його запевняв.

Він хотїв ще щось казати, коли в кімнату увійшов Венеціянов і знїмаючи бриля, сказав, усміхаючись:

— Нїчого не бувало! Дїдич, як дїдич! Правда, він мене з годину притримав у сїнях; ну, та у них вже звичай такий. Що робити — звичай той-же закон. Прийняв він мене в себе в кабінетї. От кабінет менї не подобав ся. Правда, все се роскішне, дороге, велеліпне, — але все се по японському велеліпно. Спочатку я зняв мову за просвіту взагалї та філянтропію з-осібна. Він мовчки довго мене слухав з увагою і врештї перебив: „Та ви скажіть прямо, просто, чого ви хочете од мене з вашим Брюловим? Прислуживсь він менї вчора, сей справжнїй американський дикун!“ І він голосно зареготав. Я було змішав ся, але хутко поправив ся і спокійно, просто виложив йому справу.

— От так би давно сказали, а то філянтропія, яка тут філянтропія! Гроші та більш нїчого! — додав він вдоволено. — Так ви хочете знати рішучу цїну? Чи так я вас зрозумів?

— Я одповів: дійсно так.

— Так от же вам моя рішуча цїна: 2500 карбованцїв — згодні?

— Згоден — одмовив я.

— Він людина ремеснича, — говорив він — у господї потрібна... і ще щось хотїв казати, але я уклонив ся і вийшов. З цього приблизно, звичайно, переданого Шевченком оповідання Венеціянова можна у весь зріст бачити постать Енґельгардта: грубу, матеріялїстичну, не здатну нї на крихту увійти

в страдницьку душу поета. Постать анальоґічну до попа Кошиці, що до кінця віку Шевченка не здатен був зрозуміти його великого духа.

Так чи инакше, але перший крок для визволення його було зроблено. Нові були вже менш трудні, ніж були на переду. Гроші було не тяжко дістати[1]).

„Сторгувавшись попереду з дідичем, — розказує сам Шевченко в свойому листі — Жуковський прохав Брюлова написати портрет, щоб розіграти його в льотерії. Великий Брюлов зараз згодив ся і незабаром портрет Жуковського був у нього готовий[2]).

Поки-ж ішли ті балачки з дідичем, а потім змалювання портрета Брюловом, в житті Шевченка одбувались поважні події. Перш за все Сошенко добув у Григоровича дозвіл „одвідувати пансіонерські учебні зали“ Товариства заохоти живописців[3]). Там Шевченко мусів учити ся і навчив ся анатомії. Почавсь уже 1838 рік. Наступила весна. Справа з викупом тягла ся, а тут Тарасові знов нагрожувало малювання парканів[4]). Щоб одтягти час до тої ненавидної праці, Сошенко за змалювання портрета Ширяєва, виклопотав Шевченкові волї ще на місяць.

„Я любував ся моїм приятелем, — каже Сошенко[5]) — на протязї того щасливого місяця. Його виразне парубоцьке обличчя сяяло такою світлою радістю, таким повним щастям, що я, прости Господи, позаздрив йому. Бідне, але охайне і приємне його вбрання здавалось менї джигунським; навіть фризова шинеля його здавалась менї з байки, найкращої руської байки“.

Одного разу обід їх з Сошенком у M-me Юрґенс почтив своєю присутностю Брюлов. Се зробило на Шевченка величезне враження.

„Учень мій сидів мовчки за столом; мовчки й блїдий випив він склянку Джаксона і мовчки стиснув руку Карла Великого; і до дому прийшов мовчки; а дома вже, не роздягаючись, упав на підлогу і проплакав решту дня і цїлу ніч. Ще тиждень лишало ся його незалежності; але він другого дня по

---

[1]) В протилежному я зовсім не згоден з Кониським (стор. 68), бо гроші можна було дістати, як се видко з самої справи; про відсутність трудности з сього боку свідчить і оповідання „Художник“, де нема скарги на сей бік справи з викупом. Трудно було тільки взагалї вкоськати Енґельгардта. [2]) Автобіоґрафія.

[3]) Поемы і т. д. Шевченка, стор. 280.

[4]) ib., стор. 281. [5]) ib., стор. 284.

описаному мною обіді згорнув у дудочку свої рисунки і не сказавши менї й словечка, вийшов за двері. Я думав, що він пійшов, як звичайно, в сьому лінїю, а через те і не питав його, куди він іде. Прийшов час обіду — його нема, і ніч прийшла — його нема. Другого дня я прийшов до хазяїна — і там нема. Я перелякав ся і не знав, що робити. На третїй день перед вечером він приходить до мене більш звичайного блїдий та стурбований.

— Де ти був? — питаю я — і що з тобою? ти хорий? ти нездужаєш?

— Нездужаю, ледви чутно одмовив він[1]).

Шевченко, справдї, захворів на гарячку і його треба було відправити у лїкарню св. Магдалини, що біля Тучкового мосту. Сошенко одвідував його що-дня. На девятий день йому стало краще, але до справжньої поправки було ще далеко.

Два тижнї він пролежав у гарячцї; за тиждень по тому вже міг ходити, але вийти з лїкарнї було йому годї. Не можна було й читати, тим паче щось поважне.

Тодї, по нарадї з лїкарем, розказує Сошенко[2]), знайшли можливим дати йому „курс лїнейної перспективи нашого професора Воробйова". Рисунки того курса перспективи у мене були в портфелї (правда, в безладдї). Я зібрав їх і спочатку порадившись із медиком, оддав їх учню своєму разом з циркулом і трикутником і тут же прочитав йому перший відчит лїнейної перспективи. Другий і третїй відчит із перспективи нїчого вже було йому викладати; він, як швидко видужував, так хутко і розумів сю математичну науку, не знаючи проте чотирьох правил аритметики.

Відчити перспективи скінчились. Сошенко хотів було вже забрати хорого з лїкарнї, але медики наказали Шевченкові бути в нїй ще з місяць[3]). І він знов у нїй зостав ся.

Тим часом ішли клопоти про викуп Шевченка і змалювання портрета Жуковського. Останнє відбувалось потайно; про його призначення не говорилось тим більше. Навіть не сказано було про се Сошенкові нї Брюловом, нї Жуковським та гр. М. Ю. Вєльгорським[4]). На протязї того часу — каже він[5]) — часто я стрівав ся з Карлом Павловичем, бачив разів два чи три портрет В. А. Жуковського по другому сеансу.

[1]) Поемы і т. д. Шевченка, стор. 284. [2]) ib., стор. 285.
[3]) ib., стор. 288. [4]) ib., стор. 287. [5]) ib., стор. 287, 288.

В розмові з Карлом Павловичем завважав я невмисні натяки на якийсь секрет, але не знаю, чому я сам одхиляв його отвертість. Я ніби чогось бояв ся, а між иншим сливе угадував секрет.

Тайна хутко відкрилась. 22 квітня 1838 р., рано вранці, одержую я власноручну записку В. А. Жуковського, такого змісту:

Шановний Добродію! Приходьте завтра о одинайцятій годині до Карла Павловича і дожидайтесь мене в нього; дожидайтесь неодмінно, як би я пізно не приїхав. — В. Жуковський.

P. S. Приведіть і його з собою[1]).

Було ясно, що діло йшло про викуп Шевченка. Сошенко кинув ся до Брюлова, і той повторив тіж запросини до себе на завтра. Він хотїв теж привести до нього і хворого Шевченка, та лїкарі рішучо заборонили.

Другого дня зійшлись до Брюлова ґр. Вельгорський та Жуковський; останнїй вийняв і подав Сошенкові засвідчену ними одпускну Шевченка. Той взяв „побожно перехрестив ся і тричі поцїлував сї знамениті рукоприкладства“[2]).

Подякувавши, він побіг до Венеціянова, що знав про все і без нього, змовчав про свою ролю в тій справі і розказав про весь секрет Сошенкові.

„Карл Брюлов написав портрет Жуковського, а Жуковський і ґр. Вельгорський той самий портрет запропонували августїйшій сїмї за 2500 карб. ассиґнаціями і за ті гроші визволили мойого учня; а старий Венеціянов, як він сам висловив ся, розіграв у тому доброму дїлї ролю горячого та шляхотного посередника“[3]).

Од Венеціянова пійшов Сошенко до Шевченка, щоб поволї готувати його до бурхливої для нього звістки.

Але тут йому трохи не пошкодив Ширяєв.

„Одного разу — розказує він — до мене приходить хазяїн мойого хворого і без обиняків почина докоряти менї, що я пограбував його самим варварським побитом, що я вкрав у нього кращого робітника і що він через мене губить що-найменше не одну тисячу карбованцїв. Я довго не міг збагнути, в чім дїло і яким чином устряв я у грабівники. Врештї він менї сказав, що вчора його прикликав дїдич, росказав йому

---

[1]) Поемы і т. д. Шевченка, стор. 288. [2]) ib., стор. 291.
[3]) ib., стор. 291 та Автобіоґрафія.

весь хід діла і вимагав у нього скасування умови, і що вчора-ж він був у лікарні, і що хворий нічого про се не знає"[1]).

Хворий і справді нічого певного не знав. Коли Сошенко зайшов до нього в лікарню, то Шевченко з плачем став питати, чи правду сказав Ширяєв. Сошенко і тепер не сказав усього, а лиш, що „се ще тільки подібне до правди"[1]).

„Через кілька днів він виписав ся з лікарні і оселив ся в мене — каже Сошенко — у помешканні цілком щасливий"[1]).

За ті дні Шевченко, очевидно, одержав уже певну звістку про свою волю і от як — після слів Сошенка — одізвав ся на неї по приході до останнього.

„Одержавши роботу від Пішехонова — чотирьох євангелистів, я сидів у господі і працював пильно. Се було в останніх днях квітня... Раптом у кімнату мою через вікно встрибує Тарас, звалює мого євангелиста, трохи й мене не збив з ніг, кидаєть ся мені на шию і кричить: „свобода, свобода"! — „Чи не здурів ти, Тарасе?" А він все стрибає та кричить: „свобода, свобода"! Зрозумівши, в чім діло, я вже з свойого боку почав душити його в обіймах і цілувати. Сцена кінчилась тим, що ми розплакались, як діти"[2]).

Подія викупу Шевченка з крепацтва дала привід до ріжних розмов у друку, що або хибні, або крім того зневажають память його. Дві з них належать Мартосу, перше приятелю і видавцю „Кобзаря" 1840 р., а потім настроєному проти нього злобливо. Причина тої злобливости — пансько-реакційний світогляд у даний момент, а разом з тим, певно, і особисті рахунки: може невдячність до видавця-пана, виявлювана картанням панства. Мартос каже[3]), що „діло викупу Шевченка почалось зовсім не так, як розказує д. Сава Ч. і сам Шевченко. В кінці 1837-го чи на початку 1838 р. якийсь ґенерал замовив у Шевченка свій портрет олійними фарбами. Портрет вийшов дуже гарний і, головно, надзвичайно схожий. Його превелебність був дуже невродливий; живописець у змалюванні ні трохи не прикрасив. Чи се, чи ґенералові не хотілось дорого, як йому здавало ся (хоч він був дуже багатий), платити за

---

[1]) Поемы і т. д. Шевченка, стор. 292.

[2]) Основа, 1862, № 5, стор. 58; Кониський (стор. 73) ніби вважа сей уступ суперечнимі з розказаним вище епізодом з „Художника" про момент одержання звістки за волю. Але ясно, що тут суперечного нема нічого: обидва епізоди ідуть у порядку поданому нами.

[3]) Вѣстникъ юго-зап. и зап. Россіи, 1863. Апр. стор. 36—7.

таке огидливе обличчя, але він одмовив ся брати портрет. Шевченко, замалювавши ґенеральські причандали і окраси, замість яких він навісив на шию рушник, і додавши до того знаряддя до гоління, віддав портрет у цирульню для вивіски. Його превелебність пізнав себе — і от запалив ся ґенеральський гнів, який треба було вволити, щоб там не було. Дізнавшись, хто був Шевченко, ґенерал приступив до Енґельгардта, що був тоді у Петербурзї з пропозицією — купити у нього крепака. Поки вони торгувались, Шевченко дізнавсь про се і уявляючи, що може чекати його, кинув ся до Брюлова, благаючи ратувати його. Брюлов переказав про се В. А. Жуковському, а той імператриці Олександрі Теодоровні. Енгельгардту дано було знати, щоб він припинив продажу Шевченка. Неодмінною умовою виконання прохань за Шевченка імператриця поклала Брюлову скінчення портрета Жуковського, давно вже Брюловом обіцяного і навіть початого, але закинутого, як се дуже часто бувало у Брюлова.

В сім уступі, в епізоді з портретом одданим до цирульні, все повно фантазії, яка була б байдужа, коли б не була шкодлива; все повно суперечностий.

Як ґенерал міг замовляти портрет у Шевченка, коли він не був зовсім звісний? І не вже під час малювання він не міг би зробити відповідних поправок? І не вже в них не була умовлена ціна? Припустїм і те, що Жуковський і Брюлов могли поклопотатись за нього перед царицею; але ж не вже до того моменту вони не дбали про його визволення?

Знаючи особливо Жуковського, трудно се припустити, а цілком безстороннє свідоцтво Сошенка розбиває фантазії Мартоса зовсїм. А найголовнійше те, що згаданий анекдот пришивав ся до багатьох живописцїв, як се свідчать ріжні люде, і через те має характер мандрівного, що вже В. Щуратом і виказано[1]).

Комментарії-ж Мартоса до події з льотерією виходять для Шевченка особливо гостро. „Портрет незабаром скінчено і розіграно межи високими особами імператорської фамілії, Енґельгардту внесено було гроші за Шевченка. Чи потрібні тут якінебудь комментарії? Як же потім Шевченко віддячив імператриці за сей великодушний вчинок! Не даром тепер і друзї його закрили дїйсний факт і учасників в акції у викупі Шевченка...

[1]) Чалий: Жизнь и произведенія, стор. 29; К. Стар. 1902, № 2, стор. 182. Допросъ Шевченка; Василь Щурат: З житя і творчости Т. Шевченка (Шевченко в малярськім анекдотї), Львів, 1914.

Не даром каже прислівя: з хама не буде пана“! Своєю чергою можна спитати: чи потрібні тут комментарії? З приводу закривання імен „високих осіб“ уже Чалий каже, що „Шевченко не згадав про сю участь царської фамілії в своїй автобіоґрафії не „з чорної невдячности“, як думає П. М-съ, а по скромности, не вважаючи себе в праві без дозволу говорити в другу про височайші добродійства; в приватних же розмовах він ні передким сього не ховав“. Сам же Шевченко теж розбива чутку про свою невдячність і казав „що царська родина взяла білети в ту льотерію так само, як і люди приватні“[1]).

Так чи инакше, а свободу Шевченкові здобуто і від тої хвилї починаєть ся нова невмируща доба його єствовання.

„На протязї кількох день мій учень був такий щасливий, такий прекрасний, що я не міг дивити ся на нього без розчулення... У всї ті днї він хоч і брав ся до роботи, але робота йому не йшла; він, бувало, покладе свій рисунок у портфель, вийме з кишенї одпускну, прочита її, трохи не по складах, перехрестить ся, поцїлує і заплаче. Щоб одтягти його увагу від предмета його радощів, я взяв у нього отпускну нїби для посвідчення її в цивільній палатї, а його що дня водив в академічні ґалєреї, а коли була готова одежа, я одяг його, мов нянька, і ми пішли в ґуберське правлїння. Посвідчивши священний акт, я повів його в Строганову ґалєрею, показав йому оріґінал Веляскеза, і тим скінчились у той день наші ходи“[2]).

Як каже сам Шевченко, він почав „одвідувати кляси Академії Художеств і незабаром став одним з улюблених учнів-товаришів — Брюлова“[3]).

Малюючи ті поривання Шевченка до живописї, ми питали себе: де ж той момент, від якого починаєть ся творчість його, як поета? І не бачили його до самої сливе останньої хвилини викупу з неволї. Сам Шевченко пише: „Про перші мої лїтературні проби скажу тільки, що вони почались у тому ж Лїтньому Саду, в світлі безмісяшні ночі. Українська строга муза довго цуралась мойого смаку, зіпсутого життям у школї, в панській присїнешній, на заїздах і в міських помешканнях; але коли подих волї вернув моїм почуттям чистоту перших лїт дитинства, проведених під убогою батьківською стріхою, вона, спасибі їй, обняла і приголубила мене на чужій сторонї. З перших слабих моїх проб, написаних у Лїтньому Саду, надруко-

---

[1]) Кониський, стор. 72.

[2]) Поеми і т. д. Шевченка, стор. 292, 3. [3]) Автобіоґрафія.

вано тільки одну баляду „Причинна. Коли і як писались дальші вірші, про се я не чую тепер охоти розпросторювати ся“. „Вірші я любив змалку, — каже він в другому місці[1]) — і почав писати 1837 року. Перший мій вірш під назвою „Катерина“ присвячено Жуковському і я став продовжувати писати вірші, не лишаючи малювання“.

Отже факт ясний. „Слабий“ твір „Причинну“ (1838 року) і кращий „Катерину“ надруковано по ряді „невдалих“ проб, — можливо, таких же, як і „Причинна“. В ній і в них пробивав ся справжній талант, але неосвічений поки-що молодик ні ціни не знав своїм пізнійшим творам, ні ладу не вмів дати ранійшим, доки не познайомив ся з Гребінкою та Жуковським. По одержанню від першого книг і по ознайомленню взагалі з письменством, і своїм і чужим, він зрозумів, що йому треба для творчості. Чужі іскри торкнули ся пламенних скарбів його ґенія і запалали його світлом, невмирущим до віку. Але се потім. Поки ж що він ховав ся з своїм творами, наддавав, та й то непевну спочатку, вагу самим своїм малярським поривам і лише, коли огненне слово його стало неодбойно вириватись із душі, він оддав ся його могутньому творчому впливові.

Від того часу і малювання словом і малювання фарбами стало одночасно панувати над його духом і навіть слово в більшій мірі. І той дух був прекрасним для нього сосудом.

Нам яскраво ввижаєть ся постать Шевченка до 1839 року. Дужа, схильна до прекрасного в мистецтві, до такого-ж у житті, повна вдячності, побожна до великого в людях, скромна, вільнолюбна, надзвичайно вразлива.

Постать, що огненними рисами визначить ся на всьому славянському обрії, сповнить наше життя чарівними з'явами і сама впаде жертвою нового життя в боротьбі проти старого.

Все се розвинулось у життї Шевченка в найблизчі по сьому роки.

[1]) К. Ст. 1902, № 2, стор. 183.

ДОКУМЕНТИ ПРО Т. ШЕВЧЕНКА

з архіва С. Петербурської Академії Художеств.

Подав КОСТЬ ШИРОЦЬКИЙ.

В архіві Петербурської Академії Художеств переховуєть ся під № 96 літ. Ш „Дѣло о Т. Шевченкѣ“, котре тут опублікоуємо, зважаючи на більший інтерес скуплених у нім матеріялів для дослідувачів життя і творчости Шевченка, артистичної та поетичної.

Документи про Шевченка утримують ся в архиві дуже старанно; всї зведені до купи, описані й уложені хронольоґічно. Тут же є документи й цїла переписка, що торкаєть ся не самого Шевченка безпосередно, а памяти про нього, як в Академії, де він добував освіту й жив перед смертю, так і в громадянстві — саме зібрано чимало ґазетних вирізків зі статями про Шевченка, катальоґів виставок йому присвячених, тексти постанов і переписки заряду Академії з приводу устроєння 50-тих роковин смерти поета, усякі листи приватних людий до Академії, що інтересували ся особою Шевченка — його біоґрафів й инше.

Тут передруковують ся одначе лиш ті документи, які мають безпосереднє відношення до Шевченка, почавши з його вступу до Академії після увільнення від крепацтва й кінчаючи ліквідуваннєм Академією справ зі спадщиною, що залишила ся в Академічних будинках після смерти поета. Найменше в дїлї документів, які торкають ся заслання Шевченка; сюди належить лиш оден лист майора Ускова — та й то власне в ньому йде справа про поворот Шевченка з заслання.

Найчисленнійші й найцїннійші по змісту се ті папери, що малюють молодечі роки Шевченка, коли він діставав малярську науку, маючи надію їсти з неї свій насущний хліб. Більшість

сих документів, які тут маємо: прохання Шевченка подавані до уряду Академії у ріжних справах, постанови Академії про нагороди Шевченкови за успіхи в науцї, відпускні білєти з Академії й Петербурга й нарештї аттестат на художника, друкують ся у перше (I—X).

Дальші з хронольоґічного порядку документи дають картину життя Шевченка під час другого пробування його в Академії (XI—XXV) від заборони Шевченкови в'їздити в столицї аж до його смерти і заходів Михайла Лазаревського коло добра небіжчика.

Цікава переписка що торкаєть ся права в'їзду Шевченка в Петербург; до неї належать документи XI—XVI. Тут мають ся листи Ускова, ґр. Толстого, папери „3-го отдѣленія" і т. и. Приходило ся уживати всяких способів і ріжних доріг та арґументів, аби добути дозвіл на приїзд Шевченка в столицю.

Знаходимо також цїлу офіціяльну переписку з приводу того, що Шевченко забажав р. 1859 поїхати на Україну. Академія в особі своїх урядовцїв мусїла знов звертати ся в бюрократичні сфери й вести цїлу переписку, поки не добула дозволу Шевченкови побувати на Українї (XIX—XXIII).

На ту пору, коли провадила ся та нудна і довга, непотрібна нікому бюрократична переписка, Шевченко встиг дістати і званє академіка. До сего моменту з його життя належать ся документи XVII—XVIII і XXIV—XXV. Текст самого дипльому на академіка маєть ся тут не в оріґіналї, а в копії, як і всї инші папери, видані Шевченкови на руки.

На самому кінцї йдуть папери про долю добра Шевченкового, коли він умер. Тут знов маємо цїлу переписку, котру провадила Петербурська поліція, департамент благочиння, Академія й брати Шевченка. В архіві Академії зберігають ся одначе, не всї папери про спадщину Шевченка і значна частина їх пероховуєть ся ще в Нижньому Новгородї у нащадків Михайла Лазаревського.

Всї документи друкуємо в хронольоґічнім порядку; деякі в повному текстї, а инші в скороченню, як наприклад, постанови Академічного уряду про нагороди Шевченкови, або прохання братів Шевченка (I, III, V, XXIV), зважаючи, що скорочені документи на тім нїчого не втратили.

До тих документів зовсїм не долучають ся папери з архіва Академії, що говорять про Шевченка після 1861 р. Дуже інтересних між ними й нема.

I.

№ 80, 1839 г.

Журнальнымъ постановленіемъ Совѣта Академіи Художествъ 1839 г. 3 мая... награжденъ серебрянною медалью за рисунокъ съ натуры.... посторонній Т. Шевченко... по третному экзамену 29 апрѣля 1839 г.

II.

№ 915, 1839 г.

Изъ вольноотпущенныхъ посторонняго ученика Императорской Академіи Художествъ Тараса Шевченка. Прошеніе.

Получивъ свободу отъ помѣщика своего вотъ уже годъ посѣщаю рисовальные классы Императорской Академіи Художествъ. Не будучи приписанъ еще ни къ какому званію, числясь только постороннимъ ученикомъ Академіи, прошу покорнѣйше Правленіе Императорской Академіи Художествъ въ таковомъ качествѣ выдать мнѣ (на) свободное жительство въ Санктъ-Петербургѣ — билетъ, какой по положенію выдается для вольноприходящихъ учениковъ Академіи.

Іюня 3 дня 1839 г. Къ сему прошенію руку приложилъ Тарасъ Шевченко[1]*.*

III.

№ 7, 1840 г.

Журнальнымъ постановленіемъ Правленія Императорской Академіи Художествъ сентября 27 1840 г. опредѣлено: вольноприходящаго ученика Академіи Т. Шевченко наградить серебрянной медалью второго достоинства за первый опытъ его въ живописи масляннными красками — картину „нищій мальчикъ, дающій хлѣбъ собакѣ“ — сверхъ того положено объявить ему похвалу.

IV.

№ 1753, 1840 г.

Посторонняго ученика Академіи Художествъ прошеніе.

Желая посвятить себя изученію живописи подъ руководствомъ Госп. Профессора Карла Брюлова и съ этой цѣлью посѣщать художественные классы Императорской Академіи Художествъ, представляя при семъ выданый мнѣ отъ сей Академіи на право жительства билетъ и рисунки съ натуры — про-

[1]) Прохання писане власною рукою Шевченка.

чихъ же документовъ никакихъ не имѣю — покорнѣйше прошу Совѣтъ Императорской Академіи Художествъ принять меня въ число вольноприходящихъ учениковъ, посѣщающихъ художественные классы, причемъ объязываюсь ежегодно вносить слѣдуемую плату за билеты для входа въ рисовальные классы и въ точности исполнять все, что о вольноприходящихъ ученикахъ постановлено, а равно посѣщать и классы наукъ по избранному мною роду художествъ въ Академіи преподаваемыхъ; въ случаѣ же неисполненія его подвергаюсь строгой отвѣтственности.

Тарасъ Шевченко подписался[1]).

V.

№ 33, 1841 г.

Журналъ Совѣта Академіи Художествъ 1841 г. 26 сентября... Опредѣлено... изъ вольноприходящыхъ учениковъ Академіи за успѣхи въ художествѣ, доказанные представленными работами по живописи исторической и портретной, Тараса Шевченко за картину изображающую „цыганку“... наградить серебрянною медалью 2 достоинства.

VI.

№ 402, 1845 г.

Вольноприходящаго ученика Потапа Шевченко прошеніе.

Имѣя надобность по художественнымъ моимъ занятіямъ, ѣхать въ Малороссію, всепокорнѣйше прошу Правленіе Академіи выдать мнѣ билетъ на проѣздъ какъ туда, такъ и обратно и на безпрепятственное на мѣстѣ пребыванія жительство.

22 марта 1845 г. Т. Шевченко[2]).

VII.

№ 386, 1845 г.

Въ Совѣтъ Императорской Академіи Художествъ.

Ученика Г. Профессора К. П. Брюллова Тараса Шевченко прошеніе.

Обучаясь живописи исторической подъ руководствомъ Г. Профессора К. П. Брюллова и желая получить званіе худож-

---

[1]) Власноручний тільки підпис.

[2]) Прохання писане чужою рукою; підпис власноручний. Через помилку писаря в проханні замість Тарас стоїть: Потап.

ника, почему представляю при семъ свои работы, прошу удостоить меня просимаго званія.

22 марта 1845 г. Тарасъ Шевченко[1]*)*.

VIII.

Журнальнымъ постановленіемъ Совѣта Академіи Художествъ отъ 22 марта 1845 г. опредѣлено: поелику Шевченко извѣстенъ Совѣту по своимъ работамъ и награжденъ уже за успѣхи въ живописи серебрянной медалью 2 достоинства, то удостоить его званія неклассенаго художника и представить на утвержденіе общаго Собранія Академіи.

IX.

№ 275, 1845 г.

Билетъ.

Предъявитель сего удостоенный званія некласснаго художника Императорской Академіи Художествъ Тарасъ Шевченко отправляется въ Малороссійскія губерніи для художественныхъ занятій, почему Г. Г. на заставахъ команду имѣющіе благоволятъ чинить ему какъ туда, такъ и обратно свободный пропускъ, равно и безпрепятственное на мѣстѣ, гдѣ сколько нужно будетъ, пребываніе, во увѣреніе чего и данъ ему Шевченко сей билетъ съ приложеніемъ Академической печати.

Марта 25 д. 1845 г.

Конференцъ Секретарь.

X.

№ 1267, 1845 г.

Аттестатъ.

Изъ Императорской Академіи Художествъ бывшему вольноприходящему ученику Ея Тарасу Шевченко въ томъ, что онъ во вниманіе къ хорошимъ успѣхамъ его въ живописи исторической и портретной, за которые онъ награжденъ отъ Академіи серебрянною медалью второго достоинства на основаніи § 13 Высочайше утвержденнаго въ 4-й день марта 1840 г., преобразованія училища Императорской Академіи Художествъ Академическимъ Совѣтомъ 22 марта 1845 г. возведенъ въ званіе некласснаго художника и утвержденъ въ ономъ Публичнымъ Собраніемъ Академіи, 18 ноября того же года бывшимъ, съ правомъ по силѣ Всемилостивѣйше дарованной Академіи Художествъ Привиллегіи пользоваться съ потомствомъ его вѣчною

[1]) Весь документ писаний власною рукою Шевченка.

и совершенною свободою и вольностю и вступать въ службу, въ какую самъ, какъ художникъ, пожелаетъ. Во увѣреніе чего и данъ ему Шевченко сей аттестатъ съ приложеніемъ Академической печати С. Петербурѣ.

Декабря 10 дня 1845 р.

Президентъ[1]).

XI.

№ 1440, 1857 г.

Рапортъ въ Правленіе Академіи Художествъ Новопетровскаго Командира Маіора Ускова.

По Высочайшему повелѣнію сообщенному въ предписаніи Его Сіятельства Господина Генералъ-Адъютанта Графа Перовскаго отъ 28 мая сего года за № 543 Г-ну Начальнику 23 пѣхотной Дивизіи, а мнѣ объявленнаго 23 числа сего Августа, рядовой бывшій художникъ Тарасъ Шевченко уволенъ отъ службы съ воспрещеніемъ въѣзда въ обѣ столицы и жительства въ нихъ съ тымъ, чтобы онъ имѣлъ жительство въ предь до окончательнаго увольненія его на родину въ г. Оренбургѣ.

Между тѣмъ по необъясненію всѣхъ означенныхъ обстоятельствъ въ первомъ сообщенномъ ко мнѣ еще въ Іюнѣ мѣсяцѣ распоряженіи черезъ ошибку Завѣдывающаго Оренбургскимъ Линейнымъ № I Баталіономъ, я выдалъ отъ себя билетъ отъ 1 Августа за № 1403 рядовому Шевченкѣ на проѣздъ и жительство его въ Санктъ-Петербургъ.

Вслѣдствіе чего, почтительнѣйше увѣдомляя о семъ Правленіе Академіи Художествъ, имѣю честь покорнѣйше просить не оставить своимъ распоряженіемъ объ объявленіи Тарасу Шевченкѣ, если онъ прибудетъ въ С. Петербургъ, вышепрописаннаго Высочайшаго повелѣнія, да бы онъ не въѣзжалъ и не проживалъ въ столицахъ, а немедленно возвратился въ г. Оренбургъ, гдѣ онъ долженъ имѣть мѣсто жительства въ предь до окончательнаго увольненія его отъ туда на родину, — а прождѣ виданный ему отъ меня билетъ возвратить ко мнѣ.

О слѣдующемъ же не оставить почтить меня своимъ увѣдомленіемъ.

Маіоръ Усковъ[2]).

№ 1613
29 Августа 1857
Укрѣпленіе Новопетровскъ.

---

[1]) Внизу иншою рукою приписано: Для доставленія получилъ ученикъ Иванъ Гудовскій.

[2]) Власноручний тільки підпис Ускова.

XII.

Къ № 1600.

Лист Гр. Ф. Толстого до Президента Академії.

Бывшій художникъ по части живописи Шевченко, по участію его въ дѣлѣ Костомарова и Кулиша, былъ записанъ рядовымъ въ военную службу, въ которой пробылъ 10 лѣтъ.

По милосердному ходатайству Ея Императорскаго Высочества Президента Академіи Художествъ[1]) онъ Всемилостивѣйше освобожденъ отъ военной службы съ дозволеніемъ жить вездѣ, гдѣ онъ пожелаетъ, кромѣ столицъ.

Отправляя службу рядоваго, онъ дотолѣ извѣстный своимъ замѣчательнымъ талантомъ въ живописи, отвыкъ отъ самыхъ обыкновенныхъ пріемовъ своего искусства.

Въ настоящее время одно только искусство можетъ доставить ему средства матеріальной жизни и духовнаго обновленія, для чего необходимо ему жить въ Петербургѣ, чтобъ посѣщать классы Академіи, упражняясь въ урокахъ живописи.

Такъ какъ его сообщники по извѣстному дѣлу Кулишъ и Костомаровъ пользуются дозволеніемъ проживать въ столицахъ, то и онъ Шевченко слезно умоляетъ Его Императорское Высочество о милосердомъ Ея ходатайствѣ относительно разрѣшенія ему жить въ С. Петербургѣ, чтобы посѣщать классы Академіи.

Ему осталась одна только надежда на глубоко-любящее и всепрощающее сердце Царя-Отца, исполненное благости столь живочувствуемой его многочисленными подданными.

Вице-Президентъ Графъ Ѳедоръ Толстой.

28 Декабря 1857 г.[2]).

XIII.

1600.

29 Декабря 1857 г.

Лист В-Президента Академії до Міністра Царського Двора[3]).

Господину Министру Императорскаго Двора.

Бывшій художникъ Императорской Академіи Художествъ Шевченко по участію его въ дѣлѣ Костомарова и Кулиша былъ

---

[1]) Велика княгиня Марія Павловна.

[2]) Папір залитий чорнилом, а через те, хоч і переписаний був на чисто, не пішов, куди призначав ся.

[3]) Лист сей майже дословно в першій половині повторює попередній документ.

записанъ рядовымъ въ военную службу, въ которой пробылъ 10 лѣтъ.

По милосердому ходатайству Ея Императорскаго Высочества Президента Академіи Художествъ, онъ Всемилостивѣйше освобожденъ отъ военной службы съ дозволеніемъ жить вездѣ, гдѣ онъ пожелаетъ, кромѣ столицъ.

Отправляя службу рядоваго, онъ дотолѣ извѣстный своимъ замѣчательнымъ талантомъ въ живописи, отвыкъ отъ самыхъ обыкновенныхъ пріемовъ своего искусства.

Въ настоящее время одно только искусство можетъ доставить ему средства матеріальной жизни и духовнаго обновленія для чего необходимо ему жить въ Петербургѣ, чтобъ посѣщать классы Академіи, упражняясь въ урокахъ живописи, вслѣдствіе сего, имѣя въ виду, что сообщники Шевченко Костомаровъ и Кулишъ пользуются дозволеніемъ проживать въ столицахъ, я прошу Ваше Сіятельство не оставить своимъ ходатайствомъ передъ Государемъ Императоромъ о Всемилостивѣйшемъ его Императорскаго Величества соизволеніи на дозволеніе Шевченкѣ жить въ С. Петербургѣ, чтобы посѣщать классы Академіи для усовершенствованія въ художествѣ и о послѣдующей Высочайшей волѣ меня увѣдомить.

Президентъ[1]).

XIV.

121.
11 января 1858 г.

Господину Министру Императорскаго Двора.

Вслѣдствіе предписанія Вашего Сіятельства отъ 8 сего января № 130, имѣю честь увѣдомить Васъ, что дѣло о Кулишѣ и Костомаровѣ, къ которому замѣшанъ былъ художникъ Шевченко, производилось въ III отдѣленіи Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи; въ Академіи по этому предмету свѣдѣній не имѣется.

Вице Президентъ.

---

[1]) Лист писаний рукою ґр. Толстого.

XV.

289—I, 1858 г.

Мин. Имп. Двора
Канцелярія
Отдѣленіе 3
Въ С. Петербургѣ
10 февраля 1858 г.
№ 744
О Шевченкѣ.

Его Императорскому Высочеству Президенту Императорской Академіи Художествъ.

Главный начальникъ III Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи сообщилъ мнѣ, что по всеподданѣйшему докладу его ходатайства Вашего Императорскаго Высочества о дозволеніи отставному рядовому Шевченко проживать въ СПетербургѣ, и для усовершенствованія въ живописи посѣщать классы Академіи, Государь Императоръ изволилъ на таковое ходатайство изъявить Всемилостивѣйшее соизволеніе съ тѣмъ, чтобы Шевченко подвергнутъ былъ здѣсь строгому полицейскому надзору, и чтобы начальство Академіи Художествъ имѣло должное наблюденіе, дабы онъ не обращалъ во зло своего таланта.

Имѣю честь довести о семъ до свѣдѣнія Вашего Императорскаго Высочества въ дополненіе отношенія моего отъ 2 февраля за № 631 и присовокупить, что распоряженіе о дозволеніи Шевченко проживать въ С. Петербургѣ сдѣлано будетъ Генералъ-Адъютантомъ Княземъ Долгоруковымъ.

Министръ Императорскаго Двора (підпис).

XVI.

289—2, 1858 г.

Правленіе Академіи Художествъ 18 февраля 1858 года сдѣлало постановленіе принять это (попереднє повідомленє) къ свѣдѣнію.

XVII.

№ 676—I, 1859 г.

Въ Совѣтъ Императорской Академіи Художествъ художника Академіи Тараса Шевченка прошеніе.

Получивъ званіе художника въ 1844 году, съ того времени я постоянно занимаюсь гравированіемъ на мѣди. Представляя на благоусмотрѣніе Совѣта двѣ гравюры моей работы: одну

съ картины Рембрандта, изображающую притчу о виноградарѣ и дѣлателяхъ. Другую съ картины Соколова „Пріятели“.

Покорнѣйше прошу Совѣтъ Императорской Академіи Художествъ удостоить меня званія Академика, если мои работы будутъ признаны удовлетворительными, или же дать мнѣ программу для полученія сего званія.

Художникъ Тарасъ Шевченко[1]).

1859 г. Апрѣля 16 дня.

XVIII.

676—II, 1859 г.

Журнальнымъ постановленіемъ Предварительнаго засѣданія Совѣта Академіи Апрѣля 16, 1859 г. ст. 11, по прошенію гравера Тараса Шевченка опредѣлено: Шевченко по представленнымъ гравюрамъ признать назначеннымъ въ Академики и задать программу на званіе Академика по гравированію на мѣди.

XIX.

762, 1859 г.

Въ Правленіе Императорской Академіи Художествъ художника Тараса Шевченко прошеніе.

Покорнѣйше прошу Правленіе Императорской Академіи Художествъ выдать мнѣ видъ на проѣздъ въ Губерніи: Кіевскую, Черниговскую и Полтавскую срокомъ на пять мѣсяцевъ, для поправленія здоровья и рисованія этюдовъ съ натуры.

1859 г. Мая 5 дня. Т. Шевченко[2]).

XX.

588, 1859 г.

Господину Министру Императорскаго Двора.

Отъ 10 февраля 1858 г. объявлено было Вашимъ Сіятельствомъ Высочайшее Его Императорскаго Величества повелѣніе и дозволеніе отставному рядовому художнику Шевченко проживать въ СПетербургѣ и для усовершенствованія въ живописи посѣщать классы Академіи. Съ того времени Шевченко, занимаясь съ особымъ успѣхомъ частію живописью, а въ особенности гравированіемъ на мѣди иглою, не подвергъ себя въ Академіи ни малѣйшему невигодному замѣчанію въ отношеніи его поведенія и образа мыслей.

---

[1]) Власною рукою Шевченка зроблений один тільки підпис.

[2]) Підпис власноручний.

Нынѣ онъ Шевченко проситъ дозволенія отправиться на 5 мѣсяцевъ въ губерніи Кіевскую, Черниговскую и Полтавскую для рисованія этюдовъ съ натуры.

Не удовлетворяя просьбѣ Шевченко самъ собою, имѣю честь испрашивать по содержанію оной разрѣшенія Вашего Сіятельства.

Вице Президентъ.

XXI.

№ 675, 1859 г.

Лист Гр. Ф. Толстого в справі Т. Шевченка.

Милостивый Государь Евгеній Ивановичъ!

Получивъ свѣдѣніе, что отъ Господина Министра Императорскаго двора послано Ея Императорскому Высочеству, Президенту Императорской Академіи Художествъ отношеніе на счетъ увольненія въ отпускъ художника Шевченко, покорнѣйше прошу Ваше Превосходительство по возслѣдованіи рѣшенія Ея Высочества не оставить меня Вашимъ увѣдомленіемъ.

Примите увѣреніе въ совершенномъ моемъ почтеніи и преданности.

Графъ Өедоръ Толстой.

20 мая 1859 г.
Его Превосходительству
Е. И. Мюссару.[1])

XXII.

№ 694, 1859. г.

Милостивый Государь, графъ Петръ Андреевичъ!

Состоящій подъ надзоромъ Полиціи, обучающійся въ Императорской Академіи Художествъ и нынѣ признанный отъ оной за успѣхи его въ гравированіи назначеннымъ въ Академики, Тарасъ Шевченко желаетъ отправиться на пять мѣсяцевъ въ губерніи Кіевскую, Черниговскую и Полтавскую для поправленія здоровья и рисованія этюдовъ съ натуры.

Вслѣдствіе чего имѣю честь увѣдомить Ваше Сіятельство, что къ такому отпуску Шевченко со стороны Академіи препятствій не имѣется и Ея Императорское Высочество Президентъ Великая Княгиня Марія Павловна изволила изъявить на то свое согласіе. Примите увѣреніе въ совершенномъ моемъ почтеніи и преданности.

---

[1]) З боку в кінці бумаги дописано.

XXIII.

№ 988, 1859 г.

Министерство Императорскаго Двора.
Канцелярія
Отд. 3.
Въ Царскомъ Селѣ
28 мая 1859 г.
Разрѣшеніе на № 583.

Милостивый Государь, Князь Григорій Григорьевичъ[1])!

На отношеніе бывшаго Вице Президента Императорской Академіи Художествъ къ Господину Министру Императорскаго Двора отъ 5-го сего мая имѣю честь увѣдомить Ваше Сіятельство, что къ дозволенію отставкѣ рядовому художнику Шевченко отправиться на 5 мѣсяцевъ въ губерніи Кіевскую, Черниговскую и Полтавскую для поправленія здоровья и рисованія съ натуры этюдовъ по изъявленному согласію Ея Императорскаго Высочества Президента Академіи Художествъ препятствія не состоитъ.

Примите, милостивый Государь, увѣреніе въ совершенномъ моемъ почтеніи и преданности.

Графъ А[2]).

XXIV.

Журналъ засѣданія совѣта Академіи 2-го сентября 1860 г. ст. 4:

Опредѣлили: Въ уваженіи искусства и познаній въ художествахъ, доказанныхъ исполненными работами, по заданнымъ отъ Академіи программамъ и по другимъ извѣстнымъ трудамъ признать Академиками по архитектурѣ... и по гравированію Тараса Шевченко и представить о семъ на утвержденіе общаго академическаго собранія.

XXV.

3005, 1860 г.

Диплом на звання Академика.

Санктъ-Петербургская Императорская Академія Художествъ за искусства и познанія въ гравировальномъ художествѣ признаетъ и почитаетъ художника Тараса Шевченка сво-

[1]) Князь Григ. Гагарин.

[2]) В кінці документа приписано: Къ свѣдѣнію. Тарасъ Шевченко получилъ уже билетъ на проѣздъ отъ Г. СПетербургскаго Оберъ-Полицій-мейстера.

имъ Академикомъ, съ правами и преимуществами въ установленіяхъ Академіи предписанными.

Данъ въ Санктъ-Петербургѣ за подписаніемъ Президента и съ приложеніемъ печати 1860 г. Октября 31 дня[1]).

XXVI.

Прохання братів Шевченка, Микити й Йосипа Шевченків, про видачу їм зосталого після смерти поета в будинках Академії Художеств маєтку, який вони довіряють взяти Михайлови Матвієвичеви Лазаревському.

Під проханнєм власноручні підписи братів Шевченка: Никита Григоріевъ сынъ Шевченко; Іосипъ Григоріевъ сынъ Шевченко[2]).

XXVII.

704, 1861 г.

В. И. Д.
Императорская
Академія Художествъ.
27 марта 1861 г.
№ 704.

Императорская Академія Художествъ Господину Академику Лебедеву.

Вслѣдствіе отношенія Господина Надзирателя I квартала Васильевской части отъ 25 сего марта за № 93, канцелярія Правленія Императорской Академіи Художествъ покорнѣйше проситъ Васъ оцѣнить картины оставшіеся послѣ умершаго Академика Тараса Шевченко, для чего и прибыть 31 сего марта въ 11 часовъ дня въ зданіе Академіи и по исполненіи сего возвратить это отношеніе въ Академію съ надписью надзирателя или его помощника. Объ отношеніи этомъ къ Вамъ сообщено уже и означенному Господину Надзирателю.

Дѣлопроизводитель.

---

[1]) Диплъом виготовлено вже після смерти Шевченка; через те його видано наслідникам. На чорному папері Академічного архіва приписано: „Подлинный дипломъ для доставленія наслѣдникамъ получилъ коллежскій совѣтникъ Михаилъ Лазаревскій“. Текст диплъому друковано на великому аркуші грубого паперу, оздобленому образками державного орла в горі, а ліри, сови й голов клясичних богів на боках із відповідними написами.

[2]) Прохання й підписи засвідчені поліцією в Корсуні канівського повіту.

XXVIII.

703, 27 марта 1861 г.

Господину надзирателю I квартала Васильевской части.

Согласно отношенію Вашему отъ 25-го сего марта за № 93, канцелярія Правленія Императорской Академіи Художествъ назначила Господина Академика Лебедева для оцѣнки картинъ отставшихся послѣ смерти Академика Тараса Шевченко; для чего и прибудетъ отъ назначеннаго Вами 31-го числа сего марта въ 11 часовъ дня въ зданіе академіи.

№ 722, 28 марта 1861 г.

Въ первый Департаментъ Санктъ-Петербурскаго Управленія Благочинія.

По распоряженію полиціи Васильевской части назначено произвести 31 сего мѣсяца оцѣнку картинъ и оставшихся послѣ смерти Академика Императорской Академіи Художествъ Тараса Шевченко.

Нынѣ наслѣдники Шевченко родные братья его живущіе въ Кіевской губерніи, Звенигородскаго уѣзда, въ селѣ Кирилловкѣ, Никита и Іосифъ Григоріевъ Шевченко присланнымъ въ Академію прошеніемъ засвидѣтельствованнымъ мѣстнымъ начальствомъ просятъ все имущество покойнаго передать коллежскому совѣтнику Михаилу Лазаревскому, которому они довѣряютъ то имущество принять и продать или переслать къ нимъ.

Вслѣдствіе сего, имѣя въ виду, что на основаніи 1276 ст. т. X. часть I (въ законѣ гражданскомъ изданномъ 1857 г.) движимыя имущества умершыхъ лицъ описываются и сохраняются подъ надзоромъ мѣстныхъ полицій, или же подъ наблюденіемъ того управленія, вѣдомству коего умершій принадлежалъ, — Правленіе Императорской Академіи Художествъ находитъ себя въ правѣ принять въ свое вѣдѣніе имущество покойнаго Шевченко и сообщая о семъ на благоусмотрѣніе перваго Департамента Сантъ-Петербургскаго управленія Благочинія, покорнѣйше проситъ сдѣлать распоряженіе, чтобы то имущество по сдѣланной оному описи было оставлено въ вѣдѣніе Академіи для передачи коллежскому совѣтнику Лазаревскому согласно вышеизъясненной просьбѣ братьевъ покойнаго и о послѣдующемъ распоряженіи по сему предмету увѣдомить Правленіе Академіи.

Конференцъ-Секретаръ.

XXIX.

Первый Департаментъ
Сантъ-Петербурскаго
Управленія Благочинія
Отдѣленіе
Распорядительное
столъ 3.
№ 6256
4 апрѣля 1861 г.

№ 458.

Въ Правленіе Императорской Академіи Художествъ.

На отношеніе Правленія Академіи Художествъ отъ 28 минувшаго марта за № 425 I Департаментъ Управленія Благочинія имѣетъ честь увѣдомить, что о сдачѣ въ вѣдѣніе Академіи оставшаго ся послѣ умершаго Академика Тараса Шевченко, по описи отъ Департамента вмѣстѣ съ симъ предписано Приставу Исполнительныхъ Дѣлъ Васильевской части.

Совѣтникъ...
Начальникъ Отдѣленія...
Столоначальникъ..

XXX.

Сантъ-Петербургской
Полиціи Надзирателя
1 квартала Васильевской части
12 апрѣля 1861 г.
№ 144.

№ 485.

Въ правленіе Императорской Академіи Художествъ.

Во исполненіе предписанія І-го Департамента Управленія Благочинія отъ 4-го сего Апрѣля, за № 6255, препровождая опись имущества умершаго Академика Тараса Шевченко, имѣю честь покорнѣйше просить оное правленіе принять имущество по описи въ свое вѣдѣніе и-таковую возвратить ко мнѣ съ роспискою въ принятіи.

Надзиратель Г.

XXXI.

Копія.

Опись имуществу Академика Тараса Шевченко, описанному по предписанію I Департамента Управленія Благочинія, отъ 14 марта 1861 г. за № 4614 по случаю смерти Шевченко, находящемуся въ зданіи Академіи Художествъ Васильевской части I квартала по набережной рѣки Большой Невы. — Марта ...дня 1861 г.

Число	*Какъ именуются вещи:*	Количество вещей	Оцѣнка серебромъ р.	к.
1	Часы карманные золотые съ тремя досками на 13 камняхъ подъ № 5372 фабрики Тобіаса съ золотой цѣпочкой и такимъ же ключемъ, часы стѣнные Парижскіе, въ круглой деревяной рамѣ дубоваго дерева . . .	2	35	—
2	Три нитки коралловъ, при одной изъ нихъ крестъ золотой съ бирюзою, при другой медальонъ съ портретомъ Шевченко, при третьей сердце изъ золота съ бирюзою, булавка золотая с кораллами, всѣ вещи эти въ футлярѣ, табакерка черепаховая съ золотою и серебрянною насѣчкою и въ ней вещи: два кольца обручальныхъ золотые, наперстокъ серебрянный, вызолоченный, три запонки золотыя, булавка золотая съ коралловою головкою, ложка чайная серебрянная	12	15	—
3	Шкатулка мозаиковая съ внутреннимъ замкомъ. Термометръ — реомюръ комнатный въ мѣдной оправѣ, шкатулка простого дерева, обитая кожею	3	3	—
4	Семнадцать досокъ красной мѣди гравированныхъ и разной величины . . .	17	1	70
5	Двѣ шкатулки съ принадлежностями для рисованія Акварелью, шкатулка краснаго дерева съ принадлежностями для живописи, мольбертъ орѣховаго дерева, двѣ палки изъ коихъ одна съ эмалевою ручкою . .	6	6	—
6	Семь гравированныхъ картинъ, изображающихъ сцены и портреты въ деревянныхъ рамкахъ подъ орехъ и подъ стеклами, картина гравированная оригинальная Рембрандта, изображающая притчу о виноградарѣ и сѣятелѣ, въ золоченной круглой рамкѣ и подъ стекломъ, двѣ большія гравюры, изображающія пейзажи Каляма, тридцать картинъ разной величины гравированныхъ и изображающихъ			

Число		Количество вещей	Оцѣнка сереб-ромъ р.	к.
	портреты, фотографическій снимокъ съ картины Брюллова „Благовѣщеніе“ въ рамкѣ орѣховаго дерева подъ стекломъ . .	49	45	—
7	Два женскихъ пальто, одно драповое сѣрое, а другое такое же бѣлое, обшитое золотымъ шнуркомъ; три суконныхъ пальто мужскихъ; одинъ сюртукъ суконный, два такихъ же жилета, такой же фракъ одинъ, пальто 4 парусиновыхъ, такихъ же панталонъ 4, жилетка такая же, одна мужская малороссійская одежда кобенякъ суконний, армякъ верблюжаго сукна, баранья шапка, два тулупа овчинныхъ крытыхъ сукномъ, двѣ шляпы пуховыя сѣрыя, шляпа соломенная мужская, малороссійская женская одежда, плахта шерстяная клѣтчатая, женская поддѣвка безъ рукавовъ шерстяной матеріи коричневаго цвѣта, юбка клѣтчатая шерстяная, кусокъ матеріи голубого цвѣта шерстяной съ шелкомъ около 7 аршинъ; рубахъ мужскихъ 27, подштанниковъ 7, полотенцевъ 6, салфетокъ 9, носовыхъ платковъ 15; — все бѣлье холщевое, галстухъ бѣлый бумажный, чулковъ женскихъ бумажныхъ три пары, дѣтскихъ одна пара, два полотенца и одна наволочка холщевая, шитая красною бумагою и шелкомъ.	91	38	40
8	Три кастрюльки красной мѣди около 10 фунтовъ, самоваръ желтой мѣди старой формы, лампа столовая желтой мѣди со стеклянымъ колпакомъ, прейсъ-папье бронзовый изображающій лежащаго льва	6	4	—
9	Диванъ турецкій обитый клеенкою, столъ на четырехъ ножкахъ простого дерева безъ окраски, столикъ круглый, простого дерева на одной ножкѣ окрашенный подъ орѣхъ, зеркало складное въ рамѣ березоваго дерева, стекло шириною 5 вершковъ, длиною 5 вершковъ и сундучекъ простого дерева окрашенный синею краскою . . .	5	1	80
10	Китайскіе туфли	1	—	20

Описывалъ и при оцѣнкѣ находился старшій помощникъ надзирателя Китченко.

Мебель оцѣнена мною в 1 р. и 80 к.

Луканъ Бенерецъ.

Мѣдныя вещи оцѣнены мною в 5 р. и 70 к.

Экспертъ купецъ Михаилъ Погинь.

Вещи подъ № 5 и 8 оцѣнены мною в 51 р. серебромъ.

Академикъ А. Лебедевъ.

Вещи подъ № 7 и 10 оцѣнены мною на 38 р. 65 к.

Экспертъ портной мастеръ Якобсонъ.

Вещи подъ № 1, 2 и 3 оцѣнены мною на 53 рубля.

Экспертъ купецъ и золотыхъ дѣлъ мастеръ Иванъ Миллеръ.

Означенные въ сей описи вещи, принадлежавшіе умершему Академику Тарасу Григорьевичу Шевченко, на основаніи довѣренности данной мнѣ наслѣдниками Шевченка принялъ въ свое распоряженіе коллежскій совѣтникъ Михаилъ Матвѣевичъ Лазаревскій.

Вѣрно. *Производитель дѣлъ А. Зворскій.*

XXXII.

№ 856
19 апрѣля № 61.

Г-ну надзирателю І-го квартала Васильевской части.

Согласно отношенію Вашему отъ 12 сего Апрѣля за № 147 Правленіе Императорской Академіи Художествъ, принявъ въ свое вѣдѣніе при препровожденной при томъ отношеніи описи имущество умершаго Академика Тараса Шевченко, сдало оное въ томъ же видѣ и цѣлости довѣренному наслѣдниками Шевченка коллежскому совѣтнику Михаилу Лазаревскому съ роспискою на самой описи, которая при семъ препровождается обратно.

Конференцъ-Секретарь.

СПОМИН ПРО Т. ШЕВЧЕНКА з 1859 р.

Подав МИХАЙЛО ЯШОВСЬКИЙ.

Було се перед 1860 р. як батько мій Франц Яшовський, родом з Лопатина, брідського повіта, в Золочівщині, по званю ґеометр, поживши якийсь час у Бродах, і оженивши ся, виїхав до Росії за пашпортом і там — на Україні — держав у посесії земні маєтки, — а вже в пізнійшим своїм віці, коли йому було літ з шістьдесять, поселив ся в місточку Голоскові над Бугом у балтськім повіті подільської ґубернії й там став завідателем двох великих водяних млинів на Бузї. Млини належали до поміщика Тадея Каєтановича Янїшевського, котрий мешкав у сусіднїм селї Ониськові. При тих млинах був мурований, з ґанком, скарбовий дім і в тім домі тодї мешкав мій батько, — а я був ще при батькові малим хлопцем. Батько тодї був уже вдівцем. У нас дома не було „панї“, був кухар, хлопець до помочі, та дві служниці. — Старим звичаєм мій батько був чоловіком вельми гостинним, завсїгди радо приймав гостий та любив бесїду. Гостї в нього не були звязані, бо у самотного вдівця поводили ся як би у себе дома; часто вони у нас і ночували.

Тодї-ж ото, около 1860 р., поет Тарас Шевченко скрізь по Україні їздив і проїздом через Голосків літом — саме вечером — заїхав до нашого дому. — Коли я війшов до їдальної кімнати, то застав поета в хвилї, як посиляв ся рибою, а мій батько сидів біля нього, та підливав вина до склянок. Як добре вихований хлопець, я чемно уклонив ся поетові й цокнув каблуками, мов жовнїр, а він подав менї на привітанє свою руку й я зараз примітив тодї, що руки у нього були малі, білі,

мовби у панночки. Батько пояснив, що має ще двох синів, та вони вже старші, в школах, а я найменьший маю шість літ і ще зістаю при батькові. На запитанє поета, як мені на імя, я відповів, що Михась, а отець додав, що я мами не памятаю, бо вона давно вмерла, і мені стало дуже жалко, що я не маю мами. Я відійшов від стола й на убоці присів на канапі та слухав, як поет своєю українською мовою розповідав про свої події на морі, та про свою солдатську службу. Томуж, що було уже пізно, звелів мені батько іти спати, а вони оба ще довго розмовляли з собою.

На другий день рано я вже міг добре приглянути ся поетові і скажу, що ніколи ніхто з гостий — чимало їх бувало у нас, всіляких, великих і малих панів — а ніхто з них не зробив на мене такого сильного вражіня, як поет Шевченко. Росту був середнього, барчистий, собою повний, але не дуже; лице мав чисте, біле, загально бліде, очи голубі, хороші, погляд милий, брови тонкі, вуси повні, козацькі, чоло високе, над ним лисину, руки малі, дуже гарні, білі. Одягнений був у костюм літний одного кольору попелястого, на шиї була кольорова шовкова хустка, недбало завязана, а ковнїр від сорочки викладаний і такіж викладані манкети з полотна тонкої веби, чисті, білі, але не крохмалені, як у мого батька, або у инших панів. Голос його був чисто грудний баритон — мило звучний і дуже приємний. Ціла його постава була дуже величава, поважна й незвичайна. Робив він на мене вражіня якогось великого пана; курив листяні циґара.

Зараз того дня, по сніданю, поет сказав до мене: „Ходїм на прогульку“. — І ми пійшли берегом Буга понад скалистою горою, аж до великих очеретів і там поет присів на скалї й любував ся рікою, де на середині красував ся великий остров, а по тім острові великі старі верби, ліщина й инші дерева, та висока трава і всілякі квіти. А загальний образ тої місцевости був дуже хороший. Поет задумав ся, сидя на скалї, потім пильно подивив ся мені в очі й сказав: „Красний буде з тебе хлопець“.

Як ми вже вертали домів, то я зауважив, що поет був дуже сумний, мовчаливий; він усе зітхав, потирав рукою чоло й тихо вимовив: „ох Боже“.

По обіді поет взяв мене за руку й сказав: „Ходїм на базар“. — Тоді власне був день торговий, себто ярмарок. Ми вийшли на гору а там зараз — таки не далеко — показалось

місточко Голосків і ціла торговиця, де було много, много возів, коний і волів. А коли ми війшли в саму середину місточка, то я зауважив, що поет зірко оглядав ся навкруги, якби когось шукав, а потім нараз сказав: „Онде він". І ми підійшли під мур одного дому, а там я увидів, під стіною розстелену велику білу плахту, а на тій плахті книгар розкладав рядками свої книжки на продаж. Тоді Шевченко, показуючи пальцем на одну з книжок, промовив: „Дивись, се моя книжка, то я її написав". Книжка та була в ясно синїх окладинках, а з верху було надруковано: „Поема. Катерина. Т. Шевченка. — Поет звелїв ту книжку подати собі до рук, та звертаючись до мене, сказав: „Дарую її тобі на памятку". — Книгар, котрий сидів тоді на земли, як то почув, зараз підняв ся на ноги, скинув з голови шапку, уклонив ся і, як тоді було в звичаю, хотів поета цїлувати в руку, але-ж поет не допустив його до руки, тілько ласкаво поздоровив його і став розмовляти з ним про книжки. Я тоді був дуже задоволений, що дістав такий дарунок і ми вернули домів.

На третій день рано поет відїхав, а коли прощав ся з батьком, то памятаю і нїколи не забуду, як він обняв мою голову обома руками і цїлував мене в чоло, а я його в обі руки.

Більше я його вже нїколи не видів, бо якось через рік донесли ґазети, що поет Шевченко в Петербурзї умер нагло 26 лютого 1861 р.

Коли я вже, по лїтах, дожив до повного возраста, і прочитав усі твори Шевченка, менї стало ясно, що той його великий смуток походив з того, що хоть він сам був викуплений з кріпацької неволї, то тим більш болїло його серце, що вся Україна і цїлий нарід, а надто йогоріднї братя і сестри тодї ще мучились на панщинї в злиднях, темнотї й убожестві. І так він з тим своїм смутком зійшов у могилу непотїшений.

Честь і слава тобі великий мученику!

Нинї, коли наш селянин дочекав ся повної свободи і просвіти, коли він спізнав вже своє чоловіче достоїнство, а правда і братня любов просияла в народї, то можна сказати, що пророчі слова великого поета Тараса Шевченка „як процвітуть убогі села"... уже збулись і що незадовго — настане час, як по всему юго-западному краю, по всїй великий Українї, во славу й честь безсмертного поета Тараса Шевченка люди доброї волї ставлятимуть з доброї скелї добрий памятник богатий, котрий треватиме во віки вічні, що дай Боже!

А тепер, на закінченє мого спомину, звертаючись до Всевишнього Бога, молю ся: пошли-ж йому, Великий Господи, в твоїм небеснім раї вічний со святими супокій, а нам убогим людям на землї подай щасливу долю, та утверди нам нашу св. віру, надію й братню любов! [1])

Камінка Струмилова, 8 серпня, 1913.

---

[1]) Автор сього спомину д. Яшовський жив останніми роками перед вибухом війни в Камінцї Струмиловій, часто буваючи у Львові. З ряду тих людий, що мали щастє бачити на власні очи українського ґенія, він в Галичинї певне вже останнїй, а і в російській Українї без сумнїву належить нинї до нечисленних. Характер його малюєть ся найкраще самим його спомином, особливо-ж закінченєм того спомину. Достовірність спомину дасть ся ствердити цїлим рядом свідоцтв инших людий, що таксамо, а навіть лїпше знали поета. Його вигляд, що в дитячій памяти мусів задержатись як найвиразнїйше, згоджував ся би з описами знаними нам відки инде, з винятком поміченя, що в поета були руки білі, малі, як у панночки. Воно противилось би тільки поміченю Кулїша; та ледви чи Кулїшеве помічене великого, здорового пястука в поета не було подиктоване реторикою, коли випало зазначити силу удару тим пястуком об стіл в запалї. Куренє листяних сиґарів датувало ся в поета з доби засланя, що знаємо зі споминів Н. І. Ускової і його самого. Любов дїтий і природи засвідчена за поетом нераз. „Кого люблять дїти, значить той не зовсїм ще поганий чоловік“, — потїшав себе він. А любов природи проявляла ся в нього і після засланя так сильно, що в часї останної поїздки на Україну він скрізь, де-б нї спинив ся, шукав нагоди полюбувати ся її красою — у Козачковського в Переяславі, у Максимовича на Михайловій Горі, у Варт. Шевченка в Корсунї. „Нїхто не був так вражливий на красу природи“, — замітила Кат. Юнґе. Під впливом чарівних картин природи він ставав мовчаливий, смутнїв. Замічував се Чалий і инші, не могучи вгадати причини. І нахил поета піти на ярмарку та поговорити людяно з народом знаний нам. Перша пропозиція його зроблена Козачковському в Переяславі була: піти на ярмарку. Поема „Катерина“, що її поет знайшов на ярмарцї у Голоскові, се буде петербурське виданє з 1840 р., бо друге, Кулїшеве, вийшло що-йно в 1860 р., коли Шевченко вже був у Петербурзї. Яшовський, правда, каже, що бачив Шевченка в хатї батька коло 1860 р., та ми знаємо, що Шевченко був на Українї в останнє 1859 р. лїтом, в місяцях червнї, липнї і серпнї. До 15. липня, поки його не арештовано по доносу, він міг їздити по Українї свобідно. Випущений 24. липня з арешту, поет уже менше вештав ся по селах. У Голоскові міг він бути як не в останних днях червня, то в першій половинї липня 1859 р. Нема про се слїду в нїяких инших споминах про поета, анї в біоґрафіях його. Тим цїннїйший для нас є спомин д. Яшовського. — *За редакцію: В. Щ.*

КУЛЬТ Т. ШЕВЧЕНКА НА БУКОВИНІ.[1]

Подав ДЕНИС ЛУКІЯНОВИЧ.

I.

Дослідник історії Шевченкового культу на Буковині мусить від разу відмітити, що вона пізнійше всїх україньских земель почала прилюдно шанувати память найбільшого нашого поета.

Причини треба шукати в пізнім пробудженю національної свідомости у буковинських Українців.

В другій половині XVIII в. війшла північна окраїна Молдави в звязок із культурною німецько-австрийською державою і тим чином Українцї, що переважно заселюють той край, вступили на шлях поступу.

Жерела того поступу могли бути такі: власна сила народа, заходи правительства і впливи сусїдів.

Дика, рабівницька господарка фанаріотів під орудою турецьких султанів затерла сліди давної матеріяльної і духової культури в Молдаві й довела край до руїни. В такому станї, в тодїшному строю держави не могли Українцї добути з себе потрібних засобів і двигнути ся. Мусїла сповнити свій обовязок нова держава.

---

[1]) Лїтература: Kaindl: Geschichte der Bukowina, Czernowitz, 1904; Zieglauer: Geschichtliche Bilder, Czernowitz, 1893; Beschreibung der Bukowina von General Spleny, herausgegeben von Polek, Czernowitz, 1893; Polek: Die Anfänge des Volksschulwesens in der Bukowina, Czernowitz, 1893; Смаль-Стоцький: Буковинська Русь, Чернівцї, 1897; Павлик: Про русько-українські народні читальнї, Львів, 1887; Франко: Карпато-руське письменство, Львів, 1900; Маковей: Житєпись Осипа Юрія Гординського-Федьковича, Львів, 1911, VI розд.; Маковей: Матеріяли до житєписї О. Ю. Гординського - Федьковича, Львів, 1910; Слово, видавав і редаґував Б. Дїдицький у Львові від 1861 р; річники буковинських українських часописий.

На жаль, недовго була Буковина під рукою великого правителя Йосифа II. Зрештою попала Австрія у вир Наполеонських війн, а після тої доби прийшла страшна, тільки для шляхти корисна реакція, серед якої не легко було переводити потрібні реформи в державі, отже й на Буковині. Австрія значно менше могла зробити для Буковини, ніж у перших роках за часів Йосифа II. Крім того все, що тільки могло зробити на Буковині нове правительство, з національного боку було для Українців шкідливе. Буковину, в супереч історичній правді, вважали волоською, отже Австрія новозабраний край ґерманїзувала й волощила на шкоду Українців. А ще з прилученєм Буковини до Галичини (1786) замінила ся вона з самостійної одиниці на адміністрацийний округ (Kreis, Kreisamt), а вся перевага Поляків над Українцями в Галичині відбила ся болючо і на Буковині. Доказом школа, за яку першим чином мусіла взяти ся держава, потребуючи грамотних людий, хоч би для низших урядів. Що-йно державний закон із 1868 р. признав українську народну школу, а до того часу вчили там волоської, німецької мови, від колиж (1816 р.) дістали ся школи під нагляд львівської латинської консисторії, то ще і польської, тільки не української. Колиб не наші дяківки, то не було би кому і Св. Письмо прочитати. В латинсько-німецькій ґімназії в Чернівцях (основ. 1808 р.) аж 1851 р. заведено науку української мови. Але починала ся вона з букваря, була лишена всякого нагляду, віддана на ласку й неласку учителів-москвофілів, які не допускали уліпшених галицьких шкільних книжок. Один з них, приміром, писав про себе у річнім звідомленю шкільної дирекції[1]): „geprüft für russische Sprache, lehrte russische Sprache"; инші явно підчас лекцій у школї зневажали перед учениками Шевченка, висмівали українську мову; один давав ученикам письменні вправи з „Наталки Полтавки", драми Григорія Квітки (так!). Шкільні власти, так само як правительство і загал Ромунів, уважали всіх православних Ромунами тай православних Українців казали вчити релїґії по ромунськи, греко-католиків по німецьки. Коли ще пригадаємо собі, яку то опіку розвів російський конзуль над ґімназистами згуртованими в товариствах „Согласіє" і „Братний Союз", то буде кождому ясне, чому виховані в таких буковинських школах Українці без позитивного

---

[1]) Programm der gr.-orientalischen Oberrealschule in Czernowitz, 1884, стор. 26.

знаня своєї історії та свого народа, без пошани для свого рідного ставали перевертнями — Ромунами і Німцями, або Москалями, що вандрували й до Росії.

Коли таке творило ся серед інтелїґенції, народ жив своїм житєм по давному і непомітно, але постійно вносив причинки до скарбу своєї поетичної і артистичної творчости, черпаючи з вікової традиції. Тільки нікому було приглянути ся до того житя, ніхто не шукав за тим жерелом, з якого міг зачерти животворної води. Ні, роблять се Федькович і Воробкевич, але свідомість і доцільність тої роботи взяла ся у них аж геть пізнійше і під посторонним впливом.

А зовнішні впливи були свої і чужі, відємні і додатні. Шкідний ішов на Буковину просто з Росії або через Галичину, а посів самопізнаня і поклик до народної праці прийшов від своїх із Галичини.

Найслабший і хвилевий був подих весни народів 1848 р. Взаємини буковинських послів з „Головною Руською Радою“ порвали ся зараз[1]; аґрарні розрухи в горах прокинули ся самостійно, не знайшли відгомону в краю і послів-селян, що стояли під впливом галицьких товаришів, ніхто в краю не піддержав у їх роботї; в „Зорі Галицькій“ тільки раз писало ся про Буковину[2] і не було властиво видних і важних змін на Буковині. Тому твори Василя Продана і Коморошана виходять правдивим анахронізмом, а талановитий лірик Олександер Попович (senior) (*1832—1870) писав по німецьки[3]).

Та хоч як нетривкі були взаємини з Галичиною, а всеж вони несли світло так само, як учительська праця Галичан: Барановського, Ганкевича, Спир. Литвиновича і ин.

За те живою хвилею відбило ся на Буковині відродженє 60-тих років, бо той рух зродив ся з подій в лоні самої української суспільности, а не з посторонніх і не доразу. Він був настільки дужий, що вже переміг москвофільську течію, до якої признали ся аґітатори і в печати і в галицькім соймі; він двигнув народ, хоч нас, проскрібованих здавна, представлено тепер ворогом держави й династії нетільки перед найвисшими властями, але й перед головою держави.

---

[1]) Павлик: Про русько-українські читальні, стор. 130.

[2]) В числах 94—97 „Русини Буковинські і письмо румуньское „Буковина“.

[3]) О. Маковей: Житєпись О. Ю. Гординського-Федьковича, стор. 251.

Той рух дав Буковині двох поетів — Федьковича і Воробкевича, навязав живі, численні, особисті зносини найкращих Буковинців із світлими Галичанами, Кобилянським, Горбалем, Лукашевичем і ин. З їх товаришів виросли свідомі Українці[1]), а Кобилянський ще й тим заслужив ся, що видрукував першу на Буковині книжечку в народній мові і то книжечку з творами Федьковича. Тодішна молодіж, духовні семинаристи і ґімназисти з двох висших кляс, в слід за Федьковичевим „Поменником“[2]) здобули ся на поминки Шевченка, раз 1864 р.[3]) другий раз 1866 р.[4]), а тоді й ширено Федьковичеву брошуру: „В день скону батька нашого Т. Шевченка“. Тоді Федьковичеви „блиснула надія наші школи на народнім язиці оснувати“[5]), отже став укладати шкільні книжки; молодіж збирала ся видати Федьковичеві твори; підготовляло ся видаванє ґазети в Чернівцях по замислам і під редакцією Федьковича; живійші діячі на провінції заложили 8 читалень[6]). Вкінці, в пару тижнів по закладних зборах „Просьвіти“ у Львові дійшло (26. І. 1869) до заснованя товариства „Руська Бесїда“, а в рік потім до заснованя „Руської Ради“ в Чернівцях.

З тим і настала нова доба в історії буковинських Українців.

Правда, цілих 15 років більшість членів „Руської Бесїди“ ходила ще манівцями, бо над молодим товариством знов розвів опіку російський конзуль так само, як над студентами університету і їх товариством „Союз“. Але живуча ідея вже не пропала, а її подвижники не перестали працювати, особливо з приходом професора української літератури на новозаснований (1875 р.) університет у Чернівцях. Тим першим професором був Гнат Онишкевич, видавець „Руської Бібліотеки“.

І в „Руській Бесїдї“ не всї були одурені, тільки нова думка не могла ще прибрати нової форми, а радше визволити ся із старих форм і пересудів. Той, що подав гадку заснувати „Руську Бесїду“, еп. Гакман міг собі мати свої замисли[7]), але за-

---

[1]) Біоґрафія Єротея Федоровича в „Буковин. календари“ Руської Бесїди, 1896 р., стор. 5.

[2]) Співацка добраніч на скін Т. Шевченка, друк. в „Слові“ 1861 р.

[3]) Слово 1864 р., ч. 21. [4]) Слово 1866 р., ч. 34.

[5]) Матеріяли до житеписї О. Ю. Гординського-Федьковича, стор. 184.

[6]) Павлик, ор. с. 131 і д.

[7]) „Man muss einen Gegenverein schaffen“, сказав Гакман, орґанізуючи Українців на те, щоб зломити затії Волохів. Забирав ся він і часопись видавати.

сноване осередка духового житя буковинських Українців було вже на часї, мало підготовлений ґрунт і тому остояло ся. Помимо того, що „Руська Бесїда“ брала „пособія“ з Росії, вона підносила голос в обороні всїх прав і не пожалїла ніякого заходу для культурного розвитку буковинських Українцїв[1]), між иншим передала також подяку проф. Обрістови за його працю про Шевченка і переклад Шевченкових творів і видала 16 чисел (в 1870 р.) лїтературної часописї „Буковинская Зоря“, писаної замало народною мовою. Тай тим віддала „Руська Бесїда“ велику прислугу відродженю буковинської України, що як касинове товариство гуртувала черновецьких Українцїв і вони не тиняли ся по чужих клюбах. Вона й у перве прилюдно оголосила свій звязок і єдність із галицькими Українцями і навязала з ними взаємини[2]).

А тимчасом на початку 80-тих років галицькі Українцї по пропаґандї Драгоманова в „Правдї“ та в приватній переписцї, по заснованю часописів для народа (1. І. 1879 „Батьківщина“) і для інтеліґенції (1. І. 1880 „Дїло“) тай по всенароднім вічу у Львові (20. XI. 1880) вспіли перевести у себе в перве полїтичну орґанїзацію. Оттодї то 1884 р. і в „Руській Бесїдї“ в Чернівцях перемогли народовцї і по уступленю москвофілів самі лишили ся в товаристві при роботї. Вони спромогли ся на полїтичну чисопись і популярні видавництва, у твердій боротьбі з правительством (президент краю Алєзані) і Ромунами (митрополит Морар-Андрієвич) здобували ступінь за ступенем належні їм права і клали основу під дальший розвиток. А вкінцї вспіли змінити у висших і найвисших кругах погляд на становище Українців у міждержавній полїтицї тай здобули собі участь в самоуправі краю, а голос у краєвім правительстві. Сей останнїй здобуток не прийшов за скоро, але ослабив енерґію і працю з низу, коло найтривкійших основ правдивого поступу. А ще біда і в тім, що при малім числї інтеліґенції не все можуть буковинські Українцї оперти ся на своїх людях. Сяк чи так, а Буковина одинока нинї закутина, де Українцї наслїдком працї, таланту кількох одиниць і вмілого використаня обставин мають як нація і в теорії і в практицї бодай стілько прав до повного розвитку, кілько є в них сил із тих прав користати.

---

[1]) Витяг з протоколів засїдань товариства поданий Стоцьким.

[2]) Опис зборів у Слові з 6 і 10 лютого 1869 р.; протоколи засїдань видїлу „Руської Бесїди“.

А тим робітникам, що промостили шлях, тим трудовникам, що ріллю справляли, мов сонце присвічували ідеали найбільшого Українця, безсмертного Тараса. Передові люди не тільки сповняли його заповіт своєю суспільною роботою, але й прилюдно покланяли ся Тому, що житє своє дав за Україну.

II.

Скоро тільки благословило ся на буковинській ниві на весну, хоч і припізнену, і скоро закипіла пильна просвітна праця в краю, пригадала собі черновецька українська громада, хто збудив Україну до нового житя. В 1886 р., в день роковин Тарасових, уже міг радувати ся Федькович, що стілько земляків його поклонило ся батькови. Федькович перший і одинокий з Буковинців помянув був Тараса віршом ще 1861 р.[1]). Несміливо, ожидаючи кари за своє діло, товариші Кобилянського, богослови і ґімназисти в шістьдесятих роках подбали за панахиду по Шевченкови і той священик, що її читав, мусів виправдувати себе тай пояснювати консисторії, що Шевченко не був уніятом, але належав до православної церкви. В 1886 р. вже не одиниці і не потайки, але громада старших, поважних людий, згуртована в „Руській Бесїдї" відсвяткувала память поета прилюдними вечерницями для найширшого загалу. Професор української лїтератури зобразив житє і працю Тараса, сказав про його твори і значінє, а по тій промові відбув ся концерт[2]).

В наступуючім роцї заходять ся коло концерту побіч „Руської Бесїди" студентське товариство „Союз" і українське жіноцтво, яке промовою та деклямаціями причинило ся до величнїйшого обходу[3]). Ще краще пішло діло третього року, бо прибуло ще одно товариство, яке подбало про Тарасові поминки і то самостійно. Була се „Міщанська читальня". Міщани устроїли концерт і запросили інтелїґенцію до себе в гості.

В 1889 р., коли треба було зробити й Федьковичеви перші поминки (він помер 11 січня 1888 р.), зайшла неоправдана зміна і вже через чотири роки черновецька українська громада не святкує памяти самого Тараса, тільки — як кажеть ся в покликах — поминає наших трех ґеніїв рідного слова — Шевченка, Шашкевича і Федьковича разом. В однім з тих покликів можна

---

[1]) гл. висше. [2]) Буковина р., 1886, ч. 7.

[3]) Буковина, 1887 р., ч. 6. Загалом усї дальші вістки про святочні концерти взяті з річників Буковини; хиба що подано инше жерело.

відшукати причину, чому в такій саме формі виходило Шевченкове свято. Там сказано: „Буковинська Русь рік-річно споминає Шевченка, а культ його сполучений з іменами Федьковича і Шашкевича, котрі положили так великі заслуги коло відродженя руського народа в Галичині і на Буковині“. Деяке світло кине на всю справу виїмок з промови виголошеної на Шевченковім концерті 1901 р. провідником буковинських Українців. Ось той уривок: „Не еманципуймо ся силоміць зпід впливу Тараса, бо ніби то маємо вже инших батьків-провідників. Богу дякувати за се, що є инші, але памятаймо на того, хто перший клав підвалини і будував хату. Ба, і нових наших провідників цінуймо після того, чи і о скілько ведуть вони нас дорогою витиченою батьком Тарасом“.

Сама ідея прилюдних, народних обходів здобувала собі що-раз більше прихильників. На свято „трех ґеніїв“ у Чернівцях зїздить ся сільська публїка, напливають привіти з усїх сторін. До концерту забрав ся талановитий композитор і поет Воробкевич. Инший діяч уложив і відчитав свій принагідний твір „Три зорі“, професор української літератури зготовив виклад про Трійцю, себто про Шевченка, Шашкевича і Федьковича. В 1891 р. виходить концерт уже не від „Руської Бесіди“, але від усіх українських товариств у Чернівцях. А вже дуже величаво відбуло ся свято в 1892 р. Українська преса запросила тоді й чужих, не самих тільки Українців, щоб „і чужі пізнали провідні думки наших ґеніїв і пізнали думки, які оживляють нашу громаду, тим самим причинили ся до мирного пожитя всїх народностий нашого краю, до взаїмного пошанованя своїх ідей і прав, чого ми з цілого серця бажаємо“[1]). На заповіджений концерт стягнули черновецькі Українці не тільки львівського „Бояна“, але й професорів німецької музичної школи в Чернівцях і посторонніх солїстів.

Той концент — по тогочасним часописним вісткам — гарно удав ся. За те від наступуючого 1893 аж до 1900 р., отже цілих сім лїт стоїть темна прогалина у хрональоґії Шевченкових обходів. На ніяке святкованє не здобула ся за той довгий час черновецька громада. У тій прогалині містять ся, правда, дві самі собою дуже відрадні події: Шевченкові роковини в містечку Вашківцях, устроєні заходом тамошного гр.-кат. священика і його жінки в 1896 р. та вечерниці в „Руській Бурсі“ (те-

[1]) Буковина з 13 марта 1901, ч. 25.

перішній Бурсї ім. Федьковича") в Чернівцях, святковані бурсаками 1899 р. Відрадні се події, бо Вашківське свято — перший на Буковинї Шевченківський обхід поза столицею краю, а бурсацькі вечерницї розпочинають наново ряд обходів святкованих шкільною молодїжю на Буковинї. А всеж таки отсе черговане між столицею і провінцією, між черновецькою громадою і дїтьми представляєть ся або кроком взад, або ослабленєм в лонї самої громади. Воно правда, що та громада була під ті роки дуже занята. Працювала над економічною орґанїзацією („Руська Каса"), над просвітою (українські паралєльки при II ґімназії в Чернівцях 1896 р., заходи за українську ґімназію в Кіцманї), над пресою і друкарнею („Буковина" замінила ся 1896 р. в дневник, на закупно української друкарнї посипали ся жертви і лепти) і над скріпленєм полїтичної орґанїзації початої 1891 р. Українцї мусїли використати переворот і пересуненє полїтичних сил серед волоських партій, з нагоди зміни в краєвій полїтицї мусїли зголосити свої права. Се правда. Але саме серед такої працї потрібна була провірка демократичних основ і демократичного строю громадянської роботи в імя Тарасових ідеалів. Наступні події дали на се важкий доказ.

В 1900. р. почала черновецька громада наново лаштувати концерт і то в честь самого вже Шевченка, а не „трех ґеніїв нашого слова". Від того часу на протязї 14 років тільки раз, 1904 р., не відбув ся концерт певне з тої причини, що Лисенків ювилей на Буковинї затяг ся до пізної весни і взяв стільки енерґії, сили та вкладів громади, що вже на другий обхід не сила їй було спромогти ся.

Отак Шевченкове свято на Буковинї справдї єднало громаду і бувало показчиком її сили. Одного року (1906) поява президента краю і краєвого маршалка на концертї дала свідоцтво великій повазї, якої в ту пору заживали Українцї на Буковинї.

Та прийшли невідрадні часи. Замість того, щоб полїтичні партії на Буковинї розріжняли ся на основі проґрам і тактики, цїлком инші ріжницї лягли в основу тих партій. Вістками про се заповнена вся буковинсько-українська преса. А сумна ся справа тим причасна до Шевченкового культу, що такі міжпартийні взаємини відбивали ся відємно на Шевченкових обходах[1]), головнож у малих місточках.

[1]) Нпр. одного року промовник на Шевченківськім концертї в Чернівцях робив прикрі і то дуже виразні притики по деяких осіб.

Від того часу ті, що приходили на Шевченкове свято, вже не почували себе членами тої самої, великої родини. Шевченківські обходи перестали єднати всїх і були тільки маніфестаціями. Не диво, що серед таких обставин деколи навіть такий зверхний культ Шевченка, сам концерт, виглядав дуже убого[1]). Тільки в 50-ті роковини смерти ґенія здобула ся буковинська Україна на гідний обхід. Окрім панахиди і концерту відбула ся ще й академія; видано наліпки в користь „Української Школи"; день 10 марта був вільний від науки у всїх школах, де тільки вчили ся Українцї[2]). І за тим світлим почином певне й вернула ся давна традиція обєднаного Шевченкового свята.

В Чернівцях дбала про Шевченківські обходи не тільки старша громада, згуртована коло „Руської Бесїди" і „Народного Дому". Три рази (1909, 1911 і 1913) поминали Тараса міщани цїлком окремо в своїм товаристві „Міщанській Читальнї" і то при третїм коливі помянули вони разом ще Федьковича і Лисенка[3]). Одні вечерницї устроїли учасники т. зв. „курсу висшої освіти" з допомогою черновецької філїї „Руської Бесїди", кілька поминок відсвяткувала шкільна молодїж[4]). Але тепер брала ся молодїж до справи инакше, нїж богослови у 60-их роках. Там був товчком пієтизм для поета і для його ідей, може навіть недобре продуманих, але глибоко відчутих. Тут виходив почин від шкільної власти, чи тільки від учителів, які не все вміли загріти молодїж та дати їй достаточну свободу і самоуправу в устроєню свята; формальність і попис брали верх над запалом і змістом. Само собою розуміє ть ся, що ся замітка відносить ся не до самої тільки буковинської молодїжи. Але в таких умовах культ Шевченка не буває внутрішною потребою молодих сердець; і хоч могло тай повинно було инакше бути, він перевів ся. Часописї занотували тільки три такі обходи в Чернівцях: 1901,

---

[1]) Нпр. 1912 р.; гл. Каміняpi, 1912, ч. 10. Концерт був даний театральною дружиною.

[2]) Вісти про обходи в цїлім краю дуже неточні. В рр. 1910 і 1911 „Буковина" не виходила, „Нова Буковина" стала на її місце виходити що-йно в 1912 р. В 1911 р. виходив популярний тижневник „Народний Голос", а в нім не було місця на більше дописий, не всї хотїли до нього дописувати, а — по правдї — мало хто розумів вагу таких дописий.

[3]) Про давнїйший концерт 1888 р., коли у міщан гостила вся черновецька громада, не справляючи вже концерту окремо, була згадка висше.

[4]) Про свято в „Руській Бурсї" гл. висше.

1902 і 1903 р.: раз у І ґімназії, раз спільно для обидвох[1]), а раз в учительській семинарії. Правда, 1911 р., у ювилейний рік уладжували всї черновецькі школи свято, користаючи з зазиву Краєвої Ради Шкільної.

Щось такого можна сказати про обходи в инших середних школах на Буковині. В кіцманській ґімназії (заснованій 1904 р.) пізно почали святкувати память Тараса, але й не покидають; у вижницькій (заснованій 1908) закинули.

В народній школї стояла справа гірше. На 216 українських шкіл із 760 учителями[2]) записані в часописях ось такі обходи: 1909 р. в Бобівцях і Замістю; 1910 р. в Рівнї, Судилові, Чорнавцї і в Оршівцях; 1911 р. на зазив Кр. Ради Шк. святковано ювилей мало не в кождій школї, але звідомлень з них нема[3]), тільки з Судилова; 1912 р. в Вікнї. Статистика зладжена по часописним вісткам, очевидно, невірна. Та хочби в двоє і в троє більші числа приняти, то таких обходів все таки мало.

В малих містах, де української інтеліґенції буває мало, були дві спірні точки: в чию честь устроювати вечерниці і хто мав ними порядкувати? В Кіцманї ставило ся справу так: чи концерт Шевченкови, чи Воробкевичеви? Замість того, щоб святкувати один і другий, не устроєно нї одного нї другого. Одного року (1905) випала відповідь у користь Воробкевича і концерт відбув ся. Правда, в два-три місяцї побідники добровільно відсвяткували і Шевченкові роковини, але від того часу другого концерту вже і не зложили[4])...

І в Вижницї стояла справа: чи Шевченко, чи Воробкевич? За відповідь було лекше, чим за концерт, поки все не прогуло. Аж згодом, у ювилейний 1911 рік, було до концерту дуже близько. Та був се також 50-лїтний ювилей першої появи Федьковичевих творів[5]), тому мав відбути ся також кон-

---

[1]) На святї в І ґімназії, дуже величавім, директор витав гостий і дякував за те, що прийшли вшанувати память „des Besten der ruthenischen Nation". Було богато чужої публики.

[2]) Statistische Nachweisung über den Stand der Volksschulen in d. Bukovina.

[3]) У нас, на жаль, мало ще розуміють всї, які важні для будучого дослїдника нашого національного розвитку короткі, обєктивні вістки про кожду подію з нашого культурного житя.

[4]) Ще 1901 р. черновецький „Боян" і запрошені ним сили на просьбу кіцманської „філії Руської Школи" устроїли в Кіцманї Шевченківський концерт.

„Slovo na Slovo do redaktora Slova" в Чернівцях 1861 р.

церт у честь Федьковича. Необхідна в тім ділї людина (Галичанин) устроїла концерт Федьковича, а до Шевченкового не прийшло вже. Загалом Вижниця не здобула ся досї на Шевченків обхід, за те от у Серетї, де української інтелїґенції нема і четвертини того, що в Вижниції, тай ще москвофільські діячі робили там свою роботу, тамошна філїя „Руської Бесїди“ устроїла 1910 і 1911 р. гарне свято. Так знов „філїя Руської Школи“ в Путилові здобула ся ще 1901 р. на скромний концерт, але власними силами.

Вашківцї, що мають своє міщанство, подібно як Кіцмань, і якийсь час давали приклад громадянської роботи, закинули свою добру традицію з 1896 р. В 1907 і 1908 р. відбули ся там Шевченківські концерти, але тільки серед подібних, невідрадних обставин, як у Кіцманї. А з якою болючою зневагою віднесла ся тодї часть учительства до Шевченкового свята, се списано в „Камінярях“[1]).

Найвідраднїйше представить ся справа на селах. Там, не вижидаючи нїякої нагороди анї користи, читальники, чи сїчовики з самих ідейних мотивів, з допомогою місцевого учителя (дуже виїмково панотця), шанували мужицького поета, як знали і вміли: 1905 р. в Бергометї, 1906 в Ростоках, 1909 в Монастириску і в Раранчи (при помочи „філїї Руської Бесїди“ в Чернівцях), 1911 в Валяві, Плоскій, Стебнах, Мелешівцях, Кучурові, в Оршівцях. І ся статистика також неповна, бо в ювилейний рік було таких обходів дуже богато, в кождім більше свідомім селї. Правда, що і сих обходів також мало, але не в порівнаню з містами.

Коли до опису Шевченківських концертів — для точности — додати, що в Чернівцях і в декількох місцевинах на Буковинї є вулицї з назвою Шевченка, що портрети і бюсти поета досить розширені, можна тим закінчити історію зовнїшного культу Шевченка на Буковинї.

III.

Шевченко сам співав, що йому однаково, чи будуть за нього молити ся, чи нї. Та не байдуже йому, чи Україну злії люди не присплять. Так і зовнїшний культ Шевченка може лекший і більше впадає в око, але він, хоч і не без ваги і значіня, не повинен нас звільнити від того, що нам іти за Шевчен-

---

[1]) Камінярі, 1912, ч. 11 і 12, у переписцї між Іваницьким і Гарасимовичем.

ком. Не повинен він стати формальним почитанєм особи і творів поета, заступити розумінє і ширенє його ідеалів.

Зовнішний культ Шевченка у поневоленого народа, у недержавної української нації буває висказом туги за тими ідеалами, які перед нами поставив Шевченко. Культ, хоч і зовнїшний, того апостола, що був і є речником найрізкійших змагань України до культурної і політичної самостійности і все житє своє присвятив, у жертву дав боротьбі за той ідеал — буває кличем до нашого відродженя і до піднесеня з занепаду. Такі народні обходи, голосні маніфестації обєднують нас закинутих у ріжні держави й осібні краї, розєднаних деколи межиусобицею. Вони й додають бодрости нам самим та показують нашу силу нам і посторонніїм. Прилюдні обходи розславили імя Тарасове навіть по сільських закутках на Буковині, а що-раз живійша народна праця на всіх полях суспільного житя має здійснювати Тарасові ідеї.

Тільки-ж власне про постійне, несвяточне і недоривочне ширенє Шевченкових ідеалів на Буковині менше дасть ся сказати ніж про вечерки. І то з природи річи, але в немалій части також і з тої причини, що ся робота йде на Буковині пиняво.

Ширити Шевченкові ідеали — так се задача тих, що виховують, навчають і просвічують, задача преси і письменників. Що на тім полї зробить ся, видасть овочі, хоч би і згодом. Се робота тиха, неголосна; не все, що робить ся, може дійти до ширшої відомости. Через те — треба сказати — перегляд такої роботи не може бути повний. Бо можна тут подати здебільша тільки припадкові вісти. Така робота, а власне більша її часть не так стоїть під наглядом загалу. В нїй більше важить совість одиниці, робітників. За те ріжні обяви суспільного житя дають свідоцтво тому, чи роблено сю роботу, чи ні. І саме найважнїйші сучасні події на Буковинї, весь розвій тамошної політичної роботи показує, що серед буковинської інтеліґенції не були й не є достаточно розширені Шевченкові ідеали.

Повисший огляд, огляд не маніфестацій, але позитивної праці [„малих діл“] містить ся в історії культурного розвитку Буковини. Бож і практичну просвітну і політичну діяльність ведеть ся під кличем Тарасових ідеалів, хоч не кождий тай не все здає собі з того справу. Алеж задля свідоцтва про культ Шевченка на Буковині, про плеканє його ідеалів буде досить розглянути найголовнійший вклад у тамошну культурну роботу, розглянути шкільні книжки, популярну літературу, пресу, красне

письменство і літературну критику, на скільки вони відносять ся до Шевченка. І знов не слід входити у зміст покликаних статий. Саме їх число най буде мірою для розширеня Тарасових ідеалів.

Отже на тім полї, можна сказати, зроблено на Буковинї мало і робить ся мало. В книжках для народних шкіл є вісїм виїмків із Шевченкових творів; в книжцї для V і VI року науки є довший уступ про жите і значінє Шевченка. В книжках для I і II кл. ґімназії, відмінних від галицьких, є надто вже дрібні уривки з „Кобзаря“[1]) і якісь фабрикати буцїм Шевченкових приповідок; є і по два уступи з його житєписї. Значить, книжка дає притоку, а все дальше в руках доброго учителя.

З популярних книжок у „Буковинськім календарі“ за 1887 р. надрукована статя про Шевченка і Шевченкова поема „Наймичка“, в однім із дальших річників (1895) „Калина“; в „Православнім календарі“ (продовженє „Буковинського“) за 1914 р. виданім „Руською Бесїдою“ в Чернівцях як 250-ий випуск, є дві статї про Шевченка, багато малюнків з його житя і один виїмок з творів („Ой умер старий батько“). Та сама „Руська Бесїда“ в 1911 р. видала окремим випуском популярно написану статю про поета і вибір з його творів з малюнками і дописками[2]).

У випусках „Біблїотеки для молодїжи“ певне теж друкували ся уривки Шевченкових творів[3]), а в 1895 р. появив ся окремий її випуск під заголовком: „Слова правди і науки із поезій Т. Шевченка списав О. Попович“ (150 коротких речень, 3 портрети поета). В „Народній Біблїотецї“[4]) вийшла Шевченкова поема „Невольник“, в дїточій Біблїотецї[5]) Кобзарик, вибір із Шевченкових творів.

Добре сповняла свою задачу преса. Побіч вісток про Шевченківські концерти на всїх українських землях, подавала вона і вартнїйші промови на концертах, нпр. в „Буковинї“ 1891, 1901, 1907 р. і и. Особливож 1896 і 1897 р. подавала „Буковина“ зміст усїх нових праць про Шевченка, навіть чужомовних, і певне,

---

[1]) В книжцї для I кл. (друге виданє!) 7, для II кл. 2.

[2]) Книжечка Р. Бесїди ч. 222 за лютий 1911 „Кілька слів про житє і твори Шевченка“ розказав Д. Лукіянович. Додано 19 виїмків з думок і поем Шевченкових, пояснених В. Сїмовичем.

[3]) Комплєту „Біблїотеки для молодїжи“ нема в біблїотецї анї у видавця. [4]) 1911 р. ч. 5.

[5]) 1911 р., видавав Кость Кракалїя.

що ніодна тогочасна українська часопись не робила того в такій власне мірі, як Буковина. Народний Голос в 1910 і 1911 р. присвятив окремі числа памяти Шевченка тай були вони зредаґовані гарно, цікаво і навчаючо. „Буковина“ і вся українська преса на Буковині взивала до складок на памятник Шевченка, „Руська Каса“ в Чернівцях збирає їх і тепер той фонд виносить 1300 кор.[1]). Популярна ґазета „Руська Рада“ нотувала вістки про Шевченкові обходи, а в III річнику (1900) окрім статї про Шевченха надрукувала зазив до всїх читалень, щоб устроювали у себе Шевченківські вечерницї. „Каміняріˮ, становий учительський двотижневник, надрукували в ювилейний рік 1911 — правда — дуже коротку, але й дуже розумну статю про культ Шевченка тай передрукували з львівського „Учителя“ статю В. Щурата про Шевченків Буквар.

Лїтературна продукція на Буковинї загалом мала тай від невеликого числа тутешнїх Українцїв годї більше вимагати. А в тім, що писало ся, присвячено увагу і Шевченкови. На Буковинї появили ся працї трьох перекладчиків Шевченкових творів на німецьку мову: Обріста, Шпойнаровського і Олександра Поповича (jun.). Перший перекладчик був Німець. Подаючи своїй суспільности кільканайцять перекладів [2]), сказав кілька слів про самого Шевченка. Під впливом обєдинителя Кириловича, на котрого покликаєть ся в передмові, Обріст уважав Українцїв Москалями і написав, що між українською і московською мовою (він каже між велико- і малоросийською) менша ріжниця, ніж межи Platt- і Hochdeutsch. Шпойнаровський видав два невеликі томики перекладів, а під текстом дав деякі річеві поясненя. Ол. Попович окрім власних перекладів подає в „Ukrainische Rundschau“ вістки про переклади Шевченкових творів инших авторів, а в послїдних річниках того місячника надрукував дві статї про Шевченка: Schevtschenko, der politische Dichter und Künstler“[3]) і „Ein Zaungeist der Romantik“ т. є розбір Шевченкової „Відьми“[4]).

До того огляду нема вже що й додати.

---

[1]) 31 грудня 1913 р. було 1288 К 42 с.

[2]) Taras Grigoriewicz Szewczenko, ein kleinrussischer Dichter von J. Georg Obrist, Czernowitz, 1870. [3]) 1912 ч. 6—7. [4]) 1913 ч. 2.

ШЕВЧЕНКОВА ПОЕМА „ІВАН ГУС“.

(Перша частина)

Написав ІВАН БРИК.

В розвитку літературної творчости Тараса Шевченка до часу його увязненя замітний момент появи поеми „Еретик“ або „Іван Гус“.

В часї, як „ще свіжою силою кипіла кров у Тараса“,[1]) коли його талант підняв ся найвисше, коли зпід його пера вийшли твори наймогутнїйші силою слова і ідей, заняла ціле єство поета поруч таких творів, як „Сон“, „Н. В. Гоголю“, „Невольник“, „Великий льох“, „Наймичка“, „Кавказ“, „Дружнєє посланіє“, історична стать Івана Гуса. Се перший твір, в якому Шевченко вийшов поза границї історії і побуту України та Росії, а зачіпив історію відродженя инших славянських народів, особливо народа чеського і з його минувшини взяв тему для своєї поеми.

Поема „Іван Гус“ інтересна для нас ще й з иншого боку. В оцїнюваню своїх поезій все здержаний і вповнї безпретенсіональний поет до поеми „Іван Гус“ віднїс ся трохи инакше. В листї[2]) до П. А. Куліша з 5 грудня 1857 р. пише між иншим: „Чи не найдеш там у панночки хуторяночки в альбомі мого „Івана Гуса“? Добре булоб, як би найшов, а то шкода буде, як пропаде“.

Коли поет не дістав від Куліша бажаної звістки, в листї[3]) з 26 січня 1858 р. просив його, щоб далї шукав за поемою і додав, що: „Ян Гус“ повинен бути у Василя Вас. Тарнав-

---

[1]) Основа, Птб. 1861, юнь, ст. 29.

[2]) Основа, Птб. 1862, V, ст. 10. Підчеркнене мною.

[3]) Основа, Птб. 1862, V, ст. 12.

ського, що жив колись у Потоках Київської ґубернії. Перероблять його, або знову робить, у мене щось руки не підіймаютця". В переїзді з засланя у Петербург в 1858 р. розпитував Шевченко за своїм „Гусом" і в Москві, як свідчить об тім лист[1]) Михайла Максимовича переданий Шевченкови в Петербурзі Г. И. Галаганом: „Приїздив до тебе, по слову твоєму в 9 часов і привозив тобі Гуся[2]) і твого і нашого, да тебе лебедика вже не застав. Бувай же здоровенький на все добре і пощасти тобі Боже! Посилаю тобі з паном Галаганом твого Гуся..." В „Записках" під датою 28 березоля 1858 р. відмітив Шевченко,[3]) що в готелї Клея зустрів Григорія Галагана: „Він отсе тільки що приїхав з Москви. Він доручив менї листа від Максимовича, вірші, читані за обідом 25 сего місяця, білет на отримання „Русск. Бесѣды" і м о г о з н а й д е н о г о в М о с к в і „Є р е т и к а", с е б т о І в а н а Г у с а. Я б у в п е в е н, що в і н н а в і к и п р о п а в". Під датою 4 цвітня того самого року читаємо[4]) знов: „Каменецький доручив менї усі мої вірші, переписані Кулїшем — опріч „Єретика". Дня 5 цвітня 1858 р. пише[5]) Шевченко Максимовичу: „Получив я од Гр. Галагана все твоє добро. Спасибіг тобі. Єретик мій не ввесь тут; його й половини нема. Подякуй за мене Бутенева і попроси, чи не достане він де небудь другу половину, а то я без неї нїчого не вдію".

Значить ся, повної поеми не віднайдено, та поет уперто шукав за нею далї. В часї свойого пробуваня в Києві 1859 р. „просилъ онъ (т. є. Ш—ко) меня — пише Лобода[6]) — поискать, не найдется ли гдѣ въ Кіевѣ списка его поэми „Иванъ Гусъ"... Поиски за „Гусомъ" оказались совершенно безуспѣшными... Въ поискахъ за „Гусомъ" Шевченко припоминалъ нѣкоторыя мѣста изъ этой поэми и мурлыкалъ ихъ про себя: но и то, что можно было разслышать, давно улетѣло изъ памяти моей. Помнѣ, что живши еще у о. Ботвинскаго, онъ записалъ карандашемъ на клочкѣ бумаги слѣдующіе стихи изъ тирады о папѣ:

---

[1]) М. К. Чалый: Жизнь и произведенія Тараса Шевченка, Кіевъ, 1882, ст. 126.

[2]) Підчеркнене мною.

[3]) Записки або Журнал Тараса Григоровича Грушівского-Шевченка, Кобзарь Тараса Шевченка, ч. III, Львів, 1895, ст. 189, порівн. „Дневникъ" Основа, Птб. 1862, VII, ст. 22 і М. Чалый: op. cit. ст. 128.

[4]) Записки, op. cit. ст. 192, Основа, op. cit. ст. 25.

[5]) Зоря, Львів, 1896, ст. 87.

[6]) Ѳ. Лобода: Мимолетное знакомство мое съ Т. Гр. Шевченкомъ и мои объ немъ воспоминанія, Кіевская Старина, 1887, XI, ст. 563—73.

„И на апостольскимъ престоли
Чернець годованый сыдыть,
Людскою кровью винъ шинкуе
И рай у наймы отдае...
О милый Боже! Судъ твій всуе
И всуе царствіе твое“.

Ся обставина, що поет шукав і розпитував за „Гусом“, висказував жаль, якби запропастив ся, а в кінці — як се ще побачимо — залюбки читав його своїм приятелям і знайомим, доказує певно й ясно, що сей твір цінив високо та по повороті з неволї не чув уже в собі сили його переробляти, чи наново компонувати.

Високо цінили поему „Іван Гус“, припускаю, що чи не найвисше зпоміж усїх творів Шевченка, теж його найблизші приятелї і знайомі. „О Шевченкѣ разсказываютъ чудеса. Онъ, говорятъ, написалъ поэму „Іоаннъ Гусъ“ и множество стихотвореній, которые Малороссіяне знаютъ уже наизустъ“ — писав[1]) П. А. Кулїш Осипу М. Бодянському з Петербурга 23 мая 1846 р.

З початком грудня 1857 р. одержав Шевченко від Кулїша „Оповідання“ Марка Вовчка з письмом,[2]) з якого уважаю потрібним подати те, що відносить ся до поеми „Іван Гус“: „Пишуть до мене із Москви, щоб у московському журналї[3]) що небудь твоє напечатать. Не квап ся на сеє, мій голубе, до якого часу. Одно, що тобі треба спростувать дорогу до столиції, а друге — з великою увагою треба тепер роздивлятись, що печатать, а що й придержать. Слава твоя писательна тепер у зенїтї, то вже треба оглашати себе голоснїйшим дїлом, а не аби яким. Послї 1847 року ждуть от тебе земляки річей великих, а послї вже й малими до їх обізвешся. От як би Гуса ти згадав, або наново скомпонував. Ми знаємо тілько початок:

Кругом тїснота і неволя,
Народ замучений мовчить,
А на апостольскім престолї
Чернець годований сидить...

---

[1]) А. Титовъ: Письма П. А. Кулѣша къ О. М. Бодянскому, Русскій Архивъ, 1892, III, ст. 293.

[2]) М. К. Чалый: Жизнь и произведенія, op. cit. ст. 106—7. Підчеркнене мною.

[3]) „Русская Бесѣда“.

Людською кровію шинкує
І рай у найми оддає...
Царю Небесний! Суд твой всує
Ґ всує царствіє твоє!

У 4-ій книжці Р. Бесѣди єсть дещо про Гуса, прочитай та й виведи свою красну мову про його".

В иншім листі[1]) писав Куліш: „Твої „Неофіти", брате Тарасе, гарна штука, да не для друку!... Так то, брате, инша булаб річ, як би ти докінчав Гуса, там би тобі було де розгулятьця; а панство таке ледарь, що ізневажай скілько хочеш — усяке скаже спасибі. Тут же й лицарство у тебе під боком, а вассали, а славяне з нїмцями, а жидова грошовита — широка вийде поема".

А. Чужбинський подав у своїх споминах[2]) ось яку оцінку „Івана Гуса": „Дивныя вещи были (тогда) у Шевченка. Изъ большихъ въ особенности замѣчательны: Іоаннъ Гусъ, поэма и мистерія безъ заглавія.[3]) Въ первой онъ возвысился, по моему мнѣнію, до своего апогея, во второй, уступавшей Гусу по содержанію, онъ разсыпалъ множество цвѣтовъ чистой украинской поэзіи".

Микола І. Костомарів в письмі[4]) редактору „Русской Старины" М. І. Семевському з дня 9 грудня 1879. писав про своє познайомленє з Шевченком, а згадуючи про відвідини поета у нього літом 1846 р. пише: ...„Мы сидѣли въ садикѣ, находившемся при дворѣ Сухоставскихъ. Былъ очаровательный весенній день, цвѣли въ полномъ цвѣту вишни и сливы, расцвѣтать начинала сирень, завязывались цвѣточныя почки на яблоняхъ и грушахъ, пѣли птицы — никогда не забуду я этого дня. Шевченко принесъ съ собою въ карманѣ несшитую тетрадь своихъ никдѣ еще ненапечатанныхъ стихотвореній, читалъ ихъ, довелъ меня до совершеннаго восторга и оставилъ свои произведенія у меня".

Подібний спомин лишив Костомарів про Шевченка і в своїй автобіоґрафії:[5]) „Тогда[6]) была самая дѣятельная пора его та-

---

[1]) М. К. Чалый, Жизнь и произведенія... ст. 117.

[2]) Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ А. Чужбинскаго, СПб. 1861, ст. 13.

[3]) „Великий льох".

[4]) Русская Старина, 1880, т. XVII, ст. 598.

[5]) Литературное наслѣдіе, СПб. 1890, ст. 63.

[6]) С. є. в 1846 р.

ланта, апогей его духовной силы. Я съ нимъ видался часто, восхищался его произведеніями, изъ которыхъ многія, еще неизданныя, онъ далъ мнѣ въ рукописяхъ".

Що се були за твори, того Костомарів не каже, однак певне, що се були найцїннїйші твори Шевченка, написані до 1846 р. Думаю, що зовсїм не розійдемо ся з правдою, коли приймемо за факт, що між творами, які так захоплювали, одушевляли Костомарова, які казали Костомарову високо цїнити талант Шевченка, на одному з перших місць треба покласти „Івана Гуса".[1])

Публїкації і редакції поеми.

Перший раз — ще за житя Шевченка — появив ся в друку повний текст[2]) „Посланія Шафарикови" п. з. „Посланіе Славному П. І. Шафарикові при поемі „Иванъ Гусъ, або Еретикъ" в Основі, Птб. 1861, І, ст. 2—4. В томуж журналї в кн. VIII, ст. 15—16 випечатано з поеми: „Частина поэми Еретикъ Иванъ Гусъ" від слів „Кругом неправда і неволя" аж до „Пішов молиться вірний Гус", значить ся цїлу частину І.

В 1863 р. видано у Віднї лїтоґрафований автоґраф Шевченка, що містить повний текст „Посланія" і початок І частини поеми до слів „И рай у найми отдае, Небесный Царю!..." з допискою Василя Білозерського: „Власноруччя (автографъ) незабутнёго Украінського Кобзаря, Тараса Григоровича Шевченка у „Народній Домъ" на незáбудь складае Украінець Василь Білозерський, 29 сїчня 1863 року. Питербурхъ". Тоюж самою рукою під „Шафарикови" дописано „посилаючи ёму поэму: Иванъ Гусъ" (ст. 90), під кінцем Посланія: „Оповідáють свідки, що П. Шафáрикъ, читáючи оцé послáние Шевчéнкове, плáкавъ вдя́чними слёзáми" (ст. 92); під Шевченковим: „Изъ поэми Еретикъ" дописано „Иванъ Гусъ" і по „Небесный Царю!" — „судъ твій всуе, И всуе царствіе твое!" Варіянти дає текст львівської „Правди" за рік 1873, де видруковано першу частину поеми

---

[1]) Що Шевченко любив читати знайомим „Гуса", порівн. ще споминки Аскоченського в час. „Домашняя Бесѣда" Птб. 1861 р. (О. Кониський, Тарас Шевченко-Грушівський, т. І, ст. 203.

[2]) В. Доманицький: Критичний розслїд над текстом „Кобзаря" Шевченка, Кіевская Старина, 1906, X, ст. 221 зазначує хибно, що „тодїж видруковано вперше тільки початок „Посланія".

з додатком поезії „Світе ясний, світе тихий“ як майбутньою орґанічною частиною „Єретика“ з такою інтересною приміткою: „Подаємо у сёму н-рі одну, а у другому подамо ще другу частину из доси єще нігде недрукованої поеми Тараса Шевченка „Иван Гус“, пересланої поетом славному Шафарикови. Першу частину чули ми перед 10 літами і запамятали собі деякі варіянти, котрі також тутки наводимо. Початок звісний буде и нашим читателям, бо був у нас вірно після рукописи поета відфотоґрафований. Коли б єще у кого переховувалась яка частина сеї поеми, то просимо сердечно переслати відпис єї у редакцию Правди“. („Правда“, Львів, 1873, ч. 15, ст. 509—511). В сьомуж журналї ч. 16, ст. 542—544 появила ся перший раз друком II частина поеми „Папска булля“ ціла і сам початок частини III до слів: „Мов сарана вкрили“.

Доманицький завважав,[1]) що автором примітки, а через те і тим чоловіком, що подав варіянти поеми є д. Юліян Романчук.[2])

Варіянти в пражському Кобзарі з 1876 р., де ще в примітках подано деякі відміни з якогось иншого рукопису.

Вельми заслуженому авторови біоґрафії Шевченка Ол. Кониському[3]) поталанило добути у Льва Жемчужникова, артиста, етноґрафа і одного з найщирійших приятелїв поета три переплетені манускрипти на почтовому папері. Третя книжочка містить „Єретика“ (частину вже знану). В сїй книжочцї слїдні поправки і додатки, зроблені запевне рукою Шевченка, отже і „Єретик“ був по думцї О. Кониського поетом сконтрольований. Се є й варіянти I і II частини поеми (без Посланія) оголошені Кониським у студії „Вариянти на декотрі Шевченкові твори“.

Варіянти „Посланія“ і поеми частин I, II і III, до слів „мов сарана вкрили“ з рукопису Петра Івановича Бартенева, видавця

---

[1]) op. cit. К. Ст. 1906, X, ст. 221.

[2]) Я звернув ся до д. Ю. Романчука по близші дані та дістав від нього інформацію, що рукопис Гуса вручив йому проф. Іван Верхратський. На мою просьбу подав менї недужий проф. Верхратський пояснене: „Рукопис Гуса дістав я від неб. Рожанського Гната, мого друга, 1873 р. Окрім сего я ще бачив манускрипт „Кавказ“ у мого шваґра Стрільбицького, священика в Більчи Золотім (коло Заліщик) р. 1861. На ньому Шевченко не був підписаний.

[3]) Вариянти на декотрі Шевченкові твори, Записки Н. Т. ім. Шевченка, т. 33, ст. 3.

„Русскаго Архива“ з поправками пороблениими власноручно Шевченком, оголошені д. Ол. Новицьким.[1])

Повний текст поеми найдено що-йно в 1906 р. в архиві Департаменту Поліції, т. званого III Одтѣленія в Петербурзї серед паперів, забраних поетови при арештованю 5 цвітня 1847. р. Редакція журнала „Былое“ Птб. 1906, № 6 перша видрукувала незнану досї частину поеми від слів... „Як та галычъ поле крылы, Ченьци повалылы...“ аж до кінця з захованєм правопису ориґіналу („Правописаніе подлинника нами точно сохранено“)[2]). Редактор журнала „Былое“ пояснював, що „вмѣстѣ со многими другими стихотвореніями поэма находится въ начисто переписанной самымъ Шевченко и, очевидно, приготовленной имъ къ печати книгѣ стихотвореній. Книга эта озаглавлена „Три літа“[3]).

В. Доманицький,[4]) що мав нагоду скористувати ся матеріялами, що їх здобули з архиву Департаменту Поліції д. П. Е. Щоголев, редактор журнала „Былое“ і Я. П. Забіла, ставить справу зовсїм инакше. Рукописів найдено три. Один під заголовком „Три літа“, що має в собі 24 поезії (без Єретика), написані в протязї трьох літ: 1844—1846 (зачислюючи сюди й „Розриту могилу“ з датою 9/X 1843). Сей зшиток, як знати, Шевченко мав задля себе, а не задля цензури. Другий зшиток, виготовлений на початку року 1847 задля цензури, містить у собі поезії „Лілея“, „Русалка“ і „Осика“ (Відьма) — з передмовою. Нарештї третїй зшиток — має в собі повний текст „Єретика“ або „Івана Гуса“. Так само поставлена справа і в Доманицького „Критичнім розслїдї“[5]).

Повний текст поеми появив ся вперше друком у Кобзарі, виданім Доманицьким у Петербурзї 1907. р.

Хронольоґічно ставить В. Доманицький[6]) редакції у такому порядку: а) що до „Посланїя“, то найдавнїйша та, що

---

[1]) Записки Н. Т. ім. Шевченка, Львів, 1913, кн. III, ст. 172—6.

[2]) З „Былое“ перепечатав конець поеми „Лїтер. Наук. Вістник“ 1906, т. XXXV, ст. 185—6 з поправками деяких похибок, які по думцї редакції вийшли як не з недбалости, то може з того, що „копіст, не володїючи добре українською мовою, декуди кепсько копіював текст і через те наробив помилок“.

[3]) „Былое“, op. cit. ст. 1.

[4]) Передмова до першого виданя, Кобзарь, друге видання, СПб. 1908, ст. XII.

[5]) op. cit. К. Ст. 1906, ноябрь, декабрь, ст. 340—41.

[6]) Критичний розслід, op. cit. К. Ст. 1906, октябрь, ст. 221—2.

в пражському Кобзарі, далї — рукопис Департаменту Поліції, потім — літоґрафованого виданя 1863,[1]) і найпізнійша — Кожанчикового; б) що до самої поеми, то: 1) рукопис Департ. Поліції, 2) копія Жемчужникова, 3) близько до неї — та копія, що в примітках у „Правдї", хоч та, що в „Правдї", пізнійша; далї 4) автоґраф музея Тарновського,[2]) потім в кінци 5) пражського Кобзаря. Рукопис Бартенева в „Посланїю" підходить найблизше до пражського Кобзаря, а в самій поемі до рукопису Департаменту Поліції[3]).

Час написаня поеми.

До преважного відкритя рукопису цілої поеми „Івана Гуса" в архиві Департаменту Поліції звісна була тільки дата „Посланія", означена днем 22 ноября 1845 року в Переяславі; щож до самої поеми, то мали ми меньше або більше імовірні здогади.

В 24 день березїля р. 1845 Шевченко виїхав з Петербурга на Україну. По дорозї спинив ся в Москві, відки виїхав у кінцї березїля. Ол. Кониський[4]) приймив за певне, що ще до великодних свят приїхав поет до Києва, звідсїль перед святами їздив по Київщинї, а через Васильків, Білу Церков і Лисянку прибув на свята в село Будища до якогось свого знайомого. Тут він і святкував. В пятницю під вечер, гуляючи по парку, він почав згадувати минуле України: „Йому було весело і приємно, його хвилювали сумні, задушевні наші історичні думи; від був зачарований іми; він переняв ся їх сумним тоном, пішов в свою світличку, взяв папір і написав епіграф до першої частини своєї нової поеми. Епіграф взяв з думи про Олексія Поповича „По морю синьому, по каменю білому". Потім лїг на ліжко і віддав ся споминкам про своє життя в академії, так щиро віддав ся, що аж заплакав: „сльози оповили, воскресили його". Він зненацька почув у собі ту свіжу силу духа, що вдатна в нашому виображенню чудо сотворити. Перед ним

---

[1]) Ол. Новицький хибно подав рік 1867. — Записки Н. Т. ім. Шевченка, Львів, 1913, кн. III, ст. 175.

[2]) Від слів „Розбойники, людоїди" до кінця частини I. Копія перших 7 рядків того самого автоґрафа єсть у паперах В. І. Науменка.

[3]) Ол. Новицький, op. cit. З. Н. Т. ім. Ш-а, 1913. кн. III, ст. 175.

[4]) Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя т. I, ст. 150—51, порівн. „Капитанша" К. Ст. 1887, IV, ст. 589.

повстав чудовий, прекрасний мир захватних, найґраціознїйших видінь. Він бачив, він мацяв ті чарівні видіння, він чув небесну гармонію, він почував, що в йому воскрес дух живої пісні святої. Трохи заспокоївшись, він взяв ся за роботу. Певна річ, за написання поеми і в середу на проводах вже перед світом написав останнїй вірш; положив перо, зітхнув, перехрестив ся і мовив: „Слава тобі, Господи!“ і хотів заснути, але не заснув. Очевидно, що писання поеми переймало всю душу, всї нерви поета“.

„На превеликий жаль, каже далї Ол. Кониський,[1]) запевне не відаємо, яка то була поема. Можна тільки гадати, що то був „Єретик, або Іван Гус“.[2]) До такої думки прихожу я, уважаючи, раз — на обставини, серед яких поета переняло натхненнє (весна, дивна природа, історичні думи, страсна пятниця, потім великдень; відповідне їм богослуженє з піснями і молитвами, що хоч у кого переймають увесь духовий орґанізм, оживляють і високо підносять дух), а вдруге на те, що, як каже Чужбинський,[3]) Шевченко лїтом того-ж року читав йому „Єретика“...[4]) З того виходило би, що поему „Іван Гус“ написав Шевченко в цвітнї 1845 р. В статї „Проба хронольоґії творів Т. Шевченка“[5]) склонював ся Ол. Кониський перенести час написаня поеми навіть на рік 1844, з тим однак застереженєм, що ще нї „Великий льох“, нї „Іван Гус“ мабуть тодї не були викінчені. Автоґраф „Єретика“ найдений в архиві Департаменту Поліції носить дату 1845, 10. X, С. Марьїнське,[6]) чим і питанє про час написаня поеми остаточно рішене.

В дальшій части своєї розвідки постараю ся виказати, що до цвітня 1845 р. не можна нїяким робом віднести і якоїсь підготовної, пробної, неповної редакції поеми, приймаючи, що 10/X явила ся остання її редакція.

Нї з самим здогадом Ол. Кониського, нї з довільністю його арґументації нема потреби сьогодня розправляти ся, а коли я уважав за відповідне дотичне місце навести, то тільки тому, щоб показати, як високо ставив „Гуса“ також і вельми

[1]) op. cit. т. I, ст. 151.

[2]) підчеркнене мною.

[3]) „Воспоминанія“, ст. 13.

[4]) Ол. Кониський: Тарас Шевченко-Грушівський, т. I, ст. 151.

[5]) Записки Н. Т. ім. Шевченка, 1895, VIII, ст. 15.

[6]) Кобзарь, Птб. 1908, ст. 201.

заслужений житеписець Шевченка, та щоби будучі біографи його похибку справили.

Натомість не від річи буде приглянути ся близше віродостойности спомину Чужбинського, раз із огляду на се, що то спомин, і то спомин чоловіка, з яким поет добре знав ся, а відтак ще й тому, що зі споминами Чужбинського прийдеть ся нам ще зустрінути ся, а тоді і їх віродостойність буде для нас немалої ваги.

До літа 1845 р. відніс А. Чужбинський[1]) отсей спомин: „По возвращеніи на родину я встрѣтился съ Т. Г. въ уѣздномъ своемъ городѣ, чрезъ который онъ проѣзжалъ изъ Миргорода, гдѣ сошелся съ Л-мъ.[2]) Шевченко хлопоталъ о подорожной... Я предложилъ Шевченку заѣхать ко мнѣ, погостить день, другой, а потомъ обѣщалъ доставить его куда надобно. Онъ спѣшилъ къ З....му,[3]) но тотчасъ же принялъ мое предложеніе и отправились въ Исковци". Тодїж мав Шевченко читати „Гуса".

Другий раз „зимой мы съѣхались у З....кихъ. Шевченко былъ у нихъ какъ свой и съ удовольствіемъ проживалъ въ ихъ гостепріимномъ домѣ".[4])

„Но сошлись мы съ Т. Г. тѣснѣе въ 1846 г. Однажды неожиданно заѣхалъ онъ ко мнѣ передъ масляницей — блѣдный и съ обритою головою по случаю недавной горячки... Въ этотъ и послѣдній разъ — онъ заѣхалъ ко мнѣ въ Исковци съ цѣлью пригласить меня сопутствовать ему по Малороссіи".[5])

Коли приглянути ся тим уривкам споминів, то перш усього треба звернути увагу на се, що по словам Чужбинського Шевченко „сошелся" з Лукіяновичем у Миргородї, коли в дійсности у Лукіяновича в С.-Маріїнськім Шевченко написав і „Гуса" і „Невольника" що-йно в жовтні 1845 р. В кінци припускаю, що Шевченко і Чужбинський були ще за мало знайомі, щоб поет міг зараз тоді читати йому свої твори. Думаємо, що Чужбинський зробив похибку тим, що записку про читане Шевченком „Гуса" зареєстрував під роком 1845 літом, замість віднести се на час останнього побуту Шевченка в Іскївцях 1846 р. в лютім, коли Ш—ко заїхав до нього з власної ініціятиви і то вже як до попередно знайомого. Тоді міг поет „Гуса" читати, а є велика

---

[1]) Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ А. Чужбинскаго, СПб. 1861, ст. 13.

[2]) Лукіяновичем.

[3]) Закревському.

[4]) op. cit. ст. 14.

[5]) op. cit. ст. 17—18.

імовірність, що читав його справді. В студіях над творами Шевченка першорядне значінє має і найдрібнїйша житєписна подробиця, головно що до питаня про людий і обставини, з якими поет зустрічав ся, серед яких жив, а які чи безпосередно, чи посередно могли мати вплив на напрям і обсяг його освіти, на прояснюванє і повставанє його поглядів і ідей. Звісnож, що в того рода питаню великої ваги є хронольоґія творів Шевченка.

Сї моменти набирають особливого значіня з огляду на такий твір, як „Іван Гус". Годить ся зазначити, що студії над сим твором стали можливі що-йно з хвилею установленя, понад усякий сумнїв, часу його написаня.

За підклад до своєї студії беру поему видану В. Доманицьким у Кобзарі СПб. 1908, ст. 191—201.

Посланіє славному П. І. Шафарикові.

Поему „Єретик" або „Іван Гус" присвятив Шевченко П. І. Шафарикови, що й виразно зазначене в рукописї, пересланім Шафарикови: „Посвященіе поеми „Єретик" Шафарикові".[1]) Посланіє попереджує поему (ст. 191—3).

Заки перейдемо до розслїду „Посланія", застановимо ся над питанєм, яке виринає само з себе, а саме, що і з яких жерел міг знати Шевченко про Шафарика, чому як раз йому присвятив свою цїнну поему і під чиїм впливом се зробив?

Імя Шафарика поза тїсним кружком людий, що гуртували ся коло Кеппена, Шишкова, Сперанського і кількох учених спецїялїстів, ще в першій половинї 30-их років XIX ст. було в Росії незвісне.[2])

З другою половиною 30-их рр. імя Шафарика стає уже звісним у Росії через переклади його праць, оцїнки їх росій-

---

[1]) Кобзар, Прага, 1876, І, ст. 180.

[2]) Коли в першій половинї 30-их рр. Михайло Поґодін розпочав був акцію для матеріяльної підмоги Вука Караджіча і Шафарика, дістав від Краєвського відповідь: „Охотно примемся здѣсь собирать деньги въ пользу Шафарика. Скажите хорошенько, толковѣе, яснѣе нашимъ боярамъ, кто сіи Шафарикъ и Вукъ, чѣмъ они занимаются, что сдѣлали, въ чемъ нуждаются. Пришлите это ко мнѣ, а я черезъ Одоевскаго, Пушкина, Віельгорскаго пущу въ ходъ по разнымъ угламъ". (В. А. Францевъ, Очерки по исторіи чешскаго возрожденія, Варшава, 1902, ст. 204.

ськими ученими, переписку, офіціяльні донесеня М. Поґодіна і инших російських учених із наукових подорожий до Чех та наукових занять у Празї.

В урядовім звітї мінїстрови Народної Просвіти звернув М. Поґодін увагу на значінє працї Шафарика на полї словянської давнини,[1]) що переведе „рѣшительную реформацію въ исторіи и положитъ твердое основаніе частнымъ исторіямъ славянскихъ племенъ“ в супереч німецьким історикам, котрі „имѣютъ до сихъ поръ какое-то непонятное отвращеніе отъ славянскаго и печатаютъ объ этомъ всемірномъ народѣ такъ, что читать стыдно за нихъ“. Письмо було видруковане в Журнал-ї Министерства Нар. Просв. за рік 1835.[2])

В „Наблюдател-ї“ з р. 1836, V кн. 2 Поґодін оголосив проґраму „Словянскихъ Древностей“, а Кеппен подав об сїм творі звістку в Ж. М. Н. Пр., 1836 р. XI.[3])

Прихильну і сердечну оцїнку „Слов. Древн.“ подав Осип Бодянський у вступі до перекладу статї Шафарика п. з. „Мысли о старобытности славянъ въ Европѣ“ (Московскій Наблюдатель за 1836 р.). Бодянський назвав сей твір плодом „многолѣтныхъ, изумительныхъ и добросовѣстныхъ трудовъ, огромной учености, свѣтлаго взгляда, рѣдкаго критицизма и образцомъ простаго, естественнаго и увлекательнаго разсказа столько близкаго, родного сердцу каждаго славянина“.[4])

В журн. „Русскій историческій Сборникъ“ 1837, т. I, появив ся переклад студії: „Подобіє (статуя) Чернобога въ Бамбергѣ, П. Шафарика, перев. съ чешскаго М. Погодина“.

В 1837 р. вийшли у світ: „Slovanské Starožitnosti. Sepsal Pavel Josef Šafařík. V Praze 1837“ і російський переклад: Словянскіе древности, сочиненіе П. І. Шафарика. Переводъ съ чешскаго І. Бодянскаго. Издано М. Погодинымъ. Т. I, кн. 1 і 2, Москва 1837, 3 кн. 1838. У вступі називає Бодянський „Слов. Древн.“ „превосходнымъ твореніемъ, проливающимъ новый свѣтъ

[1]) Розуміти Slovanské starožitnosti, в рос. перекладї „Славянскія Древности“. А. Блаґовєнщенскій пише Ганцї з Петербурга 5 марта 1833 р., що „имена Колляра, Ганки, Юнґмана, Челяковскаго, Палацкаго, Негедли и. т. д. въ нашемъ литературномъ мірѣ стали такъ извѣстны, какъ имена Державина, Пушкина, Жуковскаго, Карамзина, Калайдовича, Кеппена, Востокова и т. д.“ (Письма къ Ганкѣ ст. 98.

[2]) В. Францевъ, Очерки, op. cit., ст. 208.

[3]) В. Францевъ, Очерки, op. cit. ст. 211.

[4]) В. Францевъ, op. cit., ст. 223, 224.

на Исторію всѣхъ вообще Славянъ, и вчастности на Исторію Руси", а про самого автора пише: „Имя сочинителя, П. І. Шафарика, извѣстнаго въ ученомъ Славянскомъ мірѣ самобытностію, глубиною и основательностію своихъ мыслей, огромной, изумительной ученостію, свѣтлостію взгляда, здравой и безпристрастной критикой, строгимъ и вмѣстѣ яснымъ, естественнымъ, простымъ и чрезвычайно увлекательнымъ образомъ изложенія, имя сочинителя, уважаемаго знатока Славянскихъ языковъ, Славянской словесности, дѣеписанія и древностей, неутомимаго узслѣдователя и благоразумнаго поборника всего Славянскаго, съ безпримѣрнымъ самоотверженіемъ и пожертвованіемъ трудящаго ся на избранномъ имъ поприщѣ, не смотря на возможнаго рода непріятности и стѣсненія, ручается за достоинство, въ высокой степени занимательность и отчетливость его изысканій" (V—VI).

В журн. „Библіотека для чтенія" за 1837 р. помістив Сенковський неприхильну і їдку оцїнку „Слов. Древн." В обороні Шаф—а стає в Ж. М. Н. Пр. 1837 р. В. В. Григорев з обширною критикою, де на вступі пише:

„Разработкою и изслѣдованіемъ ихъ (себто „Слов. Древн.") занимались преимущественно, если не исключительно, только ученые нѣмцы или неученые славяне. Нѣмцы не могли написать объ этомъ предметѣ ничего дѣльнаго потому, что не знали ни языковъ, ни духа народовъ славянскихъ".[1]) В другім статї в Ж. М. Н. Пр. 1838 р. подав той сам автор короткий огляд І ч. кн. 2 „Слов. Древн.".

В обороні Шаф—а виступив теж А. Д. Ґалахов у „Литер. Прибавленія къ Русскому Инвалиду" з р. 1837. В Ж. М. Н. Пр. з 1837 р. подав Прейс переклад І, ч. 1 кн. § 11.[2]) Неприхильна оцїнка Буткова появила ся в журн. „Сынъ Отечества" з 1839 р.

Побіч порекладу „Слов. Древн." і звязаної з сим твором наукової дискусії являють ся в російських журналах і переклади инших праць Шафарика.

Перші переклади вийшли зпід пера Українця і першого славіста Росії Осипа Бодянського. В другім з черги своїм письмі[3]) до Шафарика з 23/8 1836 писав Бодянський: „Заключая это

---

[1]) В. Францевъ, Очерки, op. cit. ст. 226.

[2]) idem, ст. 213.

[3]) В мене копія з оригіналу в Музею чеського королївства. При тім сердечно дякую незвичайній прихильности, якої я зазнав від бібліотекаря і проф. унів. д-ра Ченека Зібрта в 1910/11 рр.

письмо, скажу Вамъ, что всѣ Ваши историческія изслѣдованія, помѣщенныя въ часописѣ Чеш. Музея 1833—35 г. переведены мною и напечатаны въ здѣшныхъ журналахъ именно: Přehled neym. lit. Illyr. slow. и Přehl. pramen. st. hist. slow. въ IX, X, XI и XII Телескопа; O nar. km. Skyth. и Myšl. o starob. slow. w Eur. въ VIII и IX Московскаго Наблюдателя. O nar. km. litew. будетъ помѣщ. въ одномъ изъ слѣдующихъ Телескопа...".

В журн. „Русскій историческій Сборникъ" 1838, I, кн. 4 була поміщена статя: „Славянскія племена въ нынѣшней Россіи, (изъ Шафарика:) съ чешскаго І. Бодянскаго. „Шафарикъ самъ желалъ — слушно завважав проф. Францев[1]) — познакомить русскій ученый міръ съ своими трудами, такъ какъ ему, казалось, что въ Россіи о немъ мало или почти ничего не знаютъ. Съ этою цѣлью онъ посылаетъ съ первымъ письмомъ (26 сент. 1835 г.) къ Погодину свою біографію и оттиски статей изъ Часописи Музея. „Бытъ можетъ, вы найдете возможнымъ перевести нѣкоторыя изъ нихъ на русскій языкъ и напечатать? — спрашиваетъ онъ Погодина. Возможно, что Бодянскій принялся за переводъ ихъ по порученію или указанію Погодина".

Другим з ряду більшим твором, що причинив ся до спопуляризованя імени Шафарика в Росії, се його „Slovanský Národopis, sestavil Pavel Josef Šafařík. S Mappou. W Praze 1842, вид. I і II". По російськи: Славянское Народописаніе, составленное П. І. Шафарикомъ. Переводъ съ Чешскаго І. Бодянскаго. Съ картою, Москва 1843.

В „Москвитянин-ї" з 1842 р. ч. 7, подав Поґодін першу звістку про Národopis, а в ч. 9 тогож журнала поміщує статистику славянських народів, п. з. „Народочисленіе Словенскихъ племенъ въ Европѣ по Шафарику". Короткий реферат про Národopis подала „Денниця" Дубровського з 1842 р., за чим послідувала повна одушевленя оцінка. Переклад Národopis-у появив ся в „Москвитянин-ї" з 1843 р. кн. I—V. Прихильну оцінку твору подав І. Срезневський в Ж. М. Н. Пр. 1843, XXXVIII.

Належить занотувати ще малу полєміку по поводу карти славянських народів, зведену М. Максимовичем і Бодянським в „Москвитянин-ї" з 1843 р. ч. 2, 5, 10. Інтересна і для нас важна оцінка Národopis-у, написана О. Бодянським у вступі до його перекладу: „Славяне дождались своего Народописанія

[1]) В. А. Францевъ, op. cit. ст. 213, зам. і Славянскія древности т. I, кн. 1, вступ Бодянського, ст. V.

отъ самого Шафарика, перваго современнаго историка ихъ „давно прошедшихъ дней, преданій старины глубокой“, перваго знатока и двигателя славянства у западныхъ и южныхъ собратій нашихъ... Дѣло въ „землевидѣ“ (картѣ), представляющемъ жилища нынѣшныхь славянъ. Тутъ „приди и вижды,“ и потомъ „иди въ домъ твой съ миромъ и къ тому не согрѣшай выше!“ Тутъ-то славяне въ первый разъ очутились въ одномъ видимомъ семействѣ дѣтьми одной матери.... ...Впрочемъ, произведеніе его, и въ теперешнемъ своемъ видѣ, безъ сомнѣнія, останется „настольной книгой“ каждаго Славянина“ (ст. V—VI).

Рівнобіжно з оцінкою наукових праць Шафарика явили ся в журналах і більш інтімні його характеристики як чоловіка, писані людьми, що мали нагоду познайомити ся з ним особисто. Вже Поґодін при нагоді висилки виїмків із листів Шафарика писав редактору Ж. М. Н. Пр. 1836 р.: „Вашимъ ученымъ читателямъ, вѣрно, будетъ пріятно познакомиться поближе съ этимъ необыкновеннымъ писателемъ, въ которомъ не знаешь, кому удивляться больше: человѣку, гражданину или ученому, — съ препятствіями, кои предстоятъ на пути его, съ тѣмъ великодушіемъ, коимъ онъ побѣждаетъ ихъ, съ его любовью къ русской исторіи и литературѣ, съ безкорыстною преданностію наукѣ“.[1]) Кеппен, містячи частину письма Шафарика в Ж. М. Н. Пр. 1836 р., клонив голову перед „прекрасной душой Шафарика, который ниществуетъ во имя науки“.[2])

В 1838 р. познайомив ся з Шафариком у Празї Т. Н. Грановський, котрий писав: „Я не знаю, чему дивиться болѣе въ Шафарикѣ: его великой учености или его великому характеру. Онъ не просто бѣдный человѣкъ, а буквально не знаетъ сегодня, что завтра будетъ ѣсть. Мы удивляемся самоотверженію, съ какимъ нѣмцы отдаются наукѣ, но у Шафарика это еще удивительнѣе, потому что его, кромѣ бѣдности, давятъ тысячи другихъ обстоятельствъ, которыхъ въ Германіи нѣтъ. И при всемъ томъ онъ спокоенъ и твердъ.[3]) Тепло і з певним пієтизмом відізвав ся про Шафарика І. Срезневський з приводу оцінки Národopis-у в Ж. М. Н. Пр. з 1843 р.: „Кто изъ читателей не знаетъ имени Шафарика, этого великана современной

---

[1]) В. А. Францевъ, op. cit., ст. 204.

[2]) idem ст. 200.

[3]) В. А. Францевъ, op. cit., ст. 202.

славянской учености; кто изъ тыхъ, которые читали его сочиненія, не сталъ его глубоко уважать за изумительное трудолюбіє, съ какимъ онъ такъ терпѣливо собиралъ отовсюду нужныя свѣдѣнія, за благородную отчетливость, съ какою старался передавать ихъ читателямъ; кто изъ тыхъ, которые имѣли случай узнать его лично, не полюбилъ его, узнавши въ немъ человѣка, какихъ немного и между самыми скромными учеными; не принялъ въ немъ душевнаго участія, припоминая, какъ онъ цѣлую жизнь боролся съ судьбою, терпѣлъ нужду, болѣлъ духомъ и тѣломъ и въ борьбѣ не палъ, не измѣнилъ своему призванію! Можно не соглашаться съ нимъ въ мнѣніяхъ, можно находить недостатки въ его сочиненіяхъ, но трудно стать съ нимъ рядомъ, и нельзя его не почитать, не учиться изъ его жизни и книгъ, какъ вести себя на литературномъ и ученомъ поприщѣ, чтобы внутренно быть довольнымъ и другими и собою".[1])

З іменем Шафарика знайомили Росію його листи до Поґодіна в Ж. М. Н. Пр. з 1837. р., листи Бодянського до Поґодіна, урядові звіти, листи Касторського в Ж. М. Н. Пр. 1838 р.

З поданого нами матеріялу бачимо, що імя Шафарика, характеристики його як ученого і чоловіка, оцінки його наукових творів явили ся в російських журналах уже в другій половині 30-их років. Сей час покривав ся вповні з часом, коли Шевченко під проводом своїх приятелів і знайомих, а відтак і самостійно, працював над поглубленєм своєї освіти, свого знаня. Познайомивши ся з Шевченком 1836. р., Сошенко перший піклував ся про освіту поета і давав йому лєктуру будьто сам, будьто за порадою Гребінки.[2]) Гребінка — по свідоцтву І. М. Сошенка — „сталъ часто приглашать Тараса къ себѣ, давалъ ему для чтенія книги, сообщалъ разныя свѣдѣнія и проч".[3]) Шевченко дуже пильно читав і працював над собою: „Пробывъ цѣлый день на работѣ взятой хазяиномъ съ подряда и состоявшей въ покраскѣ оконъ, потолковъ, а иногда и заборовъ, ночью забравшись на чердакъ, онъ постоянно читалъ все, что ему попадалось въ руки. А память у него была изумительная".[4])

---

[1]) В. А. Францевъ, op. cit. ст. 340—41.

[2]) О. Кониський, op. cit. т. I, ст. 68, „Художникъ" К. Ст. 1887, I, ст. 18.

[3]) Сава Ч., Новые матеріялы для біоґрафіи Т. Г. Шевченка, Основа, V, ст. 54.

[4]) Сава Ч., Новые матеріялы op. cit. ст. 55, М. К. Чалый, Жизнь, op. cit. ст. 23.

Як же Шевченкови куплено 22 цвітня 1838 р. волю, коли відчинили ся перед ним двері Академії, став він найлюбійшим учеником і товаришем-приятелем Брюлова, чоловіка з великим розумом і високою освітою. Тодіж працював над собою далї, користаючи головно з бібліотеки Брюлова. „У Брюлова „порядочная своя библіотека“, так що „недостатка въ чтеніи нѣтъ“.[1])

Те саме замилуванє до читаня, до дальшої праці над самообразованєм не покинуло Шевченка і підчас побуту його на Україні, на що подали свідоцтва Чужбинський,[2]) Куліш,[3]) Козачковський.[4])

Що тодіж попадали в руки Шевченка теж і біжучі російські журнали, не може бути хиба ніякого сумніву — і я припускаю, що не один момент звязаний з особою Шафарика міг звернути на себе увагу поета, а всеж ті теплом і пієтизмом до Шафарика овіяні статї, зображенє злиднів його житя могли засіяти в души Шевченка перші зерна пошани і симпатії для великого Чеха.

Вважаю, коли не певним, то дуже імовірним, що Шевченко мав у руках Шафарикові твори „Словянскія древности“ і „Народоописаніе“, які певно бачив у О. Бодянського, а може і дістав їх від нього. „Славянскія древности“ міг мати Шевченко в руках теж 1845 р. лїтом у Прилуках у протопопа Іллї Бодянського, „щирого Українця і знавця рідної старовини“,[5]) з яким поет їздив разом в Густиню. Що „Слав. древн.“, по крайній мірі, І ч. кн. 1 у сього останнього були, доказав лист О. Бодянського до Погодіна з 1/1 1838.[6])

Та се, на жаль, тільки мої здогади, в яких я добачую поважну пайку правди.

Як би ми приняли навіть за певне, що Шевченко знав якусь часть тих статий про Шафарика, то чи се могло бути достаточним мотивом для того, щоби поет присвятив Шафарикови так дорогу собі поему? На мою думку — ні!

---

[1]) „Художникъ“, К. Ст. 1887, II, ст. 195.

[2]) Воспоминанія, ст. 12.

[3]) Основа, Птб. 1862, I, Библіографія, ст. 60.

[4]) Доказом широкої освіти Т. Шевченка в 1845 р. мова Козачковського: „Я удивлялся его развитію и многосторонности его знаній, дававшихъ каждый вечеръ новую пищу для розговоровъ“. Кіевскій Телеграфъ, 1875 № 25 „Изъ воспоминаній о Т. Г. Шевченкѣ“. Цитую із В. Семевського „Кирило Меѳодіевское Общество“ ст. 116.

[5]) О. Кониський, op. cit. т. I, ст. 163.

[6]) Письма къ Погодину изъ славянскихъ земель, Москва, 1879, ст. 12.

На се треба було сильнїйшого вражіня, ніж його могли мати журнальні статї, на се треба було безпосередного впливу, навіть пiдданя самої думки присвяти зі сторони людини, що стояла близько до Шевченка і тїшила ся його довірєм, а добре була поінформована про заслуги Шафарика на полї славянської науки, про його характер як чоловіка — що більше — людини, що стояла до Шафарика дуже близько і для якої се імя було не тільки цінним, але і близьким, дорогим.

В кругах петербурських приятелів і знайомих Шевченка ми такого чоловіка не находимо. Інтерес для славянської науки був тодї в Петербурзї взагалї дуже малий.[1]) М. І. Касторський, проф. всесвітної історії в унїверситетї, автор „Очерка о славянской миѳологiи“ (1841) і статий „О новѣйшей чешской литературѣ“ (Ж. М. Н. Пр. 1837 р.) писав Ганцї 15/3 1839:

„Любовъ къ Славянщинѣ растетъ видимо... Я подлѣ Исторической каѳедры имѣю еще и каѳедру Славянскихъ древностей и Литературы, — сначала для опыта одну лекцію въ недѣлю, которую я всегда умѣю сдѣлать интересною, благодаря книгѣ Павла Осиповича (с. є. Шафарика), которого я благословляю ежечасно. Все шевелится, студенты со мною спорятъ, шумятъ, а все таки ходятъ въ большемъ количествѣ на лекціи“.[2])

Полишаючи пересадний оптимізм тих письм на боцї, зазначуємо, що нї про се, щоб Ш—ко ходив на сї виклади,[3]) нї про знайомість його з Касторським не маємо нїяких свідоцтв.

Розгляньмо ся за таким чоловіком серед тих людий, що з ними Шевченко познайомив ся на Українї до часу написаня „Посланія“ с. є до 22 листопада 1845 р.

---

[1]) О. Бодянський пише Погодіну 18/6 1838 р.: „...въ Петербургѣ, сколько я знаю, нѣтъ ни одного человѣка, кто бы получалъ Музейникъ (себто Časopis Museum českého) и смогъ бы перевести съ чешскаго: это аксіома“ (Письма къ Погодину ст. 59). В 1841. р. 24/8 писав Ганка Бодянському: „Какъ замѣчаю, въ Россіи еще очень мало заботятся о славянствѣ; это видно изъ журналовъ, въ которыхъ не найдешь ни единаго слова о братскихъ народахъ (Чтенія, 1887, II).

[2]) Письма къ Ганкѣ ст. 431—2. Н. Іванїшев писав у 1839 р. Ганцї, що „въ Петербургѣ я встрѣтилъ людей, которые весьма интересуются славянизмомъ и славистами“ (Письма къ Ганкѣ ст. 400).

[3]) На які виклади Ш—ко ходив, се бачимо з „Художника“: „Два раза въ недѣлю по вечерамъ я хожу въ залъ вольнаго экономическаго общества слушать лекціи физики професора.... Хожу еще разъ въ недѣлю, вмѣстѣ съ Демскимъ слушать лекціи зоологіи професора Куторги“ („Художникъ“ К. Ст. 1887, II, ст. 215).

П. Куліш познайомив ся з творами Шафарика що-йно в 1848 р., як свідчить об тім письмо до О. Бодянського, коли сей переслав К—ви „Слав. Древн.“[1]) Варто занотувати лист Куліша до Ганки з 28/4 1846 р. (по українськи) з Петербурга[2]) і факт, що Н. А. Рігельман дав йому в 1847 р. поручуючі письма до Ганки і Штура,[3]) а Погодін 10/12 1846 до Ганки.[4])

Плятон Лукашевич в 1839 р. познайомив ся в Празї особисто з Шафариком. В рукописній спадщинї Шафарика в Народнім чеськім Музею в Празї заховані статї: „О баснословныхъ преданіяхъ Малороссіян“ 1839 г. 17 марта, Прага. Плятонъ Лукашевичь (сиґ. IX D. 28) і „Система рѣкъ впадающихъ въ Днѣпръ въ сторонѣ Кривичей и городовъ русскихъ“ — далї „Описаніе Украйны. Сочиненіе Боплана. Переводъ зъ французскаго, Спб. 1832“, а на обороті першої картки присвята: „Велеученому Панови Шафарикови отъ Пл. Лук.“. На чистій другій картцї написано: „Малороссійскіе историческіе пословицы“, а на останнїй: „Окончанія малороссійскихъ прозвищъ (фамилій).[5]) З Шафариком Лукашевич не переписував ся і близько до нього не стояв, натомість удержував переписку з Ганкою від 1844—47 р.[6]) З Шевченком познайомив ся перед написанєм „Посланія“[7]) і поет часто бував у нього.[8])

Микола Д. Іванїшев, проф. київського унїверситету знайомий в Празї з Шафариком в 1838—39 рр., але сприятелював ся з Ганкою, його прихильник і в переписцї з ним в 1838—41 рр.[9]) З Шевченком знайомий.[10])

Михайло Максимович переписував ся з Шафариком уже в 30-их роках [у мене копія листу М—ча Шаф—ку з 23/4

[1]) Что это за Шафарикъ, что это за голова, что это за характеръ, что за душа! У насъ одни вы наслѣдовали его ревность къ дѣлу науки и правоту ученой дѣятельности“; з Тули 17/11 1848 р. (А. Титовъ: Письма П. А. Кулѣша къ О. М. Бодянскому. Русскій Архивъ, 1892, кн. 3, ст. 300).

[2]) Письма къ В. Ганкѣ, op. cit. ст. 562.

[3]) К. Ст, 1902 II, порівн. К. Ст. 1897 № 1.

[4]) Письма къ В. Ганкѣ, op. cit., ст. 857.

[5]) Матеріял у мене.

[6]) Письма къ В. Ганкѣ, op. cit. ст. 649—658.

[7]) Др. К. Студинський, Кореспонденція Як. Головацького в лїтах 1835—49, ст. 92.

[8]) М. К. Чалый, Жизнь, ст. 39.

[9]) Письма къ В. Ганкѣ, op. cit. ст. 392—407.

[10]) М. К. Чалый, Жизнь, ст. 60 і Лист Шевченка Бодянському 1/5 1854, Русская Старина, 1883, т. 39, ст. 643.

1840 р.[1])], однак близше до Шафарика не стояв. Люди, як Ол. І. Селін,[2]) проф. київ. унів., М. А. Маркевич,[3]) А. Чужбинський[4]) були беззглядними прихильниками Ганки.

В кружку тих людий міг Шевченко придбати деякі відомости про відродженє Чехів, нераз мусів чути і про Шафарика і Коляра і Ганку та инших чеських учених і письменників, однак не міг найти того товчка, що був потрібний до присвяти Шафарикови „Івана Гуса“.

Треба признати, що ні один із перших чеських учених не тішив ся в Росії такою популярностю, як Вячеслав Ганка. Вплинули на се ріжні причини, а головно голосне в своїм часї відкритє і виданє т. зв. Короледворського Рукопису, виданого з російським перекладом в 1820. р. міністром Народ. Просв. А. С. Шишковом в „Извѣстія-х Имп. Рос. Академіи“, незвичайно сильна і численна переписка, знайомости, які робив Ганка як урядник бібліотеки чеського Музея з цїлим рядом Росіян, що відвідували Прагу, його чемність і готовість, з якою приймав і водив по Празї російських гостий, а в кінцї нетаєний і послїдовний русофілїзм. Популярність імени Ганки не обмежала ся тільки на учених і письменниках, а була широка і сягала навіть за пороги царського двора. „Онъ въ своемъ музеѣ былъ предметомъ вниманія всѣхъ русскихъ путешественниковъ — отъ Михаила Бакунина и до императора Николая“. (Алекс. Кочубинскій: П. І. Шафарикъ op. cit. Вѣстн. Европы май, юнь 1906, ст. 107). З культом Ганки стрічав ся Шевченко в Петербурзї і Києві, стрічав ся в кругах людий, що з ними сходив ся, стрічав

[1]) Виїмки з нього були оголошені А. Кочубинським в статї: „П. І. Шафарикъ“ (Вѣстникъ Европы, 1906).

[2]) Письма къ В. Ганкѣ, op. cit. ст. 894—906, Переписка з 1844—1851 рр. З Шевченком міг бути знайомий (Кониський, op. cit. I, ст. 154).

[3]) idem, ст. 677, лист з 15/5 1844. З Шевченком знайомий. Порівн. лист поета до Гр. Ст. Тарновського з 26/3 1842. (Основа, 1862, V, ст. 4), і лист до А. Н. Маркевича (сина) з 22/4 1857 (Основа, 1862, V, ст. 9).

[4]) З Шевченком заприязнений („Дневникъ“ ст. 10, Основа, 1861, VII) ученик І. Срезневського з Харкова (Драгоманів, Громада II, ст. 508), де культ Ганки і Коляра в 40-их рр. був розширений. Срезневський уважав Гулака Артемовського „наравнѣ съ Ганкою первымъ своимъ руководителемъ въ изученіи славянскихъ древностей и нарѣчій“ (В. И. Срезневскій „Изъ первыхъ лѣтъ научно-литературной дѣятельности И. И. Срезневскаго 1831—39, Ж. М. Н. Пр. 1898, I, ст. 8). „Святилища и обряды языческаго богослуженія древнихъ Славянъ“ посвящены Артемовскому и Ганкѣ, какъ первымъ наставникамъ моимъ въ Слав. филологіи“ — пише Срезневський в листї до Ганки 15/3 1847 (Письма къ В. Ганкѣ, op. cit. 1053).

ся теж і в українській літературі. Маю на думці українських письменників харківської школи. Амврозій Л. Метлинський видав у Харкові в 1839 р. збірник поезий п. з. „Думки и пѣсни та шче дешчо Амврозія Могилы“,[1]) де находимо переклади із „Краледворської рукописї“, вид. Ганкою, ст. 131—37.

В 1841 р. вийшов в Харкові „Снјпъ. Украинскій новорочникъ, зкрутивъ Александеръ Корсунъ, Рјкъ первій“ де кромі перекладів з „Краледворськои рукописи“ ст. 101—102 Єремії Галки[2]) і Корсуна ст. 224 находимо переклад поезії В. Ганки, присвячений йому Корсуном: „Про себе самого зъ чешського Пану Вац. Ганцј“ ст. 227.

Між знайомими Шевченка находимо теж Осипа Бодянського і Михайла Погодіна, саме обидвох щирих приятелїв і прихильників Шафарика. Поминаючи принагідну і дуже коротку стрічу Шевченка з Погодіном у Москві 1858 р.,[3]) яка на „Посланіе“ є зовсїм без впливу, здержимо ся довше при особі Осипа Бодянського і його відносинах до Шафарика і Шевченка, шукаючи, розуміється, відповіди на наше питанє.

Осип Бодянський і Шафарик.

Бодянський, що мав за собою вже деякі студії з обсягу славістики („О народныхъ спѣванкахъ или свѣтскихъ пѣсняхъ словаковъ въ Венгріи“, вид. у двох частях Коляром в 1834 і 1835 рр., Московскій Наблюдатель 1835 р., звісні нам переклади статий Шафарика) за спонукою Погодіна вийшов в 1836 р. у переписку з Шафариком.

Перші листи з 26/4 і 23/8 1836 р.[4]) знайомили Шафарика з українською мовою і письменством. В 1837 р. оголосив Б—кий знамениту на свій час працю: „О народной поэзіи славянскихъ племенъ, разсужденіе на степень магистра философскаго факультета перваго отдѣленія, кандидата московскаго университета Іосифа Бодянскаго, Москва, 1837“, а тогож року 11 листопада виїздить із Москви на наукові студії в славянські землї, відки повернув що-йно з початком вересня 1842 р. В Прагу прибув 1 грудня ст. ст. 1837 р. і тодї саме познайомив ся особисто з Шафариком. Вже перше вражінє, що зробив на Б—кім

---

[1]) Цитую на основі виданя д-ра К. Студинського: Думки і піснї Амврозия Метлинського, Львів, 1897, ст. 76—79.

[2]) Переклад Ганки (Костомарова) теж в „Молодику“ Бецького 1843 р.

[3]) 25 марта на обідї, данім в честь поета М. А. Максимовичем („Дневникъ“, Основа, 1862, VII, ст. 21).

[4]) Листи зберігають ся в Нар. чеськім Музею. Копії в мене.

Шафарик, було сильне і корисне: „Шафарикъ такъ добръ, такъ внимателенъ ко мнѣ, — пише[1]) Б—кий Поґодіну 20/12 ст. ст. 1837 р. — что, право, я часто внутренно краснѣю самъ за себя, видя какъ онъ хлопочетъ и заботится о малѣйшей мелочи, относящейся ко мнѣ и не имѣя возможности уклонить ся отъ того".

Під проводом і при помочі Шафарика скоро поступали вперед студії Бодянського[2]) і колекція цінних старих і нових славянських книг. Чим був Шафарик для Б—го, бачимо з його листу до Поґодіна 20/2 ст. ст. 1838 р.[3])

„Онъ для меня — цѣлая Академія;[4]) ему я болѣе всѣхъ обязанъ, и сомнѣваюсь, чтобы кто-нибудь могъ мнѣ такъ пригодиться, какъ онъ. Конечно, есть здѣсь и другіе, умные, ученые и заслуженные Чехи, но они, большею частію, занимаются одной какой-нибудь отраслью; напротивъ, Шафарикъ равно силенъ и какъ дома во всѣхъ частяхъ Славянщины; это цѣлая библіотека, живая энциклопедія всѣхъ свѣдѣній о Славянахъ".

В тім самім листі[5]) малював Б—кий і характер Шаф—ка як чоловіка: „Это каждой день имѣю я случай замѣчать, и когда помыслю — чего это стоило ему при такихъ крутыхъ его обстоятельствахъ, недостаткахъ и препятствіяхъ, невольно изумляюсь. Такой дѣятельности, неутомимости, твердости и любви къ своему предмету, такого терпѣнія и борьбы съ своей, слишкомъ къ нему неблагодарной, судьбой я еще нигдѣ не встрѣчалъ"... У нього„ ни на волосъ гордости, спѣси или себялюбія, и Вы и всякій изъ насъ поневолѣ станетъ удивляться этому мужу".

Б—кий був помічний Шафарикови в зладженю української і білоруської части Národopis-у[6]) і спровадив для нього твори

---

[1]) Письма къ Погодину, op. cit. 7 і Ж. М. Н. Пр. 1838, XIX, ст. 197.

[2]) Порівн. його листи.

[3]) Письма къ Погодину, op. cit. ст. 24 і Ж. М. Н. Пр. ibidem.

[4]) Ibidem. В своїй реляції міністру Нар. Просв. 23/3 1838 пише Б—кий: „Въ немъ нашелъ я больше, нежели надѣялся, нежели воображалъ себѣ. Онъ былъ для меня живою Славянскою энциклопедіею". (Ж. М. Н. Пр. 1838 XVIII, ст. 404; Письма къ Погодину ст. 24).

[5]) Ibidem, ст. 24—25.

[6]) Письма П. І. Шафарика къ О. М. Бодянскому (1838—1857), приготовленыя къ изданію П. А. Лавровымъ и М. Н. Сперанскимъ. Москва, 1895. (Відбитка з Чтен-ій въ Имп. Общ. Истор. и Древн. Росс. 1895), мої матеріяли з некатальоґованого відділу музея Шафарика, А. Кочубинскій, op. cit. ст. 301 і В. Е. 1906, V, ст. 143—4.

українських письменників.[1]) В бібліотеці Шафарика, що творить тепер окремий відділ бібліотеки Нар. ч. Музея в Празї, чимало книжок дарованих Б—ким.[2]) Переписка Б—го з Поґодіном[3]) і з Шафариком[4]) та листи Ш—ка до Поґодіна[5]) і Бодянського,[6]) звісні нам оцінки творів Шаф—ка, написані Б—ким показали, як щирі, на обопільній пошані оперті, спільними науковими інтересами повязані були сї відносини. Шафарик був для Бодянського ідеалом чоловіка і ученого. Ученик Б—го Ол. Кочубинскій слушно писав, що „Бодянскій до конца дней остался сознательнымъ ученикомъ Шафарика, но кромѣ него не признавалъ никого; и это упрямое отношеніе къ избраннику своего ума не можетъ не характеризовать и его самого, степень его научнаго розвитія еще въ первую эпоху".[7])

Бодянський і Шевченко.

Перед нами цікаве питанє, коли міг Бодянський дізнати ся про появу Шевченка в українській лїтературі та коли міг перший раз читати його твори? Саме в часї побуту Б—го за границею від грудня 1837 р. до осени 1842 р. вийшли друком перші твори Шевченка у Петербурзї, 1840 р. „Кобзарь" і Катерына", а 1841. р. „Гайдамакы". На „Кобзаря"[8]) і „Гайдамак-ів"[9]) явили ся критики в російських журналах, які приходили теж до Праги. З них отже міг Б—кий зачерпнути перші вістки про Шевченка. А всеж цікаво, що коли Шафарик звернув ся до Бодянського в листї з 4/3 1842[10]) з просьбою о деякі інфор-

[1]) Порівн. письма Поґодіну з 5/3, 5/4, 12/5 1838.

[2]) На кн. „Наськы украинськы казкы запорозьця Иська Матырынкы", Москва, 1835, є присвята: П. І. пану Шахварыку І. Бодянскій, року 1836 3-го мая Москва (сиґ. 75 Н. 50).

[3]) Письма къ Погодину, op. cit. ст. 1—135.

[4]) Копії в мене, частями у Францева: Очерки.

[5]) Письма къ Погодину, op. cit. ст. 143—448.

[6]) Письма П. І. Шафарика къ О. М. Бодянскому, op. cit.

[7]) Александръ Кочубинскій: Осипъ Максимовичь Бодянский, Одесса, 1892, ст. 298.

[8]) „Библіотека для чтенія" 1840, т. 39, отд. 6, ст. 14—16, „Маякъ" 1840 № 6, „Отечественныя Записки", 1840 № 5, ст. 10, „Сынъ Отечества", 1840 т. 2, кн. 4.

[9]) „Отечественныя Записки", 1842, XXII, кн. 3, „Маякъ", 1842 т. 4, кн. 8, (М. Комаровъ, Т. Шевченко въ литературѣ и искусствѣ, Одесса, 1903, ст. 11).

[10]) Письма П. І. Шафарика къ О. М. Бодянскому, op. cit. ст. 28—29.

мації з обсягу української літератури, Бодянський Шевченка поминув.[1]) Те саме зробив і при коректї, присланій Шафариком з листом 13/4 1842 (Письма Шафарика op. cit. ст. 30), а і в Národopis-ї серед українських письменників імени Шевченка не находимо.[2]) Сей факт поясняю собі обставиною, що Бодянський до того часу творів Шевченка ще не читав і їх великої цїни не знав. За теж у своїм перекладї Národopis-у („Славянское народоописаніе“ 1843. р.) Б—кий вставив між українських письменників також і імя „Шевченко (1841).“ Коли взяти під розвагу, що переклад Národopis-у почав Бодянський в 1842 р., то станемо перед фактом, що Б—кий прочитав твори Шевченка що-йно по своїм повороті в Росію, отже осенню або зимою 1842 р. Сю дату приймає теж і Ол. Кониський.[3]) Зимою 1842 р. переїздив до Петербурга Яків Кухаренко: „По дорозї в Москві він бачив ся з Бодянським. А сей глибокий демократ (попович з Варви, лохвицького повіту), людина учена, свідомий Українець, нагадував Костомарову тих наших далеких предків, що ніколи не страчували хоробрости і говорили: „Станьмо кріпко, да не посрамим землї руської“. Скоро отсї два патріоти українські Кухаренко і Бодянський побачили ся, то вжеж не можна було їм не зняти бесїди про „Кобзаря“, про „Гайдамаків“ і їх творця. І певне, що Бодянський притьмом радив Кухаренкови пізнати ся особисто з Шевченком“.

Коли познайомив ся Шевченко з Бодянським особисто, того певно не знаємо.[4]) Ол. Кониський приймає початок 1843 р.[5]), коли поет через Москву переїздив з Петербурга на Україну. Хоч здогад Кониського має знамена імовірности, то все таки за певний факт приняти його не можна.

Зате знаємо певно, що Шевченко бачив ся в Москві з Бодянським в 1844 р. в першій половині лютого. „Запевне не відаємо, чого він туди їздив: можемо тільки гадати, що він

---

[1]) Лист з 9/4 1842 ст. ст. з Фрейґард, копія в мене.

[2]) Першу згадку про Шевченка в західно-европейській лїтературі стрічаємо в журн. Jordans Jahrbücher für slavische Literatur... з 1843 р., ст. 81: Die Hajdamaken, Gedicht von T. Schewczenko; де про Ш—ка говорить ся як про незнаного: „Der Verfasser scheint hier seinen ersten Ausflug gewagt zu haben, da er sonst unbekannt“.

[3]) Ол. Кониський, op. cit. т. I, ст. 117. Сей цитат цїкавий і для характеристики Бодянського.

[4]) Н. Василенко, Іосифъ Максимовичъ Бодянскій и его заслуги для изученія Малороссіи, Кіевская Старина, 1903, XII, ст. 714.

[5]) Ол. Кониський, Т. Шевченко op. cit. I, ст. 117.

їздив порадити ся з Бодянським про видане „Живописної України“, — каже Кониський.[1])

Ми ніяк не можемо згодити ся з тим поглядом, щоби головною цілию поїздки Шевченка в Москву мало бути обговорене з Бодянським видавництва „Живописна Україна“. На се докази. Що-йно в листї 13/3 1844 р. подав Ш—ко Бодянському плян „рисовать нашу Украйну“.[2]) В листї з 29/6 1844 р. писав Ш—ко ...„Я рисую теперъ Украину и для исторіи прошу вашой помочи; я здаецця тойди вамъ росказувавъ, якъ я думаю це зробыть“. Слїдує плян видавництва. Як би обговорене пляну „Живописної України“ мало бути головною цілию поїздки Ш—ка до Бодянського, то поет був би об тім добре памятав, а не писав „здаецця“, тай по моїй думцї не потрібував би розводити Бодянському в листах подрібного пляну видавництва.

При сїй нагодї треба справити ще і те місце в житеписи Шевченка, де говорить ся, буцїм то Бодянський „найбільше“ впливав на Шевченка, щоб він не вбирав ся „в кожух не на його шитий“,[3]) себто не писав по російськи. Як би так було справдї, то Шевченко не писав би Б—му: „На виды и на людскій бытъ текстъ буду самъ писать, або Кулиша просытыму, а на исторію потурбуйтесь будьте ласкавы вы писать, тры лысточки въ годъ, тилько по нашому, щобы тямилы безглузди кацапы“.[4])

Певним є, що Шевченко підчас свойого побуту в Москві в 1844 р. говорив з Бодянським про свої твори. Посилаючи Б—му в продаж Тризну і Гамалїю пише: „Гамалія не поправленый, як мы звамы тойди поправлялы, бо безъ мене надрюкованый полукацапомъ“.[5])

Послїдний раз перед увязненем бачив ся Шевченко з Бодянським 1845 р. в Москві, в переїздї на Україну. В Москві пробув тодї недовго, бо з Петербурга виїхав 24 березїля, а з Москви уже в кінцї березїля.[6]) Певна річ, що пробуваючи в Москві, Ш—ко знїмав довгі бесїди з Бодянським і про свої твори і про історію і сучасний побут України,[7]) а вважаемо не

[1]) Idem ст. 136.

[2]) А. А. Титовъ: Тарасъ Григорьевичъ Шевченко въ письмахъ его къ О. М. Бодянскому, Русская Старина, 1883, т. 39, ст. 639.

[3]) Ол. Кониський, op. cit., ст. 117.

[4]) Русская Старина, op. cit., 1883, т. 39, ст. 639.

[5]) Ibidem.

[6]) Ол. Кониський, op. cit. I, ст. 149.

[7]) Idem, ст. 136.

менше певним, ба навіть конечним приняти за факт, що Бодянський розмовляв з поетом теж про „славянщину".[1]) Сю тему порушив Ш—ко в „Гайдамаках" і „Никиті Гайдай" (1841 р.), а Б—кий вернув що-йно недавно із своїх славянських студій, стояв ще під свіжим вражінєм свого побуту в Празї, себе цїлого посвятив студіям на полї славянознавства, заняв катедру славістики на московському унїверситетї, викладав головно чеську мову, історію і лїтературу.[2])

Не можливо, щоби при таких розмовах не сходив Бодянський і на особу Шафарика. Він — його безглядний прихильник — малював перед Шевченком риси його великого і чистого характеру, інформував про досить інтімні і тільки так близько до Шафарика стоячому чоловікови відомі моменти його житя, представляв його заслуги на полї славянської науки і значінє в історії відродженя та будучини славянських народів. В дальшій части сеї студії покажу, чи і на скільки замітні впливи Бодянського в „Посланію" і в поемі „Іван Гус", а тепер твérджу з цїлою певностю, що думку присвятити поему Шафарикови піддав Шевченкови нїхто инший, як тільки Бодянський, щирий приятель[3]) і духове звено

---

[1]) Що такі розмови між ними велись, виходить із записки у „Дневныку" 18 марта 1858 р., як про річ між ними звичайну: „Вечеромъ былъ у О. М. Бодянскаго. Наговорылись досыта о Славянахъ вообще и о землякахъ въ особенности" (Основа, Птб. 1862, VI, ст. 14).

[2]) „Теперь я преподаю студентамъ чешскій языкъ, исторію чешскаго народа и его словесности" — пише Б—кий вітцеви 18/2 1843 (Письма О. М. Бодянскаго къ Отцу, Чтенія Истор. и Древн. 1893, III, 59). Карло Гавлїчек, що прожив у Москві від сїчня 1843 до липня 1844 р. (Zelený, Osvěta 1873) пише Запови 3/5 1843 р.: „Bod'anský přednáší letos: Šafaříkowy starožitnosti, Národopis a Český Jazyk. Moskva tedy bylo první město ve světě kde Zeměvid slovanský ex offo visel na tabulí, a kde se prvíce Šafaříka studenti ex offo učilí. Divné souzení boží! Šafaříka v Moskvě lépe znají než v Praze. (Ladislav Quis: Korrespondence Karla Havlíčka, v Praze, 1903, ст. 101—104).

[3]) Відносини Б—го і Шафарика ми пізнали. Пригляньмо ся відносинам Б—го і Шевченка. Шевченко переписує ся з Б—им (6 листів оголошених А. А. Титовом, Русская Старина, 1883 т. 39), відзиває ся до нього: „друже мій единый" (лист з 3/1 1850 р.) „мій добрый, мій единый друже" (лист з 15/11 1852), здоровить його з засланя через Козачковського (листи з 16/7 1852, Основа, 1862, IV, ст. 20 і з 14/4 1854 р. idem ст. 23), дає порученя до нього через Писемського 1856 р. (М. К. Чалый, op. cit. ст. 93). Проф. Карському пощастило знайти між рукописами Бодянського, що переховують ся в Москов. Общ. Истор. и Древн. Рос. № 159 власноручний манускрипт Шевченкової „Наймички", з поправками рукою Ш—ка і датою „1845 Ноябрь, Переяславъ" (Е. Ѳ. Карскій, Наймичка Шевченка. Матеріялы

між Шевченком і Шафариком. Не буде тут без ваги і сей момент, що Бодянський серед російських учених майже одинокий, якого не займив культ Ганки. Що більше, він — правда, не без впливу в тому напрямі Шафарика[1]) — до заслуг Ганки на полї науки і лїтератури відносив ся що найменше критично, а характер його цїнив досить низько. Коли автор Історії чеської лїтератури Міхль назвав Бодянського учеником Ганки, Бодянський обурений писав об тім Поґодінови 2/7 н. ст. 1838 р. і питав: „Кого бы Вы думали? пресловутаго Ганки. Когда его спросили, зачѣмъ онъ де это сдѣлалъ, получили отвѣтъ, что такъ хотѣлось пану Ганкѣ... Слышались Вы гдѣнибудь о подобномъ честолюбіи, столько ничтожномъ, ребяческомъ? Я ученикъ Ганки! Каковъ соколъ наставникъ“ (Письма къ Погодину, op. cit. ст. 63—64).

Основні думки „Посланія“.

Основні думки „Посланія“ зосереднюють ся в трьох питанях: 1) упадок славянських народів і їх відродженє; 2) заслуга і характеристика Шафарика; 3) славянська ідея.

Упадок словянських народів малює автор образовим порівнанєм:

для ея научнаго изданія (Русскій Филогическій Вѣстникъ, 1907, ст. 109 — згадка об тім теж у Доманицького, Розслід op. cit. ст. 117 і Україна. 1907, VII—VIII, ст. 273). Бодянський посилає Шевченкови книжки („Дневникъ“ 10/12 1857, Основа, 1862, IV, ст. 37 і 20/3 1858, idem VI, ст. 18), а в свойому дневнику містить отсю теплим спочуванєм проняту записку: „Авось онъ проведетъ за ними пріятно время въ своемъ уединеніи и вспомнитъ старину самъ старѣясь съ каждымъ днемъ болѣе и болѣе не столько отъ лѣтъ сколько отъ обстановки своей“ (Н. Василенко, op. cit. К. Ст. 1903, XII, ст. 715). В письмі Сергія Левицького до Шевченка з 6/3 1850 читаємо: „Добравшись до Москвы, пысьмо Ваше къ Репнѣной я отправывъ и пишовъ до Бодянского; насылу достукався, да вжежъ за то якъ сказавъ, що я видъ Васъ и ще маю пысульку, то изъ ёго зробилось щось таке, якъ буцнмъ винъ чуе объ брати, або объ кимъ небудь дуже блызкимъ ёго щирому серцю. Довго балакали про Оренбургъ, якъ жыть тамъ усимъ и якъ жить Вамъ: бидковалы и горювали вмисти, а опісля поговорывши якъ родычи, розійшлись, и чы зійдемось знову — святый знае“. (Кіев. Стар. 1900, IX, ст. 322—23). Бодянський заступаєть ся за Ш—ом в розмові з Гоголем 1841 р. (Григорій Данилевскій: Знакомство съ Гоголемъ, Историческій Вѣстникъ, 1886, т. 26, ст. 278—9, порівн. теж письмо Бодянського Данилевському з 30/10 1851, Кіев. Стар. 1903, I, ст. 53. Талант Ш—ка цїнить Б—кий дуже високо, як се виходить із „Записок“ Ш—ка op. cit. ст. 183: „Максимович — так той просто благоговіє перед моїми віршами. Бодянський теж“.

[1]) Порівн. Лист Шаф—ка Коляру 26 prosince 1833 р.

Запалили у сусіда
Нову добру хату[1])
Сусіди злі; . . . . .
. . . .
Отак Німота запалила
Велику хату, і семью,
Семью Славян розьєдинила,
І нишком-тихо упустила
Усобиць лютую змію.[2])
Полилися ріки крови,
Пожар погасили,
А Німчики пожарище
Й сиріт поділили.[3])
Виростали у кайданах
Славянськиї діти
І забули у неволі,
Що вони на світі.

Хоч між поглядами поета висказаними в „Посланію“ і „Гайдамаках“ та „Никит-ї Гайдай“ заходить ідейне і настроєве споріднене, хоч стрічаємо ся з повторенєм зворотів і слів, то всеж таки є між ними основна ріжниця. В „Гайдамаках“ і „Никит-ї Гайдай“ навязує Шевченко свої думки до крівавих польсько-українських конфліктів, у „Посланію“ до історії західно-славянських народів, а властиво народа чеського. Тому руйнуюча і розєднуюча роля серед Славян вложена поетом на „Німоту“, що вповні підходить до чеської історії та органічно вяжеть ся з особою Гуса.[4])

---

[1]) Подібний зворот находимо в „Гайдамаках“: „Убєм брата! Спалим хату!“ — Кобзарь, Птб. 1908 ст. 105.

[2]) Ті самі погляди стрічаємо в „Гайдамаках“:

…„Треба розьєднаться!
Треба крови брата, крови“ (op. cit. ст. 104—105),

в уривку драми: „Никита Гайдай“:

„. . . . . не любовью,
Раздоромъ грѣшная земля
Утучена, родною кровью“ (К. Ст. 1887, т. 19, ст. 285).

„Столѣтная война — между кѣмъ? Между родными братьями. Страшно!“ (idem, ст. 286).

„Славяне, несчастные славяне! Такъ нещадно и такъ много пролить храброй вашей крови междоусобными ножами“ (idem, ст. 288).

„Болить серце, як згадаєш:
Старих Славян діти
Впились кровью. („Гайдамаки“ op. cit. ст. 105).

[3]) Порівн. в „Гайдамаках“: …Ні! на кару
Сироти остались, (op. cit. ст. 105).

[4]) Проф. Т. Д. Флоринський в статї „Славянофильство Т. Г. Шевченка“: „Прежде всего, бросается въ глаза неполнота и неточность

Вказати на жерела тих поглядів Шевченка тяжко. Припускаючи можливість користуваня всесвітною історією — спеціяльної чеської історії в російськім перекладі ще тоді не було — устними оповіданями Чехів та людий з чеською історією бодай поверховно познайомлених, добачую вплив Бодянського, тоді одинокого глибокого знавця чеської і славянської історії, з яким Шевченко зійшов ся, а роблю се тим більше, що погляди поета сходять ся з поглядами Бодянського в студії „О народной поэзіи славянскихъ племенъ“.

В якій мірі міг скористати поет з устних інформацій Бодянського, сказати годі; одначе годі не добачити схожости в поглядах Шевченка і Бодянського, висказаних ще в 1837 р.

Маю на думці книжку: „О народной поэзіи славянскихъ племенъ Іосифа Бодянскаго“, Москва, 1837. Твори Бодянського дістав Шевченко від Гребінки.[1])

Славяни являють ся у Бодянського одною родиною. Історія Чехів представлена коротко (ст. 56—62): „Чехи, изъ всѣхъ Славянскихъ народовъ на Западѣ Европы, долѣе и мужественѣе прочихъ боролись съ Нѣмцами, покушавшимися вытѣснить ихъ изъ родины или, по крайней мѣрѣ, овладѣть и онѣмечить, точно также, какъ они сдѣлали это съ несчастными при-Балтійскими, Бранибoрскими, и др. Славянскими племенами. Вся ихъ исторія, вся ихъ жизнь представляетъ собою непрерывную цѣпь безпрестанныхъ, неумолкаемыхъ споровъ, браней и войнъ съ своими сильными сосѣдями.... Но никогда ненависть Чеховъ къ своимъ подругамъ не доходила до такой высокой степени, до такого, почти нечеловѣческаго изступленія, какъ въ продолженіе XV-го стол. когда долготерпѣніе Чеховъ... наконецъ совсѣмъ лопнуло, и месть, свирѣпая, жестокая, неумолимая месть,[2]) вспыхнула одновременно и единодушно въ сердцахъ

въ изображеніи исторической перспективы“, а се тому, що „врагами славянъ... выставляются исключительно нѣмцы“. — „Поэтъ словно забываетъ о другихъ врагахъ — мадьярахъ и туркахъ“... (Унив. Изв. Кіевъ, 1906, № 8, ст. 9). Заміт, по нашій думці зовсім безосновий, бо Шевченко, присвячуючи поему, якої сюжет взятий з чеської історії, чеському ученому, свідомо зачіпив тілько чесько-німецькі відносини — і зробив, як поет, добре.

[1]) Твори Т. Шевченка, видане В. Яковенка, II, 1911, ст. 378, О. Кониський op. cit. I, ст. 98.

[2]) Порівн. Шевченкове: „Підпалу жде, як той местник“.

и обняла своимъ заревомъ не только Чехію, но и смежныя Славянскія земли".[1]) Не менше живо змальоване теж поневоленє прибалтійських Славян: „Послѣ эти, какъ извѣстно, столько тихіе, смирные Славяне, когда Нѣмцы рынулись на нихъ своими Крестовыми походами, отличились необыкновеннымъ мужествомъ, геройски защищая свою независимость, религію, родину и торговлю"...[2]) „Ужасна была борьба съ обѣихъ сторонъ; наконецъ Славяне должны были уступить многочисленности своихъ враговъ".[3]) Бодянський подає тут теж у кирилівській транскрипції уривок із Колярової поеми Slávy Dčera — Předspěv, якої деякі звороти живо пригадують „Посланїє":

„Зарди се завистна Тевтоніе, суседо Славы...
Небъ креве никде толикъ не вылилъ чернидлаже жадный
Непрителъ, цо вылилъ къ загубѣ Славы Нѣмецъ...
Такъ ту дому властни подробенъ панъ, хитрему влезлый
Суседъ овилъ тѣжкый смутенъ о гардло ретѣзъ
Славы сына къ братромъ пришлего въ ты крае незна
Братъ властній...

В книзї „Славянское народописаніе" 1843 стрічаємо теж опис упадку чеської самостійности по битві на Білій горі (1620) і ґерманїзації Чехів (ст. 87—88). Про Нїмців читаємо: „Ни одно Европейское поколѣніе не сосѣдитъ съ Славянами на столь обширныхъ предѣлахъ и не вторгается такъ разнообразно жилищами своими въ жилища послѣднихъ, какъ поколѣніе Нѣмецкое" (ст. 110).

Вплив сього місця на погляди Шевченка очевидний.

В 1839 р. видав Амврозій Метлинський збірник поезій п. з. „Думки и пѣсни та шче дешчо Амвросія Могилы". Ся книжка була Шевченкови знана,[4]) а відгомін впливу її находимо в „Посланію". В перекладї „З краледворської рукописї: Бенес Германов" читаємо:[5])

„Ідуть Нїмцї, все Саксонцї, довгими рядами
Із далеких онтих сторон, що проміж горами.
„Оддавайте, небожатка, золото й пожитки;
Не дасте нам, так ми спалим вам двори й хатинки!"
Наші хати попалили, золото забрали...

---

[1]) Op. cit. ст. 58—59.

[2]) Idem, ст. 143—4.

[3]) Idem, ст. 145.

[4]) Об тім свідчить лист Шевченка до Кухаренка, Основа, Птб. 1861, Октябрь, ст. 6, Л. Н. Вістник, 1899 VII, ст. 35.

[5]) „Думки і піснї", вид. др. К. Студинський, Львів, 1897, ст. 77.

Бенес збирає людий проти Німців, веде військо, що „кричить, як море гукає“: „Помстим, побєм усіх Німців, щоб нас вони знали“. Для повноти згадаємо теж про той огляд славянської минувшини, що подав його Корсун:[1]) „І тоді брати наші червонорусьці, сербини, чехи, та й ще деякі звались — як і ми — Словенами і жили у купі. А далї, як наш народ піддав ся під ляха, то й вони покорились нїмцю: і з того часу усї Словени порозповзлись мов цвіркуни від чаду; ....а ті сердеги що в нїмця.... Инші бідуют від кателиків, инші і самі поперевертувались у кателицсьтво, а деякі так ізробились щірими нїмцями“. Не улягає нїякому сумнївови, що Шевченко „Сніп“ Корсуна читав, а наведене нами місце могло легко відбити ся і на його поглядах.

В кінцї належить зазначити, що в рукописї „Законъ Божій“[2]) закріпощенє славянських народів приписуєть ся теж нїмецькому елєментови: „И Славянщина, хотя терпѣла и терпитъ неволю, то не сама сотворила неволю, ибо царь и дворянство не славянскаго духа, а изобрѣтеніе нѣмецкаго и татарскаго“.[3])

Заслуга і характеристика Шафарика. Славяни поневолені і розєднані, без свідомости того, що вони на світї, себто без почутя племінного спорідненя. „Давне пожарище“. Але в ньому „тліла дотлівала іскра братства“, дожидала рук твердих та смілих. Діждала ся Шафарика, до якого поет звертаєть ся словами:

> .... Прозрів-єси
> В попелі, глибоко
> Огонь добрий, смілим серцем,
> Смілим орлім оком;[4])
> І засвітив, любомудре,
> Світоч правди, волї;[5])
> І Славян семью велику
> Во тьмі і неволі

[1]) Снїпъ: Украинській новорочникъ, зкрутивъ Александеръ Корсунъ Харьківъ, 1841, ст. 212.

[2]) Відтак буде мова об тім, що Шевченко міг знати подібну брошуру.

[3]) В. Семевскій, Кирило-Меѳодіевское Общество 1846—47 г., ст. 49.

[4]) Порівн. характеристику подану Бодянським і Грановським.

[5]) Шафарик по словам поета доглянув „іскру братства“, сей „огонь добрий“, що за ним прийшов „світоч правди, волї“, і „брат з братом обняли ся і проговорили слово тихої любови на-віки і віки“.

Перелічив до одного,[1]) —
Перелічив трупи,
А не Славян, — і став-єси
На великих купах, —
На розпутті всесвітному, —
Ієзекіїлем.[2])
І, о диво! Трупи встали
І очі розкрили;
І брат з братом обнялися
І проговорили
Слово тихої любови
На віки і віки.
І потекли в одно море
Славянськиї ріки.[3])
Слава тобі любомудре,
Чеху-Славянине,
Що не дав ти потонути
В німецькій пучині
Нашій правді![4])

Ми бачили, що і характеристика Шафарика і представлене його заслуг в ділї славянського відродженя находять не в однїй подробицї анальоґію в тім книжнім матеріялї, що його Шев-

---

[1]) Бодянський в листї до Поґодіна з 20/12 1837 пише, що в Шафарикових „Слав. Древн." є „о б щ е е п о ч и с л е н е в с ѣ х ъ с л а в я н с к и х ъ н а р о д о в ъ и и х ъ в ѣ т в е й". (Письма ор. cit. ст. 7, і Ж. М. Н. Пр. 1838, XIX, ст. 197). В листї з 29/8 1838 читаємо, що I т. VI ч. § 45 „Слав. Древн." містить и с ч и с л е н і е н а р о д о в ъ и в ѣ т в е й С л а в я н с к и х ъ (Письма, ст. 84).

[2]) В. Козачковський, споминаючи житє Шевченка в себе в 1845 р., каже: „Иногда онъ занимался чтеніемъ Библіи, отмѣчая мѣста, поражавшія особеннымъ величіемъ мысли. Изъ тогдашнихъ предположеній его помню два, неосуществившіяся: первое — большая картина: „Видѣніе Іезекіила въ пустинѣ, полной сухихъ костей" (Драгоманів: Шевченко Укр. и Соц. ор. cit. ст. 48). Тут поет не обмежуєть ся тільки на однім порівнаню Шафарика з пророком і на порівнаню дїяльности з воскрешанєм трупів. Цїле се місце навіяне книгою пророцтв Іезекиїла, а як в його оповіданю (Кн. пр. Іезекиїла, гл. лз, ст. а) воскресенє народа порівнане з воскресенєм трупів серед поля, так і в Шевченковім Посланії Шафарикові. Вплив пророцтв Іезекіїла очевидний. Звернув на нього увагу д-р В. Щурат в книжцї „Сьвяте письмо в Шевченковій поезії", Львів, 1904, стор. 42—45.

[3]) „Тутъ-то Славяне въ первый разъ очутились въ одномъ видимомъ семействѣ, дѣтьми одной матери, сознались громко, во всеуслышаніе, что всѣ мы „Kość z kości ojców naszych, ród jeden składamy,
I jednym wszędzie duchem oddychamy".
(Предисловіе переводчика: Славянское народоописаніе, составленное П. І. Шафарикомъ. — Переводъ съ Чешскаго І. Бодянскаго, Москва, 1843, ст. V.

[4]) Пригадую погляд Поґодіна на нїмецьких істориків, погляд В. В. Григорєва, оцінку Бодянського

ченко міг знати, а якого ремінїсценції відбили ся в „Посланїю". Бачили ми далї, що Шевченко стояв тодї під сильним впливом святого письма, а сей вплив замітний не тільки в формі висловів, але і в ідеях. На разї зазначимо те, що далї викажемо подрібно, що сей вплив йшов не тільки безпосередною дорогою вчитуваня в святе письмо, але й посередною дорогою неценсурних видань і брошур українських, а головно польських,[1]) дорогою особистих зносин з людьми, що по словам Кулїша[2]) були глибоко просвічені святим письмом, високої чистоти духовної і в яких апостольство любови до ближнього доходило до одушевленя. Та всеж таки головним жерелом був у тім зглядї для Шевченка Бодянський із своїм особистим впливом, своїми безпосередними інформаціями. Сеж виходить ясно зі схожости деяких поглядів, а навіть висловів Бодянського і Шевченка, на що ми в своїм місцї вказали.[3])

Славянська ідея. „Посланіє" кінчить поет апострофою до Шафарика:

..... Твоє море
Славянскеє нове
Затого вже буде повне,
І попливе човен
З широкими вітрилами
І з добрим кормилом,
Попливе по вольнім морі
На широких хвилях.
Слава ж тобі Шафарику
Во-віки і віки,
Що звів-єси в одно море
Славянськиї ріки.
. . . .
.... А я нишком
Богу помолю ся,
Щоб усі Славяне стали
Добрими братами
І синами сонця правди,
І еретиками
Отакими, як Констанцький
Єретик великий;

---

[1]) Замітив се д-р В. Щурат („Культурна ідея в поезії Шевченка", Дїло, 1914, ч. 59).

[2]) Історичне оповіданє, „Руска письменність", VI, 6, ст. 377.

[3]) Тут ще згадаємо, що в р. 1845 дістав Шафарик від Бодянського „Чигиринскій Кобзарь" і „Гайдамаки" 1844 Спб. з надписию: Павлу Осиповичу пану Шахварыку Іос. Бодянський. Мая 15-го дня, року 1845. Москва (бібл. Шафарика в Нац. ческ. Музею, сиґ. 75, G. 83).

Мир мирові подарують[1])
І славу во віки![2])

В тих словах містить ся основний погляд Шевченка на будучність славянських народів, се його концепція славянської ідеї. Питанє про ґенезу і розвій сеї ідеї тїсно вяжеть ся з питанєм, чи вже раньше не пробував Шевченко найти розвязки уладнаня взаїмних відносин славянських народів? Так. В „Гайдамаках“ уст. VIII „Гупалівщина“ на тлї крівавих, грозою проймаючих сцен дає поет волю своїм рефлексіям:

„Отаке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла.... А за-віщо?
Того-ж батька, такі-ж діти
Жити б та брататься!
Ні, не вміли, не хотіли, —
Треба розьєднаться!
Треба крови брата, крови,
Бо заздро, що в брата
Є в коморі і на дворі,
І весело в хаті.
„Убьєм брата! Спалим хату!“ —
Сказали, і сталось.
Все б, здається! Ні, на кару
Сироти остались, —
В сльозах росли, та й виросли;
Замучені руки
Розвязались, і кров за кров,
І муки за муки!
Болить серце, як згадаєш:
Старих Славян діти
Впились кровью....[3])

Вже не в формі „болю серця“ і згадки перенесеної в минувшину, але в формі ідеї киненої в будучину виходять погляди поета в „Передмов-і“ до „Гайдамаків“:

„Весело подивиться на старого кобзаря, як він собі сидить з хлопцем сліпий, під тином, і весело послухать його, як він заспіває думу про те, що давно діялось, як боролися Ляхи з козаками. Весело, а все-таки скажеш: Слава Богу, що минуло!

---

[1]) Порівн. „Сынамъ и внукамъ миръ и слава (Никита Гайдай, К. Ст. 1887 т. 19, ст. 286. „Ты міру миръ благословилъ (Безталанный, К. Ст. т. 19, ст. 458).

[2]) Кобзарь, Птб. 1908, ст 192—3.

[3]) Idem, ст. 104—105.

„А надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всї ми — Славяне. Серце болить, а росказувати треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами, нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, нерозмежованою останеть ся на-віки од моря і до моря славянськая земля!"[1])

Подібні погляди стрічаємо теж і в уривку з драми „Никита Гайдай" 1841 р.:[2])

„О Боже сильный! Боже славы!
Пошли мнѣ мудрость отвратить
Эту кровавую расправу,
Пошли мнѣ мудрость вразумить
Алчныхъ грабителей лукавыхъ,
Что братья мы, что не любовью,
Раздоромъ грѣшная земля
Утучена, родною кровью".[3])

В иншім місцї автор жалїє:

„Столѣтная война — между кимъ? — Между родными братьями. Страшно!"[4]) — І додає:

Всему кровавому конецъ!
Сынамъ и внукамъ миръ и слава![5])
О дняхъ минувшихъ, дняхъ кровавыхъ
Кобзарь имъ пѣсню пропоетъ"...[6])

„Славяне, несчастные славяне! — читаємо далї. — Такъ нещадно и такъ много пролито храброй вашей крови междоусобными ножами. Ужели вамъ вѣчно суждено быть игралищемъ иноплеменниковъ? Настанетъ ли часъ искупленія? Придетъ ли мудрый вождь изъ среды вашей погасить пламенникъ раздора и слить воедино любовію и братствомъ могущественное племя?[7])

В поемі „Безталанный" 1843 р. находимо отсе незвичайно цікаве місце:

„Когда братъ брата алчетъ крови —
Ты сочеталъ любовь въ чужихъ;

---

[1]) Idem, ст. 134—5.

[2]) Кіевская Старина, 1887, т. 19. (Поет згадує об сїй драмі в листї до Квітки з 8/12 1841, К. Ст. 1894, т. 44, ст. 323).

[3]) Idem ст. 285.

[4]) Idem ст. 286.

[5]) Ibidem

[6]) Ті самі погляди в „Гайдамаках".

[7]) Idem ст. 288.

Свободу людямъ въ браствѣ ихъ
Ты проявилъ; великимъ словомъ
Ты міру миръ благословилъ,
Свободу блага, — духъ любви...[1])

Основні думки Шевченка про славянське питане, що вже до 1845 р. глибоко проймали його історично-політичний світогляд, отсї. Навязуючи до польсько-українських конфліктів, поет каже, що і Українцї і Поляки „тогож батька такіж діти", се „брати", „старих Славян діти", „одної матері діти", „всі ми — Славяне". Розєднане, кров, борба — се минувшість. Будучність — одні і другі мають „братати ся", „братати ся з своїми ворогами", „любовю" має засїяти ся „рідна земля", „могутне племя має злучити ся в одно „любовю і братством". Братство несе з собою свободу, мир світу.

Хоч як поражаюча схожість в ідеях Шевченка, висказаних в „Гайдамаках" і „Никитї Гайдай" та „Безталаннім", то всеж таки не може не звернути на себе уваги і певна ріжниця. До 1843 р. підклад ідей поета чисто політичний, сказатиб світський, а в „Безталаннім" вибиваєть ся на перший плян підклад евангельський, се „велике слово Христове", що ним Христос „свободу людямъ въ братствѣ ихъ проявилъ, міру миръ благословилъ, свободу блага". В тім напрямі розвивають ся ідеї Шевченка ще виразнійше в „Посланію", що побачимо відтак, а вже ясно виходять у поезії з 1847 р. „Ляхам", присвяченій Брониславу Залєському, де поет взиває його:

„Подай же руку козакові
І серце чистеє подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай.[2])

Значить ся, славянська ідея Шевченкова від 1841 р. до 1845 р. остала в своїй основі однаж і та сама. Тільки в „Посланію" опер її поет вже не на двох народах, але на усіх народах славянських, подав уже ясно ті основи, на яких будучність Славян має опирати ся.

Стаємо тепер перед питанєм, під якими впливами зложила ся така Шевченкова концепція будучини міжславянських відносин?

---

[1]) Кіевская Старина, 1887, т. 19, ст. 457—8.
[2]) Кобзарь, Птб. 1908, ст. 348.

Славянофільство і Шевченко.

Коли в 40-их роках XIX ст. славянська ідея була готова в формах, які подали Коляр, славянофіли польські, московські і українські, вона виробляла ся що-йно в Кирило-Методіївськім Братстві.

Славянська ідея Колярова появила ся найперше у поетичній формі твору Slávy Dčera 1821, 1824. Ширше розвинув її Коляр у 3-ім виданю з р. 1832 розширенєм пісні IV і V та доданєм богатого історично-літературного матеріялу у „Výklad-ї ku Slávy Dčeře". Теоретичну основу своїм поглядам дав Коляр найперше в статї: „Rozpravy o jmenách, počátkách i starožitnostech národu Slávského a jeho kmenů (1830),[1]) відтак в розвідцї п. з. „O literarní vzájemnosti mezi kmeny a nářečími slavskými".[2])

Бажаючи свої ідеї спопуляризувати теж між иншими славянськими народами, вислав він свою розвідку між Поляків, Сербів, Росіян і Хорватів з просьбою, щоби переклали і оголосили її печатно. З Росіян дістав її Кеппен із листом з 18/6 1836 р. Бажану цїль осягнув Коляр що-йно розвідкою: Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation, von Johann Kollár aus dem slawischen, in der Zeitschrift Hronka gedrukten, ins deutsche übertragen und vermehrt vom Verfasser, Pesth 1837.

Шафарик у листї до Погодіна з 18/7 н. ст. 1837[3]) писав об тім: ...„Sie erhalten es bald über Wien entweder von Kollár selbst oder von mir. Sorgen Sie doch dafür, dass es unverzüglich ins Russische übersetzt und gedruckt werde". Розвідка появила ся в 1838 р. в журн. „Московскія Вѣдомости" в перекладї І. Срезневського, а в 1840 р. в журн. „Отечественныя Записки" № 1—2.[4]) Основні думки Колярової словянської ідеї такі. Перший раз по многих столїтях розкинені славянські племена вважають себе одним великим народом, свої ріжні наріча одною мовою, будить ся в них національне почутє, вони тужать до тїснїйшої злуки (§ 1). Вони відчувають потребу лїтературно-духової звязи. Се взаїмність, яка по-

---

[1]) Dr. M. Murko: Kollárowa vzájemnost slovanská, Sborník statí o životě... ve Vídni, 1893, ст. 202.

[2]) Hronka: Podtatranská zábavnice, 1836 I, 2, ст. 39—53.

[3]) Письма къ Погодину, op. cit. ст. 202.

[4]) Dr. M. Murko, op. cit. ст. 202.

лягає на тім, що усї беруть участь у духових плодах своєї нації через купованє і читанє видаваних на усїх славянських нарічях письм і книжок. Кожде наріче має право свобідного розвитку (§ 2). Взаїмність є далека від полїтичної злуки; належить любити свою народність і мову, але бути вірним і послушним пануючим, хочби вони були иншої народности (§ 3). Всї Славяни мають вважати себе братями одної великої родини (§ 4). Славяни мають вести далї духове житє людства в напрямі гуманности (§ 14). Користи зі взаїмности ті, що на внї устануть повстаня, бо народи злучені лїтературно не будуть стреміти до злуки полїтичної, а в нутрі устануть спори, боротьби, війни, гнет Славян над Славянами (§ 16). На перепонї взаїмности стоять зі внї упередженє европейських народів до Славян, трівога і страх перед ними, невірне і образливе представлюванє Славян нїмецькими історикам, а у нутрі взаїмне недоцїнюванє себе, погорда, нетерпимість, племінна ненависть, самолюбство (§§ 17—18). Від тепер Поляк має бути не тільки Поляком, але і Поляком-Славянином, так само Чех-Славянин і т. д. (§ 20).

Як бачимо понятє славянської ідеї було у Коляра чисто культурно-історичне, далеке від яких-небудь полїтичних комбінацій, а мотивоване естетично-гуманними арґументами, що Славяни, як нарід свіжий, великий, дадуть людству здоровлє фізичне і духове, дадуть культуру оперту на вселюдських ідеалах. Провідна думка взаїмности — се ідеал гуманности. Коляр бачив у любови між славянськими народами природний зріст братолюбія, любови людства.[1])

Полїтичний панслявізм, що вийшов із обсервації панґерманїзму і безперечно був задушевним ідеалом Коляра, закритий старанно в брошурі, звенить виразно в поемі „Slávy Dcera“ ч. 3: Причина неволї Славян — се брак єдности і злуки, і поет тужить за одною славянською державою, не подаючи нї її основ, нї форм.[2])

Гадаємо, що розвідку Коляра Шевченко певно читав, бо вона вийшла двома перекладами в рр. 1838 і 1840 в журналах Шевченкови звісних. Підчеркнені нами місця вказують теж на

[1]) T. G. Masaryk: Slovanské Studie... Naše Doba, R. I, ст. 492.
[2]) Jan Jakubec: O životě a působení Jana Kollára, v Praze, 1893, ст. 33.

можливий вплив, особливо вислів „Чеху-Славянине“ в „Посланїю“ чисто по Коляровій рецептї. Та мимо того абстрактний[1]) ідеал взаїмности о лїтературно-книгарськім характері, без тїни полїтичної закраски, не міг мати впливу на полїтичні славянські ідеали Шевченка.

В розвитку польського славянофільства і полїтичного панславізму замітні дві фази. Першу фазу до 30-их рр. XIX ст. з визначною прикметою русофільською, з масонськими льожами, зі славянофільством в области науки і лїтератури поминемо, а перейдемо до другої фази, що тісно вяжеть ся із подавленєм польського повстаня і дїяльностю польської т. зв. великої еміґрацїї. Розумієть ся, що звертати мемо нашу увагу на напрями і ріжницї ідей в обсягу полїтичного панславізму.

До поглядів першої фази навязував Hoene-Wroński свій поклик до Росії, щоб вона злучила усї славянські народи і дала їм повну свободу.[2])

На подібнім становищи станув Wacław Jabłonowski в проспектї виданя Le Slave 1843 р. Цїкаво, що він жадав перенесеня столицї великої славянської держави під династією Романових у середину Росії, в Київ.[3])

В 1834 р. основано в Парижи „Towarzystwo słowiańskie“, що поклало собі цїль: увійти в порозуміне з иншими народами славянськими. Між основателями були Міцкевич і Богдан Залеський. В 1836 р. „Towarzystwo demokratyczne“ виступило з маніфестом, яким накликувало до злуки усїх славянських народів на основах демократичних, а для ширеня своїх ідей видавало в 1837—1840 рр. „Pismo Towarzystwa demokratycznego“, а від 1842 р. „Pamiętnik Towarzystwa demokratycznego“.

Провідна думка голошеної там славянської ідеї — се призначенє Польщі на провідника в дїлї визволеня Славян. Revue Slave 1839 р. Г. Бонковського пропаґувало думку, що всї Славяне мають злучити ся під проводом приверненої Польщі.[4])

В 1841—43 рр. видав Alfons Starzyński „Słowianin-a“ з кличем: „Za naszą i waszą wolność“. Основна ідея містила ся в словах: Słowianie wyższych uczuć i pojęć dawno już to czują, że im pod

[1]) А. Пыпинъ: Панславизмъ въ прошломъ и настоящемъ, Вѣстникъ Европы, 1878, ноябрь ст. 314.

[2]) Edmund Kołodziejczyk: Słowianofilstwo emigracyi wielkiej, Świat słowiański, Kraków, 1912, I, ст. 328.

[3]) Świat słowiański, Kraków, 1910, II, ст. 120—121.

[4]) Idem, ст. 46—47.

chorągwią wolności, przez Polskę wywieszoną, koncentrować się wypada. I Słowianie czystego rodu, co się łatwo między sobą poznają po namiętnem zamiłowaniu wolności, w jedną całość i w ogromne państwo zcentralizowani, bez wielu trudów na łonie braterstwa będą mogli dojść do wielkości i jeszcze za życia znaleść raj na kuli ziemskiej. Polska jest tarczą wolności ludów słowiańskich".[1])

Towiański в творі „Biesiada" 1841 р. писав: „Francya i Słowiańszczyzna, to główne filary Królewstwa Bożego. Bóg szczególnie umiłował ludy słowiańskie i niebawem wywiedzie je z domu niewoli".[2])

Визначним пропаґатором ідеї злуки славянських народів під проводом Польщі був Міцкевич у „Pielgrzym-i" 1833 р. і на катедрі славянських літератур в Collége de France, куди покликано його 1840 р. „To miejsce uznałem — говорив Міцкевич у вступнім викладі 22/12 1843 р. — za emblematyczną arkę przyszłego zjednoczenia się ludów słowiańskich.[3])

В викладах звертав ся Міцкевич проти розкладу західно-европейської цивілізації,[4]) вказував на свіжість і незіпсованість славянських народів,[5]) через котрих настане повне здійснене ідеалів християнства.[6])

Виклади Міцкевича виходили починаючи 1841 р. в польськім перекладі Фелікса Вротновського, редактора журнала „Dziennik narodowy w Paryżu".[7])

Мірилом того, як польські уми були заняті славянським питанем, були слова Стефана Вітвіцького у „Wieczorach pielgrzyma" 1842, т. II: „Od lat kilku o niczem prawie z takim zapałem nie mówią Polacy, jak o Słowiańszczyznie, o Słowiańszczyznie więcej nieledwo niż o Polsce".

Польська еміґраційна література бачила в Польщі висше післанництво. Вона веліла вірити, що Польща за свої терпіня встане і сповнятиме апостольську місію, що вона буде для

[1]) Idem, ст. 48.
[2]) Idem, ст. 336.
[3]) M. Zdziechowski: Mesyaniści i słowianofile, Kraków, 1888, ст. 139.
[4]) Idem ст. 141—143.
[5]) Ibidem.
[6]) Idem, ст. 144.
[7]) Лист Міцкевича до Вротновського, Dzieła Adama Mickiewicza, Paryż, 1880, т. VII, ст. 233.

людства Христом-Месією, який понесе між утиснених і поневіряних проповідь любови з заповідями свободи і рівноправности. Людство відродить ся і оживе духом Христовим через Польщу і Славянщину, яку злучить Польща словом любови. Се політична, на патріотичнім католицькім містицизмі (месіянізмі) оперта віра, що через Польщу і Славян зійде царство боже на землю.

На скільки Шевченкови звісні були ідеї голошені польскою еміґрацією, та мали на нього вплив, а на скільки поставив ся до них критично і самостійно, покажу в иншім місці, щоби злишно не повтаряти ся.

В другій половині 30-их років XIX ст. склав ся в Москві гурток людий, що дав початок школї, звісній опісля під іменем славянофілів. Основні прикмети сеї школи — се романтично-ідеалїстичне відношенє до народа, в чім не брак було здорових елементів щирого народолюбства;[1]) покликуванє суспільности вихованої на чужій культурі і далекої від свого народа „перевоспитаться, воспринять въ себя снова затерянныя имъ народныя начала“;[2]) виключність релїґійна в твердженях, що православно-словянський світ, а з окрема російський народ дає правдивий вираз християнським засадам, а світ західний їх вивертає;[3]) виключність національна в думцї, що Росія перша держава в світї, російський монарх всемогучий,[4]) і будучність належить до Славян і Росії;[5]) що Славяни на чолї з Росією відограють першу ролю у вселюдській культурі,[6]) бо схід або Славянство репрезентує здоровлє і житє, а захід гниль і упадок;[7]) що тільки в Росії лежить запорука будучої висшої культури, а разом з тим і рішенє судьби Славянства.[8]) Коли додамо до того, що славянофіли мали богато спільного з т. зв. „офіціяльною народностю“, а саме „преданіе, консерватизмъ, національную исключительность и болѣе или

---

[1]) А. Н. Пыпинъ: Характеристики литературныхъ мнѣній отъ двадцатыхъ до пятидесятыхъ годовъ, Историческіе очерки, Изд. третье СПб. 1906, ст. 344.

[2]) Idem, ст. 260.

[3]) Idem, ст. 292.

[4]) А. Пыпинъ: Панславизмъ op. cit. В. Е. 1878, т. V, октябрь, ст. 752.

[5]) Idem, ст. 753.

[6]) Idem, ст. 755.

[7]) А. Н. Пыпинъ: Бѣлинскій, его жизнь и переписка, СПб. 1876, г. I, ст. 134.

[8]) А. Н. Пыпинъ: Панславизмъ op. cit. В. Е. 1878, VI, ноябрь, ст. 315.

менѣе враждебное отношеніе къ Европѣ",[1]) що „не зная Славянъ, ни ихъ быта, ни ихъ исторіи, ни ихъ литературы, эти люди кричатъ о Славянахъ и своими возгласами только портятъ. Возгласы эти — панегирики, гдѣ расхваляется то, что не очень стоитъ похвалы, и умалчивается о томъ, что стоитъ не только похвалы, но и удивленія, а все отъ незнанія"[2]) — то будемо мати бодай мініятурну, але вірну характеристику школи московських славянофілів. Вони уміли підхопити теж панслявістичні ідеї славянських письменників і учених,[3]) ідеї, що вийшли природно з факту відродженя славянських народів і вказували на Росію, того „північного орла", ту „північну зірку" як на державу, що під її ґеґемонією лежить запорука будучини і щастя усіх славянських народів.

Коли стоїмо перед питанєм про вплив московських славянофілів на Шевченка, мусимо звернути увагу на се, що до половини 40-их років XIX ст. славянофільська доктрина не була виложена ні раз систематично і основно.[4]) Думками своїми ділили ся найперше члени в кружку і заки дістали ся їх ідеї до печати, були вже широко звісні.[5]) Перші прояви славянофільської школи були літературні; се поезії Хомякова і Язикова, до яких прилучили ся відтак Константин і Іван Аксакови. Славянське питанє було порушене раньше теж Пушкином.

Ізза того, що деякі дослідники літератури[6]) досить сміло говорять про сліди поезій Пушкина в ідеях „Посланія" Шевченка, ми при сьому питаню здержимо ся трохи довше.

---

[1]) А. Н. Пыпинъ: Характеристики, ст. 118.

[2]) Лист І. Срезневського до Ганки з 1/2 1848. (Письма, op. cit. ст. 1053).

[3]) Жерело панславізму, се той природний інстинкт самозахованя, що казав відроджуваним славянським народам оперти ся о щось сильне, тим більше, що за тим промовляло племінне спорідненє. Нічого дивного, що при недостачі віри у свої власні сили симпатії звертали ся до Росії. Се був панславізм русофільський або просто „панрусизм". Се було, як каже Масарик (Česka otazká, op. cit. ст. 48), розумінє славянської ідеї „sub specie Ruska". В Чехах прихильниками сеї ідеї були Дуріх, Добровський, Коляр, Марек, Пухмаєр, Челяковський, Ганка.

[4]) А. Н. Пыпинъ: Характеристики, ст. 261.

[5]) Ibidem, аж до появи журналів „Москвитянинъ" під ред. Івана Кирєєвського (1845 р.), Сборникъ Валуева (1845 р.), Московскіе Сборники (1846, 1847, 1852), та Русская Бесѣда (1856).

[6]) Н. Петров в своїй студії: „Отношеніе поэзіи А. С. Пушкина къ украинской жизни и поэзіи", „Посланіє Шафарикові" і „Славянам" уважав наслідуванєм поезій „Клеветникамъ Россіи" та „Бородинская годовщина" (Сборникъ статей о Пушкинѣ по поводу 100-лѣтнаго юбилея, Київ, 1899).

Шевченко читав Пушкина залюбки і знав його трохи не на память.[1])

Славянського питаня доторкнув ся Пушкин найперше в поезії „Клеветникамъ Россіи“, написаній в 1831 р. з нагоди польського повстаня, коли против Росії заговорено із парляментарних та журналістичних трибун західної Европи. Пушкин взивав чужинців, щоби оставили польсько-російську справу, бо „это споръ Славянъ между собою“.

„Домашній, старый споръ, ужь взвѣшенный судьбою;
Вопросъ, котораго не разрѣшите вы.
Уже давно между собою
Враждуютъ эти племена;
Не разъ клонилась подъ грозою
То ихъ, то наша сторона.
Кто устоитъ въ неравномъ спорѣ:
Кичливый ляхъ, иль вѣрный росъ?
Славянскіе-ль ручьи сольются въ русскомъ морѣ?
Оно-ль изсякнетъ? — Вотъ вопросъ“.

А далї йшла горда відповідь чужинцям, що Росія поваливши тирана Наполєона, своєю кровю купила „Европы вольность, честь и миръ“. Росія ніякої погрози не боїть ся, бо „иль русскаго царя уже безсильно слово? иль мало насъ? — или отъ Перми до Тавриды,

„Отъ финскихъ хладныхъ скалъ до пламенной Колхиды,
Отъ потрясеннаго Кремля
До стѣнъ недвижнаго Китая,
Стальной щетиною сверкая,
Не встанетъ русская земля?“

Для тих, що відважать ся піти на Росію, ще досить місця в полях Росії серед не чужих їм могил.

Значно сильнїйшим пеаном у честь фізичної сили Росії є поезія „Бородинская годовщина“, написана з нагоди занятя Варшави 26 серпня, 1831 р.

Обі поезії походять з того часу, коли Пушкин вже був покинув ті ліберальні думки, ті благородні гуманні ідеї, що захоплювали були його молодечу душу під впливом байронїзму і тїсних дружних звязків із кружком людий, як Чаадаєв, М. Ф. Орлов, Рилєєв, А. Бестужев, Пестель та инші, а станув на вузкоконсервативнім становищи, вложивши на себе „тенденціозно-охранительныя теоріи“.[2])

На тім самім становищи станув теж Флоринський в студії: „Славянофильство Т. Г. Шевченка“, Унив. Изв., Київ, 1906, № 8.

[1]) П. Куліш, Основа, 1862, январь, Библіографія, ст. 60.

[2]) А. Н. Пыпинъ: Характеристики, ст. 84.

Ні одна, ні друга поезія Пушкина ідейного впливу на Шевченка не мала і мати не могла.

Сю силу Росії, що її оспівав Пушкин, Шевченко ненавидів цілою душею, він перед нею не корив ся і не бачив у Росії ні культурної, ні політичної, на добро славянських народів обчисленої місії.

Так само діяметрально протилежні собі по ідеї і по духу думки доторкаючі славянського питаня. Пушкин бажає зєдиненя славянських народів під політичною геґемонією Росії; славянські ріки мають злити ся в однім „російськім морі, котрого Нептуном був цар Миколай“.[1]) Ідеал Шевченка, се злука славянських народів у одну сімю, але злука оперта на „братстві“, яке виключає всяку неправду, нерівність, пановане одного над другим.

Ідея Пушкина містить у собі усі признаки офіціяльного російського політичного становища, а Шевченкова — признаки републіканізму і високої гуманности. Не дивно, що і не однакова стрінула обидвох поетів нагорода. „Пушкин за свої слова дістав мундір камерюнкера, а Шевченко — салдатський“.[2])

Ті, що говорять про вплив Пушкина на Шевченка, опирають ся ще на впливі поезії Пушкина „Бородинская годовщина“ на поезію „Славянам“.

Твердженє вже в своїм заложеню невірне, бо автором поезії „Славянам“ не був Шевченко, але Костомарів.[3]) Проф. Н. І. Стороженко приписав, правда, сю недокінчену поезію, найдену в архиві Департамента поліції між паперами М. Костомарова, Шевченкови,[4]) але дискусія на сю тему виказала, що автором її був М. Костомарів.[5])

Стоячи на становищи повного запереченя слідів ідей Пушкина в „Посланію“ Шевченка, приймаємо можливість ремінісценції що до висловів „море“ і „ручьи“, та з поезії „Мицкевичъ“, де згадуєть ся, як Міцкевич із Пушкином „нерѣдко...

---

[1]) М. Драгоманів, Громада II, ст. 542.

[2]) Ibidem.

[3]) В історії літературної критики нотуємо цікаве явище, що проф. Т. Флоринскій в своїй студії: „Славянофильство Т. Г. Шевченка“, написаній в 1906 р., об тім ще не знав.

[4]) Кіевская Старина, 1897, X, ст. 1—4.

[5]) Гр. Коваленко, Зоря, Львів, 1897, ст. 438—9; др. І. Франко, Зоря, 1897, ст. 455—6; В. Науменко, Кіев. Стар. 1899, іюль, ст. 1—3; Н. І. Стороженко, Кіев. Стар. 1899, декабрь, ст. 123.

... говорилъ о временахъ грядущихъ,
Когда народы, распри позабывъ,
Въ великую семью соединятся".

Ідея злуки славянських народів під геґемонією Росії найшла теж місце в деяких поезіях А. С. Хомякова.[1]) В близшу аналїзу впливу Хомякова на Шевченка не входимо, бо його виключаємо[2]) на основі записки в „Дневнику" під датою 4 сентября 1857.[3]) В дорозї з Астраханя капітан корабля „Владиміръ Васильевичъ[4]) прочиталъ намъ изъ своей завѣтной портфели нѣсколько животрепещущихъ стихотвореній неизвѣстныхъ авторовъ, и между прочимъ Кающуюся Россію Хомякова. Глубоко-грустное это стихотвореніе я занесъ въ свой журналъ, на память о нашихъ утренныхъ бесѣдахъ на пароходѣ „князь Пожарскій". Як бачимо Хомякова зачисляв Шевченко до „незвісних авторів", а був би певно його туди не зачисляв, як би його поезії, що ними одушевляв ся,[5]) був читав; зрештою Ш—ко добре памятав імена прочитаних авторів.[6])

До 1845 р., се є до часу появи першого славянофільського журнала, славянофільські теорії проголошували ся в журналї Поґодіна і Шевирева „Москвитянин-ї", якого profession de foi містила ся в статї Шевирева „Взглядъ русскаго на современное образованіе Европы" (Москвитянинъ, 1841 № 1, ст. 219—296).[7]) Ідеольоґія ж Поґодіна має знамените свідоцтво в тайних двох „записках", поданих Поґодіном в 1839 р. і 1842 р. мініїстрови Нар. Просв.[8]) Поґодінови російська історія представляла ся рядом чудес, а захід він цінив дуже мало. Таке становище було „високопарная лесть существующему порядку, и съ другой

[1]) А саме в поезіях „Ода" (1831), „Орелъ" (1832), „Россіи" (1840) — а по 1845 р. „Въ альбомъ В. В. Ганкѣ (1847), „Парусъ поднятъ" (1859). (Стихотворенія А. С. Хомякова, Москва, 1861, ст. 30—31, 32—33, 65—67, 93, 141.

[2]) Приймає його ще Флоринскій, op. cit.

[3]) Основа, Птб. 1862, II, ст. 11.

[4]) Кашкин.

[5]) Крім цитованого нами місця з „Дневника" порівн. записку з 16/4 1858, де говорить ся про „прекрасное стихотвореніе Хомякова", Основа, 1862, VII, ст. 28.

[6]) Порівн. записку в „Дневнику" з 13/8 1857, де „имена Гоголя, Соловйова, Аксакова", названі „имена хорошо извѣстныя въ нашей литературѣ", Основа, 1862, I, ст. 16.

[7]) А. Н. Пыпинъ, Бѣлинскій его жизнь и переписка, СПб. 1876, I, ст. 134.

[8]) А. Н. Пыпинъ, Панславизмъ, op. cit. ст. 752.

вызовы въ новую славянскую политику“. (А. Н. Пыпинъ, Характеристики, ст. 214).

Зі славянофільськими поглядами і думками міг Шевченко познайомити ся і з „Москвитянина“ і в ще більшій мірі з тих острих полємічних статий В. Бєлінського, які в першій половині 40-их рр. явились на сторінках журнала „Отечественныя Записки“.[1]) Основні ідеї московських славянофілів були певно знані і дискутовані в кружку тих освічених людий, що в нього попав Шевченко в Петербурзі, людий, для котрих ніякий новий напрям у літературі чи журналістиці, ніяка нова струя в суспільно-політичнім житю Росії не могла бути тайною. Се було можливе тим більше, що Жуковський звязаний був з кружком, до якого належали Гоголь, Пушкин, кн. Вєльгорський, А. Ф. Смирнов, що стояли в близьких зносинах до Поґодіна, Шевирева, Язикова і Аксакових.[2])

Нема ніякого сумніву, що Шевченко відносив ся до старої школи московських славянофілів не без певної прихильности. Що правда, особисто до 1845 р. не був Шевченко знайомий ні з одним визначним московським славянофілом,[3]) але треба признати, що петербурський кружок приятелів і знайомих поета, в якому перше місце займали Жуковський і Брюлов, здецидовані романтики, значно близше підходив своїми поглядами до

[1]) А. Н. Пыпинъ, Бѣлинскій, ст. 225.

[2]) А. Н. Пыпинъ, Характеристики, ст. 359.

[3]) З Поґодіном, Шевиревим, Сергієм, Іваном і Константином Аксаковими, Кошелевим і Хомяковим познайомив ся Шевченко що-йно 1858 р. в переїзді із засланя в Петербург, в Москві. („Дневникъ“, Основа, СПб. 1862, VII, ст. 21). Не був славянофілом, у розуміню московського словянофільства, і О. Бодянський, хоч як близько стояв до Поґодіна. Він, як знаменитий знавець сучасного славянства надто добре знав його дійсне положенє і його бажаня „чтобы принимать исключительную и притязательную славянофильскую теорію“ (Н. Василенко: Іосифъ Максимовичъ Бодянскій и его заслуги для изученія Малороссіи, К. Ст. 1903, XI, ст. 426). К. Гавлічек, що дуже критично дивив ся на російське „славянство“, в котрім було „mnoho křiku málo vlny“, зрозумівши підклад панславянських ідей славянофілів писав: „Jsem totiž vstavu a mám chut' dokázet, že Rusové a mutatis mutandis Poláci nejsou naši bratři, jak je jmenujeme, ale mnohem větší nepřátele a nebezpečnější naší národností než Mad'aři a Němci“. Хто хоче вилічити ся зі свого словянофільства, нехай їде до Москви, — писав він; рівночасно високо цінив одного Бодянського, в котрім найшов більше, ніж сподівав ся (L. Quis, op. cit. ст. 106—114, 138—148, 125—138). На ріжницю між Бодянським і московськими славянофілами вказує теж і Драгоманів: „це те, що він був справді славянщик, трудящий ся, вчений, а не пан краснобай на славянські теми“ (Громада, II, ст. 518).

словянофілів, чим до западників.[1]) Сї люди осторонь стояли від Бєлїнського і гуртка западників. В нїяких особистих зносинах не стояв до западників теж і Шевченко, розуміємо до кінця 1845 р.[2])

Причини прихильности Шевченка до славянофілів належить шукати в двох моментах — у їх відношеню до української лїтератури і народолюбстві.

Саме тодї, коли Бєлїнський виступив ворожо проти української лїтератури, а особливо Шевченка,[3]) московські славянофіли „относились (пока) сочувственно къ малорусской литературѣ, какъ „народной" и безъ сомнѣнія ставили ее параллельно съ другими народными славянскими литературами, которыя въ то время возрождались".[4]) В журналах, що стояли ворожо до западників, а більше чи менше близько підходили своїми ідеями до славянофілів, находили захист статї і твори україн. письменників, між ними і самого Шевченка.[5])

Головним жерелом Шевченкової прихильности до московських славянофілів вважаємо їх відношенє до народа. Хоч у тім відношеню була певна доза теорії, неприродности і фільософічної романтики,[6]) то всеж таки треба признати, що в трицятих і сорокових роках таке становище славянофілів

[1]) Жуковський при визначній гуманности і філянтропії свойого характеру остав під зглядом суспільним і полїтичним консерватистом (А. Н. Пыпинъ: Характеристики, ст. 33). Що до Брюлова, диви op. cit., ст. 132.

[2]) „Близько нї до западників, нї до Петрашевцїв (40 рр.) в Петербурзї Шевченко не стояв". (М. Драгоманів: Шевченко, українофіли і соціялїзм ст. 70).

[3]) Порівн. статю д. І. Кревецького: Корифеї российської критики і українське письменство, І. В. Г. Бєлїнский, Львів, 1905. Відбитка з „Лїтературно Наукового Вістника", кн. II і IV, 1905, і Пипіна: Бѣлинскій, II, ст. 127, 222, 310.

[4]) А. Н. Пыпинъ: Бѣлинскій, I, 224.

[5]) Для приміру вкажемо: Москвитянинъ, 1841 р. — а в нїм оцїнка „Ластівки" Гребінки, написана А. Чужбинським, де автор стає в оборонї української лїтератури перед ворожою критикою, одушевлено відзиваєть ся про поезії Шевченка; статя В. Пассека про Котляревського і Енеїду. Москвитянин, 1844 р. — а в нїм критика „Молодика" Бецького і ляконїчна нотатка про „Гамалїю" Шевченка — „Маякъ", 1842 р., де є „Никита Гайдай" Шевченка, прихильна критика Шихорського на „Гайдамаки" Шевченка, а в 1844 р. поема „Безталанный" або „Тризна" Шевченка. Часто читає Шевченко „Сѣверну Пчелу" (Художникъ, К. Ст. 1887, III, ст. 404).

[6]) А. Н. Пыпинъ: Характеристики, ст. 254.

було заслугою. „Въ нѣкоторыхъ отношеніяхъ было тогда довольно смѣлымъ дѣломъ указывать въ народѣ единственный критеріумъ государственной и общественной жизни; придавать ему такое значеніе, о которомъ не помышляла оффиціальная народность; возвышать и превозносить этотъ „черный“ народъ тогда, когда надъ нимъ еще тяготѣло осужденіе государственнаго закона, пренебреженіе барства, чиновничества и почти всего, что стояло надъ низшими классами, когда считалось, что онъ годится только служить рабочей силой и толпой для парадныхъ празнествъ оффиціяльной жизни“.[1])

Вплив школи московських славянофілів на Шевченка був незначний і обмежений на підчеркуванє „народности“ в житю, літературі і штуці та ворожого відношеня до Німців[2]) і переції́нюваня їх культури. Як на відгомін того впливу яб відважив ся вказати в „Посланію“ на отсї місця: „У чужому краю не шукайте, не питайте того, що немає і на небі, а не тілько на чужому полї... В своїй хатї — своя правда і сила і воля“.[3]) „А ви претеся на чужину шукати доброго добра, добра святого, волі, волі, братерства братнього... Найшли, несли, несли з чужого поля, і в Україну принесли великих слів велику силу тай більш нічого“...[4])

Іронїчні вислови про нїмецьку фільософію і науку, як вона явила ся тодї в Росії і на Українї: „Немає пекла ані раю, немає

---

[1]) Idem, ст. 344.

[2]) Причин сього ворожого настрою треба шукати теж у тій ролї, що її відограв нїмецький елємент в історії славянських народів, об чім ми говорили вже попередно, а головно в ролї кольонїзаторів на Українї. В листї до Я. Кухаренка з 1844 р., подаючи проєкт рисунку Головатого, пише Шевченко: „Поміркуйте самі, як це лучче зробить, бо мінї й самому дуже хочеть ся кликнути на світ Головатого; на Україну я не надію ся. Там чортма людей; Нїмцї прокляті, більш нїчого. В листї з кінця 1844 р. або початку 1845 р. пише Ш—ко до Кухаренка: „Отамане! Як би ти знав, що тут робитця!... Козацтво ожило! Оживуть гетьмани в золотім жупанї, прокинеть ся доля, козак заспіва: Нема в краю нашім нї Нїмців“. (Зоря, Львів, 1895, ст. 88, Л. Н. В. 1899, т. VII, ст. 29—32. „Проклятая нимота що наробила, доброму чоловикови и въ степу тѣсно стало“. (Прогулька съ удовольствіемъ и не безъ морали. К. Ст. 1887, VIII, ст. 592). „Степи мої запродані Жидові, Німоті“ (Розрита могила, Кобзарь, ст. 157); „Уже й Січ їх біснувата Німотою поросла“ (Великий Льох, ст. 232); „А Москаль та Німець і там найдуть хлібець“ (idem, ст. 235); „І на Січі мудрий Німець картопельку садить“ (Посланіє, ст. 266).

[3]) Кобзарь, Птб. 1908, ст. 262.

[4]) Ibidem.

й Бога, тілько я, та куций Німець узловатий, а більш нічого...“ (Посланіє до мертвих і живих, Кобзарь, ст. 264); „Я не знаю — нехай Німець скаже:... Німець скаже: „Ви Моголи“ — „Моголи, моголи“... Німець скаже: „Ви Славяне“ — „Славяне, Славяне!“ (ibidem). „Колись будем і по свойому глаголать, як Німець покаже, а до того й історію нам нашу роскаже. Отоді ми заходимось. Добре заходились по німецькому показу“ (ibidem, ст. 264—265); „Слава тобі любомудре, Чеху-Славянине, що не дав ти потонути в німецькій пучині нашій правді“ (Єретик, ст. 192).

Для поясненя і правдивого розуміня наведених нами поглядів Шевченка, подамо ще мотто передмови до другого виданя „Кобзаря“ 1847 року з А. Грибоєдова:

„Воскреснемъ ли когда отъ чужевластья модъ?
Чтобъ умный добрый нашъ народъ —
Хотя по языку насъ не считалъ за Нѣмцевъ“.[1])

Вельми інтересний матеріял, а разом з тим і освітлене поглядів поета подає йогож письмо[2]) з 20/5 1855 р. до „Николая Осиповича О.“[3]) Говорячи про Логановського, якому поручено роботи коло московського храму, каже: „Не знаю, участвуетъ ли хоть одинъ иностранецъ въ этыхъ работахъ, или К. И. сдержалъ свое слово: онъ когда-то говорилъ покойному моему великому учителю;[4]) что онъ ни одного нѣмца и близко къ храму не допуститъ. Похвальный патріотизмъ и тѣмъ болѣе похвальный, что у насъ свои есть и Прадье, и де-ла-Круа, и де-ла-Рошъ, а о Жакѣ и Лядурнерѣ и говорить нечего. Но у насъ есть и шишка предпочтенія нѣмцевъ всему отечественному; напримѣръ старикъ Мельниковъ такъ и умеръ въ забвеніи, построивши единовѣрческую церковъ во имя св. Николая въ Грязной улицѣ; а Сенатъ поручили выстроить какому-то Шуберту, проектъ же Мельникова, великолѣпнѣйшій проектъ, нашли неудобоисполнимымъ. Диво, да и только! — Если случится вамъ быть въ Кіевѣ, обратите вниманіе — что я говорю вниманіе? —

---

[1]) Кобзарь, Птб. 1908, ст. 624; Былое, 1906, № 8, августъ.

[2]) Основа, Птб. 1862, IV, ст. 27, перепечатане із „Москов. Вѣдом.“ 1862, № 45.

[3]) Осипов.

[4]) Брюлов.

взгляните на институтъ благородныхъ дѣвицъ. Казармы, да еще казармы самыя неуклюжія, а мѣстность самая восхитительная, и такъ безчеловѣчно обезображена, и тоже инжинеромъ. Да и мало ли у насъ на Руси подобныхъ нѣмецкихъ безобразій, а мы уже, слава Богу, не варвары готическихъ временъ".

В повісти „Близнецы"[1]) стрічаємо ся з такими характеристичними поглядами: „Єсли хорошенько разсудить, если мы изъ-за презрѣннаго серебряника наругаемся надъ священными преданіями старины, что же изъ насъ тогда будетъ? И выйдетъ какой нибудь Французъ, или, чего Боже сохрани, куцый нѣмецъ, а о типѣ, или, такъ сказать, о физіономіи національной и помину не будетъ".

Хоч ми стрічаємо у Шевченка деяку прихильність до старої школи московських славянофілів, прихильність, вповні умотивовану, хоч замітний в поглядах поета, що правда, тільки до одного напряму зведений, вплив славянофілів, то мимо того Шевченко умів віднести ся до їх цілої доктрини вельми критично і заняти як що до славянського питаня взагалї, так що до будучини України спеціяльно, наскрізь самостійне, а з теоріями московських славянофілів суперечне становище.

Наглядним доказом того становища є те, що хоч Шевченко знав, з якою горячою прихильністю відносять ся до його поезії московські славянофіли,[2]) хоч високо цінив Сергія Т. Аксакова,[3]) то він мимо запросин М. Максимовича до участи в ґазеті

---

[1]) Кіевская Старина, 1886, X, ст. 199.

[2]) М. К. Чалый: Жизнь и произведенія, ст. 134.

[3]) З ним переписував ся (М. К. Чалый, op. cit. ст. 118—120 і „Дневникъ" під датою 13/1 1858, 16/2 1858, Основа СПб. 1862, V, 15, VI, 4), діставав від нього книжки (Дневникъ 3/3 1858, Основа, 1862, VI, 9, і Воспоминанія Т. П. Пассекъ, Русская Старина, 1877, XX, ст. 292), посилав йому свої російські твори до оцінки, при чім аж дрожав на саму думку: „Какъ прійметъ его С. Т. Аксаковъ? Мнѣ ужасно хочеться ему нравиться, и только ему... „Странное чувство" (Дневникъ 14/3 1858, Основа, 1862, VI, 4 і М. К. Чалый, op. cit. ст. 118—20). Підчас побуту в Москві, в переїздї з засланя у Петербург, Шевченко мав нагоду особисто познайомити ся з Аксаковом і той день був для нього „радостнѣйшій изъ радостныхъ дней", а кілька хвиль проведених в товаристві хорого Аксакова зробили поета „счастливцемъ на цѣлый день и навсегда останутся въ кругу... самыхъ свѣтлыхъ воспоминаній". (Дневникъ 22/3 1858, Основа, 1862, VII, 19). Під датою 24/3 1858 р. пише Ш—ко: „Еще разъ видѣлся съ Сергѣемъ Тимофеевичемъ Аксаковымъ и съ его симпатическимъ семействомъ и еще разъ счастливъ. Очаровательный старецъ". (Основа, 1862, VII, 20). Під датою 25/3 записав Шевченко: „До 9 часовъ

„Парусъ“, що її з кінцем 1858 задумав видавати Аксаковський кружок московських літератів,[1]) по поясненю вартости видавництва Кулїшем,[2]) не тільки що сам не взяв у видавництві ніякої активної участи, але дав ще й остру відповідь Максимовичеви.[3])

В кінці лишаєть ся нам дати відповідь на питанє, чи в українській літературі, яку Шевченко знав основно, словянського питаня не порушувано, а коли так, то в якій формі і чи слідний який-небудь вплив того на ідеях Шевченка.

Ми не думаємо подавати ні ґенези ні історії українського словянофільства, що зазначуєть ся інтересом до словянських, а головно чеської літератури, симпатією до словянства і відчутєм племінного споріднення. Зазначуємо тільки, що осередком того напряму в 40-их рр. був Харків, де завдяки І. Срезневському ширили ся Колярові ідеї словянської взаїмности.

Для нас важна сторона полїтична славянської ідеї. Ні А. Метлинський, ні А. Корсун, сї два визначні репрезентанти українських харківських славянофілів безпосередної відповіди на форму будучини славянських народів не дають вправдї, однак не тяжко дійти до неї посередною дорогою.

У Метлинського поруч сердечних звуків любови для України, української минувшини і рідної української мови, дісонансом звенить струна урядового патріотизму, посуненого до сервілїзму. Одинока „дорога“ козацьких нащадків, се „цареві слу-

---

пробылъ я у Аксаковыхъ и съ наслажденіемъ слушалъ мои родныя пѣсни, пѣтыя Надеждой Сергѣевной. Все семейство Аксаковыхъ непритворно сочувствуетъ Малороссіи и ея пѣснямъ и вообще ея поэзіи“. („Дневникъ“, Основа, 1862, VII, ст. 21).

[1]) М. К. Чалый, op. cit. ст. 135.

[2]) „Дивую ся — писав Кулїш — читаючи ваш лист, тай не надивуюсь: чогоб то минї плисти з своїми віршами по сусї під „Парусомъ“?... „Парусъ“ у своєму унїверсалї перелїчив усї народности, тілько забув про нашу, бо ми бач дуже однакові, близкії родичі: як наш батько горів, так їх грів ся!.,. (М. К. Чалый, op. cit. ст. 136).

[3]) На се відписав Максимович досить характеристично: „А що ти тепер минї написав, то здаєтьця і дивоватися нїчого, що я передав тобі просьбу Аксакова: дурний би лоцман був, колиб не забажав і не запрохав такого пловця, як ти, споряжаючи собі нового дуба, чи паруса. А що він не доглєдїв був, задумавши у поруч себе посадити і нас всїх, тодї як треба було спорядити охочу лаву — то не зовсїм гарно, та щеж і не так погано щоб уже і зовсїм цуратись доброго чоловіка“... (М. К. Чалый, op. cit. ст. 137—38). Як бачимо чистість і ясність національної ідеї була у Шевченка без порівнаня висша, ніж у славянофіла Максимовича.

жити, славоньки собі шукати, ворога губити („До Вас“.[1]) В поезії „Самотні сьпівці“[2]) звертаєть ся поет з покликом до польських поетів-еміґрантів вернути в Росію, бо:

Є в нас Віра, Цар і Мова,
І чимало в нас Словен,
Все своє в нас... ну, чого вам
Ще шукати в бусурмен?
. . . .
Край не малий в нас, великий в нас Цар:
Щоб була-ж і пісня голосная!
Скелями-валом врости-б нам співці!
Булиб ми Царству вал замість плотини:
Нечисть, як вродить ся в иншій землї,
Не впустив би в край наш із чужини.

Я нароком подав довший цитат, щоб показати, як сї погляди близько підходять до офіціяльного ретроґрадного патріотизму та до народної і релїґійної виключности московських славянофілів. Той самий дух віє теж з поезії „Пожар Москви“ переспіву чеської поезії Челяковського „Велика Панахида“.[3]) Значно далї посунув ся в тому напрямі А. Корсун,[4]) „І я, і ви, — читаємо в збірцї „Сніп“ — і усї ми народились і повирастали на Вкраїнї. Вона годувала нас дїток своїх, — і за те усї ми, скільки нас нї є, кохаємо її мов рідную мати. Та тільки от-що: бачите, вона мати, — стало бить жінка; а жіноче дїло звісно: що вона? Жінка тай годї! — Деж таки їй небожечцї, хлопотать ся, та доглядати таких хлопцюг, як ми. Так бачите, треба ще нам і батька; бо без батька й маленька сїмя не подержить ся... Так, такто: дякуйте Господу милосердному, що Він не зоставив нас сиротами, що він дарував нам Рідного батька, Царя православного. Так бачите: ми не сироти, у нас є неня, є й Батько. А була й нам лиха година!... Та виж таки мабуть чули, як нївечив нас гаспідський Лях із своїм невірним королем: то був собі добрий тато!! — Нї, хлопцї, нї: то не був нам рідний батько; бо деж таке видано, щоб у правовірних був батько католик?!...

---

[1]) Др. К. Студинський: Думки і піснї Амврозия Метлинського, Львів, 1897, ст. 36.

[2]) op. cit. ст. 49—50.

[2]) op. cit. ст. 61.

[4]) Корсун по прочитаню Кобзаря вислав Шевченкови „посланїє“ і увійшов з ним в переписку (Русскій Архивъ, 1890, № 11, ст. 207). Поет в листї до Квітки з 28/3 1842 тепло згадує про Корсуна (Русская Старина, 1880, XXVII, ст. 593).

Спасибі Гетьману Хмельницькому, що добре нараяв дїдам нашим; спасибіж і дїдам, що послухали Гетьмана".[1]) Відтак автор подає огляд минувшини славянських народів, їх упадок, розєднанє, неволю, винародовленє і каже: „Тількіж Москалї та ми і вимовили собі у Господа щастя, і теперечки пануємо за царем правовірним".[2])

Отже з льоґічною послїдовністю і усї инші Славяни можуть найти те саме щастє в православній вірі і під панованєм „царя православного".

Сеж ідеї зовсїм тотожні з ідеями московських славянофілів.

Для яснійшої характеристики харківського кружка українських письменників і їх поглядів вважаємо не зайвим подати ще на живих споминах оперту характеристику Артемовського-Гулака написану Чириковим:[3]) „Професоръ, ректоръ, педагогъ-администраторъ — Артемовскій былъ совершеннымъ сыномъ своего времени, притомъ, такъ сказать, официяльнымъ сыномъ отечества. Онъ являлся правительственно-официяльнымъ вездѣ — и на лекціяхъ своихъ по русской исторіи, на которыхъ всякій разъ высказывалъ усвоенные имъ вполнѣ николаевскіе принципы, самодержавія, православія и народности; онъ гремѣлъ своимъ ораторскимъ гласомъ говоря о величіи и славѣ Росіи, что обязана своею славою этимъ тремъ незыблемымъ столбамъ нашего отечества".

Опять схожість поглядів із поглядами московських славянофілів!

І тому, я не міг би нїяким робом згодити ся з твердженєм д. Ол. Грушевського,[4]) буцїм: „для полїтичного славянофільства, як розуміли його на півночи, ми не находимо на півдні нїяких симпатій, або співчутя".

Нї, на жаль, саме навпаки, аж до часу Кирило-методїївського братства в Києві.

З царефільським сервілїзмом, з урядовим патріотизмом поруч апотеозованя могучости царя і Росії, з ідеалїзацією навіть державного ладу при рівночаснїй ненависти до Наполєона

---

[1]) Александер Корсун: Снjпъ, Харків, 1841, ст. 210—11. — Правопись змінена.

[2]) Idem, ст. 212.

[3]) В. И. Срезневський: Изъ первыхъ лѣтъ научно-литературной дѣятельности И. И. Срезневскаго, Ж. М. Н. Пр. 1898, I, ст. 24.

[4]) Нові матеріали до біографії Костомарова, Записки Укр. Наук. Тов. в Київі, 1908, кн. I.

і Поляків стрічаємо ся в поезіях Артемовського-Гулака: „До Терешка“ (1832) „Ой час нам, Грицьку, пошануваться“ (1836), „До химерних Пранців“ (1853) і в двох панеґіриках в честь російських ґенералів за їх побіди в р. 1853 над турецькими військами;[1]) в творах Квітки-Основяненка: „Добре роби, добре буде“ (1834), „Листи до земляків“ (1839), „1812-й годъ въ провинціи“ (Отеч. Зап. 1843), „Божі діти“ (1840); в Метлинського, кромі вказаного, ще в поезії „До Вас“; в Корсуновій „Зраді“; в Украинских Мелоді-ях Миколи Маркевича, а саме в поезіях: „Чигиринъ“, „Гетьманство“ і „Мѣдный быкъ“; у О. Бодянського: в „Козацкой пѣсни, уложеной А. Боди-Варвинцемъ, по случаю возстановленія Малороссійскихъ козацкихъ полковъ 6 мая 1831 года“, Москва, 1833, ч. 99.

Ті погляди українських письменників харківської школи не мали ніякого впливу на сформулованє полїтичних ідеалів Шевченка. Вже в „Гайдамаках“ заявив поет, що племінна ненависть йому чужа і що не братовбійча борба його ідеалом, але братерство і згода — а вжеж царефільський сервілїзм підправлений офіціяльним патріотизмом міг будити у Шевченка хиба почутє крайного омерзїня.

Так стоїмо перед фактом, що ні в славянській їдеї Коляра, ні в панславянських ідеях польських і московських — вкупі з українськими — славянофілів засадничої основи славянської ідеї Шевченка не находимо.

І московські і польські славянофіли дивили ся на славянське питанє із вузко національного боку, шукали його розвязки в геґемонії свого народу над иншими народами славянськими, підпираючи се право історично-культурними і містичними арґументами. Мимо рівночасного голошеня гуманних і демократичних кличів рівности, любови і братерства славянська польська ідея не дозріла була ще до зірваня з традиційними польськими стремлїнями.[2]) Зі стародержавної точки погляду виходила теж панмосковська централїстична ідея московських славянофілів.

---

[1]) Докладно об тім: Др. К. Студинський: Лїтературні замітки, Львів, 1901.

[2]) Op. cit. ст. 84.

[3]) На сю саме прикмету польської ідеольоґії звернув увагу Ал. Попов в листї до Ганки, писанім з кінцем 40-их рр.: „... польская эмиграція и за нею Франція понимаетъ польскій вопросъ въ видѣ востановленія старой Польши. Между тѣмъ какъ этотъ вопросъ долженъ растаять въ общемъ славянскомъ вопросѣ. Русскіе не враги полякамъ, какъ племени славян-

Найранші зерна застанови над відношенями між славянськими народами засівають у души поета події польського повстаня 1830 р., котрих Шевченко був наочним свідком.[1])

В 1840 р. починає поет призадумувати ся теж і над відносинами України до Польщі, що тісно вязало ся із тодїшньою його лїтературною творчістю, а власне з поемою „Гайдамаки“ і драмою „Никита Гайдай“. Ідеал відносин між українським і польським народом бачить поет у тім, щоб вони „братали ся“, щоб „могуче племя злило ся в одно любовю і братством“, бо за тим промовляє племінне споріднене, сеж „брати“, „діти одної матери“, „діти Славян“.

Ся власне обставина, що поет виходить із крівавих історичних польсько-українських конфлїктів, що потребу братського пожитя між тими двома народами арґументує тільки племінним спорідненєм, дає нам причину думати, що концепція славянської ідеї в сій фазї розвитку вийшла у Шевченка самостійно і зовсїм природно з тої рідкої людяности, з тої високої етики, що в зарані лягла була в основу його психічної орґанїзації.

В „Посланію Шафарикови“ поет уважає основою злуки Славян в одну сїмю „братство“, се той „огонь добрий“, „світоч

скому, но не могутъ быть друзьями той Польши, которая обливала кровію всю Малороссію и Литву, которая всѣми народными благами жертвовала для выгодъ своей аристокраціи“. (Письма къ В. Ганкѣ, op. cit., ст. 865—66). Подібно пише теж Кулїш у статї „Полякамъ объ Украинцахъ: „Ихъ настоящее положеніе внушаетъ намъ участіе; но мы никакъ не поручимся, что съ возвращеніемъ большей свободы не возвратится старый польскій духъ, подъ иными формами. Въ этомъ сильно заподозриваютъ ихъ въ нашихъ глазахъ эти дикія мечты, которыя мы и читаемъ въ польскихъ писаніяхъ, и слышимъ изъ живыхъ польскихъ устъ — мечты о разширеніи Польши по Смоленскъ и Днѣпръ, о предводительсвѣ Славянскимъ міромъ, о политическомъ мессіанизмѣ и Богъ знаетъ о чемъ еще. Люди, до такой степени не завоевательные, какъ мы, желающіе каждому быть, чѣмъ онъ хочетъ и какъ ему угодно, должны отшатнуться отъ сосѣда, который проситъ развязать ему руки, можетъ быть, съ готовымъ уже планомъ подвернуть подъ себя освободителей“. (Основа, Птб. 1862, II, ст. 77).

[1]) „Самъ Шевченко разсказывалъ, что онъ былъ въ Варшавѣ въ эпоху возстанія 1830 г.“ (Споминки про Шевченка Н. Костомарова, Кобзарь у Празї, 1876, II, ст. VII). Д. Вовк пише знов осьцо: „Переляканий хлопець залїз на горище й відтиля з слухового вікна дививсь на вулицю, на бійку між ляхами й москалями. Як нам розказував один з близьких приятелїв Шевченка, тут йому довелось перший раз задуматись про полїтичну сторону життя тих двох народів, котрі обидва були ворогами його народови і про котрих він не знав тоді, кому з їх треба симпатизувати“. (Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя, Громада, Женева, 1879, № 4, ст 43).

правди, волї", що веде з собою і „тиху любов". Ідеалом поета є „щоб усї Славяне стали добрими братами і синами сонця правди і еретиками отакими, як Констанцький еретик великий: мир мирові подарують і славу во віки!" — а Гус, по словам Шевченка, став „за євангеліє правди, за темниї люде". В своїй основі ідея Шевченкова остала таж сама, що і в 1841 р., лиш з тою ріжницею, що поет опирає її на евангельських ідеях святого Письма. Сей зворот зазначив ся вже в поемі „Безталанный" 1843 р.

Звісно, що Шевченко стикав ся безпосередно з св. Письмом уже змалку і підчас своєї елементарної науки і на службі у дяка Богорського і у попа Григория Кошиці, з Біблії брав теж за радою Брлюлова теми до своїх малюнків. „Тепер у мене на кватирі — жадної книжки опріч Біблії нема", — пише поет в автобіографічній повісти „Художник".[1])

Однак зовсїм на певне можна твердити, що суспільно-політичний інтерес розбудило святе Письмо у Шевченка що-йно під впливом польської еміґраційної лїтератури.

Маємо на думцї Міцкевича: „Księgi pielgrzymstwa polskiego" і „Księgi narodu polskiego od początku świata aż do umęczenia narodu polskiego", видані в Парижи 1832 р., де між иншим читаємо: „W on czas przyszedł na ziemię syn Boży, Jezus Chrystus, nauczając ludzi, iż wszyscy są bracią rodzoną, dziećmi jednego Boga"[2]) (ст. 4). „I rzekł nakoniec Chrystus: kto pójdzie za mną zbawion będzie, bo ja jestem Prawdą i Sprawiedliwością" (ст. 5); ...„i całe chrześcijaństwo miało być wolne, a wszyscy chrześcijanie, jak bracia, równi sobie" (ст. 7); ...„połączenie i ożenienie Litwy z Polską jest figurą przyszłego połączenia wszystkich ludów chrześcijańskich w imię wiary i wolności" (ст. 15); ...„naród polski nie umarł, ciało jego leży w grobie, a dusza jego zstąpiła z ziemi, to jest z życia publicznego, do otchłani, to jest do życia domowego ludów cierpiących niewolę w kraju i za krajem, aby widzieć cierpienia ich. A trzeciego dnia dusza wróci do ciała i naród zmartwychwstanie i uwolni wszystkie ludy Europy z niewoli" (ст. 18).

Значно більший вплив на ідеї Шевченка мало дуже цікаве видавництво п. з. „Polska Chrystusowa, pismo poświęcone zasadom

---

[1]) Порівн. знамениту студію д-ра В. Щурата: Святе письмо в Шевченковій поезиї, Львів, 1904, ст. 7—9.

[2]) Biblioteka powszechna, Złoczów.

społecznym, wydawane staraniem Ludwika Królikowskiego, Paryż, 1843".[1])

Цїлию видавництва була „Polska Chrystusowa, czyli Królewstwo Boże i jego sprawiedliwość na polskiej ziemi, a urządzenie wszystkich stosunków spółeczeńskich, według doskonałej Miłości braterskiej, wskazanym do tego przez Ewanielię środkiem" (I, 7). „Kto więc pragnie dostąpić zbawienia powinien... puścić się śmiało w ślady Chrystusowe i poświęcić się całkowicie dla wprowadzenia Ewanielii w życie spółeczeńskie (I, 16), jako najwyższe i jedyne prawo, a tem samem Braterstwo od Chrystusa nakazane, jako najwyższy i powszechny obowiązek" (II, 429). „Ewanielia wskazuje drogę pewną i nieomylną, przez spółeczność braterską w Chrystusie do powszechnego zjednoczenia" (II, 228). „Bez braterstwa niema żadnej Cnoty, czyli usposobienia do oglądania Boga, którego przymiotem jest Prawda" (II, 230). „Braterstwo i prawda nieodstępnymi są sobie towarzyszami (II, 274), a niema nic na świecie droższego ani świętszego nad Miłość" (II, 271). „Przez Braterstwo ewanieliczne stajemy się Synami Bożymi" (II, 360).

Автор звертав увагу на упадок людства і зубожінє землї через пановане неправди, несправедливости, пановане одного над другим і кличе: „Dość już tej bezczelności do urągania się z Prawdy, — do naigrawania się z uciśnionego po zbójecku Ludu, — do bluźnienia przeciw Chrystusowi ukrzyżowanemu, w obronie i za apostolstwo Braterstwa — i do najzuchwalszego buntu przeciw ludzkości i Bogu! (II, 238).

„Zajadłe antychrysty...[2]) wyśmiewają, wyszydzają, potępiają i najlekkomyślniej odrzucają powschechne braterstwo ewanieliczne... stając niby w obronie prawdziwości dogmatów... rzeczywiście bronią zapamiętale jedynie tego, co nie dopuszcza rozpowszechnienia między ludźmi chrystusowego Braterstwa, — co utwierdza panowanie przemocy, przekupstwa, przywilejów i nieprawości, — co pomaga ciemięzcom do utrzymania w swoim ręku, władzy zabijania Braci" (II, 249). „Antychryst... rozdrażniony swoją przeciw Prawdzie niemocą ...występuje przeciw Zakonowi

[1]) На се видавництво, як і на ряд гадок висловлених у нїм згідно з гадками Шевченка, звернув менї увагу др. Василь Щурат, за що складаю йому на сїм місцї щиру подяку.

[2]) „Antychryści są wszyscy ciemięzcy ludu, co się nie chcą poddać Zakonowi Miłości braterskiej (I, 152—3). Тут автор не робить ріжницї між властию духовною і світською.

Bożemu Miłości braterskiej ewanielicznej. I widać w nim chytrość węża pełzającego w pyle podłości i pochlebstwa, widać w nim lękliwość złodzieja wkradającego się do cudzej komory" (I, 146).

„Zakon Chrystusów jest Prawdą, Miłość boża — Miłość braterska ewanieliczna, jest jedynem Prawem, władzą i spojem łączącym wszystkich ludzi w jedną bratnią Rodzinę" (I, 105).

Єдине спасене для людства, се „słowo boże", яке „jest opowiadaniem Prawdy, opowiadaniem Królestwa bożego i jego sprawiedliwości — ciągłem, nieustannem i niezmordowanem pobudzaniem wszystkich do tego, aby na ludzi nie dbali i na osoby żadnego nie mieli względu, a samemu tylko Bogu poddawali się, Jemu sie tylko kłaniali, i Jemu tylko samemu służyli. Podstawą powszechnej jedności wiary, nie może być żadna z panujących dziś religij, ani żadne nauczane przez dzisiejszych księży dogmata... Pierwszym warunkiem jedności wiary, podług Chrystusa, jest wyniszczenie wszelkich przywilejów, czyli obalenie wszelkiego panowania człowieka nad człowiekiem, zastępując je służeniem Bogu, t. j. Królestwem bożem" (II, 308).

Автор заповідає: „A przecież mamy wyraźną obietnicę i pewność ewanieliczną, że wszystkie Ludy zostaną zjednoczone w jedną bratnią Rodzinę" (II, 218). „Zapowiedziano nam publicznie i uroczyście — zapowiedziano w obliczu wszystkich Narodów, świadków naszej zbawiennej pokuty, iż stało się przed Bogiem zbawienie wszystkich ludów, a nasamprzód Polski i najwięcej w Europie uciśnionych Ludów sławiańskich" (I, 125). „Niema Słowiańszczyzny bez Polski niepodległej, całej i dla wszystkich błogiej i swobodnej. Bo jak dziś niema Polski przez oszustwo, grabież i rozbój, tak również niema Słowiańszczyzny bez panowania Prawdy i Sprawiedliwości według Miłości braterskiej, której nam Chrystus zostawił wzór i przykazanie" (I, 168). „Słowiańszczyzna nowa, to... urządzona we wszystkich swoich sprawach i stosunkach, według Miłości braterskiej ewanielicznej — jest to królewstwo boże" (I, 169). „Niechaj więc zmartwychpowstanie... połączona Duchem bożym, i zrośnięta w jedno Chrystusowe ciało, na wieki błogosławiona i wielka Słowiańszczyzna" (I, 174).

Ми навели найбільш характеристичні місця з сеї системи науки названого видавництва і гадаємо, що се вистане для

обзнайомленя з тими ідеями, що ними ся ціла наука пронизана і на них основана. Додаємо, що автори послугували ся головно цитатами із святого Письма, а поодинокі статї чи розділи попереджують епіґрафами із святого Письма. Далї побачимо, як остро виступають автори видавництва проти духовної власти, а особливо проти папи, на разї се тільки з конечности зазначуємо.

З польською еміґраційною лїтературою познайомити ся було Шевченкови не тяжко. Знаємо, що поет по викупленю з кріпацтва обертав ся в кружках петербурських лїтератів і артистів, між котрими чимало було й Поляків.[1]) Тїсна дружба вязала його з студентом Демським, про котрого в своїй автобіоґрафічній повісти „Художникъ" відзиваєть ся незвичайно тепло: „Скромный и прекрасно образованный и въ добавокъ бѣдный молодой полякъ. Онъ цѣлый день проводитъ въ аудиторіи, а по вечерамъ занимается со мною французскимъ языкомъ и читаетъ Гиббона".[2])

В Петербурзї міг бути Шевченко нераз свідком дискусій, що вели ся в польських кружках на тему тих питань, що їх порушувала еміґраційна лїтература, а одним із найважнїйших було питанє славянське. Воно було живе, пекуче і актуальне, бо з ним вязалось питанє незалежної Польщі. Не без впливу в тому напрямі було і приятелюванє з Демським, котрого взяв Шевченко до себе на кватиру.

Та всеж таки як з огляду на обзнайомленє Шевченка з польською лїтературою, так і з огляду на пізнанє і поглубленє тих ідей, що лягли в основу суспільно-полїтичного світогляду Шевченка, приписуємо найбільшу вагу побутови Шевченка на Україні в 1843 р.

Тодїж попав був Шевченко і в товариство українських панів, т. зв. „общество мочемордія", що на його чолї стояв дїдич пирятинського повіту Віктор Закревський.[3]) З ним то сприятелював ся Шевченко, за що зазнав докору від княжни Варвари Репнїної, яка вболїває, що Тарас „злигав ся з такими людьми як Закревский".[4])

---

[1]) Др. Ол. Колесса: Шевченко і Міцкевич, Зап. Н. Т. ім. Ш—ка, т. III, ст. 38; д-р В. Щурат: З житя і творчости Тараса Шевченка, Львів, 1914 (в статї про „Перші польські голоси про Шевченка").

[2]) Кіев. Стар. II, ст. 215.

[3]) Ол. Кониський: Тарас Шевченко, I, ст. 125.

[4]) Op. cit. ст. 140.

А все таки сей звязок поета з „мочемордами“ мусів мати свої причини і то причини досить поважні, що лежали в поглядах і ідеях тих нещасливих людий. Для Чужбинського був се „тѣсный кружокъ умныхъ и благородныхъ людей, преимущественно гуманныхъ и пользовавшихся всеобщимъ расположеніемъ..., которые не находя ли дѣятельности въ тогдашней средѣ, не успѣвъ ли отрѣшиться отъ юной разгульной жизни, единственнымъ наслажденіемъ находили удовольствіе похмѣлья и девизомъ своимъ избрали извѣстную латинскую пословицу „in vino veritas“.[1])

„Мочемордіє“ було консеквентним продуктом того часу, коли пригніченість житя і духа за царя Миколи були доведені до високого ступня і коли дійсне приватній ініціятиві в сфері житя громадського не можна було, як кажуть, і носа показати.[2])

У тих людий, що полем для опусту своєї енерґії вважали пянство, находив теж і О. Кониський більше гуманности, більшу іскорку демократичного почутя, ніж у богатьох инших українських панів.[3]) В товаристві тих людий пило ся тоасти, „за щастє новоголошеної французької республики“, „за славу будучої української республики“.[4]) В товаристві тих образованих людий міг Шевченко стрінути ся з тими ідеями, що голосила їх частина польської еміґраційної літератури. Сї видавництва доходили, вправді дорогою нелеґальною, але доходили і в Росію, а з огляду на свою нелеґальність і новину голошених ідей будили живе заінтересованє, були предметом дискусій. В часї візити, а найпаче в часї гостюваня у Закревського, могли попасти в руки поета і тоді популярні твори Міцкевича і виданя парижські, особливо „Polska Chrystusowa“ та „Księgi ludu“.[5])

---

[1]) Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ, ст. 8.

[2]) Ол. Кониський, op. cit. I, ст. 126.

[3]) op. cit. I, ст. 141.

[4]) Др. В. Щурат: Тоаст за українську республику, Діло, Львів, 1913, ч. 256, або окремо: З житя і творчости Т. Шевченка, ст. 41—50.

[5]) Księgi Ludu, dzieło F. Lamenego, staraniem i nakładem Towarzystwa demokratycznego polskiego na ojczysty język przełożone, Poitiers, 1838. Автор голосить ідею евангельського братерства: „Ludzie, zrodzeni z jednego ojca, jedną tylko wielką rodzinę, słodkim węzłem braterstwa spojoną, ustanowić byli powinni“ (ст. 5); ідею „królewstwa Boga i królewstwa miłości (ст 15, 17); „prawdziwe społeczeństwo, oparte na przyrodzonej równości, jest w swojej istocie, i rzeczywiście powinno bydź tylko zorganizowanem braterstwem“ (ст. 66, те саме ст. 82); „Ze świętych zasad równości, wolności, braterstwa, niewzruszenie ustalonych, wypłynie organizacya społeczna“ (ст. 91); „Ewangielia

Із інтересної записки Чужбинського довідуємо ся, що Шевченко „изъ иностранныхъ языковъ зналъ одинъ лишь польскій и перечиталъ на немъ много сочиненій. Какъ нарочно въ то время я самъ прилежно занимался польской литературой и у меня собралось довольно книгъ и журналовъ. Въ ненастную погоду Шевченко не встаетъ бывало съ постели, лежитъ и читаетъ. Онъ не любилъ Поляковъ, но къ Мицкевичу чувствовалъ какое-то особенное влеченіе“.[1]) Вплив лєктури творів Міцкевича виразний у „Снї“, написанім 8/7 1844 р.

Тіж самі ідеї, що в польських вказаних видавництвах, однак у приложеню до України голосила популярна брошура знана під назвами: „Книга бытія украинскаго народа“, „Законъ Божій“, „Поднѣстрянка“.[2]) Ціль брошури, представити фільософію історії людства з християнсько-републиканської точки погляду, а ісповідником сеї ідеї являєть ся в історії український народ. В статї між иншими читаємо: „Не має другого Бога, тільки один Бог, що живе високо на небі. Не має другого царя, тільки один цар небесний“. Повстали царі і пани на землї. А Господь змилосердив ся над людьми і прийшов на землю, щоб обявити людям істину і „щоб істина освободила рід чоловічеський з неволї. І злякались тодї лукаві фільософи і архиєреї і люде імператора римського, що істина воцарить ся на землї, а з істиною буде свобода, а тодї

Chrystusa zamknięta na czas niejaki, zostanie otwartą przed narodami, i wszystkie narody będą się z niej uczyły Prawa, czerpały życie“ (ст. 91); „W dali wieków widać szczęśliwą epokę, w której cały świat stanowić będzie jedną tylko rzecz pospolitą, jednem rządzoną prawem, prawem sprawiedliwości i miłości, równości i braterstwa, przyszłą religię całego rodu ludzkiego, który w Chrystusie powita swego najwyższego i ostatniego prawodawcę (ст. 94). Автор цитує слова св. письма, що „ten z pomiędzy was, który zechce bydź największym, niechaj służy innym; a ten który zechce bydź pierwszym pomiędzy wami, niechaj będzie sługą wszystkich“ (ст. 40—49). Тотожність ідей у Міцкевича, вид. „Polska Chrystusowa“ і „Księgi ludu“ очевидна. Ґенетичний звязок двох останнїх видань зазначений вже в статї д-ра В. Щурата „Культурна ідея в поезії Шевченка“ (Дїло, 1914, ч. 59).

[1]) Воспоминанія, стор. 12. Кулїш згадує теж про лєктуру Шевченка: „Ми знали Шевченка тодї, як він написав що-найвищі своï недруковані думи. Не було книжки живої і животворящої, щоб йому в руки попала, та й лежала в його непрочитана“ (Основа. 1862, І, Библіографія, стор. 60). Сей спомин належить віднести до пізнїйшого часу, однак може він подекуди кинути світло на Шевченка і в 1843 р. Порівн. теж Воспоминанія Т. П. Пассекъ, Русская Старина, 1877, XX, стор. 291).

[2]) Цитую за К. І. Арабажіном, Шевченко и Мессіянизмъ, 1894 і за В. Семевським, Кирило-Меѳодіевское общество“.

вже не легко буде обдурювати і катувати людий. І ті, що прийняли святу науку, все одно, чи се були пани чи раби, учені чи прості, всї стали братами, рівними, свобідними, правдиво просвіченими і вибрали вони свою старшину і старшина була першими слугами їх.... Славянське племя, найменший брат у сїмї Яфета, Бог дав Славянам чисту душу і добрі обичаї. Ще до принятя христіянства вони не знали владик і покланяли ся одному Богови і були рівні, але і в них були свої хиби: розєднанє і незгода. За се Бог віддав славянські народи в рабство чужоплемінних. Але до кінця не погнївав ся Бог на славянське племя, бо постановив, щоб над ним збуло ся св. письмо: „Камінь, котрим погордили будівничі, став основою будівлї“. Зросли три незалежні славянські держави: Польща, Литва і Московщина. Далї йде мова про козацтво, що основою його ладу було братерство, згадуєть ся, як повставали на Україні братства, щоб успішно вести борбу з єзуїтами. На Україні було братерство, рівність і безкорисність і „незабаром булиб усї на Україні вільні і рівні, не маючи над собою царя і пана, тільки Бога единого. І всї кріпко придержували ся „Божого Закона“.... Йде далї мова про війни України з Польщею. Україна, після своїх побід, хотїла знов жити з Польщею по братерськи, але Польща не хотїла покинути свойого панства. Пішли роздори і війни. Нї Польща, нї Москва не зрозуміли, що повинні були істнувати в союзї три самостійні республики, і розділили Україну. Так пропало славянство, пропала Україна, розірвали теж скоро Польщу саме тодї, коли хотїла установити в себе давно приняту Українцями ідею: свободи, рівности і братерства. Лежить Україна в гробі, але ще жива. „Встане Україна зі своєї могили і знов відозветь ся до братів-Славян, і почують її голос і встане Славянщина і не буде нї князя, нї ґрафа, нї герцеґа, нї сіятельства, нї превосходительства, нї пана, нї боярина, нї мужика, нї холопа, нї в Великій Росії, нї в Польщі, нї в Українї, нї в Чехії, нї у хорутан нї у сербів, нї у болгар. І Україна стане незалежною Річею Посполитою в славянськім союзї. Тодї скажуть всї народи, вказуючи на се місце, де на карті буде нарисована Україна, ото „камень его же небрегоша зиждущіе, — той бысть во главу угла“.

З протоколів слїдства, переведеного з Кирило-методіївськими братчиками довідуємо ся, що ся брошура була на

Україні досить розповсюднена. Найдено її в паперах Костомарова, Куліша і Гулака.[1])

Чи знана вона була теж і Шевченкови? — Питанє, над яким варто застановити ся.

Костомарів у слїдстві 15/4 1847 р. пояснював, що рукопис „Законъ Божій" напысано было по малороссійски и только часть его была по польски..., що „рукопись составлена поляками"... Онъ утверждалъ, что у него сохранилась только часть этого произведенія, что предъ нимъ было предисловіе на польскомъ языкѣ и „нѣчто вродѣ правилъ словянской республиканской федераціи", что въ первый разъ слышитъ названіе „Законъ Божій", что давно слышалъ о такомъ сочиненіи на малороссійскомъ языкѣ и хотѣлъ его достать; приписывали его кому-то съ иностранной фамиліей — если не измѣняетъ мнѣ память, де-Бельменю".[2])

Далї оповідав Костомарів, що коли дав сей твір читати Гулакови, він сказав, що „оно ему извѣстно"[3]) і пояснює: „Подлинникъ сочиненія, извѣстнаго мнѣ подъ именемъ „Поднѣстрянка", а другимъ подъ именемъ „Закона Божія", писанъ по малороссійски.... Списокъ, съ котораго я переписывалъ, не знаю гдѣ... Кѣмъ сочиненъ подлинникъ, я не знаю,... какъ я не знаю сочинителей многихъ подобныхъ бродячихъ произведеній на малороссійскомъ языкѣ".[4]) На слїдстві 7 мая зізнав Костомарів, що „списалъ се давно, сколько помнитъ, взявъ отъ Хмельницкаго, который служилъ въ Кавказскомъ корпусѣ и случайно квартировалъ съ нимъ недолго въ Харьковѣ".[5]) Із зізнань Костомарова виходить, що рукопис, мабуть під первісною назвою „Поднїстрянка" тїшив ся широкою популярністю. Важнїйше для нас однак се, що Костомарів звязує його з іменем де-Бальмена, як автора, то знов зізнає, що дістав брошуру від Хмельницького, що служив у Кавказькім корпусї. Одно і друге зізнанє веде до особи Якова де-Бальмена, того „друга єдиного", „Якова любого", що поляг на Кавказї і якого памяти присвятив Шевченко поему „Кавказ", написану 18/11 1845 р.

---

[1]) Ол. Кониський, Тарас Шевченко, І, стор. 234. В паперах Гулака найдено „Закон Божий" і „Наддністрянку".

[2]) В. Семевскій, Кирилло-Меѳодіевское Общество, стор. 60.

[3]) Ibidem.

[4]) В. Семевскій, op. cit. стор. 61.

[5]) Idem, стор. 61—62.

Від ньогож міг поет дістати рукопись „Подністрянки“. В 1843 р. познайомив ся теж Шевченко і з Кулїшем[1]) та київською молодїжю, що „була глибоко просвічена святим письмом, була високої чистоти духовної, і що апостольство любови до ближнього доходило в нїй до ентузіязму. Вдохновляючись чудесами християнської проповіди серед спідленого римського царства, вона завіт Учителя благого: возлюби ближнього твого, як сам себе любиш, виповняла перш усього, як і подобає, на тих, хто має найперше право звати ся нашими ближніми....[2]) „Учителем київської купки послїдувателїв проповідника глаголів живота вічного був сам він. Усї бо вони були рівні між себе, і тілько той бував між ними первим, хто бував усїм слугою“...[3]) Так провадили ми — каже Кулїш — наше діло, в благодатній тихості, до року 1845-го“.[4])

З поданого нами матеріялу виходить ясно, що в 1843 р. Шевченко попав у сферу ідей св. письма як під впливом лєктури, так і особистих зносин. Се факт, який не дасть ся заперечити. Як ся лїтература, що ми про неї згадали, і голошені нею ідеї відбили ся в поодиноких творах Шевченка (Посланіє до мертвих і живих, Кавказ, Неофіти), се може бути предметом окремої студії. Ми обмежимо ся тільки до „Посланія“ і „Єретика“, послугуючись тільки з конечности паралєлями з инших творів.[5])

Шевченко в „Посланію“ Шафарикови кладе братство в основу полїтичної федерації славянських народів.[6]) Головними прикметами братського ладу є правда і воля,[7]) та тиха

---

[1]) Історичне оповіданє, Руска письменність, VI, 6, Львів, стор. 377.

[2]) Idem, стор. 378.

[3]) Idem, стор. 379.

[4]) Idem, стор. 380.

[5]) Поминаю теж появу епіґрафів із св. письма до поодиноких творів, підчеркую лиш те, що перший раз подибуємо її в „Безталаннім“ 1843 р.

[6]) Братство кладе поет в основу полїтичних відносин між українським, і польським народом („Ляхам“ Кобзарь, стор. 347—8) та бажає мати його підставою суспільного ладу („До мертвих і живих“, стор. 262, 268, Молитви, 548). Подібне в польській лїтературі,

[7]) Получене понять „правда і воля“, се улюблений поетом зворот, що повтаряєть ся і в инших поезіях („Великий Льох“ Кобзарь, стор. 233, „Суботів„ стор. 240, „Кавказ“ стор. 256, 257, 258, 545). Подібне в „Закон-ї Бож-ім“: „Тогда поспугались лже-философы и люди римскаго императора, что истина торжествуетъ, а за истиною будетъ свобода, и тогда уже не такъ легко можемо дурачить и мучить людей“. (В. Семевскій, op. cit. стор. 42). Розуміє ть ся, що зворот поета „правда і воля“ се нїщо

любов. Славяни мають, по думці поета, стати не тільки добрими братами але і синами сонця правди.[1]) Слова: „братство“, братолюбіє“, „правда“, „воля“, „любов“ приходять у Шевченка в тім самім значіню, що його мають у св. Письмі.[2]) Як глибоко ті евангельські ідеї[3]) запали в душу поета, як проняли наскрізь його суспільно-політичний світогляд, бачимо з творів поета, починаючи роком 1843, а кінчачи роком 1860.[4]) Під впливом тих ідей дійшов поет до того, що забував і вікову кріваву ненависть і історичне насильство і все, що заподіяли вороги Україні. Костомарів у своїх споминах[5]) писав: „Не смотря на горячую преданностъ народу, у Шевченка въ бесѣдахъ со мною невидно было той злобы къ утѣснителямъ, ко-

---

инше, як фраза св. письма: „И уразумѣете истину и истина свободитъ вы“. Пор. „Polska Chrystusowa“, 1843 II, стор. 214.

[1]) Сей зворот приходить у поезіях Шевченка частійше: „Пустка“ Кобзарь, стор. 189, „Кавказ“ стор. 260, „До мертвих і живих“ стор. 262. Порівн. „Polska Chrystusowa“ II, стор. 287. В поезіях своїх, починаючи з 1843 р. поет дає волю тузї за „святою правдою на землї“; „Чигирин“ стор. 159, „Сон“ стор. 175, „Кавказ“ стор. 257, „Ой виострю“ стор. 423, „Юродивий“ стор. 547. Поет вірить, що „правда оживе“: Осії гл. XIV стор. 584, „О, люди, люди небораки“ стор. 605. Ш—ко караєть ся „за правду на світї“, „А. О. Козачковському“ стор. 359; — бажає любити „божу правду“: „Ми в осени таки похожі“ стор. 490; — просить Музи, щоб учила його „неложними устами сказати правду“ („Муза“ стор. 549); — молить Бога, щоб подав йому „любити правду на землї“: „Молитви“ стор. 588. Про Кирило-методіївських братчиків говорить поет: „чи слово правди і любови в степи-вертепи понесли“ стор. 321. Поет у „Неофітах“ взиває: „Молітесь Богові одному, молітесь правді на землі, а більш на землі никому не поклонітесь! Все брехня: Попи й царі“ (стор. 536).

[2]) Докази сього найдемо в самих поезіях Шевченка: „За когож Ти розпинав ся Христе, Сине Божий? За нас добрих, чи за слово істини? („Кавказ“ стор. 259); Чернець нехай „святе письмо читає, людей научає: щоб брат брата не різали та не обкрадали (Ой виострю, стор. 424). Святий Петро „тихим, добрим, кротким словом благовістив їм слово нове: любов, і правду, і добро, добро найкращеє на світі — то братолюбіє“ (Неофіти 532). „Скажи, що правда оживе, натхне, накличе, нажене, не ветхеє, не древнє слово розтлїннеє, а слово нове між людьми криком пронесе і люд окрадений спасе од ласки царської“ (Осії, Глава XIV стор. 585).

[3]) Автор статї в Громадї женев. (1879, № IV, стор. 72) називає сю ідею гуманною космополїтичною ідеєю міжнародного братерства.

[4]) Се потверджує і М' Драгоманів: „Нїщо взагалї окрім біблії не мало такої сили над системою думок Шевченка, як ся „Исторія Руссовъ“ (Шевченко, украйнофіли й соціялїзм“, Громада, Женева, 1879 № 4, стор. 147.

[5]) Спомини про Шевченка Н. Костомарова, Кобзарь, Прага, 1876, II, стор. VII—VIII.

торая выражалась въ его произведеніяхъ, напротивъ онъ дышалъ любовью, желаніемъ примиренія всякихъ національныхъ и соціяльныхъ недоразумѣній, мечталъ о всеобщей свободѣ и братствѣ всѣхъ народовъ".

В 1845 році, в році написаня „Посланія", Шевченко був уже крайним українським націоналїстом. В кружку Українців в Петербурзї в 1844 р. голосить поет сміливі радикально-националїстичні ідеї.[1]) За ним уже такі поезії як „Розрита могила", „Чигирин", „Сон" „Н. В. Гоголю", а майже рівночасно з „Посланієм" родили ся в души поета „Невольник", „Великий Льох". Поет перейшов уже був прикре розчароване. Історичні ясні ідеали поета померкли, поблїдли. На вид полїтичного гнету і великої соціяльної неправди в поета доконала ся важна душевна еволюція. Поет шукав дороги в будучину, призадумував ся над полїтичним ідеалом України. Безмежна любов України повела до бажаня бачити її самостійною. Польська полїтична еміґраційна лїтература, „Закон Божий", і товаришуване з людьми освіченими, гуманними, що з заграниції привезли вільнїйші европейські думки та твори заграничних письменників,[2]) показали Шевченкови дорогу до здійсненя його високо полїтичного ідеалу української републики.[3]) Колишнїй, чистим гуманним почутєм подиктований полїтичний ідеал братньої згоди між славянськими народами найшов своє оправдане і основу в ідеях св. письма. Євангельське братство, правда і воля станутъ основою н о в о ї, великої, вольної сїмї української.[4]) Ті самі ідеї — а не старі історичні ідеали — мають стати основою зєдиненя Славян в одну сїмю. Се й єсть те „море славянськеє н о в е, вольне".[5]) В славянській федерації, основаній на християнсько-републиканських засадах настане правда, воля і любов, Славяни станутъ добрими братами і синами сонця-правди, инакше божими синами,[6]) що їх обовязком буде теж і стати „за евангеліє правди" по приміру Гуса.

---

[1]) В. Семевскій, op. cit. стор. 110.

[2]) Др. Колесса, op. cit. стор. 100.

[3]) Можливе, що в домі Репнїних міг почути Ш—ко про ідеал славянської вільної федерації „Обществ-а Соединенныхъ Славянъ в Київі", якого одним із почесних членів був рідний брат кн. Н. Г. Репніна декабрист С. С. Волконскій (В. Семевскій, op. cit. стор. 99)..

[4]) Порівн. „Заповіт", Кобзарь, стор. 284.

[5]) Посланіє Шафарикови, Кобзарь, стор. 192—193.

[6]) Пояснене подає нам „Кавказ": „Ми віруєм Твоїй силі і Слову живому: встане правда, встане воля і Т о б і о д н о м у п о к л о н я т ь с я в с ї я з и к и

Так на мою думку належить розуміти ґенезу і змисл славянської ідеї Шевченка. І цікаво, що великий український поет зовсім природно, індуктивною дорогою від українського радикального націоналїзму дійшов до широкої ідеї славянської републиканської федерації тоді, коли той самий великий ідеал складав ся і в души другого великого Українця Костомарова та від наукової теорії довів його до практичного українського народолюбства.[1])

При сїй нагоді бажав би я звернути увагу на один вельми важний, а в розслїдах над розвитком ідей Шевченка часто повторюваний погляд, а саме, що славянська ідея Шевченка повстала під ідейним впливом Кирило-методіївського Братства, а головно Костомарова, що поет тільки присвоїв собі славянські ідеї братства.

Жерелом сього погляду є вислів у статї „Жизнь П. Кулїша", написаній самим же Кулїшем,[2]) що те, що братчики „проміж

во віки і віки" (Кобзарь, ст. 257). В поезії „Ляхам" поет звертаєть ся до Бр. Залєського зі словами: „Подай же руку козакові і серце чисте є подай! І знову іменем Христовим ми оновим наш тихий рай" (ст. 348). Чистість серця потрібна до братських відносин. Се приходить і в инших поезіях (пор. „Молитви" ст. 587, 588), а особливо сильно підчеркуєть ся у вид. „Polska Chrystusowa", II, стор. 219, 222, 302, 303, 381, 396—7.

[1]) Дещо відмінне об тім гл. „Громада", 1879, № IV, ст. 48.

[2]) Львівська „Правда", 1868, № 2—4, стор. 22—28. За Кулїшем повторив се А. Пипін у статї: „Панславизмъ въ прошломъ и настоящемь" В. Е. 1878, т. V, Октябрь, ст. 759. — М. Драгоманів пише: „Раз-по-раз вони (себто київські братчики) сходились і вели широкі розмови про всю Славянщину. Оттоді ж то Шевченко понаписував високі свої твори: „До мертвих і живих", „Шафарикові" й инші" (Шевченко, Украйнофіли й соціялїзм, Громада, 1879, № 4, ст. 229). В иншім місцї: „Шевченко через Костомарова зробив ся щирим панслявістом" (Idem, ст. 47). — „Дальнѣйшее усвоеніе Шевченкомъ идей Кирилло-меѳодіевскаго братства съ его всеславянскимъ демократичнымъ федерализмомъ еще болѣе развили въ украинскомъ поэтѣ этотъ истинно-гуманый взглядъ на польско-украинскія отношенія" (М. Т—овъ, Письма Т. Г. Шевченка къ Бр. Залескому, Кіев. Стар. 1883, I, ст. 164). — Н. І. Петров: „То, что говорилось въ кружкѣ теоретически, Шевченко выражалъ поэтическими образами (его замѣчательныя пьесы: „До мертвих і живих", „Шафарикові" и др.") (Очерки исторіи украинской литературы XIX стол., Кіевъ, 1884, стор. 234. „Въ это время Т. Г. Шевченко познакомился съ Н. И. Костомаровымъ и увлекся его идеею о славянскомъ общеніи и единеніи въ духѣ мира и любви" (Idem, ст. 316). — Омелян Огоновський: „Високі ідеї товариства Кирило-Методіївского висказував відтак Шевченко в найкрасших своїх поетичних творах, осо-

собою науковим способом говорили, то він виповідав поетичними образами, і з одного сього розумно, яким високим духом київська громадка дихала". Як переконуємо ся, віра в слова Куліша не дала навіть історикам новійших літератур приглянутись сьому питаню критично, мимо того, що знана була їм дата написаня тих саме творів, що їх приписуеть ся впливови Кирило-методіївського Братства і Костомарова, тай було доволї матеріялу правдивість слів Куліша провірити. Розумієть ся, якого-небудь закиду тим вельми заслуженим мужам ми й не думаємо робити, а тільки бажаємо виказати віродостойність слів Куліша, бо ся як раз обставина, чи Шевченко знав ся з Кулїшем, а головно з Костомаровом, перед написанєм „Посланія Шафарикові", рішає про стійність висказаних нами попередно поглядів.

П. Куліш у своїм „Історичнім оповіданю" оповідає:

„Рік 1847-ий становить епоху в жизнї України, прозваної Малоросією. Сим нещасливим роком розпочинаєть-ся період гонення нашого рідного слова в нашім рідні краї.

„Ще годів за три чи за чотири до сієї сумної епохи українська пісня і неписана словесність народу українського натхнули молоді уми в Києві спасенною думкою — видвигнути свою націю з темряви, котра не давала духовним силам її піднятись із занепаду, а тим самим нівечила і її добробут.

„Серед сієї благодатньої молодїжи зявив ся Шевченко..."[1]) Серед сієї молодїжи „виникла думка — проповідати серед просвічених панів українських визволеннє народу з крепацтва дорогою просвіти, разом і християнської і наукової..." „Не було між нами ніякого писаного статута, договору або хоть конспекта нашої спасенної роботи. Девізом нашого проповідування стало ся: „Буваймо невломимі, як воздух".

бливож в „Посланію землякам" і в поемі „Іван Гус" (Исторія литературы рускои, Львів, 1889, ч. II, 2, ст. 479). „Колиж Микола Костомарів засновав полїтичне товариство св. Кирила і Методія, то поет став головним речником високих ідей того славянофільского кружка. Саме тоді написав він поему „Іван Гус" (op. cit. ст. 545—6). — Іван Франко: „Впливови кружка „Кирило-Методієвого братства" можна приписати поеми „Посланіє до живих і мертвих" та „Гус" із посвятою Шафарику, в якій у перве і найкраще сформуловано ідею славянської федерації". (Нарис історії Українcької лїтератури, Львів, 1910, стор. 110).

[1]) Руска письменність, VI, 6, стор. 377.

„Так провадили ми наше діло в благодатній тихості, до року 1845-го. В осени 1845-го року я розлучивсь із києвськими апостолами народньої свободи і переїхав на службу в столицю“.[1])

„На мою біду довідавсь я, або лучче сказати догадавсь із корреспонденції, що моє києвське браттє щось компонує собі инше, ширше і небезпечнійше од нашої первохристіянської коммуни“.[2])

Із сих споминів Куліша виходить, що початки гуртованя київської молодіжи припадали би на рік 1844, найдалі 1843.

Виринає само собою питанє, коли серед сієї молодіжи міг зявити ся Шевченко? — Не улягає ніякому сумнївови, що се стало ся в часї пробуваня Куліша в Києві. Куліш проживає в Києві від 20 грудня 1841 р. до 3 липня 1843 р., коли вислано його у київську ґубернію для огляду архивів при правительственних урядах і монастирях. Від 20 жовтня 1843 р. остає знов учителем у Києві до 13 липня 1844 р., коли вислано його на археольоґічну екскурзію в київську ґубернію. В 1845 р., 31 серпня переведено Куліша в ґімназію в Рівне, а 25 грудня у Петербург.

Шевченко заявив у слїдстві ось що: „Съ Кулѣшемъ я познакомился въ Кіевѣ въ 1842 году, весною, во время отлучки моей изъ Академіи и не видѣлся съ нимъ до декабря 1846 года въ Кіевѣ;[3]) переписки съ нимъ не имѣлъ, кромѣ письма, въ которомъ онъ мнѣ совѣтуетъ поправить нѣкоторыя мѣста въ моихъ печатнихъ сочиненіяхъ.[4])

На нашу думку, Шевченко очевидно помилив ся, кладучи час познайомленя з Кулїшем на 1842 рік весною. Подорож свою задумав Тарас певне ще року 1842,[5]) але виїхав що-йно 1843 р., бо ще в січні 1843 р. маємо письмо Шевченка до Грицька Тарновського, датоване в Петербурзї.[6]) Затеж належить приняти за вірне признанє Шевченка, що не бачив ся з Кулїшем до грудня 1846 р. Рік 1844 провів поет майже

---

[1]) Idem, ст. 379—380.

[2]) Idem, ст. 381.

[3]) О. Кониський нотує, буцїм то Шевченко в слїдстві „не повідав, де саме він спізнав ся з Кулїшем“ (Т. Ш—ко Грушівський, I, ст. 152, прим. 4).

[4]) Допросъ Т. Г. Шевченка (Изъ рукописныхъ замѣтокъ Н. А. Ригельмана) Кiев. Стар. 1902, II, ст. 184. Къ біографіи Т. Г. Шевченка, Былое, 1906, августъ, ст. 8.

[5]) О. Кониський, op. cit. I, ст. 121.

[6]) Основа, 1862, V.

виключно в Петербурзї з виїмкою короткого побуту на Українї між 13 листопада і 30 грудня, бо поезія „Чого менї тяжко“ датована 1844, 13 XI. Петербург, „Пустка“ 1844, 13 XII Київ,[1]) а вже „Н. В. Гоголю“ 1844 30 XII Петербург. Кулїш у тім часї, бо від 13 липня є на археольоґічній екскурзї. На се, що Шевченко не міг справдї бачити ся з Кулїшем 1844 р., я бачу доказ ще й у тім, що 31 грудня с. р. Кулїш відносить ся до поета з запросинами до участи в задуманих „Запискахъ объ Южной Россіи и о Славянахъ“,[2]) подаючи йому що-йно сей плян до відома, а певно був би того не потрібував писати, колиб був з кінцем листопада або у груднї з ним бачив ся.

В 1845 р. бачимо Кулїша на археольоґічній екскурзії, відтак у Рівнім і Петербурзї. З листу Кулїша до М. В. Юзефовича з 25/12 1845 з Петербурга можна здогадувати ся, що Кулїш про виїзд Шевченка з Петербурга не знав, коли розчарований писав: „Здѣсь нѣтъ Шевченка, который бы повелъ меня къ земляку нашему Григоровичу и показалъ мнѣ картину Брюлова“.[3])

На основі тих дат час познайомленя Шевченка з Кулїшем належить покласти на рік 1843,[4]) з котрого маємо теж і письмо Кулїша до Шевченка, датоване 20/10 1843,[5]) в якому зазначено, що Кулїш писав уже до поета двічі.

На той самий рік припадають, по моїй думцї, початки орґанізації київської молодїжи і поява серед неї Шевченка.

Кулїш зазначує виразно, що геть аж по його відїздї в Петербург догадавсь із кореспонденції, що гурток київської молодїжи компонує собі щось и н ш е, ш и р ш е і н е б е з п е ч н і й ш е від „первохристіянської коммуни“. Значить ся, мусїла зайти засаднича зміна в якости і ширинї програми. Ся зміна лежить, на нашу думку в тім, що під впливом Костомарова київські братчики увійшли на дорогу полїтичної роботи по програмі федерації славянських народів і самостійної України. До того часу які-небудь розговори на тему всеславянського демокра-

---

[1]) На тій основі належить відкинути тверджене О. Кониського: „Далї відомо нам, що під кінець листопада р. 1844 Шевченко був вже в столицї“ (op. cit. I, ст. 143).

[2]) Кіевская Старина, 1900, X, стор. 304—5.

[3]) Кіев. Стар. 1899, LXIV, ст. 207.

[4]) В тому напрямі належить справити „Хронїку“ О. Кониського, I, ст. 152.

[5]) Кіев. Стар., 1900, IX, ст. 302.

тичного федералізму ми виключаємо. З огляду на се ні поява Шевченка серед київських братчиків, ні знайомість із Кулішем[1]) не могли дати теоретичної основи тим думкам і ідеям, що їх Шевченко поетичними образами виповів у „Посланію“ Шафарикови.

Далеко важнійше для нас питанє про час познайомленя Костомарова з Шевченком. Для рішеня сього питаня важні для нас у першій мірі признаня самого Костомарова і Шевченка.

В статї „О двух малярях“ каже Костомарів: ...„съ Тарасомъ Григоровичемъ я познакомился въ Кiевѣ 1845 году“.[2]) В своїм письмі до редактора В. І. Семевського, датованім „9 декабря 1879 года“, говорить Костомарів про свою першу знайомість із Шевченком ось що: „Познакомился я съ Тарасомъ Григорьевичемъ въ Кіевѣ 1846 году. До того я зналъ о немъ какъ о поэтѣ, чрезвычайно цѣнилъ его талантъ, но никогда не видалъ въ глаза. Весною 1846 года жилъ я въ Кіевѣ на Крещатикѣ, на углу Бессарабской площади, въ домѣ Сухоставскаго; напротивъ моей квартиры, на другой линіи Крещатика, былъ трактиръ съ нумерами, а въ одномъ изъ этихъ нумеровъ появился тогда Шевченко; незадолго до того перебрался онъ изъ Петербурга въ Малороссію, зимою гостилъ гдѣ-то у помѣщиковъ Черниговской и Полтавской губерній, а наконецъ поселился въ Кіевѣ. Около мѣсяца я зналъ, что напротивъ меня живетъ знаменитый украинскій поэтъ, но случая не представлялось съ нимъ встрѣтиться, а я былъ слишкомъ занятъ, дорожилъ временемъ и день ото дня откладывалъ начало знакомства съ нимъ. Въ апрѣлѣ, послѣ Пасхи, не помню теперъ кто изъ моихъ знакомыхъ явился ко мнѣ съ Тарасомъ Григоровичьемъ“.[3])

---

[1]) Крім письма до Шевченка з 31/12 1844, в якому Куліш пише: „Въ Харьковѣ предположено издавать Записки объ Южной Россіи и о Славянахъ. Издатели Костомаровъ (онъ-же и Іеремія Галка), Кулишъ, Метлинскій (онъ-же и Могила) и Срезневскій. Тамъ будутъ помѣщаться, кромѣ статей ученаго содержанія, и статьи въ прозѣ и стихахъ по малороссійски. Єсли Вы имѣете чтонебудь новое, просимъ до гурту. Неизвѣстно, сколько издадимъ въ годъ книжекъ. Ваше имя поставили въ числѣ издателей на заглавномъ листкѣ“ (К. Ст. 1900, IX, ст. 304—5), ми не маємо доказів, щоб Куліш до 1845 р. славянським питанєм близше займав ся.

[2]) Основа, 1862, IV, ст. 48.

[3]) Письмо Н. И. Костомарова къ изд.-редактору Русской Старины М. И. Семевскому, „Русская Старина“, 1880, т. XXVII, ст. 597—610.

В своїй „Автобіографії“ каже Костомарів: „1-го февраля 1846 года мать моя пріѣхала въ Кіевъ и съ этихъ поръ начался для меня иной родъ домашней обстановки. Вмѣстѣ съ матушкой я поселился на Крещатикѣ, въ домѣ Сухоставской. Чрезъ нѣсколько домовъ, на противоположной сторонѣ, въ той самой гостинницѣ, куда я прибылъ на праздникъ Рождества, по возвращеніи съ продажи моего имѣнія, квартировалъ Тарасъ Григорьевичъ Шевченко, пріѣхавшій тогда изъ Петербурга въ Малороссію съ намѣреніемъ пріютиться здѣсь и найти себѣ должность. Узнавши о немъ, я познакомился съ нимъ и съ перваго же раза сблизился“.[1])

На рік 1846 по приїзді матери кладе Костомарів першу знайомість із Шевченком в „Автобіографії Николая Ивановича Костомарова“, подиктованій Н. А. Білозерській.[2]) В статї: „П. А. Кулишъ и его послѣдняя литературная дѣятельность“ пише Костомарів: „Дѣйствительно, Кулишъ и Шевченко не были участниками разговоровъ происходившихъ въ генварѣ 1846 года; Кулишъ находился тогда въ Петербургѣ, а съ Шевченком я еще не былъ лично знакомъ“.[3])

У своїх споминках, писаних 5/2 1875 р. подав Костомарів звістку: „Съ Шевченкомъ лично познакомился я въ Маѣ 1846 года въ Кіевѣ и видался съ нимъ до Генваря 1847 г., когда онъ выѣхалъ въ Черниговскую губернію къ своимъ знакомымъ“.[4])

Із зібраного нами матеріялу виходить, що Костомарів свою першу знайомість із Шевченком кладе на рік 1846, а раз тільки на рік 1845. За 1846 роком промовляє ся обставина, що зимою мав гостювати поет у панів на Україні. Се було можливе тільки в 1845 р., бо цілу майже зиму 1844 р., пробув поет у Петербурзї.

Близше означує Костомарів час знайомости ріжно: „весною, в цвітні після великодних сьвят“, в „маї“; на весну вказувало би теж лучене сеї знайомости з приїздом матери Костомарова в лютім і ся обставина, що в січні Костомарів не був ще з Шевченком особисто знайомий. Місцем знайомости виходить згідно Київ.

[1]) Автобіографія, Литературное наслѣдіе. СПб. 1890, ст. 46.
[2]) Русская Мысль, 1885, кн. IV, ст. 211.
[3]) Кіевская Старина, 1883, I, ст. 230.
[4]) Кобзарь, Прага, 1876, т. II, ст. VI.

В слідстві 21/4 1847 р. зізнав Шевченко про свою знайомість із Костомаровом ось що: „Съ Костомаровымъ я познакомился въ прошедшемъ году въ Кіевѣ весною; на лѣто онъ уѣзжалъ въ Одессу лечиться, въ Августѣ мѣсяцѣ онъ возвратился въ Кіевъ, и я съ нимъ не видѣлся до декабря мѣсяця, потому что я ѣздилъ по порученію коммисіи для срисованія Почаевской лавры; а 9-го Января текущаго года я опять отлучился изъ Кіева и послѣ того я съ нимъ не видѣлся, переписки съ нимъ не имѣлъ, кромѣ одного письма“.[1])

На тій основі твердимо з цїлою певністю, що Шевченко познайомив ся з Костомаровом у 1846 роцї весною в Києві.[2]) Близше можнаб означити той час кінцем цвітня або початком мая, бо до цвітня проживав Шевченко на лївобережі.[3])

З огляду на се всякі думки про те, щоби на сформоване славянської ідеї Шевченка мав вплив Костомарів, чи Кирило-методіївське Брацтво, вважаємо хибними. Сей наш погляд піддержує ще одна обставина.

Костомарів у своїм письмі до Семевського пише: „Въ то время всю мою душу занимала идея славянской взаимности, общенія духовнаго народовъ славянскаго племени, и когда я навелъ разговоръ съ нимъ на этотъ вопросъ, то услыхалъ отъ него самое восторженное сочувствіе и это болѣе всего сблизило меня съ Тарасомъ Григорьевичемъ“.[4])

В иншім місцї пише Костомарів, що „Шевченко, познакомившись со мною, относился къ идеѣ о славянской взаимности съ поэтическимъ восторгомъ“.[5])

Як розумів сю славянську взаїмність Костомарів, на те дає відповідь програма Кирило-методіївського Братства

---

[1]) Допросъ Т. Г. Шевченка въ 1847 г., Кіев. Стар. 1902, II, ст. 184. Къ біографіи Т. Г. Шевченка, Былое, 1906, августъ, ст. 8.

[2]) Ізза того вважаємо похибними твердженя Кониського, op. cit. I, стор. 187, що до початку осени 1845 р. „треба реєструвати першу очевисту знаємість Костомарова з Шевченком“, або: „І так, признаючи певним фактом, що перша очевиста знаємість Шевченка з Костомаровом стала ся з початку осени р. 1845, певнїйш за все у вереснї, — не можна не признати певним і того, що познаємив їх Кулїш“ — як і злучену з тим арґументацію, ст. 184—7.

[3]) О. Кониський, op. cit. I, ст. 187.

[4]) Письмо къ редактору, op. cit. стор. 598.

[5]) П. А. Кулишъ и его послѣдняя литературная дѣятельность, op. cit., ст. 230.

і слова його провідника: „Взаимность славянскихъ народовъ въ нашемъ воображеніи не огранычивалась уже сферою науки и поэзій, но стала представляться въ образахъ, въ которыхъ, какъ намъ казалось, она должна была воплотиться для будущей исторіи. Мимо нашей воли сталъ намъ представляться федеративный строй, какъ счастливое теченіе общественной жизни славянскихъ націй“.[1])

[1]) Автобіографія, Литературное наслѣдіе, ст. 61.

Т. ШЕВЧЕНКО І Ж. КРАСІНСЬКИЙ.

Написав ЯРОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ.

I.

Дослідники Шевченкової поезії завважали вже нераз, що від 1843 р. слідно в ній зворот, який зазначуєть ся і відмінним добором тем і відмінними поглядами.[1]) Нині, коли завдяки пок. Василеви Доманицькому маємо вже досить докладну хронольоґію поезій Шевченка, можемо означити дату того звороту точнійше. Він починаєть ся написанєм поезії „Розрита могила“, датованої: 1843, 9/X. Березань (у Полтавщині)[2]) — отже з осению 1843 р. Ще весною того самого року видав Шевченко в Петербурзі „Гамалію“,[3]) де з романтичним одушевленєм змалював похід козаків на Візантію, а вже в найблизшій поезії (в „Розритій могилї“) називає він козацького гетьмана Богдана Хмельницького

---

[1]) Ся доба Шевченкової творчости схарактеризована в IV гл. праці д-ра Олександра Колесси: „Шевченко і Міцкевич“ (Записки Наук. Тов. імени Шевченка, 1894, т. III, ст. 96 і д.). Гл. також: Кобзар Тараса Шевченка. Частина перша. Вид. Тов. ім. Шевченка. У Львові, 1893, ст. XCVIII і д. (із вступу Омеляна Огоновського). У розвідці д-ра О. Колесси використано також працю проф. Третяка про вплив Міцкевича на Шевченка.

[2]) Т. Шевченко. Кобзарь, том перший. Під редакцією В. Доманицького. СПб., 1911 (виданє В. Яковенка), ст. 150.

[3]) У „Кобзарі“ вид. Доманицьким 1911 р. (ст. 148) датовано „Гамалію“ Петербург (1842). У першім виданю „Кобзаря“ Доманицького (з 1907 р.) стоїть дата: 1843 Петербург. Така-ж дата є і в останнім виданю Ю. Романчука (Руска Письменність, V, 1. Твори Тараса Шевченка (Третє виданє). Том перший. У Львові, 1912, ст. 104). В книжці: „Критичний розслід над текстом „Кобзаря“, Київ, 1907 р. — пише Доманицький на ст. 57 про „Гамалію“: „Видруковано вперше окремим виданням в Петербурзі р. 1843 (цензорський дозвіл позначено 7/III 1843). Цим роком звичайно й датуєть ся поема“.

нерозумним сином і тяжко дорікає йому за віддане України Москві, що є одною з характеристичних прикмет нової доби Шевченкової творчости, яка одначе не виключає і пізнійшого повороту до романтичного козакофільства, прим. у поезії „У неділеньку у святую“, 1848 р.[1])

Як великі переміни наступили в душі Шевченка по 1843 р., про се розказує він сам у поезії „Три літа“, написаній на стрічу новому рокови:

„Невеликії три літа
Марно пролетіли,
А багато в моїй хаті
Лиха наробили.
Опустошили убоге
Моє серце тихе,
Погасили усе добре,
Запалили лихо,
Висушили чадом, димом
Тії добрі сльози,
Що лили ся з Катрусею
В московській дорозі,
Що молились з козаками
В турецькій неволі,
І Оксану, мою зорю,
Мою добру долю,
Що день божий умивали,
Поки не підкрались
Злії літа, та все теє
Заразом украли“.[2])

Отже не був се маловажний зворот. Поет признає, що він від того часу „прозрівати став потроху“ і побачив, що кругом нього „не люде, а змії“. А про наслідок того він так виразив ся:

І засохли мої сльози,
Сльози молодії.
І тепер я розбитеє
Серце ядом гою,
І не плачу й не співаю,
А вию совою.[3])

„Три літа“ мають дату: Вюнища, 22 XII 1845, значить, зворот почав ся у нашого поета, як сам він каже, три літа раньше,

---

[1]) Кобзарь, 1911 р., ст. 415. З того виданя В. Доманицького й цитую всі Шевченкові поезії, зміняючи тільки дещо правопись. Уживаю примірника, несконфіскованого ще цензурою, де є повний текст Шевченкових поезій. Де послугую ся иншим виданєм, зазначую се виразно.

[2]) Idem, ст. 147.

[3]) Idem, ст. 269.

десь в 1843 р. В тім часї наступила в світоглядї Шевченка зміна, в якій він сам себе ясно освідомив, добачуючи в нїй критицизм у відношеню до всего того, що раньше ворушило його серце.

Незабаром по тім розвиваєть ся талант Шевченка незвичайно гарно і в таких поемах, як „Сон" (1844)[1]) „Наймичка" (1845),[2]) „Кавказ" (1845),[3]) „Посланіє" (1845)[4]) і ин., доходить до найвисшого розвитку, перерваного насильно арештованєм з весною 1847 р.

Рік 1847 уважають загально початком нової доби в творчости Шевченка (Огоновський, Доманицький і ин.), не зовсїм справедливо. Бо хоч у часї засланя появляють ся у Шевченковій поезії нові мотиви, то навіть вони є найчастїйше тільки дальшим розвитком гадок із 1843—47 рр. Доказом того хочби чудова поема „Неофіти", написана 1857 р., яка є тільки продовженєм — з ідейного боку дуже цїкавим і характеристичним — тих самих гадок, що їх бачимо у Шевченка вже перед засланєм.[5]) Що-йно від сеї поеми можна завважати досить значний зворот у творчости Шевченка, яка спалахнувши ще раз ярко в деяких місцях „Марії" (1859), гасне помалу.

Час від 1843—1857 р. належить уважати в тій творчости одною і то досить одноцїльною добою.

Для поясненя тої доби зроблено вже дещо в науковім письменстві. Згадані працї д-ра І. Франка, О. Огоновського, Дашкевича, проф. Й. Третяка, проф. Ол. Колесси, д-ра Ів. Копача, д-ра В. Щурата, й ин. принесли богато цїнного для зрозуміня передовсїм часу від 1843 до 1847 р. Додам тут

---

[1]) Про „Сон" є окрема розвідка д-ра Івана Копача: Огляд поеми Т. Шевченка під заг. „Сон". (Зоря, 1884, чч. 17—22). Також: Іван Франко: Темне царство. Студія з приводу Шевченкових поем „Сон" і „Кавказ". Львів, 1914; Олександер Колесса, op. cit., ст. 100—129.

[2]) Про „Наймичку" є дві окремі розвідки: Івана Франка: Наймичка, поема Т. Шевченка. Виклад габілїтацийний. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. IV, ст. 1—20) і Богдана Лепкого: Про „Наймичку" поему Тараса Шевченка. Львів, 1907.

[3]) Докладний розбір „Кавказу" дав др. Василь Щурат. Гл. також І. Франка: Темне царство.

[4]) Про „Посланіє" гл. окрему розвідку Іллї Кокорудза: Посланіе до живыхъ и мертвыхъ землякôвъ Т. Шевченка. Критично-естетична студія. (Зоря, 1885, чч. 15—19). Також: Омелян Огоновський: Критично-естетичный поглядъ на декотрі поезіи Т. Шевченка. (Правда, 1873, ч. 1, ст. 20—38).

[5]) Ствердив се др. В. Щурат у своїм розборі „Неофітів".

ще тільки се, що хоч поезії тої доби ріжнять ся не мало з артистичного та ідейного боку від ранших поезій Шевченка, все таки є вони в головних своїх основах також дальшим розвитком елєментів, які стрічаємо в попередній добі Шевченкової творчости. Можна сказати, що наш поет уже першими своїми поезіями намітив собі шлях, по якому мав ступати цілий час своєї творчости, розвиваючи її на тій самій тривкій основі. Не місце тут входити подрібнійше в се питанє, але вкажу приміром, що історичний критицизм Шевченка слідний уже в „Гайдамаках" (1841), а деякі елєменти „Сну", „Кавказу", видно вже виразно в поемі „До Основяненка".

Вже нераз трібовано прослідити глибше сей розвиток Шевченкового таланту та вияснити умови, серед яких відбув ся. Не без рації признано тут не малозначну ролю польським впливам.[1]) Легкі відгомони поезій Богдана Залєського, оповідань М. Чайковського, а передовсім писань А. Міцкевича, стверджено вже. Високо ідейна й глубоко патріотична польська лїтература того часу мусїла притягати й Шевченка, а знайомости з Поляками у Вильні,[2]) Петербурзї,[3]) Київщині[4]) та на засланю[5]) тільки скріпляли ті впливи. Тому й суспільно-полїтичні поеми Шевченка не могли не улягти польському впливови, головно з ідейного боку. Зрештою, коли Шевченко хотїв у своїх поезіях навчати українську суспільність (а така тенденція проглядає виразно з його творів), то він мусїв очевидно до ролї учителя приготовляти ся поважно: мусїв читати відповідні писаня й Поляків, бо положенє Польщі було дуже подібне до положеня України; відтам міг Шевченко зачерпнути неодну добру гадку й приложити її до українських обставин.

II.

Між польськими письменниками, які мали немалий вплив на ґенезу Шевченкових поезій з другої доби творчости (1843 до 1857), заслугує на увагу також Жигмонт Красїнський (1812

[1]) Студії Дашкевича, Огоновського, Франка, проф. Третяка, проф. О. Колесси.

[2]) Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя. Написав Ол. Кониський. Т. І. У Львові, 1898, ст. 54—55.

[3]) Idem, ст. 87 і д.

[4]) Київ і Київщина стояли тоді взагалї під значним впливом польської культури та польської мови. Idem, ст. 49 і д.

[5]) Idem, т. II. У Львові, 1901, ст. 38 і д.

до 1859). Тому що його впливу на Шевченка не прослїджено ще в науковім письменстві,[1]) хочу поговорити про нього ширше.

---

[1]) Загально згадав уже про сей вплив проф. Ол. Колесса. А й ширше порушено вже раз сю тему, на що звернув менї увагу д. Ф. Срібний, але в зовсїм ненауковій формі. В часописї „Вечерницѣ“ появила ся статя Грицька Будеволї (Д. Танячкевича) п. з. „Слівце правди Dziennik-ови Literack-ому про нашого батька Тараса Шевченка“ (1862 р., ч. 35, 36, 39, 41—3; 1863, ч. 1, 2). Статя, з котрої цитати подаю у зміненій правописи, написана в оборонї Тараса Шевченка перед зневажливим осудом його у „Wspomnienia-х z podróży“, поміщених у 83-ім ч. львівського „Dziennika literack-ого“ з 1862 р. Між иншим згадує Будеволя в своїй статї про поезії Красїнського й питаєть ся Поляків: „Скажіть, кілько між вами таких, що дочитали ся для себе спасенних річий з тих містичних „Dziad-ів“, „Irydion-ів“, „Kordian-ів“? Ми гадаємо, що нїхто з вашої шановної громади, та й таки самі чесні творцї (легка-б їм земля!) десь не богато з всего того второпали, що міркуючи в загорілім Товіянізмі писали?“ (Вечерницѣ, 1863 р., ст. 15—16). На сю статю відповів криптонїм J. L. в „Dziennik-у Literack-ім“ з 1863 р., ч. 4, ст. 29—31 заміткою: „Jeszcze jedno słowo o Szewczeńce“. Тут каже J. L., що він не знає, чого властиво хотять „Вечерницѣ“ й домагаєть ся від них „określenía“, бо „не знайшов його й Шевченко, ставлений преці на рівнї з Красїнським, поетом будучности“. І далї знаходимо таке порівнанє Красїнського з Шевченком: „Що иншого є виспівати свій і своїх братів біль, вилити в піснї гореч, що переповнює серце й кидати нею в очи винним і невинним, а що иншого бачити ясно теперішність і будучність і думати за народ, а не тільки чути за нього. Отсе власне ріжниця, для котрої не можемо ставити Шевченка в рядї ґенїїв і пророків, хоч не легковажимо його знаменитого поетичного таланту“. Сю тему порушено ще раз у „Dziennik-у literack-ім“ в спосіб далеко менше поважний у статї „Szewczeńko obok Krasińskiego“, підписаній автором: Gente Ruthenus natione Polonus“ (Dziennik literacki, 1863 р., ч. 18, ст. 142—3). На передї бачимо мотто: „Куда кухтї до патини. Народня пословиця“. Вже се одно говоритъ досить. Автор статї хоче виказати, „що Шевченко, як сего бажають собі його беззглядні обожателї, не може бути поставлений на рівнї з Красїнським“. А доказує се безіменний автор ось як: „Погляд Шевченка на історію нашого народа був хоробливий і низький, а його серце безумне, і тому Шевченко має в своїх писанях сї дві дуже відємні сторони, котрі роблять його маленьким і не позволяють заняти місця побіч духового велита, яким був Красїнський“. Коротко кажучи, автор статї хоче доказати, що поезії Шевченка, се виплив — божевіля. Кінчать ся ті виводи такими словами: „Але як, питаю ся, можна його (Шевченка) класти на рівнї з Красїнським? Сей помисл належить до найбільш нещасливих, які могли уродити ся коли-небудь на сїм божім світї, на котрім неодно плететь ся“. А навязуючи до згаданої статї J. L., додає Gente Ruthenus: „Сими словами признав сам оборонець Шевченка (J. L.), що Красїнський відносить ся до його клїєнта, як гадка й почуванє до почуваня без мисли“. Наводжу сей характеристичний інцідент з 1862—3 рр. очевидно не для полєміки — нинїшні часи вже рішили сю справу.

Передовсїм, чи знав Шевченко твори Красїнського? Сього питаня можна би навіть не ставити, бо й годї подумати, щоби Шевченко не знав голосних писань Красїнського, як що тільки він цїкавив ся польською лїтературою. Чи знайомі з Шевченком Поляки в Петербурзї або на Українї, чи приятелї Поляки на засланю, хто-небудь з них міг звернути йому увагу на ґенїяльні писаня польського письменника та говорити з ним про них, бо вони вражали польську душу глибоко. Але маємо таки й доказ на се, що так було. Він усуває всякі сумнїви. В 5-тій книжцї „Лїтературно-наукової бібліотеки", видаваної д-ром І. Франком, у „Листочках до вінка на могилу Шевченка в XXIX роковини його смерти". (Львів, 1890), а саме в статї д-ра Франка п. з. „Листи Шевченка до Бр. Залєского", оголошені примітки Залєського, роблені на листах писаних до нього Шевченком, а оголошених 1883 р. „Кіев. Стариною". Зараз на першім листї дописав Залєський примітку: „Шевченко говорив добре по польськи; Міцкевича, Залєського, а по части й Красїнського не одну річ умів на память, але писати по польськи не осмілював ся".[1])

В примітцї до осмого листу Залєський дописав: „В часї нашої спільної вандрівки Ш—ко одного дня, коли сильнїйше розгорячив ся і говорив щиро (w chwili większego rozgrzania i szczerości) сказав мінї, що жалує своїх „Гайдамаків" і цїлого того напряму, що тепер знає Красїнського і наших поетів і „w duchu swoim to potępia".

Примітки Бронїслава Залєського до Шевченкових листів вимагають поясненя. Передовсїм цїкаве, що про листи Шевченка до Б. Залєського ходили характеристичні слухи. Ось що пише про се М. Т—ов у вступнім слові до згаданих Шевченкових листів:[2]) „Так ще в останнї хвилї житя й зараз після смерти Шевченка деякі польські часописи дійшли до того, що

---

[1]) Листочки, ст. 31. Примітка перекладена з польського на українське д-ром Франком (Листочки, ст. 26).

[2]) Письма Т. Г. Шевченка къ Бр. Залескому (1853—1857 г.). Сообщилъ М. Т—овъ. Кіевская Старина, 1883 р., январь, ст. 162—3. Листи Шевченка надруковані там у книгах за січень (ст. 161—176), март (ст. 611—622), цвітень (ст. 853—866). Їх перепечатано у книзї: Твори Т. Шевченка в двох томах. Том другий. Видання В. Яковенка. 1911. Згадка І. Франка, що Шевченкові листи, видані Драгомановом, сягають до 1859 р., є припадковою помилкою. — Примітки Бр. Залєського, дописувані на Шевченкових листах, а пропущені М. Т—овим, скопіював для д-ра І. Франка пок. Михайло Павлик.

запевняли, немовби Шевченко на засланю зовсім відрік ся від свойого відємного погляду на стару Польщу й навіть немовби перейшов на унію. Подібне повторила також одна познанська часопись і в 1866 р., при чім представлено Шевченка чоловіком, котрий немовби то після засланя переняв ся ідеями й стремлїнями „історичних“ польських патріотів, себ то прихильників відбудови Польщі в межах 1772 р., чи навіть 1648 р. Сю видумку перенесено з польської познанської часописи на сторінки „Московск-их Вѣдомост-ий“, котрим вона видала ся пригожою до їх боротьби з т. зв. „українофільством“. Тенденційні невірні вістки сї й подібні їм оперті на темних слухах про якісь письма Шевченка до Залєського. Як ми бачили, жерелом тих слухів були не так самі листи Шевченка до Залєського, як радше примітки Залєського до тих листів. Але й сї примітки не дають ніякого права до подібних виводів[1]), хоч вони свідчать про се, що Шевченко застановляв ся тоді глибше над історією України й над її відносинами до Поляків.

Перший лист Шевченка до Бронїслава Залєського походить із 1853-ого р., осмий з 25 вересня 1855 р.

Отже вже з тих дат виходить, що Шевченко знав 1853 р. добре поезії Красїнського, коли навіть говорив їх з памяти. Видно, що вони мусїли йому й подобати ся. Що більше, сам Шевченко мав признати ся, що твори Красїнського вплинули на зміну його поглядів на історію. Коли се могло стати ся? Слова примітки „тепер“ не можна брати дослівно і відносити тим самим познайомлене Шевченка з писанями Красїнського що-йно до 1855 р. Атже примітки про Красїнського читали ми вже при листї з 1853 р.![2]) Але й не можна того познайомленя посувати перед 1841-ий р., себ то перед рік написаня „Гайдамаків“, бо се виходить зовсїм ясно із слів самого Шевченка, сказаних до Бр. Залєського. Колиж Шевченко сам мав признати, що Красїнський вплинув на зміну його поглядів на історію України й Польщі, то він повинен був читати писаня Красїн-

---

[1]) Ті виводи оперті на иншім вислові Залєського, що Шевченко „marząсу o udzielnej małoruskiej niepodległości, tam (в Оренбурзї) z Polską się pogodził“. Гл. Rocznik Tow. Hist.-Liter. w Paryżu, ст. 104. За редакцію: *В. Щ.*

[2]) Припускати, що Залєський робив примітки на кождім листї зараз по одержаню його, нема підстави. На нашу гадку, найімовірнїйше поробив ті примітки рівночасно до всїх листів і не скорше, як по смерти Шевченка, коли певно носив ся з гадкою оголосити їх, чи передати комусь до оголошеня. За редакцію: *В. Щ.*

ського вже в 1843 або 1844 р., тоді, коли змінювали ся його погляди, як се зазначено в „Трех літах“. І справді, що-йно від 1844 р. можна би говорити про вплив Красїнського на Шевченкові поезії.

III.

Коли Шевченко знав писаня Красїнського, то він міг дуже легко улягти впливови їх. Бо помимо величезної ріжниці суспільних становищ (Красїнський — ґраф, Шевченко — визволенець) та не меншої ріжниці народностий і поглядів на житє (у Красїнського слїдна певного рода антипатія до низших верств,[1]) хоч годї йому відмовити відчутя їх недолї й упослїдженя,[2]) а в Шевченка безмежна любов до понижених і покривджених) — знайшло ся в творчости обох поетів богато такого, що могло їх лучити: се був біль по страті колишньої слави й волї вітчини, розважанє, чому так стало ся й що далї робити.

„Суперечність між тим, що є і тим, що повинно бути, мука людий і суспільностий, котрі мусять жити в сїй суперечности, а зірвати й побороти її не можуть, се „чистилище днів теперішнїх“, в якім мучили ся, з якого кликали о справедливість усї глибші уми й серця благородні в Европі, отсе сам ґрунт, з якого виросла поезія Красїнського, а її єством і душею є бажанє й шуканє доріг, що вивели би з того чистилища, крил, що дали би вилетїти з нього“.

Так характеризує поезію Красїнського у своїй цїкавій книзї ґр. Ст. Тарновський.[3]) Чиж не можна те саме сказати й про поезію Шевченка? Власне відси пішло головне завданє його житя: посвята за правду й волю.

Та памятаючи на сей спільний ґрунт, на якому зійшли ся оба поети, а який є частинно також витвором умового стану сучасної обом їм Европи, в котрій усї передові люди намагали ся в тім часї зрозуміти глибше житє, пізнати його докладнїйше та знайти нові дороги обновленя людства, не повинні ми забувати й на сї великі ріжниці, які стрінемо в розуміню поезії й у цїлому світоглядї та характері творчости обох поетів.

---

[1]) Juliusz Kleiner: Zygmunt Krasiński. Dzieje myśli. Tom I. Lwów — 1912, ст. 124.

[2]) Idem, ст. 172.

[3]) St. Tarnowski. Zygmunt Krasiński. W Krakowie, 1892, ст. 6—7. Я мав у руках також новійше, двотомове виданє з 1912 р.

Причини сих ріжниць аж надто зрозумілі й їх виясняти не треба, коли знаєть ся житеписи обох письменників.

Передовсїм уже сам біль, що ним переповнені поезії Красїнського й Шевченка, зовсїм відмінний у одного і в другого. Красїнського наділила доля всїм, з чого могло би зложити ся щастє, але його житє складало ся так, що усе переміняло ся йому в гіркий біль.[1]) Шевченкови клала доля-мачуха такі важкі колоди на дорозї житя, що ми просто дивуємо ся, як він міг поконати їх. Уявім собі хочби се, що арештоване стрічає Шевченка саме тоді, коли його поетичний талант осяг найвисший степень і коли йому в наміреній подорожі до Італії мав отворити ся ширший світ, зовсїм нова, незнана ще йому країна свіжих духових вражінь. Тому біль Красїнського наскрізь передуховлений, немов відірваний від землї, бо поет стрічав його тільки в духовій сфері. Початок того глибшого болю у Красїнського припадає на час польського повстаня 1830/31 рр., коли то поет із волї батька мусїв проживати далеко від вітчини, замість бороти ся у рядах повстанцїв. Ще більше зріс той біль після упадку повстаня, коли Красїнський пізнав, що Росія запанує вже на довго над Польщею. Від того часу характеризує його писаня сумовитість.[2]) Біль Шевченка, який звенить немов скарга або розсипаєть ся громом обуреня й гніву, є випливом не тільки морального, але й фізичного терпіня; тому він більше людський, земний. Тим стоїть Шевченко богато близше до нашої душі, ніж Красїнський. В Шевченкови бачимо людину, що на крилах могучої фантазії підняла ся високо над уровень буденного житя, але все таки нїколи не перестала бути людиною; Красїнський являєть ся звичайно духовим титаном, що покинув сю землю й носить ся на крилах похмурої задуми десь далеко-далеко понад землею, забуваючи часом за сю землю. Шевченко — мужицький син, кріпак, замучений салдат — не міг писати таких поезій, як їх писав Красїнський. Для того був Шевченко надто реальний, надто тверезий ум. Але міг їх писати Красїнський — богатий аристократ із походженя. Силою традиції свойого великопанського роду привик він піднїмати ся понад сіру масу. А Шевченко ледви чи зумів би сотворити, приміром, стать такого Мужа з Niebosk-ої komedy-ї", котрий

[1]) Tarnowski, op. cit., ст. 5.

[2]) Idem, ст. 57—58. Житє Красїнського в часї польського повстаня представив докладно Йосиф Калєнбах у книжцї: Zygmunt Krasiński. Lwów, 1914. Tom pierwszy, ст. 219 і д.

„знижаєть ся із своїх високих областий до земних річий та обовязків“.[1]) Тому Красїнський будить подив, Шевченко любов.

І поезія Красїнського і поезія Шевченка були певного рода несподїванкою. Поезія Красїнського має такий відокремлений характер, що годї добре зрозуміти її початок. Взірцї, учителї, лїтературна школа — усе те далеке від Красїнського.[2]) А й Шевченко так дуже ріжнить ся від своїх попередників (котрі, починаючи від XIX в., походили з інтелїґентних кругів), що зразу стаємо здивовані тою величністю поезії й силою слова, якої не стрінемо у його попередників від часів Котляревського. Сї прояви у Шевченка можна пояснити тільки живучою силою українського мужицтва, яка видала Шевченкового ґенія. Поясненя незвичайного в польській лїтературі таланту Красїнського шукав би я також бодай частинно в тій сфері, в якій він виховав ся. Розумієть ся, між незвичайним у Красїнського і тим, що незвичайне у Шевченка, є основна ріжниця, бо у Красїнського дивує нас сам характер його поезії, а у Шевченка — сила його творчости; про ту виключність поезії, що її стрічаємо у Красїнського, у Шевченка нема й мови. Тому, коли говоримо про несподїване у обох поетів, се тільки анальоґія, а не подібність.

Вже з того, що сказано, видно, що при деяких спільних точках у творчости обох поетів є велика ріжниця у змістї їх поезії. Змістом поезії Красїнського є виключно той перелім в історії людства, в якім гине старий світ, а повстає новий. Тому Красїнський увесь занятий мислию про будуче. Правдивих, звичайних людий у Красїнського нема; є тільки типи й уособленя ідей.[3]) Тому предметом поезії Красїнського є не чоловік, але людська суспільність; характер тої поезії не психольоґічний, але полїтичний і тенденційний, його постатї не індівіди, але символи ідей та історичних струй.[4])

Шевченко також займаєть ся нераз будучністю. Всї його надії лежать у будучности і для тої красшої будучности він посвячує своє житє й силу свойого слова. Але він не замикає очий і на сучасне і на минуле. Сучасні йому муки людства, його України — се таки головна основа, на якій виростає його

---

[1]) Idem. ст. 89. Про реалїзм Шевченка гл. Яким Ярема: Уява Шевченка. Тернопіль, 1914, ст. 8—9.

[2]) Tarnowski, op. cit., ст. 5—6.

[3]) Idem, ст. 8.

[4]) Idem, ст. 209.

поезія. А коли він говорить про будучність, тоді він далекий від того розумованя, на якім будує тую будучність Красінський — і тому та будучність не опановує так всевладно його душі, як се бачимо у Красінського. Бо Шевченка більше від будучности обходить сучасність, яка його окружає і вражає. Ся сучасність се наслідок минувшини й тому Шевченко так часто повертає гадкою в минувшину, хотячи там знайти також відповідь на питанє, чому сучасність така невідрадна. І провідною гадкою всіх Шевченкових творів єсть бажанє звернути увагу читача на сю сучасність і спонукати його до праці над поправою її. А віра в поправу сучасности на ліпше — се власне та будучність, яку уявляє собі Шевченко; надія на сю красшу будучність є тою силою, що піддержує Шевченка в боротьбі з неприхильною йому сучасністю. Так будучність не є для Шевченка цілию в його поетичній творчости, а радше способом для ліпшого підчеркненя основної його ідеї: поправи теперішности. Тому стрічаємо всюди у Шевченка людий живих, звичайних, а не єства неземні, як у Красінського. І у Шевченка маємо діло звичайно з типами, його постаті виказують найчастійше мало індівідуальних ріжниць, але все таки сї типи се справжні люди, а не тільки знаки ідей.[1])

Ще більше виступає ріжниця між обома поетами у формі їх писань. Красінський — се поет фільософ.[2]) До того любить він виповідати свої гадки звичайно не просто, а більш алеґоричним способом, символом, персоніфікацією змагань (передовсїм у першій добі своєї творчости) або й візіями. Пізнійше позбуваєть ся він тих способів, а при помочи простого слова, що переходить у приказ, та при помочи ритму творить собі майже нематеріяльну форму для своїх писань.[3]) Усе те випливає із змісту поезії Красінського.

У Шевченка знайдемо мало фільософії у властивім значіню того слова. А хоч і у нього виробляєть ся з часом систематичний погляд на історію України, все таки не добачимо в нього тої історіософії, яка виробила ся в пізнійшім часї у Красінського

---

[1]) Про сей бік Шевченкової творчости гл. докладнійше у згаданій розвідцї Я. Яреми.

[2]) Фільософії Красінського присвячена згадана двотомова студія Ю. Кляйнера.

[3]) Tarnowski, op. cit., ст. 10.

головно під впливом Геґля й Цешковського.[1]) Гадка виповідаєть ся у Шевченка просто й ясно, а навіть його алєґорія від разу зрозуміла — неясна „містерія“ є у нього незначним виїмком („Великий льох“). Походить се відси, що форма Шевченкових поезій звязана тїсно з їх змістом. Ми просто не можемо уявити собі тих поезій, написаних у иншій формі. Гармонїя між змістом і формою — се один із секретів краси Шевченкової поезії. І як поезія Шевченка наскрізь людська, близька до нашої душі, так і форма його поезій проста й прозора. Шевченко не потрібує ставати на високі котурни й піднїмати ся тим способом понад нами, щоби висловити з силою свою гадку; його поетичне слово на стільки сильне, що воно само собою робить відповідне вражінє. Тому алєґорія чи персонїфікація у Шевченка така реальна, що ми й не відчуваємо її як алєґорію чи персонїфікацію. Символів, що затемнювали би зміст поезій, Шевченко уникає. А коли він звертаєть ся до суспільности з приказом чи бажанєм, то робить се з таким щирим людським порушенєм, що мимоволї почуваємо тепле битє його серця, повного любови для людства. Красїнський піднїмав ся у своїй формі понад людскість, Шевченко і в своїй формі жив із людскостю її житєм.

Поезія Красїнського се поезія мисли, рефлєксії, глубокого почуваня; для фантазії лишило ся в нїй не богато місця.[2]) Шевченко любуєть ся також у рефлєксіях. Навіть більші його поеми прикрашені чудовими, нїжними рефлєксіями. Але ся рефлєксія не спиняє у Шевченка могучого розгону фантазії, що проявляєть ся передовсїм у плястичнім зясованю мисли.[3]) Вона тільки придає тому полетови принади й поглублює прояви фантазії. А хоч передовсїм у суспільно-полїтичних поемах Шевченка слїдна якась перевага рефлєксії над фантазією, все таки Шевченко-мислитель не бере й тут верху над Шевченком-

[1]) Коротко представлено сю справу в книжцї: Zygmunt Krasiński. Przedświt. Opracował Franciszek Walczak. W Brodach, 1909, ст. 3—5. Про студіованє Красїнським Геґля й инших нїмецьких фільософів гл. Kleiner, op. cit., ст. 229 і д. Про Цешковського говорить Кляйнер докладнїйше в II т. своєї студії. Вплив нїмецької лїтератури на творчість Красїнського обговорено в розвідцї: Zygmunta Krasińskiego twórczość w stosunku do literatury niemieckiej. Napisał Dr. Kazimierz Kobzdaj. (Звіт IV ґімназії у Львові за 1912 р.).

[2]) Tarnowski, op. cit., ст. 13.

[3]) Я. Ярема, op. cit., ст. 9 і д.

поетом. І з того боку ріжнить ся також поезія Шевченка дуже від поезії Красїнського.

Коли писаня Красїнського являють ся більше витворами мисли чим уяви, то й не дивно, що на них слїдна виразно тая тяжка духова праця, якої вони є плодом. Тому роблять вони нераз вражінє чогось вимушеного й неприродного, тим більше, що поет буває часом пересадний, коли піднїмаєть ся надто високо. Тим самим і той підвисшений стиль буває у нього неясний і незрозумілий.[1])

Шевченкові поезії, що роблять на загал більше природне вражінє, не мають тої неясности, а хоч знаємо, що Шевченко працював нераз і цїлими лїтами над деякими творами (згадаймо тільки численні перерібки „Варнака“ або довге конціпованє „Марії“), то таки читач не відчуває тої важкої духової працї поета. Шевченко взагалї уникав неясности у змістї та формі й вона являла ся у нього хиба виїмково.

В кінцї ще одна велика ріжниця між поезією Красїнського й Шевченка. Красїнський зовсїм замкнений в собі. Його поезія не має нїчого особистого. Про себе не говорить він нїчого.[2]) Противно Шевченко. Ледви чи знайдеть ся у всесвітній лїтературі другий поет, якого поезія була би такою вірною відбиткою житя й справдїшнїх мислий творця, як се стрічаємо у Шевченка. Ідеї Шевченкових поезій — се не видумані витвори, а справжнї ідеї поета, за які він боров ся й терпів. І тая дивна згідність поміж його поезією і його дїйсним житєм є власне жерелом тої сили слова, що чарує нас при читаню Шевченкових поезій. Відси й пливе ґенїяльна природність Шевченкових поетичних образів.[3])

Тому, коли звертаємо увагу хочби й на гадки обох поетів про упадок вітчини, не ялось нам забувати тих ріжниць між обома поетами. Вийшовши із застанови над упадком вітчини та над способами відбудованя її при помочи пімсти на ворогах („Irydion“), Красїнський після великої душевної боротьби доходить до успокоєня в польськім месіянїзмі („Przedświt“),[4])

---

[1]) Tarnowski, op. cit., ст. 14—15.

[2]) Idem, op. cit., ст. 17—18.

[3]) Замітив сю прикмету поезії Шевченка вже д-р В. Щурат. Гл. його „Замітки до поеми Т. Шевченка „Чернець“. У Львові, 1894, ст. 17—18, 37—38.

[4]) Ся дорога, якою ступав Красїнський під впливом поезії Міцкевича, представлена коротко Жигмонтом Любертовичем: Krasiński, jako wieszcz narodowy. (Звіт ц. к. ґімназії в Бродах за 1912 р., ст. 5—11). Про

який веде його до віри у відзискане вітчини дорогою любови й чину. Шевченко вірить також у красшу будучність своєї вітчини, але він не доходить аж до фантастичного месіянізму (хоч легкі відгуки того напряму можна прослідити в його поезіях). Будучність вітчини у Шевченка також більше реальна, а не така виідеалізована, як у Красїнського. До того у Красїнського, як у поета будучности, займають візії будучого щастя Польщі визначне місце. А хоч Шевченко вказує також Україні шлях у будучність, то у нього мальованя будучности в розуміню Красїнського годї шукати.

Та попри такі основні ріжниці мають оба поети, як згадано, богато спільного у своїй творчости. У обох знайдемо нераз ті самі мотиви, ті самі образи, той сам вислів, той сам хід гадок.[1]) Неодно з того треба приписати і впливови Красїнського на Шевченка. Точно означити того впливу не можна, бо нераз не можна відріжнити анальоґії від справжнього впливу. З другого боку не все належить приписувати такі подібности зараз впливови Красїнського на Шевченка. Не забуваймо, що подібні обставини витворюють у двох людий подібні гадки без взаїмного впливу їх на себе.

Що такий вплив був — се знаємо із сказаного висше зовсїм певно. Але його не треба надто прибільшувати. Противно, його треба навіть досить обмежити.[2]) Річ у тому, що Шевченко і Красїнський жили в однім часї й оба переймали ся ідеями того часу. Тому неодну гадку Красїнського можна пояснити чи сучасною йому лїтературою, чи взагалї лектурою. Шевченко міг нераз читати (і справдї читав) ті самі писаня, що й Красїнський. І ось одно спільне жерело, з якого черпали оба поети й яке поясняє деякі подібности у їх поезії. Відносить ся се передовсїм до лектури св. Письма й до польської полїтичної й революційної лїтератури, яку знав не тільки Красїнський, але й Шевченко. Та й неодно, що в Шевченка видавалось би спільне з Красїнським, присвоїв собі Шевченко з тих жерел,

---

месіянїзм Красїнського гл. інтересну студію: Juliusz Kleiner. Mesyanizm narodowy w systemie Krasińskiego. (Звіт ц. к. VI ґімназії у Львові за 1912 р.).

[1]) Про головні ідеї творчости Красїнського гл.: Franciszek Wojakowski. Ideały narodowe i ogólno-ludzkie w twórczości Krasińskiego. (Звіт II ґімназії в Станїславові за 1912 р.); Władysław Pec. Polityczno-społeczny ideał Zygmunta Krasińskiego. (Звіт ґімназії в Бучачи. Ясло, 1912).

[2]) Неодну цїнну гадку власне в тім напрямі завдячую д-рови В. Щуратови, якому почуваю ся до зложеня щирої подяки за поміч при сїй працї.

які були йому доступні. Словом, при розсліді відносин Шевченка до Красінського треба бути дуже обережним.

Показує се найкрасше погляд на один із основних мотивів Шевченкових поезій, яким є любов.[1]) І саме розширенє мотиву любови є одною з найбільш характеристичних прояв, що знаменують зворот у Шевченковій поезії від 1843 р. Але мотив любови в широкім і благороднім значіню є також полем, на якім стрічають ся Шевченко й Красінський. Се доводить їх до подібности в гадках у сім напрямі. Ті подібности ідуть часом так далеко, що на перший погляд можна би думати, неначеб Шевченко взяв від Красінського неодну, навіть основну гадку чи ідею. Як згадано, впливу Красінського на Шевченка годі заперечити, алеж побачимо, що не все треба його дошукувати ся там, де він видавав ся би може й певний при поверховнім погляді.

Бо жерела мотиву любови в Шевченковій поезії дуже ріжнородні, а мало досі просліджені. Поминаючи особисті і традиційні причини, які склонювали душу Шевченка до того мотиву, вкажемо — за д-ром Щуратом — на визначний вплив на нього в тім напрямі української літератури. Український фільософ Григорій Сковорода, у якого Бог є сінонімом правди і любови,[2]) Григорій Квітка, що між иншими також під впливом Сковороди вводить мотив любови як основу до своїх творів і т. п. — не могли бути без впливу на творчість Шевченка, як не були без впливу на друга його Куліша.[3]) Далї зносини Шевченка з київською громадою першої половини 40-их рр.,

---

[1]) Гл. про се ширше в статї д-ра В. Щурата: „Культурна ідея в поезії Шевченка“ (Дїло, 1914, чч. 58—59).

[2]) Так говорить Г. Сковорода пр. у своїм творі: „Начальная дверь ко христіянскому добронравію. (Собраніе сочиненій Г. С. Сковороды. Томъ I, съ замѣтками Владиміра Бончъ-Бруевича. СПб. 1912, ст. 61 і д.).

[3]) Про вплив Сковороди на Шевченка, до якого й він сам виразно признаєть ся, читав на академії Наук. Тов. ім. Шевченка, устроєній у Львові 1911 р. д-р В. Щурат, з чого був лиш короткий реферат в „Дїлї“. Раньше, бо ще в 1908 р. про вплив Сковороди (побіч впливу поетичного спінозизму на Квітку, Шевченка і Кулїша), викладав д-р Щурат кружкови україністів у львівській Академічній Громадї, з чого також у „Дїлї“ був дуже короткий реферат. Деякі гадки з обох тих викладів повтаряють ся в пізнїйших статях д-ра Щурата: „Культурна ідея в поезії Шевченка“ (Дїло, 1914, ч. 58—25, але читане на концертї в Перемишли 1911 р.) і „Встане Україна“ („Дїло, 1913, ч. 57), а також в брошурі того-ж автора: „Ю. Словацкий в українськім письменстві і перекладї“ (у Львові, 1909).

для якої євангельська любов була головною спонукою діяльности; його звязок із Кирило-Методіївським Братством, опертим на подібних гадках, усе те в злуці з лектурою Святого Письма тільки розширювало отсе понятє Шевченкової любови та робило її глибшою, яснїйшою, благороднїйшою.

На тім ґрунтї зійшов ся Шевченко і з сучасною йому польською лїтературою, в якій мотив любови рідного краю став тодї пануючий. Твори великих ґенїїв польської поезії (Міцкевича, Словацького, Красїнського) і взагалї тогочасних польських письменників, а передовсїм польська революційна та аґітаційна лїтература — застановляють ся головно над любовю своєї вітчини і перейшовши під своєрідними й чужими впливами ріжні стадії, доходять до найвисшої точки в польскім месіянїзмі.

Ся лїтература була відома на Україні, була вона відома й Шевченкови. Передовсїм київська громада і Кирило-Методіївське Братство не були вільні від польських впливів. Доволї вказати на се, що відомий „Закон Божий", знайдений у Костомарова, се перерібка писаня Міцкевича.[1])

Отже не диво, що Шевченко знав польську патріотичну лїтературу, яка могла йому бути по части симпатична ізза свойого становища супроти України й ізза гадок, висказуваних нею, а вимріяних також Шевченком. Паралеля між положенєм України й Польщі насувала ся сама собою. Польська лїтература, глядячи виходу з прикрого положеня свойого народу, сягнула до Святого Письма й голосила євангельську революцію, оперту на братерській і безкорисній любови. Досить прочитати цїкаве сучасне видавництво Крулїковського „Polska Chrystusowa" (1842 і 1846 р.), аби виробити собі образ такої революції. Шевченко знав і „Polsk-у Chrystusow-у" і подібні сучасні польські брошури та студіював їх пильно, як се виказує др. Щурат. Св. Письмо, під якого впливом стояв Шевченко від малих лїт, лучило його ще тїснїйше з такими писанями. Відси Шевченко черпав без сумнїву неодну гадку до своїх полїтичних писань, відси брав також сміливість висказувати подібні гадки, до яких він дійшов або сам або серед тодїшнього українського товариства. Тим дасть ся вияснити й неодна подібність гадок Шевченка з гадками згаданих брошур і видавництв. Алеж бо сї видавництва

[1]) Гл. про се: Твори Т. Шевченка. Том другий. Видання В. Яковенка, 1911, ст. 116.

були ще більше відомі й сучасним польським письменникам і впливали на них — тому тим можна частинно пояснити подібність гадок між Шевченком і деякими тодїшніми польськими письменниками. Так треба й пояснити нераз подібність гадок у Шевченка і Красїнського.

На се не належить забувати. Але заразом не маємо причини не вірити Шевченкови, що Красїнський мав таки вплив на нього. Означенє того впливу малоб бути остаточною метою сеї працї, при чім не думаю входити подрібнїйше в тогочасну польську революційну лїтературу, а обмежу ся тільки на найважнїйше.

IV.

Впливи й анальоґії в порівнаню з творами Шевченка виказують отсї писаня Красїнського: 1) „Nie-boska komedya"; 2) „Irydion"; 3) „Trzy myśli pozostałe po ś. p. Henryku Ligenzie zmarłym w Morreale 12 kwietnia 1840 roku". (Nakładem Stefana Szczęsnego Mielikowskiego); 4) „Pokusa"; 5) „Przedświt"; 6) „Psalmy Przyszłości. Przez Spirydiona Prawdzickiego". Перейдемо ті писаня по черзї й викажемо їх схожість із поезіями Шевченка.

„Nie-boska komedya" вийшла за житя Шевченка тричі друком: 1835, 1837 і 1858 р.[1]) Ся фантастична драма нагадує вже своєю основою поему Шевченка „Сон" з 1843 р. Не даром і сам Шевченко назвав зразу свій твір „Комедією", як приписано в найранїйшому автоґрафі.[2]) Оба поети хотїли дати образ суспільности й на тім тлї розвинути свої ідеї. Тільки Красїнський станув на значно ширшому становищи нїж Шевченко. Основна гадка „Niebosk-ої komedy-ї" — се певність розпаденя й заглади істнуючої суспільности й ожиданє нових її видів.[3])

---

[1]) Pisma Zygmunta Krasińskiego. Wydanie jubileuszowe, tom III, Kraków-Warszawa, 1912, ст. 374—5. З того критичного виданя (д-ра Чубка) цитую всї писаня Красїнського. — Тарновський (op. cit., ст. 154) каже, що „Niebosk-у komedy-ю" напечатано вперве у Франкфуртї 1834 р., однак се виданє не розійшло ся ізза якогось побоюваня книгаря. Сам Красїнський оповідає, що книгареви викрадено тодї з 20 примірників і вони розійшли ся. (Kallenbach, op. cit. Tom drugi, ст. 65).

[2]) Т. Шевченко. Кобзарь. СПб. 1907, ст. 615.

[3]) Zygmunt Krasiński. Nieboska komedya. Opracował Dr. Piotr Chmielowski. W Brodach. (Третє виданє, без наведеня року), ст. 8. Сам Красїнський розумів сей твір як „драму, що дотикає річий нашого віку; боротьба в нїй двох прінціпів: аристократії й демократії.... Є се оборона того, на що пориваєть ся богато „голишів": релїґії та хвали минувшини".

Основною ж гадкою Шевченкового „Сну“ є протест проти царизму і злучений з тим образ російської та української суспільности. Малюнок Красїнського вийшов більше загальнолюдський, у Шевченка він за те більш національний і реальний. Тому Шевченкова ідея виступає зовсїм ясно і дуже плястично.[1]) Лучить обох поетів намір змалювати образ сучасної їм суспільности, якої дїла представляли ся в їх очах „комедією“ — в розуміню Дантової „Божественної комедії“.[2])

Та не тільки в заголовку й ідеї, але й у поодиноких сценах та висловах доглянемо між обома поетами значні подібности.

В „Niebosk-ій komedy-ї“ батько, видячи, що син ослїп, говорить у розпуцї:

„Milczmy raczej — Bóg się z modlitw, szatan z przeklęstw śmieje“.[3])

В Шевченковій думцї „Як би ви знали, паничі“ (написаній 1850 р.) читаємо таку апострофу до Бога:

„А може й сам на небеси
Смієш ся, батечку, над нами....“[4])

Проф. Ол. Колесса ставить ті слова у звязок із „Improwizacy-єю“ А. Міцкевича[5]) може й не без рацїї, хоч слова Красїнського й Шевченка майже такі самі.

Опісля питає Муж Панкрація:

„Ale ty, człowiecze, powiedz mi, gdzie jest ziemia twoja? — Wieczorem namiot twój rozbijasz na gruzach cudzego domu, o wschodzie go zwijasz i koczujesz dalej — dotąd nie znalazłeś ogniska swego i nie znajdziesz, dopóki stu ludzi zechce powtórzyć za mną: „Chwała ojcom naszym“.

У Шевченка висказана та сама гадка ще сильнїйше в „Посланію“:

(Kallenbach, op. cit., ст. 64). В книжцї проф. Калєнбаха подано гарний погляд на ґенезу „Niebosk-oї komedy-ї“ та її розбір. (Там же, ст. 51 і д.). Звязок „Niebosk-oї“ з европейською лїтературою (романтизмом, Байроном, Сен-Сімонїзмом і т. д.) виказує глубоко подумана книжка д-ра Кляйнера, op. cit. I, ст. 159 і д.

[1]) Про сю Шевченкову поему гл.: Огляд поеми Т. Г. Шевченка п. з. „Сон“. Написав Іван Копач („Зоря“, 1895 р.). Новійший розбір „Сну“ дав др. В. Щурат.

[2]) „Nieboska komedya“ мала мати зразу титул „Ludzka komedya“ в протиставленю до Дантової „Divina Comedia“. (Kallenbach, op. cit., II, ст. 58).

[3]) Pisma Zygmunta Krasińskiego, tom III, ст. 38.

[4]) Кобзарь, ст. 480.

[5]) Шевченко і Міцкевич, ст. 105.

„Бо хто матїр забуває,
Того Бог карає,
Чужі люди цурають ся,
В хату не пускають,
Свої дїти — як чужії,
І не має злому
На всїй землї безконешній
Веселого дому“.[1])

Однак помимо подібностий у вислові обох поетів не конче ще належить уже в сїм місцї глядїти за впливом Красїнського. Оба поети могли тут користати з якогось спільного жерела. Бо приміром в „Polsce Chrystusowej“ читаємо:

„Sąd i odpłata stoją już u progu,
Nikt nie wyżebrze żadnej litości,
Kto zgrzeszy z wiedzą przeciwko Bogu;
Kto nie ma w c z y n a c h bliźnich Miłości.
Choć zbiega wszystkie Narody,
Nie dostanie kubka wody;
Na nic mu się nie zda mowa,
Nikt doń nie przemówi słowa“.[2])

В другій строфцї бачимо гадки, подібні до Шевченкових.

А коли на наведені слова Мужа відповідає Панкрацій строю, драстичною критикою минувшини,[3]) то й се точнїсїнько відповідає „Посланію“ Шевченка, у якого також безпосередно після згаданих слів читаємо:

„Я ридаю, як згадаю
Дїла незабуті
Дїдів наших: тяжкі дїла!
Як би їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину....
Отака то наша слава,
Слава України“.[4])

Хоч сї слова Шевченка є виплисом попередних рефлєксій поета, то все таки лишаєть ся той сам перехід у гадках від любови рідної землї до острої критики минувшини[5]) — перехід,

---

[1]) Кобзарь, ст. 254.

[2]) Polska Chrystusowa. Pismo poświęcone zasadom społecznym, wydawane staraniem Ludwika Krolikowskiego. Paryż, 1842, ст. 196.

[3]) Про сей уступ окрема розвідка: Przeszłość Polski w „Nieboskiej komedyi“ Krasińskiego. Napisał Henryk Maurer. (Звіт ґімназії св. Анни в Кракові за 1912 р.).

[4]) Кобзарь, l. c.

[5]) Відносини Красїнського до минувшини в його поемі такі: Красїнський не заперечує правди обжалуваням Панкрація, але не придає їм ваги.

який знаходимо у обох письменників. Стільки й ріжниці, що инший ґрунт, на якому стоять оба поети; зрештою їх гадки дивно подібні.

Або сей образ страшного суду, який Орцьо малює в своїм ясновидженю перестрашеному батькови (подаю виривки тілько із слів Орця, поминаючи уваги батька):

„Za mną, za mną, ojcze — tam straszny sąd co noc się powtarza — (idzie ku drzwiom skrytym w murze i otwiera je).... Ciemności, idźcie do ciemności!... (Lochy podziemne....) Czy nie słyszysz ich głosów, czy nie widzisz ich kształtów?... Coraz już bliżej — coraz już widniej — idą z pod ciasnych sklepień jeden po drugim i tam zasiadają w głębi.... Widzę duchem blade ich postacie, poważne, kupiące się na sąd straszny. Oskarżony już nadchodzi i jako mgła płynie.

Chór głosów. Siłą nam daną za męki nasze my, niegdyś przykuci, smagani, dręczeni, żelazem rwani, trucizną pojeni, przywaleni cegłami i żwirem, dręczmy i sądźmy, sądźmy i potępiajmy — a kary szatan się podejmie і т. д.

А коли „oskarżony“ відповів гордо й згірдливо своїм судіям, тоді говорить —

Chór głosów. Daremno — daremno — ratunku niema dla niego ni na ziemi, ni w niebie“.[1])

Анальоґічними, хоч без порівнаня коротшими рисами малює образ суду й Шевченко у „Посланію“:

„Розкують ся незабаром
Заковані люди;
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори,
І потече сто ріками
Кров у синє море
Дітий ваших.... і не буде
Кому помагати:
Одцурає ть ся брат брата
І дитини мати;

Остаточно велика минувшина — се у нього минула краса, на яку не можна поривати ся, але якій уже не воскреснути. (Kleiner, op. cit., I, ст. 180). Той погляд покриває ть ся тільки в части з поглядами Шевченка, котрий токож знає, що минувшина не воскресне, але котрий є рівночасно за розумним, критичним поглядом на минувшину, опертім на совіснім пізнаню її; при чім одначе, критикуючи поодинокі моменти з історії України, він далекий від того, щоби кидати каменем на нашу минувшину („Холодний Яр“).

[1]) Pisma, III, ст. 87—89.

І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І на віки проклenetесь
Своїми синами".[1])

У Красїнського хор голосів хоче судити за „męki nasze" (вони вичислені), у Шевченка будуть судити „заковані люди"; у Красїнського „ratunku niema dla niego" (для судженого), у Шевченка „і не буде кому помагати" — навіть у висловах, як бачимо, є подібности, а не тільки в загальнім образї. Можливо, що на ґенезу того образу суду вплинула й лектура пророка Ісаїї, як се виказує др. Щурат,[2]) але се не виключає й ремінїсценцій з лектури Красїнського.

В кінцї не треба забувати, що ожидане суду, як відплати теперішньому засліпленому поколїню, характеризує тодїшню революційну польську лїтературу. Вже висше наведено цитат про суд із „Polski Chrystusowej", а таких місць знаходимо більше.[3]) Належало се й до модних мотивів поезії того часу.[4])

В иншій сценї відзиваєть ся герой „Niebosk-ої komedy-ї" до одного ґрафа:

„A ty czemu przepędziłeś wiek młody na kartach i podróżach daleko od ojczyzny?"

А Шевченко в „Посланію" виступає проти тих панів, що то пруть ся

...„сонця правди дозрівать
В німецькі землї, у чужії".[5])

Далї потрясаюча сцена, де герой „Niebosk-ої komedy-ї- не вагаєть ся пожертвувати власного сина для своїх ідей, коли Орцьо паде влучений кулею[6]) — має свою анальоґію в убитю синів рукою Ґонти в Шевченкових „Гайдамаках"[7]) і в отсих словах у присвятї „Н. В. Гоголю" (1844 р.):

---

[1]) Кобзарь, ст. 250.

[2]) Др. В. Щурат: Святе Письмо в Шевченковій поезії. Львів (1904), ст. 35—36.

[3]) Пр. на ст. 79.

[4]) З моди не вийшло й досї; гл. соціял. пісню: „Червоний прапор". — За редакцію: *В. Щ.*

[5]) Кобзарь, ст. 249.

[6]) Pisma, III, ст. 96.

[7]) Кобзарь, ст. 179—180. Про сей Шевченків твір гл. статю д-ра В. Щурата в його „Лїтературних начерках", Львів, 1913.

„Не заріже батько сина,
Своєї дитини,
За честь, славу, за братерство,
За волю Вкраїни,
Не заріже“...[1])

Очевидно впливу Красїнського не будемо тут дошукувати ся — се тілько анальоґія.

В кінцї фантастично-містичний характер „Niebosk-oї komedy-ї“ пригадує „містерію“ Шевченка „Великий льох“ (з датою: 1845. 21/X Миргород). Сам заголовок тої поеми веде нас до згадуваних таємних льохів „Niebosk-oї komedy-ї“, де Орцьо бачить будучність, а драматична форма Шевченкового твору тільки скріпляє можливість звязку його „містерії“ з драмою Красїнського. Зрештою подібно як у Красїнського криють підземні льохи таємну будучність, так і у Шевченка має „Великий льох“ якесь важне значінє, коли поет каже:

„Так малий льох в Суботові
Москва розкопала,
Великогож того льоху
Ще й не дошукалась“.[2])

Вже давнїйше ставлено сю Шевченкову поему у звязок із патіотично-містичною поезією польських поетів.[3]) Тепер малиб ми нитку, яка Шевченкову поему з тою поезією вяже. Вплив Красїнського можна тут припустити тим певнїйше, що сей містицизм Шевченкови властиво чужий, коли його стрічаємо тільки в тій одній поемі.

Із усего бачимо, що гадки Шевченка підходять декуди так близько до гадок Красїнського, образи у обох поетів такі подібні, порядок гадок часом такий однаковий, що се годї вияснити чистим припадком. Шевченко знав „Niebosk-у komedy-ю“ Красїнського — помимо її непопулярности й трудностий

[1]) Розбір тої сцени й порівнанє з Ґощинським і т. п. гл. Гайдамаки. Поема Тараса Шевченка. Студіум Д-ра Омеляна Огоновського. Правда, 1879, ст. 292 і сл. Пор. також: Ів. Франко: Причинки до оціненя поезій Тараса Шевченка. 2. Чи можна „Гайдамаків“ назвати найкрасшою поемою Шевченка в естетичнім згляді? (Світ, 1881 р., ст. 171).

[2]) Там же, ст. 226.

[3]) Ол. Колесса, Шевченко і Міцкевич ст. 129 і сл. Др. Щурат у згаданім відчиті на Академії в честь Шевченка і 1911 р. поставив „Великий Льох“ у звязок із давним українським драматичним письменством особливо з вертепною драмою (містерією, як і Шевченко назвав свою поему), чим одначе й инших впливів не виключив.

у її ширеню[1]) — й перейми в ся її гадками. Поеми Шевченка „Сон“ (більший),[2]) „Посланіє“ і „Великий льох“ стоять у безсумнівному звязку з драмою Красінського, хоч декуди може бути сей звязок тільки посередний — наслідком спільної лектури обох поетів.

V.

Мимоволї насуваєть ся порівнанє „Irydiona“ Красїнського із Шевченковими „Неофітами“. „Irydiona“ напечатано за житя Шевченка тільки раз — у Парижі 1836 р.,[3]) а „Неофіти“ мають дату: 1857, 3 XII, Нижнїй-Новгород.[4])

Оба поети сягнули гадкою в клясичну минувшину, в часи римських імператорів. Красїнський переносив нас у III вік по Христї, в часи римського цїсаря Гелїоґабаля; Шевченко не рішаєть ся зразу, в який час перенести події, про які хоче розказувати, але в кінцї годить ся на часи Нерона (I вік по Хр.).[5])

Провідною гадкою обох творів є протест проти деспотизму, згл. царизму, хоч оба поети дуже ріжнять ся в самім переведеню сеї ідеї. Бо Красїнський малює матеріяльну месть[6]) на римськім імператорі зі сторони гноблених ним народів;[7]) у Шевченка відбуваєть ся боротьба проти імператора в области духа й тому месть гноблених у Шевченка чисто духова: вона виявляєть ся всепрощенєм. Крівава месть Іридіона довела до страшного повстаня і в результатї не принесла анї успіхів, анї вдоволеня местникови, анї поліпшеня долї гноблених. Боротьба Шевченкових Неофітів кінчить ся убитєм їх тїла, але побідою їх духа. Тому „Неофіти“ — се дальший розвиток ідеї „Irydiona“, яка у Красїнського доводить тільки до руїни, з чого виходить

[1]) Tarnowski, op. cit., T. II. ст. 124—125.

[2]) Про „Сон“ гл. крім згаданих праць ще: Ів. Франко: Причинки до оцїненя поезій Тараса Шевченка. 2. Темне царство (Світ, 1844 р., ст. 195 і д.).

[3]) Pisma, III, ст. 386.

[4]) Кобзарь, ст. 517.

[5]) Там же, ст. 504.

[6]) Розвиток мотиву пімсти в душі Красїнського від найранших лїт стараєть ся представити др. Кляйнер (Zygm. Krasiński, I, ст. 15 і д.).

[7]) Ґенезу „Іридіона“ на тлї житя Красїнського та його лектури (Шеллінґ, Гердер і ин.) гл. у Кляйнера, Zyg. Kras., I, ст. 186 і д. Пор. також: Kallenbach, op. cit., II, ст. 214 і д., де обговорено також найважнїйшу лїтературу предмету. Неохота до Риму повстала у Красїнського мабуть під впливом Шатобріянда й Гердера (Kleiner, op. cit., I, ст. 204—205).

ясно, що не туди дорога до відродженя поневоленої вітчини; Іридіона ратує в кінцї тільки любов. Ось як характеризує провідну гадку „Irydiona“ знавець Красїнського: „Докінчене „Irydiona“ грає в тій поемі велику рішаючу ролю: воно затирає прикмету часу й дає творови.... загально людське значінє. З суду над Іридіоном.... виходить ясна засада, що нїколи не вільно дїлати в імя ненависти, що все причиною наших чинів повинна бути християнська любов“, при чім одначе вказує Красїнський як дорогу до відродженя гнобленої вітчини — дорогу дїл.[1]) Шевченко після „Сну“ й „Кавказу“ доходить уже у „Відьмі“ (март 1847) до величавої ідеї всепрощеня — і то в найдразливійшій для нього точцї, в справі зведених панами дївчат. Після того виступає Шевченко ще нераз остро проти розшалїлих царів (приміром поема „Царі“ з 1848 р.), але „Неофіти“ переняті вже наскрізь ідеєю християнської любови ворогів-царів, хоч держачи ся слів, висказаних про царя-деспота Алкидом у „Неофітах“:

„Перед гординею його,
Брати мої, не поклонїтесь!“[2])

Шевченко ще й опісля нераз виступає проти „гординї“ царів (пр. „Юродивий“ 1857 р., „Саул“ 1860 р.).

З инших загальних подібностий між „Irydion-ом“ і „Неофітами“ згадаю ролю християн у обох поетів. В обох творах виступають вони як першорядний чинник, хоч позірно у зовсїм відмінних, а на дїлї в подібних ролях. В „Irydion-ї“ християни нищать плян пімсти Іридіона, коли за радою епіскопа Віктора відпадають від нього.[3]) У Шевченка є вони головними героями, але подібно, як у Красїнського, не хотять прикладати своїх рук до пімсти над імператором, хоч він лежить уже на смертнім ліжку і перед ними безсильний.

Се загальні подібности між обома поетами — знайдемо їх також у подробицях.

У вступі до „Irydiona“ читаємо:

„Już się ma pod koniec starożytnemu światu — wszystko, co w nim żyło, psuje się, rozprzęga, szaleje — Bogi i ludzie szaleją“.[4])

---

[1]) Zygmunt Krasiński: Irydion. Opracował T. Pini. Brody, 1903, ст. 16—17.

[2]) Кобзарь, ст. 513.

[3]) Про погляди Красїнського на християн в „Іридіонї“ гл. Kleiner: Zyg. Kras. I, ст. 191 і д. Цїкаві тут передовсїм відносини Красїнського до папства, Бога, серця, розуму.

[4]) Pisma, III, ст. 109.

Се улюблена гадка Красїнського — з нею стрічаємо ся вже в „Niebosk-ій komedy-ї“. Шевченко говорить також про се:

„Як той мерзенний Рим з Нероном
В паскудних оргіях конав“.[1])

Далї говорить Красїнський навіть майже такими самими словами, як і Шевченко: „A jako Jowisz, pan na niebie, tak Rzym, pan na ziemi, kona i szaleje“. Той шал Риму представлений у Шевченка докладнійше у XII уступі „Неофітів“, де слова:

„Лїкує Рим...
І гладіятор і патриций —
Обидва пяні, — кров і дим
Їх упоїв“....[2])

є немов докладнійшим розвиненем наведених гадок Красїнського.

Далї Іридіон говорить до Ельсіное:

„...senat przezwał cię już boską i posągi twoje stawiać rozkazał po świątyniach miasta“.[3]) Сї слова мають анальоґію (може й дуже далеку) в образї Шевченка:

І з собором
Іде сам Кесар; перед ним
Із бронзи литую статую
Самого Кесаря несуть“[4])

і далї, коли то „патриції, аристократи і мудрий кесарів сенат“

„....на радї присудили,
Щоб просто Кесаря назвать
Самим Юпітером — та й годї!
І написали воєводам
По всьому царству: так і так,
Що Кесар — бог, ще більш од бога
І майстрови дали ковать
Із бронзи Кесаря“.[5])

Подібний мотив знайдемо також у „Księgach narodu polskiego“ Адама Міцкевича, де читаємо: „Imperator rzymski nazwał siebie bogiem, i ogłosił, że niema na świecie innego prawa, tylko jego wola“.

В инший бік заводять нас знов слова Ульпіяна висказані до Маммеї:

---

[1]) Кобзарь, ст. 503.
[2]) Там же, ст. 513.
[3]) Pisma, III, ст. 133.
[4]) Кобзарь, ст. 508.
[5]) Там же, ст. 509.

„...najczęściej syny wielkich ojców czołgają się poziomo w hańbie znikczemnienia".[1]) Якже живо пригадують ся тут слова Шевченкового „Посланія" про славних прадїдів великих правнуків поганих![2])

Згадка про Сціпіона в „Irydion-ї",[3]) а передовсїм сцена, де Масинїсса й Іридіон пють за поводженє Сціпіонів,[4]) немов живцем нагадують висказ Шевченка, що Рим „тризну править по Сціпіонах". Та й дивно, чому саме тут згадав Шевченко про Сціпіонів.

Головну ідею „Неофітів" віднайдемо у старих христіян Красїнського, які відбули вже муки; вони говорять все:

„Przebaczenie — Zapomnienie — Miłośc zabójcom".[5]) Подібно й далї душа мученика „odlatując przebaczyła katom".[6])

В иншу Шевченкову поему переносять нас слова Масинїсси:

„W imieniu Twojem będą zabijać i palić — w imieniu Twojem gnić i milczeć — w imieniu Twojem uciskać — w imieniu Twojem powstawać i burzyć".[7])

Майже те саме висказує й Шевченко у „Кавказї" (1844 р.):

„Храми, каплицї і ікони,
І ставники і мірри дим,
І перед образом Твоїм
Неутомимії поклони —
За кражу, за війну, за кров, —
Щоб братню кров пролити, просим,
А потім в дар Тобі приносим
З пожару крадений покров".[8])

В кінцї Красїнський так оповідає про руїни Колїзея: „Na milczącej arenie, na piasku srebrnym"....[9])

У Шевченка виглядає арена дещо відмінно, бо там є „лїдийський золотий пісок".[10])

Нема сумнїву, що Шевченко знав „Irydiona", коли брав ся до писаня „Неофітів".[11]) Але з другого боку цїкаве, що Шевченко не згадує про катакомби, які у Красїнського грають

---

[1]) Pisma, III, ст. 154.
[2]) Кобзарь, ст. 251.
[3]) Pisma, III, ст. 183.
[4]) Там же, ст. 185.
[5]) Там же.
[6]) Там же, ст. 197.
[7]) Там же, ст. 224.
[8]) Кобзарь, ст. 246.
[9]) Там же, ст. 307.
[10]) Кобзарь, ст. 514.
[11]) Впливу „Irydiona" на Шевченка догадував ся вже проф. Ол. Колесса.

таку важну ролю — видно Шевченко мав перед очима ще й инші твори, в яких згадувало ся про християн з часів римського цісарства.

Нинї вже відомо, що Шевченко узяв помисл „Неофітів“ із одного польського альманаха.[1]) Взагалї-ж, що тикаєть ся тих місць, де Шевченко згадує про царів-деспотів, то в означеню їх жерел треба бути дуже обережним, бо і в тодїшній лїтературі і в тодїшнїх розмовах попадала ся неодна гадка подібна до Шевченкових. Так пр. „Polska Chrystusowa“ переповнена острими виступами проти російського царя, яких відгомін знайдеть ся не лиш у польських поетів, але і в Шевченка.

А висше наведене місце з „Кавказу“, хоч як воно сходить ся із словами Красїнського, нагадує не менше й лицемірів із твору Сковороди „Брань Архистратига Михаила“ та їх пісню:

„Боже, возстани, что спиши?
По чтó о насъ не радиши?
Се путь беззаконныхъ цвѣтетъ!
На путехъ ихъ бѣдностей нѣтъ.
Мы жъ тебѣ свѣчищы ставимъ,
Всякій день молебни правимъ!
И забылъ ты всѣхъ насъ.

Два раза постимъ въ недѣлю.
Въ постъ не уживаемъ хмелю.
Странствуемъ по святымъ градамъ,
Молимся и дома и тамъ.
Хоть псалтыри не внимаемъ,
Но на — изусть ее знаемъ. —
И забылъ ты всѣхъ насъ.

Услыши, Боже, вопль и рыкъ!
Даждь намъ богатство всѣхъ языкъ!
Тогда то тебе прославимъ,
Златыя свѣчы поставимъ,
И всѣ храмы позлащенны
Возшумлятъ твоихъ шумъ пѣній —
Токмо даждь намъ вѣкъ златъ“.[2])

Так тут маємо дїло не тільки з впливом польського письменства на Шевченка, але й українських лїтературних творів, навіть ранших.

---

[1]) Знаємо се зі студії про „Неофітів“, приготованої до друку д-ром В. Щуратом.

[2]) Собраніе сочиненій Сковороды, ст. 429—430. Цитував се др. В. Щурат у своїм викладї про Шевченка на Академії 1911 р.

Із усего виходить, що хоч можна декуди прослїдити легкий відгомін лєктури „Irydiona“ у Шевченка, наш поет не переняв ся надто впливом того твору Красїнського.

VI.

З хронольоґічного порядку переходимо тепер до твору Красїнського „Trzy myśli“, що вийшли за часів Шевченка раз, у Парижі 1840 р.[1])

Анальоґії з Шевченком знайдемо тільки в тій частинї „Trzech myśli“, яка має титул „Sen Cezary“.[2])

На початку „Snu Cezary“ маємо такий цитат із ґданської Біблїї 1632 р.:

„1. Choćbym mówił językami ludzkimi i anielskimi, a miłościbym nie miał, stałem się jako miedź brząkająca albo cymbał brzmiący.

2. I choćbym miał proroctwo i wiedziałbym wszystkie tajemnice i wszelką umiejętność i choćbym miał wiarę, tak, żebym góry przenosił, a miłościbym nie miał, nicem nie jest. List pierwszy św. Pawła do Koryntyan, roz. XIII“.[3])

Ту саму гадку взяв Шевченко на мотто до „Посланія“, але виразив її коротшим цитатом із Посланія св. Івана (гл. IV, ст. 20):

„Аще кто речетъ, яко люблю Бога, а брата своего ненавидитъ, ложь есть“.[4])

Може сей Шевченків цитат не конче треба ставити у звязок із наведеним цитатом Красїнського, але не помиляючи ся, можна сказати, що звичай давати цитати із св. Письма як мотта до своїх писань переняв Шевченко — як не виключно, то певно також під впливом сучасної йому революційної польської лїтератури (що зауважив др. Щурат), між тим також і під впливом Красїнського. Пояснювати ті цитати самим обзнайомленем Шевченка із св. Письмом не можна, бо Шевченко знав св. Письмо

[1]) Pisma, IV, ст. 399—400.

[2]) Поетичну форму „Snu Cezary“ піддав Красїнському відомий письменник Жан Поль. (Kleiner: Zyg. Krasiński, I, ст. 320).

[3]) Pisma, IV, ст. 252.

[4]) Кобзарь, ст. 248.

вже від малої дитини,[1]) а цитати із св. Письма як мотта подибуємо уперве аж у „Сні“ з 1844 р.[2]) — отже саме тоді, коли польська патріотична література (і Красінський) здобували вплив на Україні і взагалі в Росії, а з тим почав ширити ся і звичай послугувати ся св. Письмом як моттом.[3])

Переходимо до подрібних анальоґій між „Snem Cezary“ і творами Шевченка.

Коли Цезара йшов за таємним голосом, бачить він між иншим таке:

„Zdało mi się, że widzę pomieszane wsi, miasta, wzgórza, doliny i bory uśpione; księżyc nad niemi płynie, wszystko się stało bladem złotem i ciszą“.[4])

У Шевченковім „Сні“ подібно:

Лечу, лечу, а вітер віє;
Передо мною сніг біліє;
Кругом бори та болота;
Туман, туман та пустота,
Людий не чуть“....[5])

З більшим правом звязує проф. О. Колесса се місце з поезіями Міцкевича,[6]) однак тут і Красінський (може під впливом Міцкевича) являєть ся як взорець для Шевченка. Можливо також, що у всїх трех поетів було тут якесь инше спільне жерело.

Цікавійше оповідане Цезари про безнадійних войовників:

„I zdało mi się, że z tych postaci białych, leżących na zielonej murawie, powychodziły dusze lekkie i srebrzyste, w wielkim smutku, i jak wieniec lilii nadpowietrznych, zawisły tam w przestrzeni i płakały nad tymi, którzy, walcząc, ginęli — i nad tymi, którzy jeszcze dotąd zginąć nie zdołali, nad ostatkami wielkiego narodu. Głos słowiczy jęknął z dzwonnicy“...[7])

---

[1]) Др. В. Щурат: Святе Письмо в Шевченковій поезії, ст. 7 і д.

[2]) У перве властиво вже в „Безталанномъ“ (Тризнѣ) з 1843 р. — За редакцію: *В. Щ.*

[3]) Нема сумніву, що наклін Тараса Шевченка шукати у св. Письмі основи до своїх гадок випливає з житєвих обставин поета, як се виказав у своїй гарній згаданій уже праці др. В. Щурат. Крім того знаходив Шевченко заохоту до того в тім відродженю релїґійного духа, яке обняло сучасну йому европейську лїтературу. (Гл. про сей напрям: Kleiner, Zyg. Krasiński, I, ст. 323).

[4]) Pisma, IV, ст. 254.

[5]) Кобзарь, ст. 165.

[6]) Op. cit., ст. 108.

[7]) Pisma, IV, ст. 257.

Високо поетична, глубоко зворушуюча мелянхолія тих слів знаходить гідну паралелю в прекраснім образі Шевченкового „Сну“:

„А тим часом тихо, тихо
Та сумно співає
Щось такеє невидиме“.[1])

І далї:

„Та й замовкло. Дивлю ся я:
Біла хмара криє
Сїре небо, а в тій хмарі —
Мов звір в гаї виє.
То не хмара, — білі птахи
Хмарою спустились
Над царем тим мусянжовим
І заголосили“.[2])

Легкі й сріблисті душі Красїнського, що повиходили у великім смутку й зависли у просторі, як вінець надвоздушних лїлей, та плакали, голос соловія з дзвіницї — усе те віднайдемо в білій хмарі Шевченка, в його білих птахах, в їх плачу.

Далї оповідає Цезара:

„I ujrzałem pośrodku katedry wielki otwór rozwarty, jakoby wstęp do podziemnych grobów, czekających na kogoś — i ogromny kamień leżał przy tym czarnym otworze“. На тім каменї виднїв напис: Naród.[3]) Містична тайна підземеля, важна для народу, веде нас знов до „Великого льоху“ Шевченка.

Подібно й трохи низше, коли сонні статї упоминають ся в Христа за вітчину, а Христос веде їх „ku rozwartym grobom.“[4])

До Шевченкового „Сну“ повертає назад наша гадка, коли Цезара говорить:

„... i gdzieś w dole, pod stopami, zdało mi się, że słyszę płacz kopiących po kopalniach...[5])

Се пригадує малюнок каторжних у Шевченка.

На основі того порівнаня можна сказати, що „Sen Cezary“ Красїнського полишив легкі слїди у „Снї“ Шевченка.

---

[1]) Кобзарь, ст. 172.

[2]) Там же, ст. 173.

[3]) Pisma, IV, ст. 259. Сю сцену ставить др. Кляйнер у звязок із відповідним уступом твору Жана Поля п. з.: „Vernichtung“ (Zyg. Krasiński, I, ст. 320).

[4]) Там же, ст. 261—262.

[5]) Там же, ст. 263—264.

VII.

„Noc letnia" і „Pokusa" Красїнського явили ся друком рівночасно (в одній книжцї) у Парижі 1841 р. і в Берлїнї 1850.[1])

Цїкавійша для нас „Pokusa".[2]) Се фантастична поема на тему слів: „Ale uroń łzę litości, o, uroń łzę, Matko moja, nad losem tych, których rozum blichtrami fałszu złudzili morderce twoi, nie mogąc serc ich oderwać od ciebie przemocy rozkazem."[3]) Бо вони „stali się trupy żyjące, sami śród nienawistnego ludu, sami w domach własnych, sami jedni na szerokiej ziemi."[4]) Красїнський, котрий може й мав особисті причини писати таке, просить Матїр, щоб вона вирекла над ними „ciche słowo przepomnienia".[5])

Провідну гадку того твору, де описуєть ся сумна доля тих, що за дочасні добра вирекли ся своєї вітчини, віднайдемо в однім із мотивів Шевченкового „Сну". В обох поетів говорить тут біль. Але коли той біль доводить Красїнського до молитви за тих недобрих синів вітчини, то у Шевченка родить він гірку сатиру, сміх крізь сльози. Так і видно, що Красїнський говорить тільки серцем....

Але ось сцена упадку героя Красїнського — той „блїхтр", що звів його:[6])

Ряд отвертих подвоїв, а в далекій світлицї престіл соняшної ясности. На ньому пан житя і смерти під хоругвами. Довкруги танцюють, хоч з одної хоругви паде часом капля крови. Нараз товпа розступила ся й утворила широку стежку аж до престола. З престола зійшов пан замку і йшов повільно мов який бог, а всї падали на землю — і був він гарний та сильний. Тодї став пан замку обводити героя поеми по свойому домі, „srogim głosem grzmiąc ku rozstępującym się.... Tak przeszli razem długi szereg komnat śród ludzi, czołem bijących o malakity posadzek". А коли пан замку показує свої скарби: „Czasem też odzywał się jakoby krzyk konających, jakoby szczęk kajdan z głębi — i przesuwały się postacie ludzkie po tych smugach jasności, jak czarne

---

1) Pisma, IV, ст. 378 і 393.

2) Розбір єї подає проф. Каленбах, op. cit., ст. 396 і д.

3) Pisma, IV, ст. 130.

4) Там же, ст. 132.

5) Там же.

6) Там же, ст. 122 і д. Сю сцену осуджує остро проф. Каленбах, op. cit., ст. 398. Замітно, що подібні сцени в Шевченковім „Снї" осудив давнїйше вже М. Драгоманів.

plamy księżyca. — Wtedy oko pana w górze rudym płonęło gniewem. — Postacie wznosiły ręce i tłukąc łańcuchami, przeciągle wołały o jedną kroplę wody, o jedną chwilkę odetchnienia — On nie raczył im odpowiadać, a co chwila jedne padały w ogień wnętrzny kopalni, a drugie, równie okute i umierające, na ich miejsce wchodziły“.... А коли блиск панського двору осліпив молодця й він піддав ся йому — тоді вичитав на урні Матери: „Ганьба!“ Він крикнув, усї крикнули, заметушили ся, стали йому припинати хрести, казали топтати по недопалених попелах Матери.... Він тодї „rzucił się naprzód, rozbił otaczających, wyleciał z komnaty“ — а тодї все змінило ся, все і всї станули проти нього.

У Шевченковім „Снї“ маємо зовсїм подібні образи, хоч змальовані з иншого становища. Вже висше було згадано про каторжних Шевченка і вказано на анальоґію з Красїнським у тім місцї („Sen Cezary“). Заковані кайданами робітники „Pokusy“ мають ще більше схожого з Шевченком, який зближаєть ся тут і в поодиноких висловах до Красїнського, як се видно з ось якого місця:

„Заворушила ся пустиня....
Мов із тїсної домовини
На той останнїй страшний суд
Мерцї за правдою встають.
То не вмерлі, не зариті,
Не суда ідуть просити;
Нї, то люди, живі люди,
В кайданах забиті,
Із нор золото виносять,
Щоб пельку залити
Неситому. То каторжні!...“[1])

І далї:

„А між ними, запеклими,
В кайдани убраний,
Цар всесвітнїй, цар волї, цар
Штемпом увінчаний,
В муцї, каторзї — не просить,
Не плаче не стогне“....[2])

Сей уступ зближено вже давнїйше до Міцкевичевої поеми п. з. „Do przyjaciół Moskali“;[3]) одначе вплив Міцкевича міг бути

[1]) Кобзарь, ст. 166.
[2]) Там же, ст. 167.
[3]) Ол. Колесса, op. cit., ст. 108—109.

тут хиба посередний, бо у нього нема такого широкого малюнку каторжних. За теж вплив Красінського на Шевченка в тім місцї дуже правдоподібний. Порівнаймо тільки майже ті самі слова в обох поетів, поминаючи вже подібний мотив, подібний хід гадок. У Красінського „szczęk kajdan“ — у Шевченка: „В кайдани забиті“; у Красінського копальня — у Шевченка: „Із нор золото виносять“; у Красінського пан „nie raczył im odpowiadać“, у Шевченка цар „не просить, не плаче, не стогне“ і т. д.

А гостина в царських палатах у Шевченковім „Снї“ також дуже подібна до образу гостини героя „Pokusy“ в панськім замку:

„... Уже на що
Золотом облиті
Блюдолизи! А ось і сам,
Високий, сердитий,
Виступає....
За панами — панства, панства
У сріблї та златї!
Мов кабани годовані,
Пикаті, пузаті....
Аж потїють та товплять ся,
Щоб то близче стати
Коло самих....
І всї у-ряд повставали,
Нїби безязикі,
А-нї телень!... Цар цвенькає“....[1])

А далї цар із царицею:

„Довгенько в-двох похожали,
Мов сичі надуті
Та щось нишком розмовляли“....[2])

У царя в палатах:

„Старшина пузата
Стоїть рядом, сопе, хропе
Та понадувалась,
Як индики, і на двері
Косо поглядала.
Аж ось вони й одчинились —
Неначе з берлога
Ведмідь вилїз....
Як крикне на самих пузатих, —
Всї пузаті до одного
В землю провалились....

---

[1]) Кобзарь, ст. 169.
[2]) Там же, ст. 170.

Я як засміяв ся!
Він і почув, та як гикне, —
Я перелякав ся
Та й прокинувсь".[1])

Відкидаючи іронію Шевченка, знайдемо в його образах богато схожого з образами Красїнського. Проф. О. Колесса добачує в тих уступах вплив Міцкевича.[2]) Але се не виключає і впливу Красїнського, а може ще й инших писань, що порушували ту саму тему, бо й сам Шевченко пояснює свої виступи проти царя у поезіях підчас слідства по арештованю ось як:

„Будучи еще въ Петербургѣ, я слышалъ вездѣ дерзости и порицанія на Государя и Правительство. Возвратясь въ Малороссію, я услышалъ еще болѣе и хуже между молодыми и между степенными людьми; я увидѣлъ нищету и ужасное угнетеніе крестьянъ помѣщиками, поссесорами и экономами шляхтичами, и все это дѣлалось и дѣлается именемъ Государя и Правительства"...[3])

Не тільки лїтературні впливи, але й настрій тих кругів, в яких обертав ся Шевченко, спричинили витворенє таких ярких сцен із царського двора.

В кождім разї вплив „Pokusy" Красїнського на Шевченків „Сон" можна вважати певним.

VIII.

Та найбільше анальоґій з творами Шевченка має з усїх писань Красїнського „Przedświt", що був виданий за житя Шевченка тричі: 1843, 1845 і 1851 р. в Парижи.[4]) Як згадано, будуть се найчастїйше тільки анальоґії, а не вплив, бо жерел тих самих мотивів у обох поетів належить шукати нераз у їх спільній лектурі[5]) й у подібних обставинах житя. Пригляньмо ся передовсїм близше поемі Красїнського.

---

[1]) Там же, ст. 174—175.

[2]) op. cit., ст. 111 і д.

[3]) Твори Т. Шевченка. Том другий. Видання В. Яковенка, 1911, ст. 107—108.

[4]) Pisma, IV, ст. 421. „Przedświt" мав від-разу після своєї появи великий вплив на публику.

[5]) Пр. св. Письмо, польська революцїйна лїтература, як ось „Polska Chrystusowa", „Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa poskiego" Адама Міцкевича і ин.

Вже формально розпадаєть ся „Przedświt“ на дві части: на прозову й віршовану.[1]) Хід гадок у прозовій части такий: За часів Цезара, перед великим днем Христа, дійшов старинний світ до останнїх вислїдів своєї історії, в релїґії до сумнїву, в фільософії до поваленя основ полїтеїзму. Всюди запанував духовий розстрій. А ті, що хотїли зарадити тому, не знали, до чого прямує історія — і попадали в вир похибок. Та за те на матеріяльнім полї Рим зосереджуєть ся й стає одною людиною, якій на імя Юлїй Цезар, котрий помішає цїлий світ на те, щоби його зєдинити в одній державі. Се є й попередник Месії, який приготував для божого слова широкий гостинець, що ним пішло незабаром християнство. Близько 2000 лїт пізнїйше бачимо те саме у французькій революції й Наполєонї, за яким прийде перетворенє світа. Тепер панує на релїґійнім та фільософічнім полї повний розстрій. Так історія взиває конечно помочи Бога й Божий Дух получить ся з людською природою, а тодї Христос воскресне. Так і брати поета попали в розпуку, але знаки смерти перемінять ся нечайно в знаки воскресеня. Наполєон пробудив народности зі сну, а Христос обявив нам ідею людскости, яка на планетї зливаєть ся з безсмертністю кождої одиницї за гробом — а се все зливаєть ся в могучість самого Бога. Планетарна людскість є цїлістю та єдністю всїх можностий людського духа, вираженого видимо народністю. Але всї ті народности мусять колись стати членани загальної, католицької людскости. Отже Христове слово мусїло схристіянїзувати поодинокі душі перед схристіянїзованєм відносин між народами й державами. Тепер повинна християнська ідея обняти полїтику. Пановане Цезара мусить стати нїчим, а Боже Царство всїм. Станеть ся се через народности, бо вони, а не держави є творами божими. В середних віках хотїли папи схристіянїзувати полїтичні відносини в Европі, але се їм не вдало ся й полїтика від часів Реформи стала знов поганська. Тому всї держави творять ся наперекір народностям. Христова ідея вселюбови зневажаєть ся всюди — як се стало ся при подїлї Польщі. Се релїґійний злочин, се спротив божій правдї, се святотатство — а непризнаванє того насильства є релїґією. Але щойно тепер зрозумів польський дух, що він в історії знарядом

---

[1]) Про „Przedświt“ написав окрему розвідку Т. Стернал ь. Ґенеза сеї поеми представлена докладно у д-ра Ю. Кляйнера: Zygmunt Krasiński, II, ст. 106 і д.

для посуненя поступу, якого услівє — воскресенє Польщі. Тоді в політичній сфері буде Бог, а Його знарядом — польський нарід.

З того бачимо, що той прозовий вступ можна поділити на 5 частий:[1] 1) хаос у стариннім світі перед Христовим днем; 2) французька революція й Наполеон; 3) хвиля в польській історії; 4) Христова ідея людскости й народности; 5) воскресенє Польщі — будучність людскости. Ідея того вступу ясна: історія мусить зійти ся з божою волею, а знарядом при тім має бути Польща. Згадатиб, що перша частина є тільки рекапітуляцією гадок, висказаних Красїнським уже давнійше: в „Nie-bosk-ій komedy-ї", а передовсім в „Irydion-ї". Тому поет не займаєть ся вже тими справами в дальших частинах поеми.

Віршована частина „Przedświt-у" ділить ся на ось які точки: 1) Пісню починає поет іменем своєї Беатріче, котра з розпуки й сумнївів, що в них попав поет на вид терпінь рідної землї, привернула його до щастя віри й сили надії. 2) По альпейськім озері пливе поет човном із своєю сестрою й одушевлений єї красотою та грою на арфі й чудовою природою, починає снувати мрії. 3) Вони не мають чого лякати ся, бо всюди чують за собою Бога. Хоч вони сироти, діти убитої матери, але віри не втратили. У всесвітній гармонії брак одної струни — імени Польщі — але вони воскреснуть, бо Польща, як Бог, не затратить себе у смерти. 4) Польща вмерла для любови світа, але вона жиє в своїм гробі, а що смерть і любов — се одно в світї духів, то ніхто не вбє того єї нового житя; всї вороги не зроблять їй нічого, але будуть прокляті. 5) Поет шукає в минувшинї вини за сумну теперішність, а минувшина оживає перед ним і боронить ся. 6) Духи батьків впевняють поета, що Польща має будучність. 7) Поет бачить сю будучність: Польща веде народи дорогою чину до єдности Духа. 8) Благословенні дотеперішні муки, бо вони ведуть до світлої будучности. 9) Поет хоче, щоби його піснї загинули, а встали діла.

Отже ся частина „Przedświt-у" виказує ось які верстви: 1) рами, в які вложені образи — се альпейське озеро, човен, а на ньому поет із своєю Беатріче; 2) минувшина Польщі;

---

[1]) Звичайно ділять його на три части. Про плян і будову „Przedświtu" гл. Tarnowski, op. cit., ст 413 і д.

3) її теперішність; 4) її будучність. Віра в будучність — се головна, основна ідея „Przedświt-y“.[1])

З того змісту бачимо, що неодна гадка, висказана у „Przedświt-ї“ лягла в основу поезій Шевченка, хоч є й значні ріжниці між обома поетами в розуміню найважнійших ідей.

Передовсїм загальне розумінє основної мисли у обох поетів зовсїм відмінне. Красїнський бачить в ідеальній будучности ось який образ:

„I przez wszechświat ten — do Boga
Szła narodów ziemskich droga!
I wciąż Polska moja przodem
W nieskończoność z ludzkim rodem
Tam leciała!...[2])

Польща у нього — знаряд у руках Бога для переведеня Божої волї.

У Шевченка також, що правда:

„Нема на світї України,
Немає другого Днїпра“...[3])

Він також любить цїлою душею свою Україну, а її муки є його муками, але хоч не зовсїм свобідний від незначного впливу месіянїзму, глядить він у будучність більше реально і не приписує Українї такого вимріяного передового становища. Що більше, такий погляд був би противний найосновнійшим підвалинам його творчости. Бо Шевченко всюди голосить рівність і братерство всїх людий — то й як же міг би він погодити з собою гадку про першенство України? Відси то й основна ріжниця в поглядах на історію рідного народа в обох поетів. Бо вже післанництво Польщі каже Красїнському оправдувати її минувшину, а навіть він кличе у месіянїстичній екстазї:

„Za ból ciała — za ból duszy,
Za stuletnich ciąg katuszy
Dziękujemy Ci, o Panie![4])

А Шевченко, кинувши минувшинї України докір, не відкликує його, як Красїнський...

---

[1]) Kleiner: Zygmunt Krasiński, II, ст. 119.

[2]) Pisma, IV, ст. 356.

[3]) Кобзарь, ст. 249.

[4]) Pisma, IV, ст. 361. Початків такого погляду треба шукати мабуть у пізнаню фільософії Геґля. Геґлївська теорія розвою позволяла Красїнському глядїти на промахи минувшини з висшого становища й признавати їх конечними щеблями в розвою народа. Той погляд слїдний у Красїнського вже від 1838 р. (Kleiner: Zyg. Krasiński, I, ст. 317; II, ст. 121).

Та все таки мають оба поети богато спільного. Теперішність їх вітчини, причина сумного єї стану в минувшині й теперішности, а разом із тим критика минувшини, вказанє шляху до відродженя й образ будучности вітчини — ось той спільний ґрунт, на якім зближають ся оба поети.

Перейдїм до подробиць.

У прозовім вступі згадує Красїнський про сумнїв, що огорнув старинний світ: Krytyka rozumu zniszczyła wszelką wiarę dawną“...,[1]) а далї Брут кличе: „Cnota jest także złudzeniem“. Опісля йде характеристика сучасної Красїнському фільософії, де панує „pewność, ale „braku“ tylko“,[2]) відки: „mniemań, teoryj, przypuszczeń, systematów zagmatwany rój“,[3]) при чім скритиковано німецьку фільософію.[4])

Подібно й у Шевченковім „Посланію“:

„І ми — не ми, — і я — не я!
І все те бачив, все те знаю:
Немає пекла, анї раю,
Немає й Бога, тілько я,
Та куций Німець узловатий,
А більш нїчого“.[5])

Відомо, що „Przedświt“ стоїть під визначним впливом Геґля (посередно бодай) і Цєшковського.[6]) Шевченко звертаєть ся тут недвозначно проти німецької фільософії сумнївів. Звязок (хочби й посередний) із німецькою фільософією й критика її лучить обох поетів, хоч про вплив може не слїд тут говорити.

В IV частині прозового вступу викладає Красїнський ширше гадку: „Świat już dzisiaj pojmuje, ku czemu garnie się historya; wie, że nią rządzi mądrość boża i że celem jej jest ludzkość czyli cała powszechność, zgodna z wolą bożą, znającą i wypełniającą prawo, które Bóg jej nadał„.[7])

В тих словах відкриваємо одну з основних провідних гадок національно-полїтичних поем Шевченка, висказану так гарно в „Кавказї“, в апострофі до Бога:

---

[1]) Там же, ст. 301.

[2]) Там же, ст. 307.

[3]) Там же.

[4]) Красїнський критикує в тім місцї досить остро німецький ідеалїзм і француський матеріялїзм. (Kleiner: Zyg. Krasiński, II, ст. 126).

[5]) Кобзарь, ст. 250.

[6]) Tarnowski, l. c.

[7]) Pisma, IV, ст. 313.

„Встане правда, встане воля,
І Тобі одному
Поклонять ся всї язики
Во віки і віки“.[1])

Бачимо тут те саме розуміне загальности як волї поодиноких народностий, те саме ідентифіковане волї народностий з правдою, божою волею, службою Богу.

Очевидно, думати, що Шевченко дійшов до таких гадок аж під впливом Красїнського, навіть неможливо. Се-ж одна з основ Шевченкової творчости. До них дійшов він дуже рано. Могла їх скріпити також лектура Гр. Сковороди, котрий говорить про Бога таке: „А у христіянъ знатнѣйшая Ему имена суть слѣдующія: Духъ, Господь, Царь, Отецъ, Умъ, Истина. Послѣдная два имена кажутся свойственнѣе протчихъ“.[2]) Революційна польська лїтература переповнена такими поглядами на Бога — се й одна з основ месіянїзму. Таке знаходимо й у Міцкевича, який пише пр. в „Księgach narodu polskiego“: „Naród Polski czcił Boga, wiedząc, iż kto czci Boga, oddaje cześć wszystkiemu, co jest dobre“.

Далї читаємо у Красїнського при характеристицї дипльоматії:

„Za murami przybytku wszechprzytomnego Boga już niema — umarli tylko śpią na cmentarzu — a dalej na bitych drogach świata stoją żywi — wojskowi, ministrowie, kupcy, pod nimi zaś — ucisk i niewola albo bunt i zwierzęcy szał“.[3])

Хтож тут не згадає слів Шевченкового „Посланія“:

„І знову люд потомлений,
І все спочиває.
Тілько я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних,
І нїхто не бачить,
І не бачить, і не знає;
Оглухли, не чують,
Кайданами міняють ся,
Правдою торгують,
І Господа зневажають, —
Людий запрягають
В тяжкі ярма; орють лихо,
Лихом засївають“...[4])

---

[1]) Кобзарь, ст. 244. Др. Щурат добачує в сїм місцї вплив пророка Єремії. (Св. Письмо в Шевченковій поезії, ст. 58—59).

[2]) Собраніе сочиненій Сковороды, ст. 64.

[3]) Pisma, IV, ст. 314.

[4]) Кобзарь, ст. 248.

Тут бачимо подібність навіть у висловах. У Красїнського: „na bitych drogach świata“, у Шевченка: „На розпуттях велелюдних“; у Красїнського: „ucisk i niewola“ і т. д., у Шевченка: „Кайданами міняють ся і т. д.“; а навіть: у Красїнського: „umarli tylko śpią na cmentarzu“, у Шевченка: „Оглухли, не чують“.[1])

Др. Щурат вказує в сїм місцї на вплив пророка Ісаїї.[2]) Се також не виключене побіч впливу Красїнського; бо оба поети могли сягнути тут до образів із св. Письма.

Красїнський жалуєть ся:

„Idea Chrystusowa, idea wszechmiłości zapomniana i gwałcona co krok“.[3])

Той сам мотив стрічаємо у Шевченка як одну з головних гадок „Кавказу“, „Посланія“, „Неофітів“ і ин. Ось місце з „Кавказу“:

„За кого-ж Ти розпинав ся,
Христе, Сине Божий?
За нас добрих, чи за слово
Істини? чи, може,
Щоб ми з Тебе посміялись?
Воно так і сталось!“[4])

Або отся іронїя в прольозї „Неофітів“:

„Не знаю,
Длячого, справдї, ми читаєм
Святую заповідь Його!
Честную кров Його пємо“....[5])

Бунтівничий дух Красїнського, що не міг нїяк погодити ся з неволею своєї вітчини, дійшов у своїй історіософії до ось якого висліду:

„Państwo utworu ludzkiego, państwo z gry chuci ludzkich powstałe, rozszarpać byłoby to polityczną zbrodnią; ale narodowość świętą rozebrać i chcieć zabić, kiedy bez niej obejść się nie

---

1) Op. cit., ст. 38.

2) Красїнського „umarli“ мають радше анальоґію в Шевченкових „мертвих“ із заголовка, яким змисл дають слова Красїнського: Za murami przybytku wszechprzytomnego Boga już niema — umarli tylko spią na cmentarzu“. Значить се, що де Бога нема, там нема житя, там цвинтар з мертвими. Гл. про. се: др. Щурат: Культурна ідея в поезії Шевченка (Дїло, 1914, ч. 59) і „Встане Україна“ (Дїло, 1913, ч. 57). — За редакцію: *В. Щ.*

3) Pisma, IV, ст. 314,

4) Кобзарь, ст. 246.

5) Там же, ст. 502.

może urzeczewistnienie idei ludzkości na ziemi, jest targnięciem się przeciwko prawdzie bożej, prawdzie wiecznej, jest świętokradztwem! Tak samo, jak z drugiej strony nieuznanie tego gwałtu, opieranie się tej bezbożności, jest religią!"[1])

Хто знає, чи не подібні гадки були на умі в Шевченка, коли він писав свій знаменитий „Заповіт" (25/12 1845 р.), а в ньому таке про Дніпро:

„Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу, — отоді я....
Все покину і полину
До самого Бога
Молити ся. А до того —
Я не знаю Бога!"[2])

Коли хто розумів так Бога і Його волю, як Красїнський у наведенім уступі, для того справді неволя вітчини була противна Божій правдї, була безбожністю. Таке розуміне підходить дуже до світогляду Шевченка. А коли так, то він міг сказати, що „до того" (розум. слушного часу) він не знає Бога, бо Бог — по його переконаню — ще не обявив себе у всесвітї. Атже й Красїнський заявляє, що непризнаване насильства, сповненого на вітчинї, є релїґією... Подібність між Шевченком і Красїнським тут безсумнївна, хоч такі гадки стрічаємо також у тодїшній польській революційній лїтературі, а навіть в українській фільософії.[3])

Коли вже вступ Красїнського виказує значні анальоґії з Шевченковою поезією, то ще більше подібностий знайдемо у віршованій части „Przedświt-у".

Ось як описує Красїнський час перед своєю розпукою:

„Lecz dni płynęły, upłynęły lata:
Darmo brzask walczył z ślepą nocy siłą,
Nie weszło słońce nad Świętych mogiłą
I coraz podlej na tej ziemi było!"[4])

Сеж той сам образ, який починає Шевченкове „Посланіє":

„І світає, і смеркає,
День божий минає"...[5])

---

[1]) Pisma, IV, ст. 315.

[2]) Кобзарь, ст. 270.

[3]) Гл. др. Щурат: „Встане Україна" (Дїло, 1913, ч. 57), де так само пояснено „Заповіт" і вказано на подібну гадку в Сковороди.

[4]) Там же, ст. 319.

[5]) Кобзарь, ст. 248.

А слова Красїнського: „I coraz podlej na tej ziemi było" — розвинені у Шевченка в широкий образ того підлого житя (змальованого, як ми бачили висше, також під впливом Красїнського), в образ, який вириває з грудий Шевченка осторогу для „недолюдків, дїтий юродивих".

Далї розмріяний поет каже до своеї Беатріче:

„Płyńmy, płyńmy tak bez końca
W ciszę — w jasność — w błękit — w dal!
Wód źwierciadła, gór widziadła,
Ziemia, niebo, jeden kraj!
Rzeczywistość się pomału
W świat przemienia ideału,
W sen ze srebra i kryształu:
Daj mi teraz marzyć, daj!"[1])

Дуже далеку анальоґію (але тільки анальоґію) до тих слів знайдемо в згаданім висше місци „Сну", де Шевченко описує свою воздушну подорож.

Далї висказ Красїнського: „Bo dzień sądu w piersiach nosim" — пригадує нам знов відомий суд у „Посланію".

Красїнський висказує переконане:

„Prawem naszem — zmartwychwstanie!
Dziś lub jutro dasz je, Panie!
O, dasz w Swej sprawiedliwości,
Nie, coś winien nam — lecz Sobie!"[2])

І зараз згадано про безмірні терпіня Польщі в минувшині.
Зовсїм подібний хід гадок стрічаємо в Шевченковім „Кавказї":

„Ми віруєм Твоїй силї
І Слову живому:
Встане правда, встане воля,
І Тобі одному
Поклонять ся всї язики
Во віки і віки.
А поки-що — течуть ріки,
Крівавії ріки!..."[3])

І відтак змальовано досадно ті „крівавії ріки". Подібність між обома поетами очевидна: після віри в Божу справедливість іде згадка про те, що подїї на світї суперечать тій справедливости. Тілько й ріжницї, що по апострофі до Бога (вона є в обох поетів) Красїнський звертаєть ся до минувшини, а Шевченко до теперішности.

---

[1]) Pisma, IV, ст. 323—324.
[2]) Там же, ст. 327.
[3]) Кобзарь, ст. 343—344.

А се, що Красїнський ставить Польщі як задачу: „W jedną miłość spajać ludy!" — се головна ідея „Посланія", до якої Шевченко дійшов, розумієть ся, не тільки під впливом Красїнського, бож те саме є одною з основних ідей також инших писань революційного духа.

Слова Красїнського:

„Wam, śmiertelnym się zachciało
Nieśmiertelnym zabić życie —
Raniliście tylko ciało"[1])

маємо ширше розвинені в Шевченковім „Кавказї", де орел —

„....серце розбиває;
Розбиває, та не випє
Живущої крови, —
Воно знову оживає,
І сміеть ся знову.
Не вмірає душа наша,
Не вмірає воля;
І неситий не виоре
На днї моря поля,
Не скує душі живої
І слова живого,
Не понесе слави Бога,
Великого Бога".[2])

Подібність ідей не дасть ся заперечити, а її жерела треба шукати не так у впливі, як радше у спільній лектурі. Колиж Красїнський кидає тим „śmiertelnym" докір, що вони

„Z Boga tylko to pojęli,
Czem objawił się w przestrzeni!"[3]) —

то се бодай по части сходить ся з осудом Шевченка на тих, що то не вчать ся так, як треба, і кажуть:

„Немає пекла, а-нї раю,
Немає й Бога"...[4])

Не забуваймо при тім, що „Polska Chrystusowa" кликала також: „Precz z Polską bez Boga i rządzoną nie według Boga".[6])

[1]) Pisma, IV, ст. 330.

[2]) Кобзарь, ст. 243.

[3]) Пр. Міцкевич (котрого знав і Красїнський і Шевченко) пише в „Księgach narodu polskiego": „I umęczono naród polski i złożono w grobie, a królowie wykrzyknęli: Zabiliśmy i pochowaliśmy wolność. A wykrzyknęli głupio".... І далї розвинено гадку, що душа польського народа не вмерла, а верне колись до тїла.

[4]) Pisma, IV, ст. 330.

[5]) Кобзарь, ст. 250.

[6]) Polska Chrystusowa, ст. 8.

Обурений Красїнський кличе:

„O wy, nizcy, o wy, ciemni
I okrutni i nikczemni,
Wy, przewiędłe w nicość dusze,
Bez ducha Faryzeusze,
Wy, kuszący piorun boży....
Wy, szpiegowie i wy, katy
Z wypranemi od krwi szaty,
Wy, półśrodków sztucznych pany,
Co kładziecie żar na rany,
A gdy jęknie wam męczennik,
Ogłaszacie mu, że zmiennik —
Kłamcy wieczni z prawem waszem,
Czy z kupiecką zysku szalą,
Czy z bagnetem i pałaszem,
Wy bożyszcza, którym palą
Dym kadzidła dzieci trwogi —
Ziemia waszym struta jadem,
Wyście tylko ziemi gadem,
Choć się macie za jej bogi!
Nie znam na was hańby słowa!“

Сї слова Красїнського немов живцем взяті з таких видавництв, як пр. „Polska Chrystusowa“ й тому не здивує нас, що подібно відзиваєть ся й Шевченко у „Кавказї“:

„По закону апостола
Ви любите брата?
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті!“[1])

І тих „суєсловів, лицемірів“ змалював Шевченко докладнїйше з такою болючою іронїєю та святим обуренєм! Святе Письмо, Сковорода, польська патріотична лїтература, Красїнський, власна обсервація — ось жерела таких Шевченкових висловів. А коли Красїнський хоче поставити тих фарисеїв „w wieków sądnym kole“[2]) — то знов не перший раз згадаємо Шевченків суд у „Посланію“.

В тій частинї „Przedświt-y“, що починаєть ся словами:

„Znasz ty miłość, która nęci
Wiecznie duszę w kraj pamięci?“

викликує Красїнський з гробу минувшину Польщі й питає батьків:

„Za co życie w życia chwili
Z taką pychą roztrwonili,
Że potomkom nie zostało
Ni potęgi, ni puścizny,

---

[1]) Кобзарь, ст. 246.
[2]) Pisma, IV, ст. 332.

Jedno w zamian ich ojczyzny
Rozebrane kraju ciało?"[1])

Все отсе пригадує нам згадувану вже при „Niebosk-ій komedy-ї" критику минувшини України в Шевченковім „Посланію", яка кінчить ся гірким сконстатованєм, що батьки —

„....нам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!"[2])

Се закінченє — немов відгомін що-йно наведених слів Красїнського.

Тільки далї не пішов уже Шевченко за Красїнським, як се показано висше. Хотячи усунути безкритичність серед своєї суспільности, він вже не вертає того докору минувшинї, як Красїнський.

Оборони минувшини Польщі підіймаєть ся у Красїнського гетьман, що встав з гробу (Степан Чарнецький). Ось як малює його поет:

„Wtedy hetman, co przy grobie
Oddalonym zwykle trzyma
Na szablicy ręce obie....
Jak stał cichy i ponury....
Wyprostował się ogromnie
I szedł, jęcząc, zwolna do mnie",[3])

а скінчивши свою промову:

„I umilka hetman mowca,
Znów wstecz idzie do grobowca.
Grobu głazy się rozwarły,
Śród czarnego ich przełomu
Ten umarłych wódz umarły
W granitowym znika domu".[4])

У Шевченка маємо окрему поезійку, присвячену зовсїм подібній сценї — се той таємничий козак із поезійки „За байраком байрак", написаної 1847 р. Там читаємо:

„Із могили козак
Встає сивий, похилий,
Встає сам у ночі,
Іде в степ, а йдучи
Співа, сумно співає".[5])

Той козак зовсїм подібний до гетьмана в Красїнського. Козак встає з могили, гетьман з гробу (ґранїтного дому);

[1]) Там же, ст. 334 і д.
[2]) Кобзарь, ст. 253.
[3]) Pisma, IV, ст. 338—339.
[4]) Там же, ст. 341.
[5]) Кобзарь, ст. 294.

козак — сивий, похилий, гетьман — тихий, понурий, випростовуєть ся (отже також похилий); козак встає сам, гетьман — також сам, бо він є при віддаленім гробі; козак співає сумно, з грудий гетьмана добуваєть ся зойк. Або образ, де той козак:

„Замовк, зажуривсь
І на спис похиливсь“,

а опісля провалюєть ся в землю:

„Треті півні співали.
Провалив ся козак,
Стрепенув ся байрак
І могила стогнала“.[1])

Як у Шевченка козак хилить ся на спис — так і у Красінського гетьман держить на шаблї обі руки, а подїї при западеню козака в могилу нагадують живо дальші слова Красінського:

„I wnet w górze się roztrąca
Rąk nademną mgła wisząca,
W oczach tają mi widm twarze —
Step się łamie — niebo kruszy —
Znów te wszystkie mi cmętarze
Zapadają w przepaść duszy“.[2])

Очевидна річ, сам помисл козака, що встає з могили взяв Шевченко не від Красінського, а радше з народних переказів, але змалював його подібними рисами, як і Красінський.

Коли далї Красінський підносить ся так високо, що:

„Myśl już pląsa w tej krainie,
Gdzie wszechświatło i wszechmiłość“,[3])

то він досягає найгорячійших мрій Шевченка.[4])

До Польщі будучности говорить Красінський:

„Ziemia tobie powierzona,
Byś ją wiodła c z y n u torem,
Aż się staną jej plemiona
Jednym ducha arcytworem!“[5])

По відкиненю гадки про першорядну ролю вітчини в світї — знайдемо ті самі ідеї в основі Шевченкового „Посланія“, що виступає проти „великих слів великої сили“ й бачить „світ ясний, невечернїй“ у любови всїх. Певна річ, сї найвисші ідеї

---

[1]) Там же, ст. 295.

[2]) Pisma, IV, ст. 341.

[3]) Там же.

[4]) Згадка вселюбови лежить також в основі Міцкевичевих „Ksiąg narodu polskiego“.

[5]) Там же, ст. 354.

Шевченкової творчости не повстали що-йно під впливом лєктури Красінського чи польської революційної літератури — вони тільки скріпляли ся читанєм тих писань.

Із сказаного видно, що „Przedświt“ має досить богато схожости із гадками суспільно-політичних поем Шевченка. А коли подібні мотиви знайдемо у польській революційній літературі, то се на мою гадку не дуже вменшає значінє лєктури „Przedświtu“ для Шевченка. Революційна література подає їх у формі більше зрозумілій для широких верств, але за те у менше артистичній. Колиж Шевченко зустрів ті самі ідеї, висловлені благородною мовою поезії, то вони тим більше могли вразити його душу. Тому, хоч часто годі означити докладно межі впливу „Przedświt-у“ на Шевченка, все таки я приписав би зовсїм немаловажну ролю сїй поемі Красїнського у ґенезї деяких Шевченкових поем суспільно-політичного змісту.

„Przedświt“ міг вплинути на яснїйше уложенє Шевченкових мислий, піддати йому неодну гадку, словом, міг причинити ся до проясненя й поглубленя його світогляду. Шевченко міг набрати через сю лєктуру більшої смілости й певности себе, його слово більшої сили й могучости. „Кавказ“ і „Посланіє“ носять на собі признаки такого впливу „Przedświt-у“. Сей вплив можна припустити і в поезійцї „За байраком байрак“.

IX.

Остають ся ще „Psalmy przyszłości“, видані в Парижі 1845 і з доповненями 1848 р.[1]) Може навіть проти нашого сподїваня знайдемо тут мало схожости із Шевченковою поезією.

В „Psalm-i wiary“ каже Красїнський:

„Dusza i ciało — to tylko dwa skrzydła,
Któremi czasu i przestrzeni sidła
Duch mój rozcina w postępowym locie.
Gdy się zużyją przez chwil i prób krocie,
Odpadać muszą — lecz on nie umiera,
Choć to się śmiercią nazywa u ludzi.
On zwiędłe zrzuca, a świeże przybiera
I, w nie utulon, znów na jaw się budzi,
A to się zowie narodzin godzina“.[2])

Сї слова — се тільки ширше розвинена гадка про безсмертність людського духа — мотив, з яким ми стрічали ся у „Przedświt-ї“, в Шевченковім „Кавказї“ і в польській революційній літературі.

---

[1]) Pisma, т. V, ст. 359. [2]) Там же, ст. 5.

Із Шевченковою поезією, яка взиває до любови й братерства, а заразом вливає в душу народа надїю на красшу будучність, можна поставити у звязок ще ось які слова „Псалма віри“:

„Więcej miłości i więcej braterstwa....
Takim jest naród Twój polski, o Boże!
Kto cząstką jego, nie wie się Twej woli
Cząstką na ziemi — i, choć go świat boli
Tak, że aż wątpić o nadziei może,
Niech w tem cierpieniu wytrwa niesłychanem“.[1])

Подібний мотив у „Псалмі надїї“ дуже зближений до закінченя Шевченкового „Посланія“:

„Chrystusowy uścisk bratni
Gdy okoli wszystką ziemię,
Wejdzie, wejdzie wiek ostatni
I ostatnie ludzkie plemię“.[2])

А у Шевченка:

І світ ясний, невечірнїй,
Тихенько засяє...
Обнїміть ся ж, брати мої,
Молю вас, благаю!“[3])

Не тілько мотив про „світ ясний, невечірнїй“, який має засяти тодї, як всї брати обіймуть ся, подібний до нового віка та останнього людського племени Красїнського, яке має настати тодї, як Христова братня любов обійме всю землю — але й форма зближає тут обох поетів, передовсїм ритміка.

У „Псалмі любови“ читаємо знов:

„Jakież straszne ich postaci,
Tych kuszących bezbożników!
Tysiącami wściekłych ryków
Proszą ciebie o mord braci!
Inni każą — w imię cara
Wierzyć tobie — żeś ty mara!“[4])

Подібне місце (але без згадки про царя) стрічали ми вже в „Przedświt-ї“ і вказували на анальоґію його з Шевченковими поезіями.

На тім вичерпують ся подібности між „Psalm-ами przeszłości“ і Шевченковими творами. Вплив їх на Шевченка хиба дуже незначний.

У Львові, в маю 1914.

---

[1]) Там же, ст. 8.
[2]) Там же, ст. 15.
[3]) Кобзарь, ст. 255.
[4]) Pisma, V, ст. 31—32.

ОСНОВИ ШЕВЧЕНКОВИХ ЗВЯЗКІВ З ПОЛЯКАМИ.

Написав ВАСИЛЬ ЩУРАТ.

I.

До якої народности признавав ся Василь Енґельгардт, пан Тараса Шевченка, нам невідомо і не важно знати. Та не завадить пригадати, що рідна сестра його була жінкою польського маґната Браницького, а сам він жив у звязку з ополяченою Німкою, котра майже все пересиджувала у вільшанськім дворі не без впливу на найблизше окружене, в яке й попав ся весною 1829 р. шіснайцятилітний Тарас. З польщиною в тім окруженю він, значить ся, від разу зіткнув ся, а ще більше зараз у наступуючім році, коли по смерти Василя Енґельгардта, син його Павло, взявши в спадщині Кирилівку, Моринці й инші села, поназначував головними офіціялістами Поляків, що й привели за собою більший гурт свояків для виконуваня служби на становищах економів, лісничих, касієрів та писарів.[1])

Годі нам зміркувати, що спонукало Павла Енґельгардта допомогти ополяченю своїх сіл. Можливе, що грав тут ролю більший вплив ополяченої матери. Але в кождім разї дуже замітне й се, що филя польщини підняла ся в окруженю Шевченка як-раз у часї найбільшого розгару приготовань до польського повстаня, яке невдовзї мало вибухнути в Варшаві й перекинути ся полумям на Україну.

Одначе польщина в селах Енґельгардта, як і по цілій Київщині, панувала й ранше, випливаючи не тільки з панського двору.

[1]) Пр. П. Л—евъ: Т. Г. Шевченко, Кіевская Старина, 1882, кн. IX, ст. 560—561.

Звісно, що кн. А. Чарториський, особистий приятель царя Александра I, ставши куратором виленського університету і звязаного з ним шкільного округа, повірив за згодою царя нагляд над шкільництвом волинської, подільської й київської ґубернії Тадієви Чацькому, котрий — по вислову Новосильцова — мав на сто літ спинити русифікацію Полудневе-західного Краю. Віддане управи шкільництва кн. Чарториському, зглядно Чацькому, самі Поляки пізнійше вважали одним з найбільших національно-політичних добродійств, одержаних з руки царя Александра I. В 1857 р. писав про се польський обиватель з російського Поділя: „Було то для народа важнійше добродійство, ніж колиб цар Александер побільшив був армію Королївства ще о трийцять тисяч або забрані провінції віддав під шалену управу кн. Константина. Бо армію неспосібний ґенерал може стратити в кількох годинах, а те світло й та наука, що їх виленський університет разом із кременецьким ліцеєм розширили, удержують Польщу при її народности й політичнім характері помимо границь і поділу на ґенерал-ґубернаторства“.[2]) Інтеліґентною мовою по цілому краю наслідком заходів Чацького і його вихованків з кременецького ліцея стала польська мова, ізза чого й селянство мусіло її засвоювати. Свідком того в першій половині 40-их рр. був М. Костомарів. А як сильно того часу коренилась польщина у здобутому ґрунті, довідуємось хочби з уривкових записок А. Солтанівського, котрий каже, що єще до польського повстаня в 1863 р. і в школах учено по польськи й по тих родинах, які поприїздили з Московщини, розговірною мовою була польська мова й православні слуги теж говорили по польськи.[3])

Розсадниками польщини, значить ся, крім панського двору були школи. Українське селянство, не кажучи вже про інтеліґенцію, як за державної Польщі звикало до двоязичности, що так характеризує ще й доси також східно-галицькі села.[4]) Між українським селянством вже до 1830 р. мусіло бути чимало письменних, чимало й таких, що по польськи читали. Инакше трудно-б і вгадати, для кого-б польські повстанці в 1830 р.,

---

[2]) Listy o Rusi, Wiadomości Polskie, Париж 1857, ст. 191.

[3]) Н. И. Костомаровъ: Литературное Наслѣдіе, Спб. 1890, ст. 66; Отрывки изъ записокъ Автонома Акимовича Солтановскаго, Кіевская Старина, 1892, кн. V, ст. 234.

[4]) Про се гл. мою статю: Галичина і Шевченко, Діло, 1914, ч. 53.

видаючи революційний зазив до українського селянства на українській мові, друкували його латинськими буквами.[5]) Могли-ж так, як в 1863 р., друкувати кирилицею, колиб латинські букви були для українського села чужі.

Отже Шевченко з малку вже мав нагоду стикати ся з польщиною, змалку вже міг засвоювати собі її не тільки в мові, але і в письмі, що давало йому можність послугувати ся нею пізнійше в зіткненю з Поляками.

Шевченко — по свідоцтву Бр. Залєського — говорив добре по польськи. Міцкевича, Залєського, а по части й Красінського неодну річ умів на память, але писати по польськи не осмілював ся.[6]) В листї до Бр. Залєського, признаючи ся, що до Едварда Желїґовського не хотїв би писати по московськи, він в 1853 р. оправдував ся: „По-польськи я писать не умѣю“. Щоб він зовсїм не вмів писати по польськи, того сказати не можна вже хочби тому, що в тім же листї до Бр. Залєського він пише: „Поцѣлуй руку ojca prefecta“, та й в инших листах в подібний спосіб здраджуєть ся зі своїм знанєм польського письма. Мусїв його знати, коли й читав рукописні поезії Едварда Желїґовського.[7]) Але того знаня, видко, справдї було трохи за мало. Инше дїло — читанє польських друків і володїнє польською розговірною мовою. Кілько польських книжок Шевченко прочитав на свойому віку, видко вже з тих численних слїдів, які вони полишали в його власних писанях, видко з його листів, особливо писаних до Бр. Залєського, в кінци і з його журнала, що разом взяте ще зовсїм не вичерпує всего. Дещо більше докинути до того можнаб на основі споминів про Шевченка, приміром А. Чужбинського,[8]) і нових пошуковань у тім напрямі.[9]) Чужбинський переказав нам, що Шевченко пару разів брав ся й перекладати лїричні поезії Міцкевича, але не будучи вдоволеним з перших проб, нищив

[5]) Передрукований мною в статї: Золота грамота, Дїло, 1913, ч. 9.

[6]) Листочки до вінка на могилу Шевченка в XXIX роковини його смерти, Львів, 1890, ст. 31.

[7]) Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка 1911, т. II, ст. 371, 380, 382, 385.

[8]) А. Чужбинскій: Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ, Спб., 1861, ст. 10—12, згідне з висловом Бр. Залєського про читанє польських книжок і деклямованє польських віршів Шевченком.

[9]) Гл. моє: З житя і творчости Т. Шевченка, Львів, 1914, в статї: Перші польські голоси про Шевченка, де (ст. 14) показано, що Шевченко навіть передплачував польські книжки.

їх. „Мабуть сама доля, мовляв, не хоче, щоб я перекладав ляцькі пісні“.[10]) Як він висловлював ся по польськи, можемо лиш догадувати ся. В пізнїйшім віцї, набравши вправи наслїдком частїйшого приставаня з Поляками на засланю, може й добре, як засвідчує Бр. Залєський. Але й та панна Валєнтина, з котрою Шевченко в домі Сошенків у Києві в 1859 р. розмавляв по польськи, певно також не без підстави виразилась: „Pan Szewczenko nie źle mówi po polsku, ale w jego mowie zawsze jest coś chłopskiego“.[11]) Те „coś chłopskiego“ зовсїм не повинно видаватись нам образливим, коли сам Шевченко, по свідоцтву М. Чалого, тим не образив ся. Він, видко, був свідомий своїх похибок в польській мові, як свідомий був того, що знаючи писати польськими буквами, не вміє писати по польськи. Одначе се не перешкаджало йому послугувати ся польською мовою не тільки в приятельських польських кружках, в які входив правдоподібно вже в 1829—1830 рр. у Вильнї й Варшаві, а зовсїм певно опісля в Петербурзї, на Українї і на засланю, але і при стрічі з зовсїм чужими йому особами польської народности, як се було в Межирічи 1859 р. Тодї увязнений по доносу, за нїби-то богохульні вислови, Шевченко на слїдстві так і боронив ся тим, що прості робітники, свідки його розмови з панами, не все могли й розуміти: „потому что мы говорили по польськи“.[12])

Знаючи те все, тільки дивуватись можемо твердженю Чалого, що Шевченко що-йно в Вильнї чи в Варшаві, залюбившись у Польку, був приневолений учити ся по польськи.[13]) А так само дивною видатись мусить полєміка з тим твердженєм, на яку міг здобутись Кониський, твердячи, що Шевченко, починаючи говорити по польськи, по трохи лиш приносив жертву любови, та більш над усе жертву освітї.[14]) Не було в тім жертви анї в розуміню Чалого, анї в пониманю Кониського. Було то зовсїм природне у Шевченка, що він, навчивши ся говорити по

[10]) Чужбинскій: op. cit., ст. 12.

[11]) Кіев. Стар., 1895, кн. II, ст. 43: примітка М. Чалого при Шевченковім листї до І. Сошенка. В ранше виданій книжцї „Жизнь и произведенія Т. Шевченка“, Київ, 1882, ст. 147 Чалий ту панну Валєнтину називає Леонтинкою й першу часть її вислову подає так: „Pan Szewczenko bardzo dobrze mówi po polsku, ale“ і т. д.

[12]) Н. Стороженко: Новые матеріялы для біографіи Шевченка, Кіев. Стар., 1898, кн. III, ст. 433.

[13]) М. К. Чалый: Жизнь и произведенія Т. Шевченка, Київ, 1882, ст. 21.

[14]) Ол. Кониський: Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя, Львів, 1898, т. I, ст. 55.

польськи вже в Кирилівці і в Вільшаній, говорив по польськи і в Вильні чи в Варшаві, коли треба було по польськи говорити. В тім случаю говорене про якусь жертву вважаємо таким самим зайвим вношенєм траґізму в житєпис Шевченка, яким є й падькане над забранєм його в Енґельгардтів двір на службу. Поминаючи те, що Шевченка забрано туди за вставленєм панського офіціялїста Яна Димовського, а на просьбу Шевченкового діда,[15]) значить ся зовсїм не насильно, в наслїдках ту пригоду належить уважати тільки щасливою. Без неї Шевченко ледви чи вийшов би в дальший світ поза найблизші околиці Кирилівки й ледви чи осяг би що більше, як славу ліпшого сїльського богомаза. Що-йно та хлопяча пригода, яку житєписції Шевченка закрашують траґізмом, кинула його в круг житя, що дав йому поміч в образованю в особі згаданого Поляка Димовського,[16]) кинула його потім у Вильно, Варшаву й Петербург, де його талант міг звернути на себе увагу й заважити в рішеню долї панського кріпака.

II.

Коли Шевченкови вже в рідних сторонах до 1829 р. місцеві условини житя дали першу основу, на якій він міг зійти ся з Поляками, то зараз найблизші житєві пригоди опісля витворили в нього симпатію лиш для Поляків одного спеціяльного покрою, лиш для одної польської партії, якої члени пізнїйше й до нього відносили ся все прихильно, а поза якою між Поляками він і за житя й по смерти мав тільки ворогів.

Вже з того часу, коли Шевченко був ще в дяка Богорського, записав А. Лазаревський, що в нього замість шапки було пошите щось в роді польської конфедератки.[17]) Колиб воно було правдиве, то бачити в тім щось більше, нїж дитяче наслїдованє новини, булоб трудно. А все таки малось би бодай слабий слїд того, що з польськими новинами дорево-

---

[15]) Idem, ст. 38—39.

[16]) Ю. Д. Талько-Грынцевичъ: Поѣздка въ Кириловку, Кіев. Стар., 1889, кн. X, ст. 763. Від Димовського — по словам Петра Шевченка — Тарас „одержав властиве перші початки елєментарних відомостий“. Вдячність для нього зберігав пізнїйше, пишучи до нього з Петербурга, та засилаючи поклони через брата Микиту. Гл. Твори Т. Ш., вид. Яковенка, т. II, ст. 344.

[17]) А. Лазаревскій: Матеріялы для біографіи Т. Шевченка. Основа, 1862, кн. 3.

люцийної доби Шевченко вже дуже рано стрічав ся і звертав на них увагу. Чи польський революцийний рух перед самим повстанєм доходив аж до самої палати Енґельгардта, невідомо нам. Без сумніву захоплював Поляків з його служби; без сумніву з дня на день кріпшав і самого Енґельгардта ставляв у невигідне положенє.

„Роки 1827 і 1828 — пише біограф Падури — минали серед вічної метушні. Братя одної ідеї, заняті одною метою, часто розбігали ся, то знов на ріжних пунктах лучили ся, щоб поділити ся вістями, покріпити ся надією!...[18]) Вроках 1829—1830 та польська метушня на Україні, бо про неї се сказано, стала ще більша. Почали тоді по всіх селах появляти ся вже й такі революцийні емісарії, що замість лірницьких пісень в роді Падуриних кидали між народ проклямациї, в яких касувало ся рекрутчину, панщину, всї московські власти, а обіцювало ся селянам золоті гори в відбудованій Польщи. А коли ті золоті гори може були й слабшою приманою для селян, то без вражіня не могли пролунати такі слова проклямациї, що влучали в найбільші болячки, як приміром: „Не будете уже знати ні асесорів ні прикажчиків ваших, що-то шкуру з вас лупять, а жінок та дївчата ваші позбавляють честї да віри, а вас гонять самих день по дню, що не знаєте ні свята ні відпочинку, а тілько з каньчуком стоять над вами, альбо в диби, альбо в гусака вас забивають, альбо сікуть різґами так, що аж шкура вам від костей відлїтає“.[19])

Потуряти такій революцийній пропаґандї без нараженя себе на компромітацию в очах російського правительства Енґельгардт не міг. Дуже можливе, що польські емісарії підходили до нього ще й з претенсіями, які сягали аж до його глибокої кишені. Одно чи друге могло бути для нього важною причиною, щоб рідше просиджувати в маєтку, а частїйше із одного більшого міста переїздити в друге, деб можна — скажім по просту — губити ся. Підчас одного з таких переїздів Енґельгард знайшов ся в осени 1829 р. у Вильнї, невдовзї потім у Варшаві, а при нїм на службі Шевченко.

Коли в Шевченка до того часу може й не було ясного понятя про заходи і цїли польських революцийонерів, то таке

---

[18]) Prawdziwy życiorys Tomasza Padurry. Poznań, 1875, ст. 42.

[19]) Відозва по українськи з 1830 р. оголошена в моїй статї: Золота грамота, Дїло, 1913, ч. 9.

понятє з усякою певністю дали йому Вильно і Варшава. Там революційний дух опановував уже улицю. Там що-раз частїйше давали ся чути сміливі промови й деклямації, дотепні сатири з вістрєм зверненим против представників урядової Росії. Там невидимі руки по рогах улиць розліплювали плякати, як не з революційними погрозами, то такими, приміром, злобними оповіщенями, що помешканє в варшавськім Бельведері буде можна від Нового Року винаймити, що було алюзією до повстаня, яке в палатї кн. Константина мало взяти початок. А все те кидало в горячку поліцію, давало їй притоку до численних ревізій і увязнень, а населеню нові теми для розмов і розважань. Ціла Варшава довго перед вибухом революції говорила тільки про неї. Ферментація була загальна.[20]) Неможливо припустити, щоб хтось не бачив того, що діялось і не чув нічого, що говорилось. Шевченко-ж мав нагоду особливо в Варшаві бачити й чути може більше ніж хто инший, бо проживаючи в домі Енґельгардта, а вчащаючи на лекції малярства до робітнї Франца Лямпі,[21]) що днини стикав ся з улицею і що днини чув розмови на тему уличних подій в двох многолюдних домах, що давало йому спромогу краще в тих подіях визнати ся. Варшавська Полька, Дуня Гошовська, в котру Шевченко мав ще в Вильнї залюбити ся, зі своєї сторони могла тільки доповнювати його відомости, коли взагалї не була першою інформаторкою його про значінє польського революційного руху. Не могучи приняти за правду переказу, що Шевченко приніс їй жертву, присвоївши собі польську мову для розмов із нею, я готов припускати, що Шевченкова любка вимагала від нього значно більшої жертви. На се вказувало би твердженє Чалого, що вона в імя сердечного привязаня зажадала від Шевченка „відреченя від хлопської мови на користь шляхетської народности",[22]) а по мойому розуміню не так зміни української народности на польську, як радше тільки участи в повстаню. Згоджувалось би воно вповні з настроєм польського жіноцтва тої революційної доби, коли то воно по приміру давних Римлянок, перенявши ся полїтичним духом, взивало мужчин рішати ся на патріотичне

[20]) Władysław Zawadzki: Ludwík Nabielak. Opowieści historyczne. Львів, 1886, ст. 26; Maurycy Mochnacki: Powstanie narodu polskiego. Париж, 1834, т. I, ст. 568 і 591.

[21]) Гл. мою статю: Варшавський учитель Шевченка в „Лїтературних начерках". Львів, 1913, ст. 104—105.

[22]) М. К. Чалий: op. cit., ст. 21.

діло,[23]) а боязким і втїкачам пересилало заячі шапки й рукавички або кужілки.[24])

Вимаганя Гошовської могли бути ставлені до Шевченка, хиба ще перед самим вибухом повстаня, бо в рішучу хвилю він, опанований панїкою Енґельгардтового дому, що для нас є зовсїм зрозуміле при побоюванях нереволюційних елементів на вид розшалїлої улицї,[25]) залїз на горище і відтїля із слухового вікна дивив ся на улицю, на бійки Поляків з Москалями. Там йому довело ся перший раз задуматись не лиш над власною кріпацькою долею, але й над полїтичною стороною житя тих двох народів, що будучи ворогами його народови, завдавали йому трудне питанє, котрому з них має він спочувати.[26]) Коли в нього до того часу для спочуваня польським революціонерам була ще за слаба основа, то скріпити її мусїли демаґоґічні кличі „червоних", якими по 29 падолиста 1830 р. залунали улицї Варшави — ті кличі, що вже під кінець XVIII ст. були на польських землях посївом французького якобінїзму,[27]) а в пару лїт по упадку варшавського повстаня знайшли неустрашимих речників у тих членах париського „Демократичного Товариства", що згуртували ся під стягом „Молодої Польщі" і инших духово споріднених з нею ґруп польської еміґрації".

Тільки спочуванями для того руху польської революції, що кличами якобінїзму виявляв свої рішучо демократичні стремлїня, а в відношеню до польської шляхти і єзуїтизму здобував ся на критицизм безумовно потрібний для направи польсько-українських відносин, можемо пояснювати собі пізнїйші звязки Шевченка з цїлим рядом Поляків у Петербурзї й на Українї, а тим більше на засланї, де вже лиха доля звела його як-раз із красшими жертвами того польського революційного руху, який мусїв бути йому симпатичний, що й задокументувало ся виразно в Шевченкових листах до Бр. Залєського і „Дневнику". В спочуванях для ідей і стремлїнь здецидованих демократів серед польських революціонерів Шевченко вже 1830 р.

---

[23]) M. Mochnacki: op. cit., т. II, ст. 269.

[24]) Jakób Jaworski: Przypomnienia ukraińskie. Париж, 1846, ст. 18.

[25]) M. Mochnacki: op. cit., т. II, ст. 111 і 129.

[26]) Ф. Сїрко: Тарас Шевченко і його думки про громадське житє. Львів, 1906, ст. 8.

[27]) Maryan Kukiel: Próby powstańcze po trzecim rozbiorze 1795—1797 (Monografie w zakresie dziejów nowożytnych, wyd. Szymon Askenazy, т. XIX), Варшава 1912, ст. 253—261; моє: „З житя і творчости Т. Шевченка" в статї: „Шевченко в польській революційній притчи", ст. 64—68.

знайшов для звязків з деякими Поляками основу кращу від тої, яку могли дати йому ранші условини житя в рідних сторонах України. Коли ми сьому близше придивимо ся, видасть ся нам зовсім природним, що в нього і пізнійше, коли згадана основа ще скріпила ся, до милійших споминів належить спомин зреволюціонізованої Варшави та що йому не лиш снить ся Дуня Гошовська,[28]) але і зпоміж Поляків на засланї сильно до вподоби припадає власне учасник варшавського повстаня Мостовський, котрий — дарма що Поляк — вмів розповісти про те повстанє силу подробиць без прикрас і перехвалок, як замічає Шевченко, — значить ся, з критицизмом революціонера -демократа, якими певно були не всї учасники повстаня.[29])

III.

Час від виїзду Шевченка в Петербург до викупу його з кріпацтва, т. є час від весни 1831 р. до весни 1838 р., — цїлих сім лїт молодечого віку — се доси зовсім непрояснена доба в житю великого поета. В своїй автобіоґрафії він сам сильно поскупив ся на вістки про неї, а біоґрафам не вдало ся знайти инших жерел, як хиба лиш кілька маловартних оповідань поетових знайомих, та й ті поетові повісти, писані по московськи, що хоч і мають автобіоґрафічний характер, все таки є поетичними повістями, в яких для прози житя, цїннїйшої у біоґрафів, багато місця не знайшло ся. Наслїдком того і з під пера Кониського образ поетового житя в тій добі вийшов найбільш блїдий.[30]) Але й про дальшу добу житя поета не все, що треба, знаєть ся. Зовнїшні факти житя — каже справедливо В. Семевський — знані; одначе про ті впливи, від яких був залежний ідейний розвиток його до половини 1840-их років, ми знаємо дуже мало.[31]) А й на ту одробину нашого зданя — можна сказати — в більшій мірі зложили ся дослїдники творчости поета нїж біоґрафи. Тільки, на жаль, вони в своїх дослїдах рідко зважували ся зійти з високої сфери поезії на той ґрунт реального житя, що давав їй свої соки. Спостерігаючи

---

[28]) Дневникъ Т. Гр. Шевченка, Твори, вид. Яковенка 1911, т. II, ст. 247.

[29]) Idem, ст. 151—152; Idem, ст. 371 (лист до Бр. Залєського).

[30]) Кониський: op. cit. т. I, ст. 56—71.

[31]) В. Семевскій: Кирило-Меѳодіевское Общество 1846—47 г., ст. 107.

схожість думок у Шевченкових писанях з думками в писанях инших поетів, за часто стверджували залежність поета від поета замість однакового в них обох уляганя моді; за часто добачували поетичні впливи замість впливів житя.

Вже „Кобзарь" з 1840 р. і „Гайдамаки" з 1841 р., в яких замічено більше стичних пунктів з польською поезією ніж з якою-небудь иншою повинні би спонукати дослідника до шуканя відповіди на питанє: що звертало Шевченка до польської поезії? Ще більше вимагають відповіди на таке питанє суспільно-політичні поеми Шевченка з першої половини 1840-их років. Не тільки для того, що й на них сильно зазначив ся вплив польської поезії, але й тому, що одушевляли ся ними визначні члени Кирило-Методиївського Братства, які незалежно від Шевченка улягали польським впливам не зі сторони самої поезії, як се засвідчуєть ся знайденими в них при арештованю рукописами: уставом Братства, головними правилами, „Законом Божим" або „Поднїстрянкою" і ин.[32]) З уваги на те мимохіть приходить на гадку, чи й Шевченкові суспільно-політичні думки, приписувані впливам польської поезії, не пливуть із того жерела, що й помисли Кирило-Методиївських братчиків, а в відповідній польській поезії являють ся йому вже як добре знайомі. Чи не уляг Шевченко впливам польських поетів головно наслідком того, що захопив ся ранше суспільно-політичними ідеями з окруженя тих поетів?

Підійти до відповіди на се питанє менї довело ся вже давнійше з приводу звязку Шевченкових „Гайдамаків" з раншими появами культу Коліївщини в польській літературі.[33]) Тоді вже стверджено мною, що в польській літературі до написаня Шевченкових „Гайдамаків" Коліївщина була визискувана в цілях демократично-революційної пропаґанди так безоглядно, як не визискав чи не зважив ся визискати її Шевченко, узнавши за краще — мабуть уже в останній хвили — ужити її як арґументу за примиренєм двох народів. Значить ся, демократично-революційна пропаґанда 1830-их років вчинила Коліївщину

---

[32]) Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, т. II, в статї: Матеріялы по политическому дѣлу Т. Г. Шевченка, ст. 98—100, 116; Семевскій: op. cit., ст. 103—104, 40—50, 60, 62; К. И. Арабажинъ: Шевченко и мессіанизмъ, Новое Слово, Спб. 1914, ч. 4, ст. 24—27.

[33]) Моя розвідка: Коліївщина в польській літературі до 1841 р., Львів, 1910 (відбитка із Записок Наук. Тов. ім. Шевченка, т. XCVII); рівнож моя статя: Шевченко і гайдамаки, Діло, 1914, ч. 43.

модною в польських писателів. Явищем моди можнаб уважати й Шевченкові „Гайдамаки“ і при виказуваню польських впливів обмежити ся на літературні, якби не ті поетові рефлексії, якими він силкуєть ся захоронити свою поему перед замітами якобінізму. Ті рефлексії в самій поемі, в передмові, а навіть у примітках до поеми — се явні сліди знайомости Шевченка з польською демократично-революційною пропаґандою. Сподію ся, що доказовий матеріял послужить не тільки до управильненя погляду на виказувані доси впливи польської літератури на „Гайдамаків“.

IV.

З великого числа явних і тайних політичних стоваришень польської еміґрації 1830-их років ніяке не мало в Росії сильнійшого впливу, ніяке своїми кличами не збудило в ній так сильного відгомону, як те, що зорґанїзувало ся в швайцарськім Берні 12 мая 1834 р., назвавши себе Молодою Польщею. На російських землях давної Польщі викликало воно чотиролітний конспіраційно-революційний рух, називаний по імени головного орґанїзатора Конарщиною, й зазначило ся в історії революційних стремлїнь у російській державі катастрофою, яка сильно ослабила той рух в 1839 р.

Молода Польща, як майже всї конспіраційно-революційні стоваришеня з першої половини минулого століття, вийшла з такого руху, що силкував ся опанувати всї европейські народи. До житя покликав її творець Молодої Італії, Йосиф Мацціні, стараючи ся згуртувати усїх конспіраторів, знеохочених до ранших орґанїзацій, особливо до організації карбонаріїв, з якою сам поріжнив ся, в новім великім стоваришеню Молодої Европи. В Молодій Европі мали знайти ся, крім Молодої Італії, Молода Німеччина, Молода Франція, Молода Швайцарія, Молода Еспанїя, Молода Польща і ин. Протиставляючи народи правительствам, той звязок наміряв загальною революцією народів повалити престоли монархів. Основною ріжницею між тим звязком і звязком карбонаріїв було се, що підчас коли члени звязку карбонаріїв мали підчинювати ся безумовно постановам Найвисшого Намету, в звязку Молодої Европи кождій народности запоручувало ся в обсягу національних справ повну автономію. Засади в звязку Молодої Европи були демократичні, але намічені так загально, що навіть у найпростійшім прило-

женю до житевої практики виявляли ся ріжно, наслідком чого і члени звязку дуже часто в поглядах ріжнили ся поміж собою. Звязок був і не явний і не тайний. Знати про нього, як і про особи, до яких належав провід серед кождої народности, можна було кождому; таємницею мали бути лиш діланя звязку. Представником Молодої Польщі у звязку був Йоахим Лелевель.[34])

Як усї еміґраційні орґанізації, удержувала й Молода Польща звязки з землями давної польської держави через своїх емісаріїв. Не числячи на еміґрації богато членів, бо не більше як півтора сотки, трібувала оперти ся о старше і значно численнійше Демократичне Товариство, що їй не вдавало ся. В краю емісарії її опановували революційний рух, підготований иншими орґанїзаціями, з більшим успіхом. Коли-ж по звиш дволітнім єствованю орґанїзація Молодої Польщі в 1836 р. розсипала ся, її емісарії вели в краю розпочату акцію дальше під фірмою Демократичного Товариства, зглядно його відламу, що оголосив себе, видавши 30 жовтня 1835 р. Manifest Ludu polskiego gminy Grudziąż.

Вже Демократичне Товариство, засноване 17 марта 1832 р., мусїло здобути собі деякі симпатії в інтеліґентних кругах російської України, в Українців і в Поляків, мучених історичною зморою польсько-українських відносин. Проголошуючи солідарність народів, члени Демократичного Товариства вирікали ся всякого шовінїзму, а ненавидячи шляхетську Польщу так, як ненавиділи всяке правительство, що закріпощує народи, анї дрібки не вагали ся відкривати перед світом все те, в чім бачили її злочин і ганьбу. З нечуваною критикою шляхетського пануваня в Польщи виступив зараз підчас обходу роковин падолистового повстаня на еміґрації Тадій Кремповецький.[35]) Не менше остро осудило Демократичне Товариство сучасну собі шляхту за угнїтанє селянства в своїй відозві до повстанців-вояків селянського походженя, виданій 12 вересня 1832 р.

„Бог — сказано в відозві — дав землю для всїх людий, щоб їх кормила своїми плодами, та передовсїм для тих, що працюють; бо праця — се заслуга в Бога, а нероба, хочби йому всї люди кланяли ся, хочби в пишних палатах жив, хочби купав ся в розкошах, нїколи не сподобаєть ся Богу. Нероба є тягаром землї, негідним, щоб його носила, і лиш трудящий

[34]) Wiadomość o stowarzyszeniach emigracyjnych, Noworocznik Demokratyczny, Париж, 1842, ст. 133.

[35]) Pamiętniki Ignacego Domejki (1831—1838), Краків, 1908, ст. 134—135.

чоловік заслугує на хвалу в Бога і в людий. Ваші свояки, що то їх називають хлопами, були найбільш трудящі в Польщи. Бог вість від яких часів працювали ваші батьки над шматком землї, крівавим потом добували з неї нужденний кусень хлїба; за те, що мали з неї бідний прожиток, відрабляли тяжку панщину, бо часто днїв шість на тиждень, а часом навіть дванайцять (sic!), та й крім панщини мусїли відрабляти толоки, даремщини, приносити до двору збіже, каплуни і таке инше. За таку силу працї для панів, щож пани для хлопів зробили? Коли в панів син по батькови бере спадщину, хлопи за таку силу працї своїх батьків повинні були вже доси дістати в спадщинї той шмат землї, що його обрабляють, і бути вільні від панщини. Справедливість жадала того від панів, але колиж вони були для хлопів справедливі? Отже не то що не віддали їм запрацьованої вже ними землї, але й у нічім не поліпшили їм долї". На доказ того приводить ся довгий реєстр тягарів звязаних з панщиною: ріжнородні податки й шарварки, драчі на панів і на попів, правну безпомічність і батоги економів. „Одначе єще більше горе — кажеть ся дальше в тій відозві — є у ваших братів на Литві, на Волинї, на Поділї, на Українї. Там не можна ніяким правом перенести ся з села до села; там тобі не оженити ся, коли пан тобі не позволить, а коли він прикаже, хоч би тобі й не хотїло ся, женити ся мусиш... Там маєтки не на шнури, не на морґи рахують, але на душі; і шмат землї разом з людьми, як з худобою один другому продає, або у карти програє". До ще більшого закріпощеня селянина помагає собі пан, удержуючи його в темнотї і кидаючи на поталу в тяжкій військовій службі. „Деж се — спитано в відозві — пани винайшли право, яке позваляє їм дармувати, а вас тільки засуджує на працю? Деж винайшли таку прокляту установу, щоб лежень їздив у берлинї шестернею, щоб жив у пишній палатї, щоб мав позолочену мебіль, підчас коли хлїбороб, трудячи ся, не має й деревляною ложкою взяти що до губи? — Бог хотїв, щоб усї люди були рівні поміж собою та щоб вигіднїйше житє було здобутком більшої працї. Відкиж теперішня ріжниця поміж людьми? Щож винен тому селянин, що не в палатї, не на мягкій постели уродив ся? Що винен, що мати, змордована працею, привела його на світ на соломі чи на твердій земли?" Усунути пановане несправедливости було наміром тих, що кликали селян до повстаня. Та власне тому пани, зміркувавши, що воно буде з їх стратою, повели повстанє на невдачу.

„В часї останнього бою — кажуть автори відозви — кричали ми на них, благали їх, заклинали, щоби спасали Польщу; говорили ми їм, що найпевнїйшим способом тут є признанє вам належних прав. Не хотїли того вчинити, змаловажили наш голос і Польща впала. Тепер уже не до них відізвемо ся, але до хлопів будемо промавляти. Коли пани не хотїли віддати вам те, що Богом для вас призначене, а ними загарбане, то ми тепер вам скажемо, що се ваш обовязок домагати ся того, що вам видерто і що вам по справедливости належить ся. Належить ся хлопам правом власности та земля, що її обрабляють; увільнені від панщини і инших панських служебностий могтимуть добре обрабляти землю і не будуть бідні. Належить ся їм освіта; треба, щоб уміли читати, писати, рахувати; треба, щоб знали, як обійти ся з зерном, з добутком, щоби з нього мати як найбільше пожитку. Належить ся їм крім того участь у постановлюваню законів; значить ся, треба, щоб вони вибирали таких, яким вповнї вірять і щоб ті вибрані, зїхавши ся до Варшави, постановлювали такі закони, які хлопам догідні, та щоб не давали панам дальше угнїтати їх". На прикінець кинено в відозві ще таку замітну гадку й про панів: „Їх потомки, освіченїйші від них, споживаючи хлїб, зароблений власною працею чи власним промислом, заживаючи приємностий, які праця і трудяще житє ведуть за собою, благословити муть тих, що спонукають батьків їх замінити пусті титули князя, ґрафа, шляхтича на великий титул чоловіка..."[36])

На сю відозву, як на документ переконань Демократичного Товариства, покликувала ся Центральна Секція його при кождій нагоді, передовсїм оборонюючи себе перед замітами недостаточного демократизму підношеними в 1835 р. зі сторони філїяльних секцій.[37])

З острійшими революційно-демократичними кличами в інтересї мужика против шляхти виступили дві секції Демократичного Товариства — одна, з назвою Умань, на острові Jersey в St. Heller, що ширила демократичні ідеї, а друга, називана Ґрудзьонж — на памятку вязнень пережитих у тій пруській кріпости — також в анґлійській місцевости Portsmouth, що

[36]) Noworocznik Dem., ст. 80—89.

[37]) Sekcja Centralna Tow. Dem. Polsk. do Ogółu tegoż Towarzystwa, Poitiers dnia . . . Września 1835, № 1090, у збірцї автоґрафованих у Pichot-a Pism Towarzystwa Demokratycznego w Paryżu (в бібліотецї ім. Дідушицьких у Львові під ч. 2597).

схиляла ся до комунїзму й жадала передовсїм скасованя права власности, як незгідного з правом до житя, бо усвяченого рабівництвом і мордом. Обі ті секції, не погодивши ся з Централїзацією, зложили ся на згаданий уже звязок Lud Polski. При помочи Тадея Кремповецького волиняк Станислав Ворцель розширив між членами того звязку крім доктрин Babeuf-а ще й якусь мішанину понять революційно-демократичних з ортодоксійно-католицькими, після французької рецепти Buchez-а. Заповідаючи Богданови Залєському пересилку свойого соціяльного катехизму і розвідки про польську народність, Ворцель писав з Portsea 29 марта 1836 р.: „Нинї лиш одно тобі скажу: ти зневірив ся в землю і схоронив ся в небі, коли я не стратив надїй на людство і трібую небо спровадити на землю. Атжеж на се й зійшло слово спасеня до нас, атжеж сього мечем добувала Церква, а нинї, коли шлях у части прочищено, мали би ми завагати ся в доведеню Христового слова до здійсненя тому, що ми нашою кровію оплатимо спасенє будучих поколїнь? Не можу я так дивити ся на річи, а видячи віру, як живу правду, не можу хотїти перемінити її на мертве слово. Благословенні убогі, нищих Бог призиває до себе, а отсе я станув поміж убогими і нищими, поміж мучениками Ґрудзьонжа, поміж народом, і разом з ним, в його імени голошу Закони, заповідаю близьке пановaнє його й королївство“.[38])

Ідеї Молодої Польщі, котрої членам по упадку орґанїзації прийшло ся працювати в краю — як згадано вже — будьто під фірмою Демократичного Товариства, будьто в опертю о Lud Polski, виложені доволї всесторонно в шіснайцятьох числах часописи Północ, виданих у Парижи від 1 сїчня до 12 жовтня 1835 р. під редакцією Яна Чинського (примірник у бібліотеці ім. Оссолїнських під ч. 65.162). Не знаходимо в тім орґанї Молодої Польщі повної проґрами, але зложити її можнаб на основі статей ріжнородного змісту, не випускаючи з під уваги й того, що перериваючи видавництво задля браку кавції, вимаганої новим прасовим законом, редакція заявила: „Мали ми приготовані докладні реферати про системи Babeuf-а, St. Simon-а, Fourier-а, Raspail-а для порівнаня їх з поступованями наших земляків“.

У вступній статї 1 числа Północ-и ред. Чинський, застерігши ся против тиканя особистих справ і сплетень еміґрації, пише:

---

[38]) Noworocznik Dem., ст. 132; Józef Tretiak: Bohdan Zaleski na tułactwie (1831—1838), Краків, 1913, ст. 93—94.

„Наші братя стогнуть у неволи, в темноті, в нужді. Кнут царює над берегами Неви й Висли; кров, сльози, піт насичують землю, де повинна панувати свобода. Той стан, що противить ся природі і зневажає людське достоїнство, не може полишити ся. Мусить повалити ся варварська власть, що будує могучість на неволи й темноті. Повалить ся вона або силою внутрішної революції або наслідком зовнішної війни; або раби, приведені до одчаю, зломлять ярмо, або Захід Европи, затрівожений поступом варварства, а збуджений новими заборами Росії, злучить сили, щоби присмирити велита Північи. І в однім і в другім случаю на нас лежить важний обовязок. Коли московський деспотизм має впасти від внутрішнього справедливого бунту, ми досвідчені в революційнім ділї, знаходячи ся в огнищи европейської освіти, повинні пересилати нашим братям ті правди, які деспотизм закриває перед їх оком; вказувати способи, що творять велитенську силу народів, які рвуть пута; відкрити засади, що утревалюють вічне щастє освободжених. Коли пановане царів і боярів має пропасти у війнї Заходу зі Сходом, чиж не повинні ми сполучити змаганя, щоб її приспішити. Захід Европи не знає, що то цар, що то бояри, не знає московської системи, не відчуває, якою небезпекою загрожує йому варварство і бута петербурського кабінету. До нас належить виявити стан московських невільників, стан підбитих країв, відкрити збайдужнїлим народам, яка будучина жде їх, коли позволять укоронованим Калмукам безкарно забирати що-раз нові краї, мордувати що-раз нові народи. На тій дорозї ми хочемо працювати“.

Подібні гадки виражені в Północ-и (ч. 2), в статї: Europie trzeba przedstawiać barbarzyństwo Rosyi nie Polski.

„Нема — каже автор — народного свята, публичних зборів, де би не відкривано варварства, в якім доси грязла Польща... Знаємо найкращі спонуки бесідників, але кажемо, що нинї коли більшість еміґрації знає виновників нашого упадку, коли Франція пізнала недолужність і промахи керманичів польської революції, повинні ми чужинцям представляти варварство Росії, не Польщі. Картина злочинів, яких на руськім народі допускають ся цар і бояри, обурить против наших ворогів народи Европи, пиха і могучість варварів затрівожать приспаних... Поминаємо се, що в ніякій закутинї землї нема стілько убийств, стілько мордів, підпалів, стілько розбишацьких ватаг, що в Росії, — тих неминучих наслїдків пімсти і одчаю; котрий же край виказує стілько

бунтів, стілько боїв за свободу з наміром пірваня огидних кайданів.... Коли розходило ся про скасоване торговлї чорними, благородні люди стоваришували ся, малярі, поети, бесїдники представляли дикість білих, на публичних місцях, в льожах, в палатах парляментів розляг ся голос за знесенем неволї чорних. Неволя білих панує в Европі, а ми мовчимо. Тираном білих є ворог Польщі, а ми, замість представляти його злочини, представляємо Европі наші домашні спори“.

Виконуючи свою постанову обличуваня Росії перед Европою, Północ уже в 1 числї розпочинає друкувати ряд фейлєтонів про декабристів п. з. Republikanie rosyjscy, подаючи в них урядовий рапорт слїдчої комісії, виготовлений для царя 3 липня 1826 р. Поза тим історичним матеріялом в инших статях зібраний важнїйший матеріял актуальний.

Zbrodnie ludu są skutkiem źle urządzonego społeczeństwa — твердить Północ (ч. 5), виписуючи такі слова в заголовку статї, що своїми гадками пригадує становище деяких нинїшних кримінольоґів.

„На вид злочинця в кайданах в огиднім одягу — так починаєть ся статя — відвертаємо очи з погордою. Та чи зайшли ми коли-небудь до вязниць, чи старали ся зглубити, що нещасних приводить до злочину. На осуджених кидаємо каменем, не тямлячи, що ті переступники, ті злодії, палії, ті матері, що власні дїти убивають — се нещасні жертви зле устроєної суспільности. Ми приглядали ся з близька злочинцям, пізнавали історію їх житя, досліджували їх ум і серце і переконали ся, що народ допускаєть ся злочинів з нужди й темноти. Злодії крадуть з потреби, пімста зоружує руку палія, крайна недоля і фальшивий стид роблять з матери убийницю власної дитини“.

З дальших міркований у тій статї для нас буде найінтереснїйше освітлене жіночого злочину.

„Дикі звірята боронять свойого плоду. Горе тому, хто зближив ся би до гнїзда вовчиці, тигриці. А прецїнь лучають ся женщини, що убивають власні дїти, або відмавляючи материнської помочи, дають гинути новонародженим. Чиж серце женщини твердше нїж у гієни? Нї, то злі закони, то нужда, то пересуд придавлюють найпервіснїйші почуваня, матїр переміняють на убийницю власного плоду. Пригляньмо ся близше тим злочинцям, а переконаємо ся про правду того твердженя. Кляса упослїджених селян дїлить ся ще на господарів і наймитів.

Господар має хату і кавалок ґрунту на ужиток. Наймит то нещасливець, він не має анї захисту, анї пяди землї. То він працює, то він робить панщину, одержуючи тільки те в нагородї, що йому бідний господар видїлить. Нуждар женити ся не може, бо якже удержав би жінку, чим вигодував би дїти. Такіж нещасливі і дївки, послужницї господинь, і вони при крівавій праци не мають певного притулку. Отже нужда наймитам і дївкам не позваляє входити в звязки подружя. А природа допоминаєть ся того, що їй по праву належить ся. Тайна любов заступає звязки вказані світськими й церковними законами. Невдовзї наступає вагітність. Бідна дївка, мучена фальшивим стидом, докорами совісти, виставлена на глузоване, обмови, є неповинною жертвою і Бога і людий. До краю затаює вагітність, а вкінци, коли зближаєть ся хвиля розвязаня, втїкає в самотні поля, в безлюдні лїси, там родить і позваляє вмирати єству, в якого цїла будучина — на панщинї. Відмавляючи материнської помочи, убиває дитя, яке колись мав би убити голод, угнїт або батіг економа. Те убийство — єдиний спосіб ратунку для матери, що погорджена, відтручена нїгде не знайшла би з дитиною притулку. В короткім часї знайдеть ся мертве тїло дитини, сусїди замітили познаки вагітности і злогів. Війт громади ловить нещасну жертву, котра в підземних мурах спокутує злочин — наслїдок нужди, пересуду і одчаю. Отсе історія убивань дїтий".

Кінчить ся статя висновком: „Даром пани будують вязницї, ставлять позорні стовпи, шафоти. Де одні панують, другі служать, де одні розкошують, другі терплять, де одні користають з освіти, другі тонуть у темнотї, там нужда, пімста, одчай, пересуд подадуть чоловікови головню, сокиру, меч. Уладьмо суспільність на засадї любови і братерської рівности так, щоб кождий при умірковaній праци мав свобідне удержанє, щоб нікому не збувало на конечних потребах, розширім освіту і старанне вихованє на всїх, а не побачимо на земли анї проступків, анї злочинів. Не буде треба нї тортур, нї катів. Бо Бог сотворив чоловіка добрим, чулим, товариським, тільки тиранїя і несправедливість роблять його злим, похіпним до пімсти і жорстоким".

Жіночій недоли Północ (ч. 12) присвячує ще й окрему статю п. з. Kobiety, порівнуючи безталанність робітницї й селянки з розкошами дами з панського стану.

„Для богатої розпустниці усміхаєть ся світ, знайдуть ся для неї й поети і малярі і писателї. Для убогої робітниці голод, нужда, неволя, найстрашнійші терпіня фізичні і моральні. Гадаєте, що робітниця, якої працю пожирають нероби, єсть бодай панею свойого стиду, що ті, котрі спутали їй руки, оставили волю її серцю? Де там, улягаючи власти пана або його заступника, падають жертвою їх розпусти. Цвіт, призначений для милого, для мужа, зривають розпустні дїдичі, посесори, паничі, економи, писарі, карбові. Ті, що кодекси вміють на память, пригадують нам, що кримінальний закон карає за насильство, а ми покликуємо ся на факти, не на закони, і питаємо справедливих людий, чи дївчина на селї, яку нелюдський деспот може мордувати в імени домашної карности, яку може замучити панщиною-даремщиною — чи має вона спосіб уратувати невинність? Наші поети описують сїльські весїля, бавлять панів картиною сватів з рушниками і скрипками; колиб знали, колиб відчували велич свойого призваня, представили би образ чесної, роботящої, релїґійної дївчини, що паде жертвою безбожного тирана, який сміє носити імя християнина". Та не тільки з робітничого й селянського стану женщини — зауважуєть ся дальше — бувають жертвами злого устрою суспільности. „Кількож то в Польщи панночок, як то кажуть, з доброго дому, які остали ся без маєтку? Ті добре уроджені панни — то після нашої гадки найнещасливійші єства; відчувають вони, що шляхетство то фальшивий клейнод і що самі герби їсти не дадуть... Якже кінчать ті смутні жертви гордости батьків, яка замість навчити дїтий гідної працї навчила їх геральдики? В монастирях загребують житє, в мурах церковної тюрми гине цвіт найблагороднійших почувань..." Браком відповідного вихованя поясніоєть ся й більшість недібраних подружних звязків, яких булоб менше, колиб женщина мала в руках спосіб заробити на своє удержанє. Браком вихованя і нуждою поясніоєть ся й проституція: „По містах чи бачили ви ті доми розпусти і злєдачілости, де нещасні за нікчемний гріш продають стид і непутящу розкіш? Чи гадаєте, що Бог сотворив їх инакше ніж инших людий; чи гадаєте, що позбавив їх почувань? Ні, то занедбане вихованє і крайна нужда втручують у пропасть нещасниці". В освободженій Польщи зарадить ся лиху, допильнуєть ся вихованя, знищить ся пересуд. „Пропаде нужда, пропаде трівога про завтра, пропаде тиранїя панів і економів, церковна

і подружна... Всї будуть працювати над ущасливленєм усїх. Небо усміхнеть ся на вид мира на земли“.

Иншої болячки російського царства доторкаєть ся Północ (ч. 15) в статї: Żołnierze w Rosyi. Зображує долю тих невільників, що „зле віджизлювані, зле одягнені, биті, виставлені на дикість старшин, мордовані муштрою, походами і роботами неналежними до військової служби, в більшім числї умирають по шпиталях, в дорозї, під батогом, нїж на поли битви“. Справедливість одначе не позваляє поминути й одної хвилї в житю салдата, в якій він розкошує. Та хвиля є тодї, коли він стане постоєм у невільника на селї. „Там він пан, а невільник його слуга. Він спить із жінкою мужика, мужик йому услугує, мужик мусить слухати його, бо до когож пішов би на скаргу в краю, де просьба є зухвальством, де скарга бунтом. Салдат на постою в мужика бенкетує з його жінкою, виїдає йому дріб, знущаєть ся над нужденним рабом, забуваючи, що в тій самій хвили може його жінка, його сїмя виставлена на такеж саме варварство. Деспотизм не тільки убиває тїло, деспотизм обдирає людські єства з почувань“. Арміями, зложеними з таких жовнїрів, деспотична Росія завойовує народи, які ще не зазнали розкошів її мілїтаризму. Поза тим є ті армії неначе карними інституціями в наслїдок злої рекрутаційної процедури. „До дідича, до шляхтича, до пана приходить наказ, кілько має доставити душ. Його самоволи полишено вибір, він самовладно вказує жертви, аби тільки вказаний рекрут не мав менше вісімнайцяти лїт, більше сорока. Та необмежена власть, полишена дїдичеви, отвирає йому поле для заспокоєня пімсти, для насиченя розпусти. Він приказує батькови, щоб опускав дїти, мужеви, щоб покидав гарну жінку; він немічним батькам видирає сина, єдину підпору, єдину потїху. День бранки в Росії є днем страшного суду; часто бачено, що назначений рекрут, відбираючи собі житє, волів смерть нїж службу“. З сеї сторони російський мілїтаризм представляє першу позицію, на якій можнаб його поконати, не говорячи про инші. „В війнї національної ненависти, — каже Północ — в війнї католицизму зі схизмою, в війнї о те, хто має панувати на Півночи, Польща чи Росія, упадемо, сто раз упадемо. Але в справі о свободу, о визволенє польського і московського народа в імя любови й братерської рівности знайдемо прихильні душі в нутрі російської держави. Росія має в своїм лонї живла відродженя; священики, нинї раби, можуть стати ся апостолами свободи, коли

в імя моральної науки Христа подамо їм братню руку; московська шляхта, найнікчемнійша на земли, котру царі бють киями, те тіло безвладне, без житя і без чести, може збудити в собі почуте достоїнства, коли будемо промавляти до нього в імя европейської цивілїзації і національної хвали; по містах знайдемо світлих ремісників, що вміють відчути свободу; а коли козаки, Стенка Разін і Пуґачев, уміли перетягти на свою сторону невільників, Башкирів, Калмуків, чогож ми не докажемо, коли до бою покличе нас не еґоїзм, не дурна гордість шляхти, не католицька нетерпимість, але любов свободи, любов людства". І на закінчене знову апострофа до всяких артистів, як у статї про женщини. „А вам стид, вічна ганьба, вам, що обдаровані талантами вмієте вимовно писати, гарно малювати. Чому не голосите перед світом, не малюєте образу невільника, російського жовнїра? Нехайби Европа знала тих нещасних лицарів, що — самі в ярмі — несуть ярмо людському родови. Чулі душі порушили ся на образ Неґрів; чиж російський невільник не є тисяч раз нещасливійший? Неґр має одного пана, російський жовнїр підлягає надужитям тисячі панів, від начального вожда до прапорщика. Неґр має холод і воду, російський невільник мерзне на морозї і не має чим огріти задеревілих членів. Неґр терпить сам, москаль в ярмі убиває навіть тих, що хотять розкути йому невільницькі кайдани. До пера, до пензля, малярі, поети! представляйте Европі варварський стан Росії!"

Покладаючи надії на те, що розширенєм нових думок і освідомленєм можна позискати для революційного руху в Росії не лиш закріпощене селянство, але й армію, Północ числила ся і з тими чинниками пануючого в Росії ладу, які своїм впливом причинювали ся до удержуваня його, видячи в тім свій інтерес, дарма що той інтерес робив їх також тільки невільниками. Такими чинниками вважала Północ духовенство і шляхту. Вияснити їм становище, яке вони занимають у Росії, ролю, яку грають, злуду, якій при тім піддають ся — се було також задачею Północ-и в стремлїню до позисканя нових прихильників.

В статї Księża w Rosyi звертаєть ся Północ (ч. 14) до православного духовенства. „Духовенство в Росії — пише — є нинї найсильнійшою підпорою деспотизму. Бючи чолом перед престолом, в імя Бога каже невільникам падати на колїна перед царем. Але те пониженє, в якім московське духовенство тепер знаходить ся, не давне. Попередники нинїшних епископів поді-

ляли власть із пануючими, вибирали царів, виганяли самозванців, уміли стати ся незалежними, визначили ся патріотизмом і гордостю“. Коротким переглядом історичних подій у минувшинї підкріплюєть ся твердженє про високе становище православного духовенства до половини XVII ст. і його пізнїйший упадок. Порівнуючи духовенство Росії з духовенством Польщі, Północ першому признає висшість у двох пунктах. „Наперед воно перевисшило католиків любовію незалежности, бо знищило вплив Царгороду, коли инше остало ся прислужником Риму. Показало ся патріотичним, бо сотворило руську Церкву; спасало край у хвилях скрути, коли противно польське духовенство не має польського Костела, тільки Костел римський. Для того теж часто, для інтересу Риму, жертвувало добро краю, під папським впливом зривало трактати з Туреччиною, викликало на згубу краю війни із Швецією, засїяло і піддержувало релїґійні ненависти в нутрі краю. Є се неуки, ослаблені на тїлї й на души, грішники без любови вітчини й людства, засліплені біґоти, що кличуть: війна зі схизмою, війна з попами, нехай живе папська власть! Сполучіть цїлу Европу й видайте війну московській народности, війну ненависти, а упадете. Коли цар, сполучивши в собі світську й духовну власть, оголосить, що віра, що Росія в небезпецї, коли вкаже на збурені церкви й помордованих попів, він відіпре диких наїздників, як відпер війська Наполеона, що замість нести свободу і освіту, перемінювали московські святинї на обозові стайнї. В нових боях, що мають на цїли незалежність і рівність, будьмо патріотами і жовнїрами свободи; заки земля станеть ся одним краєм, спільною вітчиною, заки одна віра огорне світ, сотворім незалежний польський Костел на засадї науки Христа, котрий обявив нам, що Бог є вітцем усїх, що всї є братя. Полюбім ворогів, москалям, що вбивають нас, несїм спасенє. Воюймо не з підданими Росії, але з тиранами Росії. Стремім до братерської унії московської Церкви з польським Костелом, не на користь царя, не на користь папи, але на користь польського народа, на користь московського народа“.

Який там собі не був би й попутаний той історичний матеріял, що на нїм побудувала Północ доказ висшости московського духовенства над польським, треба признати висновкам, пороблениим з того доказу, ясність.

Трохи инакше промовила Północ (ч. 4) до польського духовенства в статї: Czem są dziś księża, czem bydź powinni?

„Аристократія для задержаня переваги в ціли нехтованя народа у всіх часах уживала Бога за спільника своїх злочинів. Повзала перед священством, ділила ся з ним почестями і властю, щоби при помочи його свобідно ссати піт і кров невільників... Воно навзаєм, живучи в неробстві і достатках, в імя Бога вчило народ покори, веліло йому виректи ся розкоші світа, терпіти, віддати панови, що панське; осягло ціль; перемінило людий на підданих. Занимаючи перші місця в Річи Посполитій, багате на скарби, переможне впливом, не вміло сотворити національної віри. Підчинене римським епископам учинило шляхту подвижником католицизму, виповіло війну ріжновірцям і невірним, завело домашні незгоди; топчучи грецькі віроісповіданя, відіпхнуло від Польщі хоробрий народ України, спричинило і піддержувало війни зі Швеціею, словом Польщу, яка мала панувати на Північи і на Сході, виключностю, нетерпимостю погубило. Царі, начальники грецької Церкви, загарбавши польське королївство, подали на час руку католицькому духовенству. Примирили ся з папою, покликали до сенату вісьмох епископів, визначили їм шістьдесятитисячні платнї і зараз по храмах божих розлягло ся: Domine, salvum fac imperatorem Nicolaum.... Нинї їх начальник папа, кат італїйських держав, союзник царя, кидає на нас клятву за те, що ми хотїли скинути огидне ярмо неволї... Нехай нам нїхто не закидає, що виказуючи похибки і злочини минувшини, несемо меч духовенству. Вказуючи на пекольну дорогу, яку в імя Бога вибрали, хочемо їм показати нові обовязки, нову будучину; апостолів темноти і неволї хочемо перетворити на вірних учеників Христа, на апостолів любови, братерської рівности. Із прислужників деспотизму й аристократії хочемо поробити трибунів народа, з невільників Риму незалежних Поляків, з убийників людського роду визвольників його“. Одначе не до цїлого польського духовенства відносить ся з тими намірами Północ. „Аристократія пропала на все для Бога, вітчини і народа: вона кинула ся до стіп царя в часї боротьби за рівність, покине вітчину і віру, перейде на сторону царя, буде повзати перед чужоземними божками. Коли числимо на співділанє духовенства, то числимо на духовенство низше. На тих священиків порозкиданих по селах, що бувають близшими свідками нужди і неволї селян, тих священиків, у котрих навіть надужитя походять із убожества і темноти“. Оправдуючи низше духовенство убожеством, темнотою, а навіть неволею, в які пхнула його духовна аристократія, Północ

силкуєть ся показати низшому духовенству його інтерес у розриві з начальством і в звязку з поневоленим народом. Як у народа, так і в низшого духовенства однакове горе. „Але пробі, священики! — пише Północ — то від вас самих залежить знищенє того страшного стану Польщі; ви самі можете невільницьке, тюремне, гробове житє перемінити на дні свободи і хвали. Схочете, повалить ся тиранія. Народ є такий могучий, що може потрясти основами землі; ви в нього найблизші, наймогутнійші провідники. В імя Бога справедливости, вітця всїх, піднесїть прапор бунту і спасеня, на звалищах еґоїзму побудуєте святі жертвенники братерської рівности. Незалежні будьте учителями народа, голосїть закованим, що Бог сотворив їх вільними, тим, що з голоду мруть, викажїть, що Творець призначив плоди землї не для жмінки панів, але для всїх. Огорненим темнотою оживіть мисли, піднесїть дух. Ваш голос буде голосом Бога, ваші слова попливуть як роса, як дрібний дощ на зела, як краплї на трави. Оживлені світлом правди повстануть, як лев, завмерлі маси. За вашою справою земля прибере новий вид, станеть ся Царством небесним!“

До духовенства звернена теж статя Północy (ч. 7): Car podnieca nienawiści religijne, my je zacierać powinni.

На вість про намір російської власти в Варшаві перемінити один католицький костел на православну церкву Północ перестерігає польське духовенство, щоб воно з того не брало приводу до викликуваня обуреня католиків на православних, бо се булоб тільки на користь царської полїтики, яка умисне стремить до посїяня релїґійної ненависти між російськими підданими. „Обурюють ся — каже врештї Północ — католики нинї, коли цар викидає їх священиків, нищить їх костели. Не рахують сил, поривають за оружє, або з обнаженими грудьми біжать против наїжених баґнетів. Бунтуючи ся против релїґійної тиранїї царя, нехайже собі витолкують бунт українського народа, коли вони самі були тиранами, коли бурили їх церкви грецькі, коли з козацьких святинь викидали їх священиків“. Та не хотячи в кінци відвернути від себе розжалених земляків, Północ трібує дальшим міркованєм помирити їх обуренє з любовію ближнього. „Ламлячи ярмо Миколи, не хочемо тиранїю царя перемінювати на тиранїю папи; топчучи престол петербурського абсолютизму, не хочемо будувати престола для пересудів, що служачи зарозумілости одної секти, кидають клятву на совісти й голосять, що нема спасеня поза римським

Костелом. Дванайцять мілїонів ріжновірцїв дадуть ся забити за вітчину і вільність, але горе тим, що з папською булею в руцї хотїли би виклинати їх, осуджувати, зневажувати. Царі взяли за засаду: діли й пануй; наша річ — лучити, щоби знищити їх пановане... В імя Бога, що є Любовію, подайте руку братам ріжного віроісповіданя, за слїдом унїї грецького й римського костела йдіть до загального релїґійного братерства, згуртуйте в одно огнище всїх, що в Бога справедливости вірять; на тій одній дорозї запевнюючи тріюмф релїґії й фільософії, зломите власть, яка виперла ся неба, яка є пеклом на земли!"

Вкінци зовсїм не маловажним, майже необхідно конечним для Północ-и є втягнене шляхти в боротьбу з деспотизмом, котрого найвірнїйшими союзниками, отже рівнож своїми найбільшими ворогами, вважає тільки духовну і світську аристократію. Północ (ч. 1) пише: Szlachta zyska na rewolucyi. Шляхта представляєть ся в порівнаню з аристократією так само упослїдженою, як низше духовенство в порівнаню з гієрархією. В своїм скрутнім матеріяльнім положеню шляхтич визискує хлопів; невільник царя стаєть ся царем селян. „Революція має на цїли щастє всїх. Кождий мешканець мати-ме право до вигідного житя; отже і шляхтич, коли схоче бути Поляком, чоловіком, братом, буде щасливий на сїй земли". Бо що стратить на обширі маєтків, те сторицею нагородить йому добре загосподароване, промисл і освіта.

Принципіяльність свойого відношеня як до шляхти так і до хлопа в найдразливійшій для обох справі посїданя землї Północ (ч. 6) вияснює в статї: Półśrodki, półreformy nie ustalą szczęścia ludu! „Будучий устрій Польщі основуємо на засадах споконвічної справедливости. Віддаємо ужиток землї робітним не для того, що колись шляхта, правом сильнїйшого, перемінила хлопів на невільників, не для того, що господар десятилїтною працею заплатив десять морґів ґрунту і хату, але для того, що Бог сотворив усїх людий нагими, що Бог нікому не продав, не дарував землї, і що той сам Бог не видїдичив нікого, тай що добродійний Отець усїх плоди землї для всїх призначив". Полємічне зачеплене арґументовань відозви Демократичного Товариства з 1832 р., повтаряних часто, тут очевидне.

Відріжняючи кінцевий стан, до якого стреміти має революція, від переходового стану, Północ (ч. 8) у статї: Stan przejścia i ostateczne urządzenie społeczności каже: „Загальна свобода!

Се останній пункт наших стремлінь. Рівність, демократичні форми — то середник постійного удержаня її“. Та щоб дійти до демократичного стану свободи, треба знищити перепони. „Особливо ми Поляки, — каже Północ — щоб ми могли нашу вітчину уладити на засадах релїґійної, полїтичної, цивільної і суспільної рівности, мусимо передовсїм зломити чуже ярмо, відіпхнути зовнїшних ворогів, потоптати шляхетські привилеї, знищити релїґійні пересуди, словом мусимо повалити зовнїшний і внутрішний угнїт народа. Та доба боротьби із внутрішними і зовнїшними ворогами є в нас переходовим станом“. Та доба не може бути добою уживаня; то доба жертв і посвяченя. „Що-йно на земли облитій кровію, застеленій трупами, знищеній воєнним пожаром, заяснїє молодому поколїню свобода. Для нас могила слави, внутрішна роскіш послуженя вітчинї і людству; для менших братів наших тріюмф і овочі побіди. До того високого посвяченя не веде панщина замінена на чинш, або подарований морґ ґрунту; до того посвяченя провадить виображенє справедливости божої, любов вітчини, ненависть тиранїї, любов братерської рівности, любов людства, найвисші почуваня“.

В статї: Gdzie szukać funduszu na koszta wojenne i na uposażenie pogrążonych w nędzy w czasie walki o niepodległość? відповідає Północ (ч. 16): „В тих, що мають з а б о г а т о, а не в тих, що не мають н ї ч о г о... Той, що кровію і сльозами польського народа шумить по петербурських сальонах, не повинен на нашій земли знайти фонд на роскіш і розпусту. Що в нього н а д м і р н е, те ми повинні ужити на освободженє краю і на вивінованє тих, що мають з а м а л о. Величезні скарби знаходять ся в руках польських вельмож, але вони нїчим у порівнаню з великими маєтками, які знаходять ся по містах. Сам Бердичів, де є столиця північно-східної торговлї, посїдає достаточні богатства на покритє воєнних коштів, на вивінованє тих, що є в найбільшій потребі“. Віpячи твердо в побіду, віpячи, що противники, „як бігу сонця не вспіють задержати, так не зможуть спинити науки демократа Христа, котрий наказав любов ближнього і заповів загальне братерство“. Północ вкінци пояснює в чотирох пунктах плян своєї акції. Ті пункти дословно такі:

1) Наш плян не знеохочує нікого більше, як хиба 3000 мешканців, міліонових вельмож, які ніколи не будуть щиро прихильні революційним змінам; одначе й на них не тратимо

надії, їм теж, коли не стануть на дорозї до узисканя свободи, полишаємо стілько, кілько треба на приличне удержанє.

2) Дідичам чи властителям, які посідають менше ніж 100.000 чистого маєтку, не тільки нічого не забираємо, але увільнюємо їх від усіх данин, тягарів, відсотків і винагороджуємо кожду пядь землї, кожду жертву складану в натурі.

3) Не надаємо по морґови ґрунту 30 хлопам на 100, що є недостаточне навіть для 30 обдарованих, але вивіновуємо цілий польський народ, т. є потрібних по селах, потрібних по містах.

4) В тім пляні приймаємо за засаду незалежність получену з визволенєм і щастєм цїлого польського народа. Єдине се услівє, яке зробить нас гідними представниками новійшої цивілїзації, яке наш край поставить на чолї Славянщини на чолї північно-східних народів.

В иншій вступній статї Północ (ч. 3) виражає переконанє, що Польща стане на чолї славянських народів на случай европейської війни свободи з абсолютизмом. То її призванє, до якого здійсненя має допомогти Франція. „Франція потрібує невеликих напружень на поконанє Святого Союза: в короткім часї закінчить боротьбу, коли приверне Ґерманїю, Італїю, Польщу, Угорщину, Чехію. Французькі війська можуть затримати ся, завісивши подібні хоругви у Відни і в Берлинї. Визволені народи, польський, угорський, чеський, сполучать ся з російськими невільниками і без чужої помочи перемінять варварське панованє царів і боярів на славянську республику".

В тих мріях про будучину, залежну від побід Франції, крім упадку Росії передвижуєть ся, як бачимо, пораженє Відня і Берлїна, більше Відня ніж Берлїна. Грозить ся Австрії не лиш утратою земель давної польської держави, що в польських революціонерів само собою зрозуміле, але і відпаденєм Угорщини та Чехії, при чім визначну ролю мала би відіграти Галичина. Сказано се в статї Północy (ч. 7): Przeznaczenie Galicyi. „Австрія нинї удержує рівновагу, мир в Европі. Відповідно до того, як їй грозити-ме небезпека зі сторони ростучої свободи або заборчого деспотизму, перехилить ся вона або на сторону Московщини против Заходу, або на сторону Заходу против Московщини. Одначе є одна сила, яка нещаснє ваганє може перервати, яка той непевний вибір може вчинити певним на користь справи. Тою силою є воля народів, підчинених австрійському скиптрови. Ту волю, те почутє гідности може збудити

Галичина; вона може дати почин до приверненя Польщі, до спасеня Европи. Щоб се велике призначенє сповнила, треба їй тільки пізнаня своєї фізичної і моральної могучости... Відповідно до обставин вона повинна спасти або погубити Австрію. Коли Австрія, лякаючи ся переваги Росії війде в систему уліпшень, поступу, тоді визволена Галичина, піднимаючи прапор незалежної Польщі і свободи народа, порушить маси від Карпат до Двини, від Балтика до Дніпра, і воскресивши вітчину, заслонить Австрію перед варварством Півночи. Коли, противно, Австрія, лякаючи ся понять свободи, кинеть ся на лоно Московщини, найсвятійшою повинностю Галичини получити ся з усіми неприятелями Австрії, щоб їй завдати смертний удар, щоб їй зготовити гріб. Тоді получать ся незалежна Угорщина, незалежна Чехія, Семигород, Хорватія, Дальматія і инші славянські племена, щоб вичеркнути з карти Европи державу, яка лучить ся з азіятськими ордами для закріпощеня людства".

Виставлена тут можливість славянського політичного руху в Австрії стане значно замітнійша, коли пригадаємо собі те, що довідали ся про той рух австрійські власти з протоколів довгих карно-судових слідств, ведених до 1844 р. Ото показало ся з них, що вже в роках 1835—1839 потворили ся в Пресбурзї, Відни і Празї славянські звязки, які зразу мали занимати ся фільольоґією і письменством, але невдовзї набрали політичної закраски. Звязок у Пресбурзї, до якого належали переважно протестантські студенти теольоґії, мав головою Гурбана і стремів, мабуть за приводом емісаріїв з Росії, до сполученя всїх Славян під російським протекторатом. Кружки у Відни і в Празї були республиканського духа і бажали сполученя всїх Славян в однїй федеративній республицї по взору Сполучених Держав північної Америки. Всї славянські племена мали творити окремі незалежні держави з власними правительствами у своїх столицях, але з центральним правительством у Відни, як у городї, довкруги якого колись мешкали самі Славяни.[39])

Як із одної сторони дуже замітним мусить бути факт, що Pólnoc уже в 1835 р. числить на славянський політичний рух в Австрії, який в тім самім роцї що-йно орґанїзуєть ся, так із другої сторони виразно представляєть ся схожість рівночасних стремлїнь у польських революціонерів на еміґрації

[39]) Moriz Freiher v. Sala: Geschichte des polnischen Aufstandes vom Jahre 1846, Відень, 1867, ст. 97.

і в Славян в Австрії — тих стремлінь, яких метою утворене славянської республики. Та схожість може й не показалась би припадкова, коли би прослідити докладнійше діяльність верховода Молодої Польщі, Лелевеля, котрий вже 1831/2 р. з Народного Постійного Комітету висилав і на Угорщину відозви.[40])

Давши вираз бажаню Молодої Польщі поставити демократичну Польщу на начальнім становищи серед славянських народів, Północ не виповіла ся в тім напрямі докладнійше. Не сказала ясно, анї як уявляє собі державний лад у демократичній Польщи, анї що має означати бажане для тої Польщі начальне становище серед славянських народів.

Про полїтичний устрій демократичної польської держави довідуємо ся з устава Молодої Польщі, принятого в жовтни 1834 р. Жадано демократичної республики. В нїй всї власти і уряди мали би бути виборні. Законодатне тїло мало би бути одно, як і один народ. Воно мало би видавати закони і творити інституції. Одначе остаточне принятє їх чи відкиненє залежало би від народа, згуртованого в своїх громадах, що рішав би більшостю голосів. Основою народного житя признавало ся би всевладність (wszechwładztwo). Єдиним всевладником був би загал народа, єдиним управителем народа з а к о н, єдиним законодавцем в о л я н а р о д а. Підставами народного ладу були би свобода, рівність і братерство. Із загальних засад свободи і рівности випливали би вже особиста свобода, незалежність громад, свобода віроісповідань, необмежена свобода друку і навчаня, свобода стоваришень, свобода торговлї і промислу, свобода полїтична, запевненє добробиту і власности для найбіднїйшої і начисленнїйшої кляси населеня, скасованє всїх привилеїв, усталенє системи проґресивного оподаткованя від доходів, злишних по заспокоєню узнаних потреб, узагальненє одностайного вихованя і елементарних наук, узагальненє знайомости прав і обовязків чоловіка.[41])

З поглядом на той устав і проґрамові статї Północ-и справедливо замітив Шпотанський, що з них віє не лиш республиканїзмом і комунїзмом, але й космополїтизмом. Схиливши ся до космополїтизму, Молода Польща при своїх стремлїнях до відбудови польської держави, не могла, розумієть ся, думати

[40]) Noworocznik Demokratyczny, Париж, 1842, ст. 118.

[41]) S t a n i s ł a w S z p o t a ń s k i: Konarszczyzna (Przygotowania powstańcze w Polsce w 1835—1839 roku), Краків, без року виданя, ст. 37.

анї про етноґрафічну Польщу, анї про національні потреби народів історичної Польщі. В нїй вона хотїла бачити лиш громади на поодиноких територіях і говорила тільки про свободу громад. Одначе взявши ся до практичної роботи на українських територіях у східній Галичинї, на Волинї, Поділї і в Київщинї, мусїла певно скоро зміркувати, що принципу національности їй не усунути безслїдно. Там ізза нього виринали вже спори в тих революційних орґанїзаціях, на яких емісаріям Молодої Польщі від разу прийшло·ся оперти.

Вже у Звязку Приятелїв Народа, що вийшов у східній Галичинї 1833 р. з ослабленої орґанїзації карбонаріїв, не було довго згоди що-до устрою польської республики. Одні — каже мемуарист — хотїли федерації незалежних провінцій історичної Польщі з окремими власними управами, а спільним центральним правительством; инші хотїли одноцїльної республики з одним центральним правительством. По довгих спорах ухвалено згодити ся на федеративну республику. На скільки в тих спорах і остаточній згодї виявляли ся національні мотиви, не переказано нам виразно. Але самі вже арґументи, виведені pro і contra, промавляють за тим, що національний інтерес грав там немаловажну ролю. Прихильники федерації, промавляючи за незалежностю провінцій, стояли за нею тому, бо „в такім устрою кожда провінція надавала би собі закони більш відповідні і пригожі для своїх потреб"; противники того підносили, що „при сцентралїзованім устрою республики поодинокі провінції не відчужують ся від себе так, як се можливе при устрою федеративнім".[42]) Хто не добачить тут перших побоювань сепаратизму, якому найлегше було тодї виплисти хочби вже з реліґійних ріжниць між Поляками і Українцями? До освідомленя тих ріжниць провадив мимовільно вже й сам Звязок Приятелїв Народа, устроюючи по своїх секціях формальні дискусії на теми з польської історії, про національні річи й памятки, про розширенє польської мови, а витисненє чужої, передовсїм німецької, з приватного уживаня і зі школи, як шкідливої для національного розвитку.[43])

[42]) Związki narodowe w Galicyi (Z pamiętników śp. Henryka Bogdańskiego), Dodatek literacki do „Kurjera Lwowskiego", 1888, ч. 48—49; Józef Krajewski: Tajne związki polityczne w Galicyi (od r. 1833 do r. 1841), Львів, 1903, ст. 21—22, де одначе слїд побоюваня перед сепаратизмом затертий.

[43]) Związki narodowe w Galicyi, op. cit., ст. 48; Sala: op. cit., ст. 77.

Виразнїйше, нїж у Звязку Приятелїв Народа, зазначили ся національні стремлїня і ріжницї в тій орґанїзацїї польських революціонерів, що повстала вже під безпосередним впливом Молодої Польщі, зглядно емісаріїв її, висланих 1834/5 р. наперед до Кракова, а потім дальше на Схід. Тою орґанїзацією було Стоваришенє Польського Народа, засноване співробітником Рólпос-и, Шимоном Конарським, по даному йому порученю: „сполучити в одну орґанїзацію всї тайні полїтичні звязки з демократичними засадами, які стремлять до відзисканя незалежности Польщі, і розширити ту орґанїзацію по цїлім просторі земель Річи Посполитої, а рівночасно подбати, щоби подібні орґанїзації, на тих самих полїтичних і суспільних засадах, заведено по всїх славянських землях". До Стоваришеня справдї пристали зараз инші давнїйші звязки, одним з перших Звязок Приятелїв Народа.[44]) Чи він то вніс у нове Стоваришенє національний фермент, се меншої ваги. Факт, що у Стоваришеню знайшло ся, як і в давнїйших революційних орґанїзаціях, багато гр.-кат. молодежи, яка по вислову Сев. Ґощинського була для революційної пропаґанди „лїпша від католицької".[45]) Збуджений в тім самім часї національний рух серед тих галицьких Українцїв, що стояли поза революційними кружками, не позваляв уже і многим польонофілам, батькам ополяченого Руського Собору з 1848 р., посувати ся за далеко в національнім самовідреченю. От вони то й зажадали змін в уставі Стоваришеня для унаглядненя в нім української народности; зажадали в 1836 р. передовсїм зміни назви орґанїзації, предкладаючи назву: Стоваришенє Польського і Руського Народа. Коли їм того не зроблено, згуртували ся в окремім Руськім Колї,[46]) згуртували ся в однім звязку, не ворожім для Стоваришеня і верховодів його на еміґрації, але і незгіднім із ним у національних поглядах, а схильнім, правдоподібно, більше до федеративного устрою польських провінцій в будучій республицї,

---

[44]) Krajewski, op. cit., ст. 43—44; Szpotański: op. cit., ст. 44—45.

[45]) Кирило Студинський: Польські конспірації серед руських питомцїв і духовенства в Галичинї в роках 1831—1846, Зап. Наук. Тов. ім. Шевч., т. LXXX і LXXXII; Krajewski: op. cit., ст. 84; Zygmunt Wasilewski: Seweryn Goszczyński w Galicyi. (Nieznane pamiętniki, listy i utwory 1832—1842), Львів, 1902, ст. 112.

[46]) Krajewski: op. cit., ст. 85; Sala: op. cit., ст. 98; моя статя п. з. Чорна книга, Дїло, 1912, ч. 134.

який запевнював би незалежним українським провінціям їх національний характер.

Руське Коло, працюючи для революції паралєльно зі Стоваришенєм в дусї Молодої Польщі скрізь там, де і Стоваришенє, отже простираючи в якійсь мірі свої впливи й на російську Україну, додавало до ідей Молодої Польщі, ширених Стоваришенєм, ще й розчин національної ідеї, що в дальшій послїдовности потягало за собою жаданя федеративної республики замість одноцїльної. І мабуть не лиш тим одним ріжнило ся Руське Коло від Стоваришеня. Зложене в більшости з осіб, що мали стати „учителями народа", т. є священиками, воно не могло легковажити привязаня народа до Церкви. Не легковажила його, правда, й Молода Польща. Одначе вона в своїм орґанї, Północ-и (ч. 2), в статї Potter-а п. з. System Jezusa, мало-що з тої системи лишала. Коли Potter осуджував ту систему за внесенє роздвоєня між духове і фізичне житє чоловіка, яким „ангелів з людий поробити не вспіло ся", а „вчинено насильство кардинальним законам природи" (подружні звязки тільки толєруючи, а дївичу чистість принимаючи за найвисшу чесноту), то редакція Północ-и додала від себе лиш таке застереженє: „Ми.... заявляємо, що з християнїзму приймаємо любов, посвяченє і братерство; відкидаємо покору; не вирікаємо ся дочасної свободи. Найсильнїйше протестуючи против виключности, против католицької нетерпимости, чи то в боротьбі чи в часї остаточного уладженя суспільности, не угнемо колїна перед божеством касти або секти. Наша честь для правдивого Бога, Вітця всїх, під котрого добродійною опікою сполучать ся для спільного щастя, дочасного і вічного, всї віроісповіданя, всї народи". Із статий Północ-и про католицьке і православне духовенство вже знаємо, що вона закидувала католицьким священикам у минувшинї укріплюванє римського Костела замість будованя національного. Як думала Молода Польща про потребу національного Костела для нових часів і що в нїм хотїла лишити з католицизму, Północ се сказала. Та треба було щось більше сказати, коли вже й радикальнїйші громади, Умань і Ґрудзьонж, у звязку з собою схиляли ся за приводом Ворцеля до звязуваня своїх доктрин з ортодоксійно-католицьким навчанєм, що не остало ся без впливу й на Стоваришенє Польського Народа, котре принимаючи за гасло „Ґрудзьонж", певно принимало теж його спеціяльні погляди на приватну власність (як на слїд рабівництва!) і на значінє релїґії народа в революційній пропа-

ґанді між ним.[47]) Для тих українських членів Стоваришеня, що мали опісля згуртувати ся в Руськім Колї, як і для тих Поляків із духовного стану, яким випадало працювати серед релїґійного народа, звязанє революційних думок з християнськими було потрібнїйше, ніж для кого иншого. Не даром до найпопулярнїйших публїкацій того часу належать усякі заграничні публїкації революційного змісту з релїґійною закраскою. Не даром на таких публїкаціях взорували ся автори революційних відозв Стоваришеня. Вони певно шукали способу, як би заслонити себе перед закидом безбожности зі сторони народа і противників. Потвердженє того знаходить ся в меморіялї Ґощинського, написанім для Централїзації Демократичного Товариства в 1838 р. на основі довголїтної обсервації революційної пропаґанди в Галичинї, переважно східній. „Коли наш народ не в цїлости католицький, — писав Ґощинський — то майже в цїлости християнський. Діяльна полїтична орґанїзація була би дуже неполїтична, колиб виявляла погорду для християнїзму або легкованє його. Закид безбожности може мати в нашого народа ще дуже велику вагу, може бути грізним оружєм против демократів у руках противників. Для притупленя того оружя, без прихиленя себе до католицизму, бачу одну раду: пускати між польський народ, а головно між духовенство гадку, про національно-польський Костел, який приймив би богослуженє на рідній мові, признав авторитет у справах релїґії загалови духовенства, установлював духовну власть дорогою виборів, завів духовні конґреси, устроєні демократично, для остаточного рішаня справ релїґії і польського Костела, одним словом утворив духовенство в повній гармонїї із зовнїшною залежностю і внутрішним всевладництвом цїлого народа.“[48]) Так писав Ґощинський — той сам Ґощинський, котрий, приймивши в 1835 р. проґраму Молодої Польщі, найбільше з емісаріями її потрудив ся до 1838 р. над підчиненєм їй ріжнородних революційних кружків у Галичинї.[49]) Його пересторога замітна. Його проєкт національного Костела, що був уже ранше в думках Молодої Польщі, дістав

---

[47]) Моя статя: Чорна книга, Дїло, 1912, ч. 132, де зізнанєм Українця о. Миколи Гординського зазначений звязок Стоваришеня з громадою Ґрудзьонж, у чім була би також вказівка на звязок Молодої Польщі з тою громадою, який вже Шпотанський (op. cit., ст. 44) припускав, не могучи ствердити.

[48]) Wasilewski: op. cit., ст. 132—133.

[49]) Idem, ст. 24—26; Szpotański: op. cit., ст. 45—46.

нове умотивованє. Демократичне Товариство повинно було з гадками Ґощинського числити ся, коли вже два роки раньше, при усталеню тексту маніфесту, мало багато клопоту наслідком замітів не лиш космополітизму, але й нереліґійности, які сяк так мусіло узгляднювати.[50])

Цілу ґрупу важних — як бачимо — питань, бо славянського, національного і реліґійного, на які орґан Молодої Польщі, схиляючи ся до космополітизму і деїзму, відповідав лиш обиняками, прийшло ся емісаріям її застати вже в Галичині як питаня невідхильні. Під впливом місцевих обставин, під впливом поглядів місцевих революційних орґанізацій, з яких Молода Польща формувала свої кадри, приходило ся їй, а так само Демократичному Товариству, в порішеню тих питань жертвувати чимало із принципіяльности власних поглядів. Найбільше мало зискати на тім порішенє реліґійного і славянського питаня. Одначе стало ся се вже завдяки ще иншим чинникам.

V.

Помисл національного Костела, по признаню Ґощинського, мав бути не тільки уступкою вимаганям галицьких обставин (католицизмови); був він і маневром у боротьбі з противниками, якими для орґанізацій польських демократів являли ся инші польські орґанізації. До уступок самим вимаганям місцевих обставин польські демократи не булиб скорі, як показало ся в конфлікті Стоваришеня Польського Народа з українською ґрупою членів. Коли одначе приходило ся ставати до боротьби за впливи на народ із такими революційними орґанізаціями чи кружками, що легко могли знайти ся в сітях аристократичного сторонництва претендента до польської корони, кн. Адама Чарториського, тоді польські демократи розумнійшали. Так було як раз у Галичині, де за впливи на народ бороли ся з собою передовсім ріжні польські сторонництва.[51])

Впливам Стоваришеня Польського Народа, а так само й Демократичного Товариства, в Галичині почали загрожувати особливо сильно впливи тих еміґраційних орґанізацій, що під покришкою реліґійности виступали умірковані́йше против шляхти і аристократії та в краю старали ся знайти прихильників.

---

[50]) Józef Tretiak: Bohdan Zaleski na tułactwie 1831—1838, Краків, 1913, ст. 178—197.

[51]) Idem, ст. 59.

Вже вплив Міцкевича на Галичан став непожаданий для демократії від того часу, як він у листї до Лєлєвеля 1832 р. заявив ся за потребою надати польським стремлїням релїґійний характер, основуючи його на католицизмі.[52]) Популярність імени поета була би вже дуже сильним арґументом за такою гадкою, колиб не було сильнїйших. Сам Міцкевич мав тодї вже таку повагу, як цїла якась орґанїзація, коли ґрупа Галичан до нього звертала ся в пошукуваню полїтичної орієнтації, наслїдком чого був його лист Do przyjaciół galicyjskich з тенденціями оборони дїдичів перед претенсіями і напастями демократів.[53]) Та значно більше впливу обіцювало мати засноване Міцкевичем і його найблизшими приятелями Товариство Зєдинених Братів, що стануло вже не на ґрунтї евангельсько-революційних ідей Міцкевичевих Ksiąg narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego, чи написаних у тім самім дусї Paroles d'un croyant Француза Lamennais, але на ґрунтї католицизму, т. є примиреня з головою римського костела, против котрого дуже остро виступали демократи за киненє клятви на недавне повстанє.

Акт заснованя Товариства Зєдинених Братів такий характеристичний для нового релїґійного руху, що заслугує на пізнанє його в цїлости. Ось він:

„Во імя Отця і Сина і Святого Духа. І пізнасте правду і правда освободить вас.

„На честь і славу Пресвятої Трійцї, на спасенє наших душ, на удержанє і визволенє нашої бідної Вітчини, щоб цїла, вільна і незалежна могла явно служити Господеви, ми християни, Поляки римо-католицького віроісповіданя, віддаючи ся під особлившу опіку Пресвятої Богородицї, уповаючи на слова Її Божого Сина: „Того, що прийде до мене, не відкину“ (Ів. гл. VI, 37); „Просїть і буде вам дане, шукайте ї знайдете“ (Мат. гл. VII, 7); „Шукайте-ж наперед Царства Божого і Справедливости Його, а се все додасть ся вам (Мат. гл. VI, 33); „Ото є заповідь моя, щоб ви так себе полюбили, як я вас полюбив. Більшої від тої любови нїхто не має, тільки хто душу свою положить за приятелїв своїх“ (Ів. гл. XV, 12—13); „По правдї вам кажу, коли чого будете просити у Вітця в імя моє. дасть вам“ (Ів. гл. XVI, 23); „Теж сказав я вам, щоб мали ви мир в менї. На світї будете мати угнїти, але уповайте, я-ж побідив світ“ (Ів.

[52]) Idem, ст. 30.

[53]) Idem, ст. 59; А. Міцкевич: Лист до галицьких приятелїв. Переклав і пояснив Ів. Франко. Львів, 1903.

гл. XVI, 33); „Не оставлю вас сиротами, прийду до вас“ (Ів. гл. XV); „Чувайте і моліть ся, щоб не війшли ви у спокусу“ (Мат. гл. XXVI, 41); „Де двох чи трех зібрало ся в імя моє, там я посеред них“ (Мат. гл. XVIII, 20); — отже в імя святе Господа нашого Ісуса Христа, котрий видить щирість наших мислий, просячи в нього благословенства й опіки, в покорі серця й по умиснім відправленю святої сповіди в тім наміреню, лучимо ся у звязок під назвою Зєдинених Братів. Молити ся що днини за себе, вітчину і ближнїх, за приятелів і ворогів; Господнї заповіди словами і ділами виконувати; прикладом своїх земляків до того заохочувати і на тій дорозї спільним зусилєм удержувати себе ми як найміцнїйше принимаємо ся й постановляємо. Діяло ся в Парижи, року Божого тисяч вісімсот трийцятого четвертого, девятнайцятого грудня, в день св. мученика Немезія“.

Коли в Міцкевичевих Księg-ах релїґійний тон був приголомшуваний гордощами польського патріота, що Польщу уявляв собі як Христа народів замученого для відкупленя їх, то в акті Товариства Зєдинених Братів той релїґійний тон підняв ся високо покорою і тим духом любови, що замість осуджувати й поборювати зло у других велїв осудити й побороти його наперед у себе, велїв від себе розпочати уліпшенє світа.[54]) В поетичній уяві Богдана Залєського, одного з перших членів Товариства Зєдинених Братів, Польща представила ся вже не як Христос, не як жертва принесена Богу за гріхи людства, але як Маґдалина, що спокутовує власні гріхи (Duch od stepu). Той погляд на минуле Польщі Третяк уважає реальнїйшим і приписує його переважно демократизмови Залєського.[55]) Зовсїм справедливо, бо й демократи справдї реальнїйше понимали причини упадку Польщі, видячи їх у прогрішенях аристократії. Одначе до виведеня грішної Польщі в роли покутниції Маґдалини — я гадаю — привів Залєського в 1836 р. той християнський дух покори, що опанував Товариство Зєдинених Братів.

Для взаїмного заохочуваня себе ревнїйші члени Товариства замешкали спільно в домику Богдана Янського, котрий мав стати ся гнїздом трохи пізнїйшої Конґреґації Воскресеня Господнього vulgo Змартвихвстанців. Домик Янського був для

[54]) Tretiak: op. cit., ст. 72—74.
[55]) Idem, ст. 166—167.

Зєдинених Братів місцем спільних релїґійних практик і молитов, місцем розважань над поправою житя і власного і польського народа. Поручаючи розпочинати поправу від себе, Янський в липни 1835 р. виложив дальші задачі Братів. Мали вони стреміти до того, щоб еміґрація й народ стали ся взором християнського житя у всїх своїх мислях, словах і дїлах. Мали трудити ся для осягненя тої цїли не лиш на еміґрації, але й після повороту з чужини, дома. Мали дома працювати над релїґійним відродженєм народа, просвітою і економічним подвигненєм його, а виступати против самолюбної аристократії і фальшивої демократії, против фальшивої фільософії і безбожного індустріялїзму. З тих задач випливала й нова задача: впливанє на поправу письменства, від якого характер народа у великій мірі залежний.[56]) У звязку з тою новою задачею виринула згодом серед Зєдинених Братів гадка заснованя Братства ім. св. Станислава, яке зайнялось би перекладом найріжнороднїйших книжок релїґійного змісту в цїли ширеня їх серед польської суспільности.[57]) Та не лиш одну польську суспільність мали на увазї Зєдинені Брати при своїх починах. Справедливо прикладає Третяк більше ваги до факту, що задуми Янського вибігали поза границї Польщі — в Славянщину.[58]) На доказ того приводить передані кс. Смолїковським записки Янського з 10 грудня 1835 р., де читаєть ся:

„1. Сей світ марний. Живем для Царства Небесного. Спасенє через Христа. 2. Нинї початок якоїсь нової, загальної поправи. Нове резвиненє християнїзму. 3. Славянські народи приносять для тої збірної працї свої свіжі, могутні сили. Але: а) злий дух хоче ужити їх для своїх цїлий, через Миколу; б) в їх практичнім житю є племінні, налогові хиби; в) бунтівницький, революційний дух рознузданої свободи, гордої фільософії може їх погубити. Тим то повинність: спровадити їх до єдности віри католицького Костела і приготовити до виповненя Закона Христового в новім розвиненю його. Над тим цїла праця. Орудієм тої працї Польща з повсюдним трудом християнства“.

---

[56]) X. Smolikowski: Historya Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego, т. I, Краків, 1892, ст. 73.

[57]) Idem, т. II, ст. 83—84.

[58]) Tretiak: op. cit., ст. 79—80, 270.

Як бачимо, поставлене реліґійної і славянської справи в Товавистві Зєдинених Братів зовсім инше, ніж у революціонерів-демократів. Замість пропаґанди національної Церкви висунена пропаґанда католицизму; замість реліґійного чинника як способу до приспішеня революції в зовнішнім устрою людства поставлений католицизм як ціль, якої осягнене повинноб зазначити ся революцією у внутрішнім житю народів, моральним відродженем їх, що далоб їм силу відперти всякі наступи ворога. Тому що ворожими наступами Миколи І найбільш загрожені Славяни, на них передовсім повинна би звернути ся увага. Так зі стремлінь до духового відродженя людства в католицизмі видобута славянська ідея — зовсім инакша, ніж на початку XIX ст. у помислах російського офіцира Броневського чи польського письменника Сташіца, що Славянщиною загадували скріпляти російську державу;[59]) зовсім теж инакше, ніж у всяких революціонерів у Росії чи на еміґрації, що Славянщиною хотіли поборювати царизм.

І Польщі серед Славянщини визначена Товариством Зєдинених Братів уже инша роля: не та, що в польських революціонерів-демократів або і в Księgach самого Міцкевича; не передова роля апостола свободи, але скромнійша — аґента католицької Церкви. Принятє тої ролї для Польщі у Товаристві Зєдинених Братів тим замітнійше, що не бракло в нім членів, яким зразу хотїло ся бачити Польщу таки на більш почеснім становищи серед Славян. За почином Богдана Залєського на початку 1835 р. заснували вони навіть окреме Польське Товариство Любителїв Славянщини, оживлене тою — як їм здавало ся — загальною гадкою Поляків, що „Польща є серцем Славянщини" й від давна все будила схороване славянське тїло до житя і руху, за що належить ся їй передове становище тим більше, коли від визволеня Польщі залежне визволенє цїлої Славянщини.[60])

Мірою нового руху з кличами католицизму і славянства може бути се, що на нїм зараз рішило оперти ся аристократичне сторонництво кн. Чарториського в цїли ударемнюваня пропаґанди революціонерів-демократів. Під впливом нового руху воно почало шукати сильнійших звязків з папою; кн. Чарториський почав принагідно виголошувати дуже католицькі

---

[59]) Josef Perwolf: Die slavisch-orientalische Frage. Прага, 1878, ст. 87—90, 102.

[60]) Tretiak: op. cit., ст. 78—79.

бесіди; рівночасно-ж почала появляти ся часопись, яка принявши назву Młoda Polska, недвозначно виявляла, що в імя католицизму звертаєть ся против революціонерів з орґанізації Молодої Польщі.[61]) Furor imitationis, що в устах аристократів означав помисли польської демократії взоровані на помислах Франції, зустрів ся з „еміґраційною манією католицизму“, як новий рух охрестив сам редактор католицької Młod-ої Polsk-и, чим зрадив ся, що особисто на власне видавництво дивив ся як на підприємство.[62]) Острійша боротьба противників мала наступити там, де передовсім ходило о здобуванє впливів — на землях давної Польщі. Там і знайшов новий католицький рух підмогу в місцевих обставинах. Не без підстави туди-ж — у Галичину, на Волинь, на Поділє і в Київщину — звертали ся Зєдинені Брати і їх одномишленники за грішми на всякі видатки й одержували більші суми — від Івановських, Понятовських і ин. з російської України,[63]) від ґр. Уруського на Młod-у Polsk-у з Галичини.[64]) В тім ділї головним посередником між еміґрантами і краєм крім Богдана Залєського був його свояк Йосиф Залєський, що мав село під Києвом і лишив там жінку і родину, з котрими удержував тїсні звязки.[65])

Як на російській Україні, так і в Галичині улягали впливам нового руху головно поміщики з тих самих причин, що і члени сторонництва кн. Чарториського на еміґрації. Католицький рух противділав рухови польських якобінів. Від явних погроз заможнїйшій шляхті не здержували ся й умірковanійші члени Демократичного Товариства. „Хочемо — сказано в його манїфестї з 25 цвітня 1836 р. — тїшити ся надією, що дуже значна часть польської шляхти, оживлена почуванями чистого патріотизму і справедливости, навчена занадто сумним досвідом, пійде за голосом розуму і серця і на посмертнім престолї вітчини зложить жертву нового рода. Одначе, колиб конечна зміна суспільного ладу і безпосередна незалежність країни не могли обійти ся і без наглих потрясень та насильного усуненя ставляних перепон, колиб народ, мовчки вижидаючи до того часу опамятаня, сам мусів бути судєю минувшини, местником заподіяної йому кривди і виконавцем невідкличних вироків

61) Idem, ст. 301—302.
62) Idem, ст. 32, 301.
63) Idem, ст. 282—283, 290.
64) Idem, ст. 300.
65) Idem, ст. 54—56.

часу, то й тоді ще пролита братня кров спаде лиш на голови тих, що в завзятю власний еґоїзм поставили висше спільного щастя і визволеня вітчини".[66]) Не так обережно й делікатно говорили инші. Йосиф Залєський з негодованєм оповідав приятелеви в тім самім часї про знаного їм обом Адольфа — припускаю, що Тетмаєра,[67]) котрий галицьким мужикам голосив: „Шляхту треба вирізати, бо инакше не будете вільними й панами власности, яка вам належить ся."[68]) В Галичині було таких більше. Згуртовані у звязку Вільних Галичан у Перемишли, вони — світські інтеліґенти й духовні особи — приняли клич: „аристократію в пень!"[69]) Зрозуміле, чому з католицьким сторонництвом, яке осуджувало подібні кличі революціонерів, мусїла симпатизувати шляхта й підпирати його. Одначе не менше зрозумілим повинно бути й те, що і найчервонїйші революціонери, на скільки вони розумно брали ся до дїла, мусїли глядати опертя о шляхту, ховати протишляхетські кличі до кишені й примирювали ся з ідеями не власного хову, навіть із ідеєю католицизму.

Більшого пошановання релїґії, а також й національно-патріотичних почувань вимагала від деїстів і космополїтів з демократичних орґанїзацій вкінци і може найбільше та обставина, що у здобуваню ширших кругів для революційних ідей приходило ся їм уживати помочи жіноцтва. Вже в орґанїзації Карбонаріїв був окремий звязок женщин, якого обовязком було не лиш збиранє фондів і приєднуванє селянства, але й ширенє любови вітчини з пожертвованєм для неї.[70]) Подібний звязок, названий Товариством Сестер, був помислом Молодої Польщі, що покликала його до праці у Стоваришеню Польського Народа вже в Галичині. Устроювало ся для Товариства Сестер підготовні виклади з польської історії і лїтератури; пояснювало ся цїли революційної пропаґанди. „Панни — каже Боґданський — з напруженою увагою і цїкавостю слухали викладів про національність, про несправедливу ріжницю й перевагу одної верстви народа над другою, про шкідливість упередженя висшости з уродженя і стану, про достоїнство женщини, яке полягає на

---

[66]) Idem, ст. 179.

[67]) Wasilewski: op. cit., ст. 16.

[68]) Tretiak: op. cit., ст. 181.

[69]) Krajewski: op. cit., ст. 71.

[70]) Związki narodowe w Galicyi (Z pamiętników śp. Henryka Bogdańskiego), op. cit., ч. 45.

моральности і сповнюваню домашних обовязків, про наганність вимислів у одягах, уборах і наслідованю чужоземщини, словом про все, що женщину могло би піднести національно, морально, відповідно до її жіночого призначеня і підготовити до цілий Стоваришеня, а чого вони в домашнім житю від подруг і знакомих не чули".[71]) Про се, що такий сам жіночий звязок був утворений для цілий революційно-демократичної пропаґанди также на російській Україні, та що він там мав зовсїм виразну патріотично-релїґійну ціху, знаємо ще докладнїйше.

VI.

На російській Україні сїйба ідей Молодої Польщі (зглядно Стоваришеня Польського Народа), приспособлених до місцевих обставин, припала Шимонови Конарському. Там його дїяльність почала ся в осени 1835 р., бо вже в вересни того року російські власти звертали на неї увагу поліції.[72])

Щоби згідно з порученєм своєї орґанізації сполучити для спільної праці всї сили, передовсім готові вже кружки, Конарський обїздив Поділє, Волинь і Київщину, бував по шляхетських дворах, вишукував молодїж, глядав зіткненя з найріжнороднїйшими верствами населеня. Так попав ся і в Бердичів, на великий ярмарковий зїзд народа, де дав перший почин ширшій конспіраційній роботї, полишаючи ся провідником у нїй. В Бердичеві, чи в иншім ярмарковім містї зійшов ся з українськими „балаґулами", з тою шляхетською молодїжю, що віддаючи ся гулящому житю і пянству, позувала рівночасно на якихсь конспіраторів, а мала дуже багато спільного з трохи пізнїйшими „мочемордами".[73]) Втаємниченє в конспірацію вожда балаґулів Антона Шашкевича мало фатальні наслїдки для неї, бо коли вкінци Конарського весною 1838 р. увязнено, найбільше обтяжив його і инших конспіраторів своїми зізнанями Шашкевич.[74])

Та заки наступило увязненє Конарського, конспіраційна робота поступала так живо, що під кінець 1837 р. брало в нїй участь уже 300 осіб, із яких кожда зобовязала ся поставити на хвилю повстаня 10 людий, разом 3000 войовників.[75]) Завдячу-

[71]) Krajewski: op. cit., ст. 77—78: Józefczyk: op. cit., ст. 32.

[72]) Szpotański: op. cit., ст. 56.

[73]) Моє: З житя і творчости Тараса Шевченка, Львів, 1914, в статї: Тоаст за українську республику, ст. 44.

[74]) L. N.: Pamiętnik więźnia stanu (1835—1849), Львів, 1876, ст. 142.

[75]) Szpotański: op. cit., ст. 65.

вало ся той успіх щасливому помислови дідича Родзєвича, котрий для відверненя поліційної уваги від своєї хати і від частих зносин Конарського зі шляхтою, завів у себе, в Лисовій на Волині, фабрику бричок і повозів, за якими ніби то приїздили покупні з близших і дальших околиць.[76])

На основі постанов з онуфрейського ярмарку в Бердичеві конспіратори зайняли ся: одні — пропаґандою революційно-демократичних засад серед шляхти при помочи письм і відозв та освідомлюванєм мужицтва при помочи відповідної часописи і поучувань; другі — безпосередними приготованями повстаня, т. є орґанізацією військових відділів, збиранєм оружя, навязуванєм зносин з російською армією, робленєм стратеґічних плянів.

Першу частину праці вложено передовсім на женщини, на окремо зорґанізований Звязок Жіноцтва. Для нього самими женщинами начеркнена була й проґрама, яка при ціхах релігійности має й виразні сліди впливів Конарського.

Першими головними задачами Звязку Жіноцтва признано: удержати народність, будити духа пожертвованя, ширити освіту, поправляти обичаї, робучий народ перетворити на синів вітчини.

Вимагаючи національної освіти, виповіджено війну чужоземщині. Постановлено впливати на учителів, щоби по школах викладали свої предмети по польськи, замість по московськи. Порішено зайняти ся закладанєм приватних польських шкіл і домашним вихованєм дітий; скуповувати книжки, „які моглиб защіпити засади свободи“ і закладати бібліотеки.

Національний театр признано найвірнійшим, неначе живим образом обичаїв і духа батьків. Тому постановлено зайняти ся ним. Мало ся порозумівати з управами театрів і артистами; вручуючи їм грошеві жертви зі складок, мало ся зобовязувати їх, щоби бодай кілька разів у році давали вказані їм штуки національного характеру.

Дальше виражено віру в висше призванє Польщі та пояснено, що для неї з того випливає обовязок праці на користь людства. Пригадує воно Міцкевичів помисл. Одначе маніфест Польського Народа лунає в вислові: „Нехай всякий виречеть

[76]) L. N.: op. cit., ст. 116—117.

ся всего, що противить ся законови природи, а дальше щастю других".

Освідомлюванє мужицтва — сказано в проґрамі — повинно полягати на вияснюваню, що їх бит буде поліпшений наділенєм землї на власність, поменшенєм публичних податків і опікою закона однакового для всїх, але що все те настане аж у вільній Польщи, бо російське правительство на ніщо не згодить ся.

Жидів постановлено зрівнати з иншими горожанами вільної Польщі під умовою, що розпічнуть чесне житє.

Против аристократів виступлено так, як в Północ-и. Осуджено привязуванє значіня до історичности імен, осуджено привилеї, якими вельможі відгородили ся від народа. Костюшко і Вашінґтон — сказано — не мали анї історичних імен анї привилеїв, тому й були приятелями людства.

Принявши гадку, що належить поборювати погляд, будь то би народ не міг обійти ся без короля, постановлено виказувати нещастя, що їх монархи стягли на людство, та злочини, яких допустили ся. Сказано вкінци: „Ширім засади республиканства, що найвисша власть народа остаєть ся при нїм і що тільки той закон є обовязковим законом, який випливає з загальної волї народа".[77])

Проґрама Звязку Жіноцтва не остала ся на папери. Жіноцтво випереджувало, як каже мемуарист, своїх мужів і братів у конспірованю. Само з дїтьми заняло ся видаванєм письм для народа, переписуючи їх в численних примірниках, заки можна було зачати старати ся о тайну друкарню. Ширено брошури і часописи, яких Конарський раз-у-раз домагав ся від Лелевеля. Щоб лекше позискати для себе прихильність народа, зближувано ся до нього при всякій праци. Панї й панночки брали ся до найпростїйших робіт: до доєня коров, викиданя гною, до робіт на гумнї і в поли поруч мужиків і їх жінок. Деякі навіть заправляли ся в стріляню з рушниці і в їздї на кони.[78])

А тим часом і Конарський не дармував з товаришами. Що три місяцї скликував з'їзди головнїйших конспіраторів, на яких складано звіти з того, що зроблено, і ухвалювано, що належить дальше зробити. Весною 1837 р. були навязані зносини з офіцирами в Києві, Одесї і Вильнї.[79])

---

[77]) Szpotański: op. cit., ст. 60—62.
[78]) L. N.: op. cit., ст. 119; Szpotański: op. cit., ст. 59.
[79]) L. N.: op. cit., ст. 122; Szpotański: op. cit., ст. 63.

Так булоб конспіраційне діло поступало ще довго наперед, колиб нараз аґенти кн. Чарториського не почали звивати ся по терені ділань Конарського — в части з цілею прослідженя його роботи, а більше, щоб у ріжних польських вельмож видобути фонди на акцію аристократів. Се друге пригадало й Конарському намір Молодої Польщі роздобути для себе більший фонд серед місцевої аристократії дорогою насильної реквізиції. В тій ціли почав обмірковувати наїзд на палату Браницьких у Білій Церкві, де мали бути більші скарби в готівці. Навіть вибрав ся туди на реконесанс із двома військовими інжинірами, що мали зняти пляни місцевости. Та саме в хвили, коли вони в роли подорожних, що інтересують ся околицею, зближали ся до палати, пані Браницька, придививши ся одному з них, скрикнула: „Конарський!“ Пізнала його, мавши певно нераз нагоду бачити його сильветки, якими аристократи заосмотрювали себе в обережности перед польським якобіном.[80])

Така подія не могла минути ся без більшого розголосу. Подвоїла чуйність поліції, якій вкінци удало ся заскочити Конарського невдовзі потім у Вильні, куди він виїхав у справі закупна тайної друкарні для потреб конспірації.

Більш голосною від білоцерківської події мусіла бути катастрофа, що зазначила ся прилюдним страченєм Конарського у Вильні в лютім 1839 р.[81]) і масовими увязненями конспіраторів на Волині, Поділї і в Київщині.[82])

І не лиш на російській Україні вязнено людий. То була тільки одна з пяти дільниць давної Річи Посполитої, обнятих працею Молодої Польщі. Повно увязнень було і в инших дільницях; повно в Познанщині і в Галичині. Навіть у таких містах поза польсько-українськими землями як у Дорпаті чи Москві, де тільки була на університетах польська молодїж, не обійшло ся без поліційних трусів, слідств і засудів. В полуднєво-західних сторонах Росії захопили вони й найглухійші міста на провінції. Наслідком викритя в Києві на університеті конспіраційного кружка Ґордона переслухувано і вязнено ґімназистів у Немирові лиш по тій причині, що між ними був молодший брат

---

[80]) Idem, ст. 124—125.

[81]) Докладний опис подав Л. Сємінський в Noworocznik-у Demokratyczn-ім, Париж, 1842, ст. 211—234, в статї: Pobyt na Litwie i ostatnie chwile Szymona Konarskiego.

[82]) L. N.: op. cit., ст. 142; Szpotański: op. cit., ст. 80—84.

Ґордона, ученик II кляси.[83]) Так то хто навіть не чув ранше про якісь конспірації, довідував ся про них нехотя, заці́кавлював ся ними, діставав бачне око й чуйне ухо на нові, хочби й найслабші прояви конспіраційного руху. А на нові прояви не треба було довго ждати.

В тім самім часї Централїзація Демократичного Товариства глядала як найчисленнійших звязків з краєм. Маніфест її з 1836 р. під впливом уміркованійших членів і противних сторонництв уже в части спустив з острого тону ранших революційних принципів, примирив з Централїзацією багато непримирених.[84]) Діяльність Молодої Польщі, ведена Конарським і иншими емісаріями у добрій згоді з Централїзацією, підготовила ґрунт і для неї. Вона не довго оставала безчинною по катастрофі, якою було і для неї викритє Конарщини.

Ледви в Росії поліцийна метушня почала втихомирювати ся, ледви минуло три роки вязнень і слідств, уже конспіраційний рух підняв ся на ново. Крім Централїзації Демократичного Товариства засилював його знову Лелевель, котрий, користаючи з хвилї реформ у Демократичнім Товаристві, як і з намірів кн. Чарториського оживити аристократичне сторонництво на основі католицизму, з ріжних гуртків острійшого темпераменту і з недобитків Молодої Польщі утворив нову орґанїзацію — Зєдинене.[85]) У тім Зєдиненю мали знайти ся не всї політичні сторонництва, але зі всїх сторонництв тільки ті особи, що за народ хотїли станути до боротьби з державами і шляхтою. В уставі Зєдиненя з 1838 р. сказано: „Визволенє Польщі полягає на революції. Революція має на цїли незалежність Польщі в границях Річи Посполитої перед першим подїлом, скасованє привилеїв, основанє правительства і цїлого суспільного ладу на демократичних засадах, т. є на основі суверенности народа, братства, рівности і свободи. Першим здійсненєм тих засад буде еманципація селянства, безумовне надїленє його землею, яку посїдає, свобода віри і заведенє загального національного вихованя“.[86])

Хоч Лелевель, ненавидячи аристократичне сторонництво, до Централїзації Демократичного Товариства відносив ся не

---

[83]) Отрывки изъ записокъ Автонома Акимовича Солтановскаго, op. cit., кн. V, ст. 238.

[84]) Tretiak: op. cit., ст. 178—197; Szpotański: op. cit., ст. 65—66.

[85]) Noworocznik Demokratyczny, Париж, 1842, ст. 126—129.

[86]) Sala: op. cit., ст. 105—106.

ворожо, а тільки з легковаженєм за його готовість до примиреня зі шляхтою, то не вважаючи на те, радикальнїйші аґенти Централїзації дивили ся на Лелевеля як на авторітет. Надто-ж мав він за собою підготовну працю Молодої Польщі. Завдяки тому вдалось йому опанувати огнище нового руху в Варшаві, а потім в Познанї, де вже від 1839 р. був комітет Централїзації, перемінений в 1844 р. на Головний Комітет для всїх дїльниць давної Польщі. З одним з найдїяльнїйших і найвпливовійших дїячів познанського комітету, Едвардом Дембовським, пізнїйшим емісарієм для Галичини, Лелевель оставав у безпосереднім звязку.[67])

З ідеями, що їх ширили емісарії познанського Комітету, можна познайомити ся докладно, читаючи суспільно-полїтичні публїкації, видавані в Познанї майже без перепон завдяки більшій свободї друку, яка зі зміною в системі правительств наступила в 1840 р. по смерти Фридриха Вільгельма III. Польська публїцистика в Познанї явно ширила комунїстичні думки, до яких схилювала ся передше Молода Польща, а яких Демократичне Товариство не принимало. Спори, які ізза тих думок вели ся на еміґрації, голосною луною відбивали ся в Познанщинї, а познанський Rok друкував розвідки про St. Simon-а і Fourier-а. Дембовський заявляв ся горячо за скасованєм приватної власности в Tygodnik-у Literack-ім. Крім комунїзму був ширений радикалїзм у поступованю з ворогами. Дембовський не знав тих вагань, які проявили ся в манїфестї Демократичного Товариства при означеню відношеня до шляхти. В Dziennik-у Domow-ім і Tygodnik-у Literack-ім, в оповіданях Дембовського на тему відношеня народу до шляхти скрізь виповідала ся сильна, майже наївна віра в народ. „Чеснота і що раз більше її тільки між народом". Героїв зраджували і видавали в руки властий пани і ґрафи; співчутє знаходило ся тільки під сїльською стріхою. Коли емісарій оповідає мужикови про недалеку хвилю нового суспільного ладу, коли „народ не буде терпіти, бо не буде панів анї хлопів, тільки люди" і всї житимуть у любови, то і на мужикове питанє, що мало би стати ся з панами, він має готову відповідь: „Згинуть ті, що не схотять бути людьми й будуть ставити свій шляхетський клейнод висше чоловіцтва, а котрі схотять любити всїх, як братів,

[67]) Idem, ст. 108—110; M. Stecka: Edward Dembowski, Львів, 1911, ст. 21.

будуть люблені і отворить ся їм цілий новий світ чеснот і почувань, якого не знають нинї".

Всї згадані писаня Дембовського появили ся в 1843—1844 рр. Погляди Дембовського були зовсїм схожі з засадами його свояка Генрика Каменського, проголошеними в Katechizm-і demokratyczn-ім (Париж, 1844) і в Prawd-ах żywotn-их, виданих під іменем Правдовського (Брукселя, 1844). У списї книжок, поручуваних Централїзацією до ширеня, мали вони знайти ся тільки для того, що виступити против автора Централїзація бояла ся. Одначе вже й ранше в Варшаві був кружок людий, що з Дембовським і Каменським ширив нові ідеї з цїлию підготованя революції на весну 1844 р., на сам час приїзду царя Миколи I до Варшави. Зібрав ся той кружок коло Przegląd-у Naukow-ого, що його за власні гроші Дембовський почав видавати в 1842 р., заповнюючи майже половину квартального тому своїми статями, між якими звертали на себе увагу передовсїм фільософічні, писані під сильним впливом Геґля, але і зі значним відхиленем від Геґлевих кінцевих висновків про бит і закони розвитку биту. Запал, з яким кружок принимав нові ідеї, приніс йому назву ентузіястів. Гадка Дембовського, що фільософія будучини прийме за живло світа не тільки Геґлеву мисль, але й додасть до неї ще почуванє і творчість, бо мисль уявлена без почуваня і творчости булаб тільки мумією мисли, мертвим тїлом, — та гадка для кружка була не лиш оріґінальна; вона була й запальна. Коли припустити, що революційні ідеї вже в тім кружку мали ту комуністичну закраску, яку дістали невдовзї по тім у Познані, то визнанє Нарцизи Жміховської може послужити для характеристики настрою, викликаного в ентузіястів новими ідеями — фільософічними і революційними. „Я вірила — пише Жміховська — що історію дасть ся уложити в найкращу поему; аби лиш перед терпінем не подати ся, то щастє виграєть ся; аби лиш на смерть іти сміло, то житє здобудеть ся; аби лиш виректи ся всего, то все відзискаєть ся... Що там ми, що там щастє чи горе, що там чоловік — маленький листок на великім дереві світа, — нема чоловіка, є тільки люди і людство, віра і Бог". Так тодї певно думав і Дембовський; так думаючи, певно вже тодї жертвував себе за ідею.[88])

Такий чоловік мусїв бути страшний для противника. Він, зідеалїзований В. Полем „Emisaryusz", що викликав повстанє 1846 р.,

---

[88]) Stecka: op. cit., ст. 6—16, 20—21.

Б. Т. Трентовському представив ся як другий Яків Шеля, котрий гасив огонь повстаня шляхетською кровію.[89]) Кличі його не були нові. Чуло ся їх уже в Польщи й ранше, з уст голосних революціонерів з кінця XVIII ст.[90]) і деяких повстанців з 1830 р., потім від демократичних Адольфів, що лякали Йосифа Залєського, і від Вільних Галичан, які втихомирили ся по 1838 р., згубивши ся в Молодій Сарматії до 1840 р., або в галицьких вязницях.[91]) І чуло ся нераз не одно, одначе все те не мало за собою тої сили завзятя, що у Дембовського. Не даром брав він „останні свяченя" від творця Зєдиненя, Лєлєвеля.[92])

Остаючи під впливами Лєлєвеля, проводиря Молодої Польщі і Зєдиненя, познанський Комітет демократів не міг руководити ся иншими думками, ніж ті, що їх виложила Północ. Одначе й побічні впливи католицької пропаґанди з еміґрації вкупі з краєвими обставинами заставляли числити ся з собою. Тут у великій пригоді став прихильникам Лєлєвеля той виключно евангельський демократизм, що його ширив Людвік Круліковський видаваною в Парижи (1842—1846) Polsk-ою Chrystusow-ою.

Будучи співредактором Zjednoczenia, одного з орґанів сторонництва з тою-ж самою назвою, Круліковський власне видавництво заосмотрив епіґрафом: „Стараймо ся передовсім о Царство Боже і його Справедливість на польській земли, а будемо мати Вітчину цілу й незалежну, свобідну для всїх, багату на невичерпані роскоші і так вічну, як само людство". У виложеню способів, якими належить послугувати ся в цїли виконаня тої задачі, Круліковський мало в чім відступив від Północ-и. Він тільки з огляду на евангельські основи демократизму старав ся бути послїдовнїйшим від редактора Północ-и, Чинського, з яким для того й полємізував, допустивши його в своїм видавництві до слова в справі устрою людської громади. Була то полєміка ізза дрібниць. Але вона важна для нас, як доказ, що ріжниці між Чинським і Круліковським були саме тільки в дрібницях.

---

89) Ojczyzniak: Wizerunki duszy narodowej z końca ostatniego szesnastolecia, Париж, 1847, ст. 251.

90) Моє: З житя і творчости Тараса Шевченка, Львів, 1914, в статї: Шевченко в польській революційній притчи, ст. 64—67.

91) Krajewski: op. cit., ст. 62, 70, 76, 96.

92) Sala: op. cit., ст. 109.

Сполучивши найріжнороднійші системи релігійного містицизму та присвоївши собі при тім багато думок із писань А. Цєшковського, Круліковський найосновнійші свої думки виповів у перших двох зшитках Polsk-и Chrystusow-oї (1842 і 1843).

Щоб устроїти Польщу на засадах Христового евангелія, треба усунути з неї всї ті нехристіянські засади, на яких вона до останної хвилї опирала ся. Се вихідна думка Круліковського. І тому каже він: „Проч із Польщею будованою і устроюваною після хвилевих людських пожадань і помислів, а не після споконвічних і незмінних засад евангельської правди і справедливости, які Христос узяв за основу для своєї загальної й вічної Церкви! Проч із Польщею царською, кайзеровою, королївською, папською, шляхетською, міщанською і зцентралїзованою тільки в однїй кастї упривилейованих спасителїв! Проч із Польщею без Бога й управлюваною не по божому! Проч із усяким панованєм чоловіка над чоловіком!“ (ст. 7—8).

Єдиним законом Христової Польщі повинен бути Закон Божий, т. є закон любови, бо християнський Бог є Любовію (239). Без узнаня того Бога, без наказаного ним братства, без справедливости нема щастя на земли, нема стійности людської громади, нема й не може бути загальної католицької Церкви. „А хто говорить про католицьку Церкву, коли він тільки не брехун і не обманець, то тим самим говорить про загальне братство. Бо першим знаменем Христової Церкви є взаїмна, братська, евангельська любов“. Без неї між людьми панують лиш неправди і злочини, що ведуть до загуби. „Навіть цїлї народи єдино тим грішать, відступають від Бога і приводять загладу на себе, що між собою і в своїх взаєминах з иншими народами не шанують і не держать братства. А навіть найбільша могучість величезних держав може удержати ся тільки загальним братством... Тож проч із тими фарисеями, письменниками і священиками, які в імя віри, правди, свободи, єдности, ладу і любови вітчини вміють усе висміяти, викпити, зганити і осудити з єдиним винятком того, що між нами усвячує фальш і прогріхи, що підносить неправду над чесноту, чим може удержати ся ще нестерта з нас плїснь старого поганського світа, і що під покришкою практичности, спасеня вітчини і суспільного добра утверджує загально практиковане нинї

„пановане брата над братом“ (ст. 238). Христіянізм їх то хрещене поганство.

„Споконвічне поганство названо христіянізмом, щоб його тим способом освятити і дати йому безпеченство, якого без ніякого насильства можуть заживати тільки одна правда, справедливість і братство“ (ст. 289). В такім хрещенім поганстві Церква не має духа, бо вигнано з неї Любов, яка все оживляє. Як одиниця без любови не є чоловіком, не є „сином Божим“, але „товариною в людській подобі або ходячим трупом“ (ст. 239), так ціле людство без Божого слова є „неначе цвинтар, повен трупів і грабарів“ (ст. 254). Апостоли там „німі“, бо не хотять сміливо голосити того, чого Христос казав навчати; вони „глухі“, бо не чують брехнї і неправди, не чують стогону своїх братів; вони „мертві“, бо не йдуть на поміч угнїченим, не стають до боротьби із гнобителями народа (ст. 255—256); проповідане Царства Божого на земли вони називають єресю (ст. 241). З таким хрещеним поганством, з такою Церквою, з такими апостолами її нічого спільного не повинно бути в правдивого христіянина. Від них людство не може сподївати ся анї вічного, анї дочасного щастя на земли, коли вони йому щастє аж за могилою, за землею обіцюють. Від них не може й Польща сподївати ся спасеня, коли вони з гробокопателями її вяжуть ся. Між ними і Польщею наступив розрив уже тодї, коли вони по розшарпаню Польщі заспівали Te Deum на подяку за побіду над нею, осягнену наїздниками (ст. 372—373). Вже тодї наступив розрив Польщі з римським католицизмом. Побільшити ся повинен, коли папа кинув клятву на польських повстанців з 1830 р. (ст. 304).

Пророкуючи римському католицизмови упадок, Крулїковський не щадить лайок папі і єзуїтам. Ставить папу все на рівнї з царем Миколою I, котрого імени не виписує нїколи инакше, як малою початковою буквою, вже й ґрафічно виявляючи йому погорду. Називає папу спільником Миколи і торговцем.

Для царя Миколи Крулїковський рівнож не має міри в лайцї. „Старає ся він теж — каже Крулїковський — усильно і невтомно о єдність віри у своїм краю. Одначе ту віру основує не на тім, що Церква, обявлена в повнім евангельськім братстві, принимає за правду і подає до віреня, але на своїх власних вимислах і науках, голошених указами і сильно підпираних підкупством, баґнетами, кнутом і Сибіром“ (ст. 235).

Він, як і його спільник, топчучи засаду братства, є виновниками всїх людських нещасть і терпінь. „В сльозах і в крови людства, вилитих невинно, можна би всїх нинїшних гнобителїв витопити... Після їх думки, Бог то їх спільник, помічник і потакувач їх злочинів. Правда то основа їх привилеїв, узурпацій, пановання, насильств і безкарних розбоїв" (ст. 21). „Як же належить розуміти — з обуренєм питає Круліковський — те велике, загальне богослуженє, наказуване гнобителями нїби на подяку Богу за успішно довершені найбільші світові злочини і найпогубнїйші для всїх народів діявольські побіди?" (ст. 71).

Для царя і його спільника самого евангельського братства за мало. Вони єдність віри бачать тільки в єдности форм, доґм і обрядів, у яких нема нїчого братського. Приймаючи Христове евангеліє, принимають його без братства (ст. 365—366). Наслїдком того і ріжниції між Церквами. Наслїдком ріжниць взаїмні ворожнечі і нетерпимість між народами. Не булоб їх, колиб кожда Церква опирала ся на засадї братства. Булоб загальне зєдинене всїх Церков і народів. „Ріжність релїґійних віроісповідань і народностий — каже Круліковський — не може бути нїякою перепоною анї перешкодою до повстаня загального Зєдиненя. Бо єдиною умовою і підставою його є те, щоб кождий без огляду на віроісповіданє і народність братською любовію і братським пожертвованєм вкупив ся до одної сїмї" (ст. 365).

„Без братської любови нїхто на лонї Божої сїмї не зможе удержати ся. А кождий відступник, бунтівник і безбожник, не маючи нїгде гіпотеки свойого зухвальства і неправедности, виставлений на милостиве діланє цїлого Братства і на загальний суд Божий, мусїти-ме навернути ся до Бога і поєднати ся з Братством, або полишений самому собі, викинений у зовнїшну темноту, опущений всїми, як закаменїлий і непоправний вирід, згине нужденнїйше нїж найнужденнїйший черв: бо нїгде в цїлім Зєдиненю, навіть конаючи з нужди і з голоду, не знайде кубка води на покріпленє, анї жмутка товарячої підстїлки на спокійнїйше сконанє" (ст. 364). Тій самій часто повтаряній гадцї Круліковський дав вираз і в віршованій формі (ст. 194—196):

Sąd i odpłata stoją już w progu,
Nikt nie wyżebrze żadnej litości,
Kto zgrzeszy z wiedzą przeciwko Bogu;
Kto nie ma w czynach Miłości.

Choć zbiega wszystkie Narody,
Nie dostanie kubka wody;
Na nic mu się nie zda mowa,
Nikt doń nie przemówi słowa.

Послїдовно з тої гадки випливає зазив, що дзвенить нотою Молодої Польщі з її комунїстичним ідеалом:

Podnieś swą głowę ludu ubogi,
Chrystus ci niesie zbawienie swoje,
Pod Jego stopy legną twe wrogi,
Lecz musi zniknąć m o j e i t w o j e.

Między sobą się miłujcie
I Chrystusa naśladujcie,
Reszta sama do was przyjdzie
I słońce zbawienia wznijdzie.

Як твердою є в Круліковського віра, що цїле людство може знайти щастє тільки в великій сїмї, овіяній духом любови і братства, так непохитним є й переконанє його, що п р о т и в н и к и З а к о н а Б о ж о г о, п р о т и в н и к и е в а н г е л ь с ь к о ї б р а т с ь к о ї л ю б о в и, к о т р и х н а з и в а є а н т и х р и с т а м и (ст. 146, 152—152), упадуть (ст. 291). Тому і Польщи не ждати побіди над ворогами і спасеня нї відки-инде, як лиш від тої сили, яку може їй дати зєдиненє в великій Божій сїмї. „На кождім пунктї Польщі, а навіть у кождім селї, хоч би його цар найгустїйше обставив своїми баґнетами, може народ гуртувати ся в Божі сїмї, ждати в евангельській готовости з покорою і скрухою обявленя Божого“ (ст. 351—352). „Оставмо п о г а н а м — каже Круліковський — всякі стараня, заходи, журби і клопотаня за військо, оружє, гроші, союзників, дипльоматичні впливи і прихильність кабінетів (ст. 353). ....Була колись Польща могуча і богата; мала-ж доволї оружя і гроший. І в останній революції було в нас досить оружя і гроший на поконанє наших ворогів... Ніколи ще не чувано на цїлім світї, щоби хто міг воскреснути при достатку приспособленого для нього оружя і гроший. Навіть у найпростїйшім понятю у м о в о ю в с я к о г о л ю д с ь к о г о ж и т я і с и л и є д у ш а. Ми впали не з причини недостачі оружя і гроший. Все, що лиш посїдають вороги Польщі, як украдене, видерте, загарбане і польськими сльозами полите — наше; і все мусять віддати, коли їх всемогуча рука Божа ударить і приневолить до того. А всемогучість Божа не лежить в оружию і грошех. Без них навіть найсильнїйших ворогів людства уміє Бог розоружити і під стопи народа повалити“ (ст. 348). „Колиб Польща була правдивою Церквою Христовою,

домом Божим, унаслїдженєм синів Божих, а не областю і загородою змовлених на неї узурпаторів, гнобителїв і прислужників їх, не булоб на цїлім світї такої сили, яка висталаб на поневоленє її й не мусїлаб о неї розбити ся" (ст. 346).

Щоб утворити велику сїмю в народї, повинен кождий вистерігати ся відокремленя, повинен вистерігати ся самотного житя (ст. 232); коли-ж пристане до гурту, святим обовязком його — солїдарність і спільність. Нема анї одного терпіня, анї одної суспільної нужди, якаб не була наслїдком зломаня того святого обовязку. „Перше братоубийство було наслїдком браку солїдарности і спільности між братами; останне теж не буде мати иншої причини... Усунувши перворідний гріх суспільний, усунеть ся незмірно легко всї особисті гріхи. Бо не сотворив Бог чоловіка злим, але добрим, на образ і подобу свою.... А хоч бачимо, що наші неправедности незмірно великі і поражаючі, то повинні ми й те памятати, що діявольська злість (не людська), яка впливає на нас і панує в нинїшнім світї, далеко більша і страшнїйша. Чоловік серед суспільности — то неначе листок, пірваний струєю ріки в повени, або як легка пилина, захоплена вихром шаленої бурі: Не може спинити розбурханого живла, навіть не вспіє оперти ся йому успішно. Мусить летїти, найчастїйше з одностайно приспішеною скоростю, до доброго або до злого — на вічне спасенє або на вічну ганьбу і згубу — відповідно до того, який напрям дасть йому суспільність (ст. 321).

Як майже всї основні гадки Крулїковського згаджають ся з гадками Молодої Польщі, знаними нам з Północ-и, так і всї гадки про устрій громади приняті Крулїковським від редактора Północ-и Чинського (ст. 393—405) з одним тільки застереженєм против особистої власности як спеціяльного привилею, признаного Чинським для одиниць з талантами (ст. 431). Одначе, стверджуючи се, треба рівночасно ствердити й залежність усїх польських демократів, отже і Północ-и і Polsk-и Chrystusow-oї, від ранших пропаґаторів евангельського братства між людьми. Особливо думкам сучасного їм Lamennais вони улягали дуже сильно, а Polska Chrystusowa нераз повтаряє їх так, що навіть не трібує дати їм инший вислів і задержує ті самі образи й порівнаня. Щоб се провірити, вистане взяти в руки книжечку Lamennais п. з. Le livre du peuple в польськім перекладї п. з. Księgi ludu (вид. Демократичним Товариством в Пуатіє 1838 р.)

і прочитати, що він пише про Закон Божий (ст. 4), про призванє людства до великої сїмї (ст. 5), про шляхи Бога, які є шляхами Любови (ст. 14), про обовязок солїдарности (ст. 22), про живий зміст християнської релїґії і мертві форми її (ст. 76), про походженє зла від фальшівників Божого слова (ст. 77), про Церкву в домовинї (ст. 91), про потребу узнаня брата навіть у злочинци (ст. 93). На доказ, яким авторитетом для польської демократії був Lamennais, Третяк пригадує се, що Ян Альціято, один із членів Централїзації, писав у Pism-і Towarzystwa Demokratycznego Polskiego (1837—1838), в статї O fanatyzmie religijnym ze względu na siły do powstania w Polsce. „Констанцький собор, — сказано там — на котрім спалено Гуса... виказав наглядно, що між католицизмом і новим стремлїнєм людства не може бути помиреня... Вкінци Lamennais, що вибираєть ся до Риму, щоби наклонити папу до реформи Церкви і Lamennais, що явно зриває з католицизмом в Книгах народа, найлїпше рішає проблєм його будучини".

Принявши за основу для будованя нової Польщі Христове евангеліє подібно, як і Зєдинені Брати, Крулїковський сильно відріжнив ся від них у відношеню до римського католицизму. Бо коли по думцї Зєдинених Братів Польща повинна би в римськім католицизмі відродити ся і стати орудєм римського католицизму серед Славян, то Крулїковський Польщею, відродженею в дусї евангелія Христового, хотів би власне передовсїм серед Славян почати поборюванє римського католицизму для приспішеня їх відродженя. Його переконанє, що Славянам дасть відродженє тільки Польща. „Нема — каже — Славянщини без незалежної і для всїх щасної та свобідної Польщі. Славянщина — то побіда Царства Божого над усїми нуждами і неправедностями нинїшного світа. Славянщина то одно і загальне стадо Христове, що займе із Польщі всї погноблені нинї народи в сусїдстві її. Славянщина — то Польща, але зовсїм не нинїшня Польща, анї та стара Польща шляхетська, монархічна, єзуїтська і папська одночасно, анї й ніяка Польща протестантська, анї й ні-один із тих раїв для багатїйших, міцнїйших, хитрійших і спритнїйших, за якими много наших братів, приголомшених миколаївською палкою, повзе в грязи, як по пяному, силкуючи ся рачки добитись; але є то Польща, піддана тільки одному Богу, послушна евангелію, освободжена Христом, у всїх своїх справах і відносинах упорядкована на засадах братської любови евангельської — то

Царство Боже зі своєю споконвічною і незмінною справедливостю на польській земли“ (ст. 168—174). Отже тут і мрія про Славянщину з Польщею на чолї, як в Молодої Польщі!

Тому, що в звязку з Товариством Зєдинених Братів оставало Польське Товариство Любителїв Славянщини, вже хочби наслїдком того, що основатель його був также зєдиненим братом, то Крулїковський не забув зазначити своє відношенє й до нього. Товариство Любителїв Славянщини між иншим поклало собі задачу: „словом і письмом оповідати минувшість для будучини, т. є будити запал між земляками для всего, що своє, що співславянське, для братньої історії, пісень і мови, для старих памяток і нових надій“. Коротко сказавши, Славянське Товариство хотїло в минувшині Славянщини шукати оправданя для ідеалів будучини. Крулїковський рішучо противив ся тому. Він остро осудив минувшість. „Світ, захований в памяти — минувшість — каже Крулїковський — безповоротно запала ся в пропасть вічности (Апокал. 18; 21) і нїхто з неї житя для себе анї для других зачерти не зможе! То Содома, з якої нас милосердний Отець перед загладою виводить (Р. Д. 9; 29. Апокал. 11; 8) і від якої, коли хто до неї вертає, або тільки на неї оглядаєть ся, бовванїє і на дорозї вічного житя, як жінка Лотова (Лук. 17; 32), дальше анї кроку поступити не може. Коли минувшість видала які овочі для вічного житя, вони, як вічні, не можуть стати ся дочасними і знаходять ся в теперішности. Як у трупі нїхто не може відкрити житя, а ще менше видобути з нього взір для живих, так само, а радше ще далеко менше образу і взору для житя людства можна знайти в минувшости її, завмерлій на віки й на віки усуненій милосердним Провидїнєм з під людських змислів і понятя. Якийже вплив можуть мати люди на удосконаленє своєї минувшости, або на помноженє засобу її овочів, що ними має годувати ся потомність на вічне житє? Чиж яло ся глядати взору там, де найменше досконалости можна знайти? Щож спасенного може нам дати минувшість, чогоб ми не могли знайти в теперішности? Хто занимаєть ся минувшостю і в нїй з уподобанєм затоплює свій ум, подібний до того легкодушного дїтвака, що на березї спіненого моря бавить ся захоплений милим для себе піском і гарними мушлями. Бо будучина, як нагла і насильна повінь, повна поступів, що значне перевисшають наші голови, котить ся до нас нездержним гоном і розтручує, заливає та немилосердно нищить

усіх тих, котрі, забавляючи ся зле перехованим кістяком минувшости, не приготовили ся поплисти на филях, які летять зі скоростю блискавки (Мат. 24; 1—51. 25; 1—13). Минувшість для людського рода — те, що дитячі літа для кождого чоловіка. Тисяч віків прослїджуваня її, жалю і сльоз пролитих над нею, не зможуть нїчого злого відняти в неї, нїчого спасенного видобути з неї, анї втілити її в теперішність чи в будучину" (ст. 236). Маючи передовсїм на увазї ту віру, що повинна обновити людство, Крулїковський каже: „Віра, про котрої єдність із братською любовію маємо старати ся, зовсїм не залежить на зберіганю в памяти і на освяченю в мертвих і безплодних дїлах, пересудних, недорічних традиціях про минувшість, які найчастїйше злість укріплюють; але на пониманю і вирозумінню Царства Божого, приготовленого для людства від віків і проголошеного Христом, чого свідоцтвом, незатертим на віки — евангеліє" (ст. 237).

Серед польської еміґрації Крулїковський зі своїми гадками, вираженими в трех зшитках Posk-и Chrystusow-ої, не був відосібнений. Мав товаришів, що подібні гадки проголошували завзято прозою і віршем. А хоч може один чи другий ріжнив ся від Крулїковського в поглядах на підрядні річи, багато було серед демократії всїх відтїнків таких, що сходили ся з ним у згоді на головне — відбудованє Польщі і Славянщини на засадах евангелія, незалежно від римського католицизму.

VII.

Як вязненя соток людий по викритю Конарщини дали їй в Росії розголос, якого вона ранше вистерігала ся, так мусїли в найдальші сторони Росії поширити ся вістки про Дембовського і варшавський заговір його, викритий передчасно. Тим більше, що звязувано з ним, хоч без підстави, хлопську конспірацію кс. Сцеґенного на Литві в 1844 р., ширену по мисли повного комунїзму.[93])

На Українї по гірких досвідах з 1838—1841 р., по новійших переполохах з Литви і Варшави повинна була запанувати між конспіраторами більша обережність. Не запанувала одначе вповнї. І в 1840-их рр. — по свідоцтву Солтанівського — мрії не опускали Поляків. Вони часто зїздили ся. „Розумієть ся — каже Солтанівський — не обходило ся на тих зїздах без по-

[93]) Stecka: op. cit., ст. 20.

лїтичних нарад і де тільки зібрало ся кількох польських панів, там невідмінно починали ся розмови про способи відбудованя Польщі, і то в найширших границях — від Балтійського і Німецького моря до Чорного і до Карпатів“. У Києві був тодї новий кружок унїверситетської молодежі, що не давав пропасти традиціям кружка Ґордона з часів Конарського. Видну ролю грали в ньому два брати, князї Ґедройцї, котрі не пристали до аристократичного польсько-російського кружка, але згуртували коло себе молодих шляхтичів-полїтиків. Вони часто на цїлі вечери сходили ся разом і вели полїтичні розмови і спори, читали заборонені писаня. Розпоряжав той кружок і дуже богатою потайною біблїотекою, зложеною зі збірки писань кращих польських письменників загранично видання, заборонених творів полїтичного і соціяльного змісту і таких-же брошур. Та біблїотека для образованя польської молодежи повстала при матеріяльній помочи і після вказівок князїв Ґедройцїв, котрі і свою обширну комнату відступали на вечірні сходини товаришів. Все те оповідає Солтанівський, замічаючи, що з того київського кружка вийшло богато польських дїячів 1863 р.[94]) Я пригадаю, що вже в 1835 р. в Стоваришеню Польського Народа був князь Михайло Ґедройць; належав навіть до краківського Головного Збору.[95])

На жаль, за мало в нас відомостий про безпосередні звязки київського кружка революціонерів з познанським комітетом. Не улягає одначе сумнївови, що такі звязки були. Емісарії й по 1840 р. звивали ся скрізь не гірше від Конарського. На слїд їх уже в грудни 1843 р. попав київський ґенерал-ґубернатор Бібіков. Приловлено тодї в Каменци Подільськім емісарія Пйотровського, котрий ширив революційно демократичні засади по селах Поділя.[96]) Та хочби й емісарії на Українї не були при роботї, вона мала — як знаємо вже — постійні звязки з еміґрантами найріжнороднїйших сторонництв, почавши від скрайно-демократичних, а скінчивши на католицькім. Ті еміґранти мали на Українї своїх щирих приятелїв у найблизших власних родинах, що запомагали їх грішми, передавали їм вістки з дому, а за те одержували відомости про всї почини і думки еміґрації, одержували еміґраційні виданя, книжки, брошури й часописи,

---

[94]) Отрывки изъ записокъ..., op. cit., кн. IV, ст. 77; кн. V, ст. 240.

[95]) Krajewski: op. cit., ст. 45.

[96]) Sala: op. cit., ст. 111.

не тільки польські, але й на чужих мовах, на скільки в них було що-небудь про Польщу чи взагалї про російську державу.

Дороги, якими на Україну і взагалї в Росію приходила заборонена царськими указами загранична лїтература, були дуже ріжнородні. Привозили її з подорожий по Европі. Коли-ж виїзди за границю в Росії утруднено наложенєм дуже високих оплат за паспорти і видаванєм тих паспортів лиш у крайних потребах, приміром у потребі лїченя за границею, подорожі за границю стали по просту манїєю в заможнїйших людий. Гріш у Росії, як звісно, усував усї трудности. Він помагав і емісаріям перепачковувати, що треба було, в Росію через границю. Сам знав я старших людий в Бродах, що за гроші ставали емісаріям до помочи в перевоженю книжок на російську сторону. Юзефчик переказав нам, що вже за його часів у 1830-их рр. управа орґанїзації карбонаріїв війшла у порозуминє з книгарями, які підняли ся спроваджувати тайними дорогами заграничні книжки. Знайшли ся такі книгарі і в Росії. Кружкови Ґордона в Києві доставляли нецензурні виданя книгарі Lauron і Mieville, котрих за те видалено з границь Росії. На виленського книгаря Завадського наложено за недозволений промисл гривну 50.000 рублїв. Петербурському книгареви, котрому доказано, що видав примірник Paroles d'un croyant знайдений у наслїдника престола, грозила більша кара. Одначе Bellizard викупив ся; стратив тільки титул надворного книгаря. В найтяжших обставинах все вкінци знайшов ся помисловий Жид, часом він був навіть патріот sui generis, як той, приміром, Йосиф Лейзорович, що з подільського села Кобиловолок (в Теребовельщинї) удержував полїтичні зносини з польськими еміґрантами в Лондонї. Такий спрагненому „цїлющої води" нераз умів зробити несподїванку. „Кілька днів тому — оповідає анонім-шляхтич, автор листу: Z Ukrainy — впадає до мене все прислужний Жидок, дефравдант усякого забороненого краму, навіть лїтературного, і по довгім ваганю, шкрабаючи ся в голову, озвав ся вкінци: „Коли менї ясновельможний пан запевнять великий секрет і перед жінкою і перед паничем і „przed wszystkich ludziech", то я йому продам і дешево, бо мене самого більше коштує, дуже рідкий товар — 41 номерів Wiadomości Polskich, свіжо з Парижа привезених моїм шваґром". — По довгім торгованю Жидок узяв 42 рб., 6 кірців збіжа, 3 фіри дров і теля, а мене оставив з пожаданим скарбом". От як повставали секретні бібліотеки в кружках Конарського, Ґордона, Ґедройців і ин. Не було в Росії

заказаного овоча, якого не можна би було дістати чи купити. І чим більше стїснювала свободу думки цензура, посуваючись аж до смішностий, яких досить зареєстрував Лемке, тим більш помисловими дорогами доходило ся до заборонених річий. Не спинив того й закон із 1845 р., що накладав на горожан обовязок денунціяції. Мати бібліотеку, зложену з заборонених книжок, уважало ся приналежностю доброго тону. Заборонена книжка осмілювала людий думати й говорити в кружках знайомих про те, про що самому подумати й заговорити якось було лячно. За читанєм такої книжки забувало ся за домашній тягар деспотизму, заживало ся з автором свободи в оцїнюваню подій найновійших днїв, дуже часто що-йно з заграничної книжки чи часописи довідувалось про ті події саме те, що треба було знати, приміром, про фатальне для Росії завойовуванє Кавказу, про надужитя російської бюрократії, про патріотичні задуми одиниць чи гуртків, пятновані властями як державні злочини, про насильства над співгорожанами, доконувані в імени царя. А найважнійше се, що заборонена книжка дуже часто ставала тим кристалїзаційним пунктом, докола якого формував ся кружок одномишленників, починав діскусію над прочитаним, будив неодну оріґінальну думку. З кружків, що так повставали, творили ся кузнї незалежної мисли, яка за довгу неволю платила собі по свойому — дотепом і сатирою на явища російського житя. Не рідко такий дотеп чи сатира, убрані в форму стиха, робили в виробленю громадської думки більшу службу, ніж цїла поневолена преса. Помагали їм часто мельодія або малюнок.[97])

Сатиричні вірші й пісні здобували популярність навіть на аристократичних сальонах. Заосмотрені карикатурними малюнками в копіях розсипували ся по цїлій Росії. І множили ся, як гриби по дощи, по кождій важнїйшій події, представленій фальшиво цареславними кругами або зовсїм промовчуваній ізза своєї скандальности. Так само не вичерпували ся нїколи острі дотепи, що вмить ставали власностю загалу. Сатирою і дотепом

---

[97]) L. N. op. cit., ст. 22; Józefczyk: op. cit., ст. 30; Szpotański: op. cit., ст. 63; Demokrata Polski, Париж, 1847, з дня 6 грудня; Iwan Golowin: Russland unter Nikolaus dem Ersten, Липськ, 1845, ст. 205, 208; Dwanaście listów z kraju pisane do wychodźców, Льондон, 1853 (лист XII); Z Ukrainy. List pisany przez ***, Липськ, 1859, ст. 1; Fürst Peter Dolgorukow: Wahrheit über Russland I, ст. 19; II, ст. 187—188; Мих. Лемке: Николаевскіе жандармы и литература 1826—1853. Спб. 1909; Наши шутливые стихотворцы, Отголоски, 1881.

витано прояви царського самообожаня (Катехизм про почитанє царя) й заплачені похвали для царя і його правительства, такі писаня, як Fel. Fonton: La Russie dans l' Asie Mineure ou campagnes du maréchal Paskéwitch 1828—1829 (Париж, 1840) або драматичні славословя в роді „Параши Сибирячки“ Полевого, одобрювані для опублїкованя самим царем. Сатира, дотеп і карикатура не оставали ся без впливу й на тих чужинців, що обличували Росію в західній Европі, а передовсїм на заграничні публїкації самих Росіян. В книзї Custine: La Russie en 1839 (Париж, 1843), в публїкаціях Ґоловіна, Долгорукого, Бакуніна, Герцена, Оґарйова повно слїдів тої російської думки, що неначе на зазив Północ-и до обличеня царизму звертала ся против нього з вістрєм безпощадної сатири. Випереджували ту сатиру такі польські еміґраційні видавництва, як Brukowiec (Париж, 1834), Pszonka (Штрасбурґ, 1839) й ин., попередники французької публїкації Sotain: Histoire dramatique, pittoresque et caricaturale de la sainte Russie d' après les chroniqueurs et les historiens Nestor, Nikan, Sylvestre, Karamsin, Segur etc. (Париж, 1854), де знайшло місце багато популярних дотепів.

Російський ґрунт був несогірше приспособлений до принятя нових думок. Уже в часї французької революції було в Росії чимало одиниць, які переживали революційну горячку. Деїсти-вольтерянцї і містики-масони в мемуарах з кінця XVIII ст. полишили багато такого, що помагає нам зрозуміти, відки в Росії вже на початку XIX ст. взяли ся горячі республиканцї зі зрозумінєм соціяльних і історичних причин французької революції. З огляду на те питанє в письменстві з кінця XVIII ст. найважнїйшою появою є драма і роман, а передовсїм драма. За приводом Франції став і в Росії театр ареною пропаґанди нових ідей свободи, рівности і релїґійної терпимости. Почавши поучуванєм, як повинен монарх відносити ся до підданих, драма скоро заговорила революційно про те, як мають піддані поступати з монархом. Нагло виросла віра в рівність усїх людий, якої основою повинна бути не лиш чеснота, але і любов.

> Быть можетъ и мужикъ
> Душою такъ великъ,
> Какъ сильныхъ царствъ владѣтель.

Так говорить автор „Розаны и Любима“. А в иншій драмі, в „Пальмирѣ“, Николєв проголошує:

> Неравенство людей — одно предубѣжденье,
> И тамъ ужъ нѣтъ любви, гдѣ гордо разсужденье.

Словами „Вадима“ Княжнїн виливає обурене на вельмож:

Во подлой робости согбенныхъ предъ царемъ
И лобызающихъ подъ скиптромъ свой яремъ.

Против релїґії пересудів, против жерцїв, що держать в неволї думку і почуванє чоловіка, виступають масони з круга Новікова — Херасков („Пламена“) і Ключарев („Владиміръ Великій“). Оба осуджують хрещене ідолопоклонство подібно, як Сумароков, котрий говорить, що „лїпше пригвоздити своє серце до Бога, нїж кавальчик золота чи срібла до ікони“ („Опекунъ“), а виступаючи в оборонї свободи віри, обличає папу і пророкує, що колись:

Европа вся откинетъ прежній страхъ
И съ трона свержется прегордый сей монахъ.

Злочинним царям Княжнїн грозить неминучим Судом Божим („Росславъ“), а Нїколев рішучо заявляєть ся против абсолютизму („Сорена и Замиръ“), не узнаючи над собою нїкого крім Бога, нїяких законів крім божих:

Мой Богъ — вселенной богъ; законъ — моя свобода.
Иныхъ законовъ я не буду знать во вѣкъ.
Торгуетъ вольностью лишь подлой человѣкъ.

Він не вагаєть ся сказати:

Тирана истребить естъ долгъ — не злодѣянье.

І він болїє над тим, що:

Изчезъ взаимства долгъ: нѣтъ къ ближнему любви
И человѣчество потоплено въ крови.

Подібні гадки стрічають ся і в Хераскова, котрий знаходить оправданє для опришка, який розбиває прохожого, щоб накормити голодних дїток („Другъ нещастныхъ“).

Херасков уже в першій своїй повісти, яка довго належала до найпопулярнїйших книжок, в „Нумѣ Помпиліи или процвѣтающемъ Римѣ“ (1768), бере за епіґраф висказ Вольтера: „Puissent tous les hommes se souvenir, qu'ils sont frères!“ Він високо ставить релїґію, але не як релїґію внїшного обряду, тільки як релїґію серця і совісти. По його понятю храм Вести „не мав гордих прикрас і не блищав золотом та дорогими каменями, що їх порожність і низька боязнь звичайно божеству присвячують“. У жерцїв того храму виповнювали житє філянтропійні вчинки. Коли-ж Херасков говорить про інституцію Весталок, той женський монастир старини, він не може не осудити її, як „строгу тюрму, як гріб для невинних дївчат, видуманий страшним забобоном в часах темноти“.

Такі гадки полишило XVIII ст. в спадщині людям XIX ст.[98]) Такі гадки в XVIII ст. на Україні ширив Гр. Сковорода, взиваючи до обнови житя на основі правдивої релїґії та навчаючи, що правдива релїґія — то релїґія любови, а церемонїя, обряд, форма релїґії без діл любови стають ся „одним лицемірним обманством“, роблять чоловіка „мальованою домовиною“.[99])

В XIX ст. зараз під вражінєм подій 1812 р. виринула в Росії гадка, що на неї зараженє гнилю західної Европи стягло кару Божу. Українець В. Капніст взивав земляків:

Престанемъ чуждымъ ослѣпленьямъ,
Развратамъ и предубѣжденьямъ
Подобострастно дани несть!
Отечество ждетъ нашей дани,
Притоптаны врагомъ поля —
Простремъ къ убогой братьи длани,
Избытокъ съ нею нашъ дѣля![100])

Гадка про потребу усуваня впливів західної Европи прийшла трохи за пізно, як бачимо вже із зазиву Капніста. Чужі впливи були вже утревалені. Вони могли на російськім ґрунті улягати хиба новим процесам розвитку. До приспішеня їх причинив ся сам цар Александер I.

Той вінценосний ученик La Harpe-а, приписуючи спасенє Росії в 1812 р. одному Провидїню, уляг у містичнім настрою духа західно-европейському пієтизмови. Під впливами панї Крюденер переймив ся евангельськими ідеями. Юнґ-Штіллінґ, котрий правдиве християнство бачив лиш у Вальдензів, Альбіґензів, Гуситів і Моравських Братів, утвердив його в гадці, що тільки евангеліє може бути основою правдивого християнства. Привернути правдиве християнство в Росії, обновити житє в нїй по духу евангелія поклав собі задачею співтворець европейського Святого Союза. Засноване в 1814 р. російське Біблїйне Товариство мало причинити ся до виконаня тої задачі. Релїґійне вихованє народа мало — як висловлював ся голова То-

---

[98]) В. В. Сиповскій: Изъ исторіи самосознанія русскаго общества XVIII вѣка. Извѣстія II Отд. Имп. Академіи Наукъ, 1913, кн. I, ст. 248 до 272; А. Н. Пыпинъ: Исторія русской литературы, Спб. 1907, т. IV, ст. 148—150.

[99]) Гл. мої статї: Встане Україна, Дїло, 1913, ч. 57; Культурна ідея в поезії Шевченка, Дїло, 1914, ч. 59.

[100]) Н. Канонык инъ: В. В. Капнистъ и стихотвореніе „Видѣніе плачущаго надъ Москвой Россіянина 1812 года октября 28 дня. Изв.“ II Отд. Имп. Акад. Н., 1912, кн. IV, ст. 109.

вариства кн. Ал. Ґоліцин в торжественних промовах — бути основою для зєднаня всїх християнських віроісповідань на основі евангелія. Поставленє такої цїли Товариству, як і видавані ним переклади писань Якова Беме (Böhme), Еккартсгавзена, Юнґ -Штіллїнґа і т. ин., збудили ту опозицію, що під кінець XVIII ст. переслїдувала за подібну дїяльність Новікова і його кружок (Дружеское Общество). Такі обскуранти, як архимандрит Фотій і Шішков, обжаловуючи нове Товариство, що воно стремить до утвореня з цїлого людства одної республики з одною спільною всїм вірою, осягли свою цїль. Александер I охолов у своїм реформаторськім запалї, а його наслїдник, Микола I, скасував Біблїйне Товариство в 1826 р.[101])

Рівночасність скасованя Біблїйного Товариства з подавленєм революції декабристів не була простим собі случаєм. Масонські льожі, які на початку XIX ст. були вже підготовною школою для революціонерів, покористували ся сильно як раз тим реформаторським рухом, що його збудило Біблїйне Товариство. Як довго тому рухови патронував Александер I, вони могли явно ширити нові ідеї, принесені в Росію переважно офіцирами, що побували у Франції до 1815 р. Що-йно тодї, коли під впливом обережного австрійського канцлєра Меттерніха масонські льожі в Росії позамикано, почалось там орґанізованє тайних революційних Товариств, яких дїлом була революція 1825 р.

Републиканські ідеї декабристів знайшли ревних ісповідників уже в масонських льожах на Україні, а по замкненю тих льож у тайнім Товаристві Зєдинених Славян, що повстало в 1823 р. в Києві. „Катехизм" того Товариства, зладжений одним з основателїв його, Петром Борисовом, пропаґував скасованє кріпацтва, зрівнанє усїх станів з усуненєм привилеїв, релїґійну та національну терпимість і освіту народа. Кінцевою цїлию Товариства мало бути зєдиненє всїх Славян у звязку самостійних демократичних републик, які у спільних справах повинувались би ухвалам звязкового конґресу. Такі самі ідеї певно були вже раньше і в тих українських масонів, що в Києві зійшли ся в Льожи Зєдинених Славян (1818—1822), котрої знаком був хрест із двома сполученими руками в осереднім колї і з написом „Jednośc słowiańska". Як той знак льожі, так

---

[101]) Peter von Goetze: Fürst Alexander Nikolajewitsch Galitzin und seine Zeit, Липськ, 1882, ст. 38, 47, 87, 96, 251.

і факт, що головою в ній був Поляк, київський ґубернський маршалок Ґустав Олізар, вже вказувалиб на залежність її стремлінь від польських впливів. І справді залежною була та льожа більше від варшавського Великого Сходу, ніж від петербурської Астреї, а між членами, котрих число доходило до 1000, мала крім Українців і Москалів дуже богато Поляків, яким певно лежали на серци передовсїм польські інтереси, як масонам московських льож московські — в одних і в других закривані старанно славянофільством. Одначе, як серед декабристів знайшли ся піонїри української національної ідеї, так уже і в українськім масонстві вона випливала на верх на перекір польським і московським інтересам. У звязку з полтавською льожею, з Любовію Правди (1818—1819), до котрої належав також Іван Котляревський, оставало тайне стоваришенє під проводом маршалка дворянства переяславського повіта, Лукашевича, зі стремлїнями до полїтичної незалежности України. Ті стремлїня мусїли удїлити ся і українським членам київської льожі при її зносинах з полтавською, а дальше й Товариству Зєдинених Славян.[102]) На скільки такі стремлїня вже тодї піддержували для своїх цїлий польські революціонери, серед Українців вони могли мати союзників. Тільки так можна би пояснювати собі се, що польський емісарій Тома Падура після славянської сесії, яка відбула ся в вересни 1825 р. в домі ґр. Мошинського в Житомирі при участи декабристів Муравєва Апостола і Рилєєва, міг знаходити в своїх поїздках по Українї якісь більші симпатії, а в Полтаві у Котляревського навіть сердечне приняте.[103])

Що під певними умовами могло дїяти ся до 1825 р., те під подібними умовами було можливе й пізнїйше. На скільки відживала на Українї пізнїйше ідея національної незалежности, вона шукала собі піддержки в тих кличах і думках московської чи польської революційної пропаґанди, що з нею згоджувала ся. А що в Московщинї після революційного подвига з 1825 р. запанувала на довший час реакція, то на той час, майже на цїлих пятнайцять лїт, польські впливи стали одним з найблизших жерел революційної думки на Українї. Що-йно по 1840 р. воєнні невдачі російського царизму на Кавказї позваляють москов-

[102]) В. И. Семевскій: Кирилло-Меөодіевское Общество 1846—47, Русское Богатство, 1911, кн. V, ст. 98—101; Ludwik Janowski: Uniwersytet Charkowski w początkach swego istnienia, Краків, 1911, ст. 130.

[103]) Prawdziwy życiorys Tomasza Padurry skreślony przez *** ****, Познань, 1875, ст. 33, 45—47.

ським революціонерам подумати про нові тайні організації, що мають вплив також й на Україну, але й ті організації не шкодили польським впливам, бо самі були від них залежні. З них беру на увагу передовсім тайний кружок М. Петрашевського в Петербурзї, до котрого належали й Поляки, а котрому один з найрадикальнійших його членів М. Спешньов, побувавши 1842—1846 р. за границею, передав статути польської революційної організації. Якої-ж породи були приналежні до того кружка Поляки, показує вислів Ястржембського. „Я Поляк душею і тїлом — говорив він на однім зібраню в Петрашевського — за свободу Польщі готов позволити випустити собі всю кров по каплї, але колиб був переконаний, що свобода Польщі шкідлива для розвитку загально-людської ідеї, то я перший одним ударом сокири відрубав би їй голову“.[104])

Кружок Петрашевського, зложений майже із самих найзапаленійших фурієристів, визнавав республиканські засади. Петрашевський вже в 1840 р. думав про децентралізовані національні республики, сполучені в російській державі по взору Сполучених Держав у північній Америцї. На инших кружкових зібранях серед спорів ізза устрою держави на переході до республики горячі фурієристи заявляли ся против усяких переходових форм, були за витраченєм усїх царів і міністрів, за усуненєм армій і центральних столиць. В справах віри жадали повної терпимости, коли вже не спільної нової Церкви (С. Дуров). Перекладано Lamennais „Paroles d'un croyant“ на церковно-славянську мову (А. Милюков). Не узнавано Бога до того часу, поки людство не перестане терпіти, а правди глядано в одній тільки природї, котрої закони належалоб зробити законами суспільного ладу (Кашкин). Офіціяльна Церква, розуміеть ся, улягала острій критиції. Дехто називав її мертвецем, дехто гнилим трупом, а попів комедіянтами (Хаников). Одною з перших задач для Петрашевського вже від 1843 р. було пропаґованє думки про потребу скасованя кріпацтва. Инші дуже остро осуджували рабство воєнної служби (Филипов, Григорєв, Момбеллї). Як у кружку Петрашевського, так і в инших споріднених кружках петербурських революціонерів кождому важнійшому політичному чи суспільному питаню присвячувано спеціяльні відчити і розмови. Тайні кружкові біблїотеки були в тій

---

[104]) В. И. Семевскій: Изъ исторіи общественныхъ идей въ Россіи въ концѣ 1840-хъ годовъ, Ростів на Дону, 1905, ст. 57—58.

ціли сильно використовувані. Така більша бібліотека, закуплена за складкові гроші, була в Петербурзї вже в 1843 р. В нїй були передовсім книжки заборонені російською цензурою, переважно французські з обсягу соціяльних наук, політичної економії, релїґії. Такаж бібліотека була в Петрашевського ще раньше.[105])

Коли до всего сказаного про тайні петербурські кружки в 1840-их рр. додати, що і в них виринала гадка про потребу ужитя жіноцтва для ширеня нових ідей, то анальоґій між ними і Конарщиною буде досить, щоб можна не сумнїватн ся про взаїмні звязки.

Навіть найпопулярнїйші ідеї московських славянофілів 1830-их рр. являють ся паралельними до ідей Конарщини і ріжних раньших польських еміґраційних орґанїзацій, на скільки не були пропаґовані в Росії вже масонськими кружками і Біблїйним Товариством. Поминаючи цілу фільософію славянофілів, яка в помислї А. Хомякова є фільософією любови, поминаючи й сотворене тою фільософією понятє Церкви як єдности в свободї по закону любови,[106]) з чого випливають ріжні конечности суспільної реформи, я звернy увагу лиш на те, як А. Кошельов арґументував потребу скасованя кріпацтва. Воно — голосив Кошельов — противне христіянству. Христова наука не тільки незгідна з кріпацтвом, але і зі всїми дотеперішними суспільними відносинами. Коли вони удержують ся, то або Христова наука є неправдою, або ми всї крайні зухвальцї, називаючи себе христіянами.[107]) Подібно говорила й Północ. Та хиба більше ніж її радикалїзм відповідала московським славянофілам поміркованість, яку мусїли зберігати аґенти Молодої Польщі на ґрунтї практичної діяльности, миряючи ся подекуди навіть із кличами Товариства Зєдинених Братів і Любителїв Славянщини. З ними спільна у московських славянофілів релїґійність і мрія про національну Церкву,[108])

---

[105]) Idem, ст. 14—15, 47, 27, 45—46, 20, 50, 19; I. Gordon: Sołdat czyli sześć lat w Orenburgu i Uralsku, Липськ, 1865, ст. 100; В. И. Семевскій: Петрашевцы и крестьянскій вопросъ. Великая реформа. Юбилейное изданіе. Москва, 1911, т. III, ст. 208.

[106]) В. З. Завитневичъ: Алексѣй Степановичъ Хомяковъ, т. II: Система философско-богословскаго міровоззрѣнія Хомякова. Київ, 1914.

[107]) В. Я. Улановъ: Славянофилы. Вел. Реформа. Юб. изд. Москва, 1911, т. III, ст. 182.

[108]) Гадцї польських революціонерів про первісний католицизм, незалежний від Риму, відповідала гадка московських славянофілів про старе

спільна віра в особливше призванє свойого народа, зглядно Славянщини, до якої дійшли дорогою критичного відношеня до фільософії Геґля з її культом ґерманізму, спільне осуджуванє всякої чужоземщини, яке Поґодіна доводило до гадки заснованя товариства для боротьби з „челядю французькою", Надєждіна наповнювало обуренєм на „панщину европейську" в літературі, а Сахарова погордою для „бродяг німецької породи" та вдоволенєм, що він „не поклонив ся анї перед одним шевцем Французом і не брав від нікого поучень, як цурати ся батька й матери, як ненавидїти вітчину, як нївечити добро придбане батьками й дїдами".[109]) Особливо острі виступи московських славянофілів против Нїмцїв належить пояснювати не лиш послїдовностю із противставленя геґлївському культови ґерманїзму свойого культу Славянщини, але і впливами польської революційної пропаґанди, яка в Галичинї і в Познанщинї з природи річи мала антіґерманську закраску, а в Росії, користаючи з того, що там високі становища в правительстві занимали Нїмцї, могла также вдаряти в струну антиґерманїзму. Не припадково-ж се в Александра Герцена, що вийшов з найраншого кружка московських славянофілів, вяжеть ся зненавидженє ґерманства із щирим польонофільством при мріях про федерацію славянських республик. Не припадково й инші російські революціонери, такі, як Бакунїн, Оґарйов, Долгоруков, Ґоловін, що сяк чи так отерли ся о московське славянофільство, будучи противниками Нїмцїв, були приятелями Поляків.[110]) Початок московського славянофільства влучно звязував з революційною пропаґандою польської еміґрації вже Петро Геце, що мав нагоду неодно спостерегти добре, бувши на службі в російських

православє, що повстала не без впливу Шеллїнґа, котрий в Epikureisch Glaubensbekenntnis Heinz Widerporstens каже:

> Drum, sollt's eine Religion noch geben
> (Ob ich gleich kann ohne solche leben),
> Könnte mir von den andern allen
> Nur die katholische gefallen,
> Wie sie war in den alten Zeiten,
> Da es gab nicht Zanken noch Streiten.

[109]) Барсуковъ: Жизнь и труды М. П. Погодина, Спб. т. I, ст. 284; „Отчетъ за 1831 г." в Телескоп-і; А. Н. Пыпинъ: Исторія русской этнографіи, Спб. 1888, ст. 88.

[110]) Die politische und nationale Bewegung in den Nachbarstaaten Oesterreichs und deren Rückwirkungen auf die oesterreichischen inneren Verhältnisse. Ende März 1864, ст. 20, 27—28. (Офіціяльний друк для ужитку астрійського правительства).

міністерствах Просвіти й Віроісповідань та Фінансів за панованя Александра I і Миколи I.[111]) Він міг мати відомости про факти, яких слідів ми тепер що-йно дошукуємо ся.

VIII.

Українською тайною орґанізацією, в якій приймило ся багато ідей ширених передовсїм Поляками з еміґрації, було київське Кирило-Методіївське Братство, засноване, як тепер загально твердить ся, в січни 1846 р., але обмірковане — по моїй гадцї — вже ранше, найпізнійше в осени 1845 р. Одначе попередив його той кружок київської молодежи, що його на основі характеристики, даної П. Кулїшем в „Історичнім оповіданю", можна поставити у звязок із кружком Ґордона, в котрім ідеї Конарщини — по вимогам місцевих обставин — мусїли улягти впливам умірковаіних орґанізацій польської еміґрації.

В українськім кружку київської молодежи до 1845 р. панувала, по свідоцтву Кулїша, глибока просвіченість Святим Письмом. Визначаючись високою духовою чистотою, та молодїж в апостольстві любови ближнього доходила до ентузіязму. Із сього виникла в неї передовсїм думка проповідати серед просвічених українських панів визволенє народа з кріпацтва дорогою християнської просвіти, погодженої з наукою. Перш усього вони хотїли натхнути духом своєї любови і благоволеня лучших людий у панських сїмях, злучених з ними високими інтересами науки й поезії, а в купі з ними вже й инших. Учителем тих послїдувателїв проповідника живота вічного був сам він. Бо всї вони — каже Кулїш — були рівні між собою і тільки той бував між ними першим, хто бував усім їм слугою.[112])

Можнаб у сїй характеристицї добачувати деякі риси давного масонства і Біблїйного Товариства; можнаб на основі тої характеристики говорити й про впливи московського славянофільства; одначе не дасть ся заперечити і звязок ідей київського кружка з пропаґандою польського Товариства Зєдинених Братів, веденою против кличів Молодої Польщі, зглядно Стоваришеня Польського народа. Спільний для київського кружка і для Зєдинених Братів є дух християнської любови і покори; спільна для обох них просвіченість Евангелієм

---

[111]) Peter von Goetze: op. cit., ст. 409.

[112]) П. А. Кулїш: Хуторна поезія, Львів, 1882, ст. 8—9.

і та духова чистота, якою повинніб визначати ся ті, що хотять реформувати инших; спільна поміркованість, що проявляєть ся у противставленю евангельської ідеї любови крайностям опертого на Евангелії демократизму. Понятє християнської просвіти погодженої з наукою треба вважати відгомоном клича революційних демократів, який стрічав ся з острою опозицією католиків і православних, викликав завзяті спори скрізь, де були гнїзда революційних орґанізацій, а польську молодіж у Києві спонукав присвятити обороні нових думок поважне кружкове видавництво, що назване Gwiazd-ою почало появляти ся в виді альманахів в 1846 р.[113])

Український кружок київської молодежи, побільшений в 1845 р. визначними одиницями, які внесли в нього сміливійші національно-політичні ідеї, був завязком Кирило-Методіївського Братства. Матеріял, добутий слідством після увязненя головних членів Братства, позваляє нам представити собі доволї ясно його думки і стремлїня.

Принявши ся за виконанє евангельського заповіту любови ближнього в покорі і терпіню, Братство загадувало усунути передовсім на Україні все, що противне тому високому заповітови, отже всяку темноту (церковну чи світську) і всяку неволю (з кріпацтвом чи з царизмом), релїґійний фанатизм (з державним православєм чи з римським католицизмом) і національний шовінїзм (з обрусїнєм чи з ополячуванєм), всї ріжниці станів, як і всї ті ріжниці, що випливають із пересудів чи привилеїв (у шляхти й аристократії). На Україні мали запанувати вповні свобода, рівність і братерство. До осягненя тої цїли мало ся дійти дорогою народної освіти на рідній мові, в дусї правдивої, не пофальшованої науки Христа, яка й повинна була лягти в основу української обновленої Церкви. Так понимано евангельські слова: „уразумѣйте истину и истина освободитъ васъ“, ті слова, що їх вирито й на печатці Братства.

---

[113]) Особливо Gwiazda № 2, видана Венедиктом Доленґою в Києві на початку 1847 р., подала цїлий ряд статей в оборонї правдивого християнїзму та повістий Eug. Sue. Альберт Ґриф, відповідаючи Крашевському на його оборону Єзуїтів, зачеплених в романї Juif errant, писав: „Нї, пане Крашевський, не нам то боронити Єзуїтів, не перед лицем України, пересяклої невинною кровію жертв їх пекольного фанатизму, і не в Польщи вкінци, де вони без сумнїву були першою і найміцнїйшою спружиною морального упадку народа“ (ст. 154).

Від членів Братства вимагало ся, щоб вони були правдивими християнами й народолюбцями, та щоб усі вчинки їх визначали ся евангельською любовію, покорою і терпеливостю. В виборі членів не роблено національного обмеженя. Тому що Братство, називаючи себе іменами перших просвітителів Славянщини, намічувало собі ширшу діяльність серед неї, то в члени могли бути принимані одиниці з усіх славянських народів — на Україні в першім ряді Українці, Москалї і Поляки. Вони мали працювати в тім напрямі, щоб ідеали Братства прийняли ся й серед Славян, котрих належало приготовити до утвореня одної великої сїмї освідомлюванєм в історичних памятках давного славянського братства. Давні звязки мали зміцнити ся у західних Славян принятєм славянської мови в богослуженю. Впливанєм на молодіж і жіноцтво постановлювано приєднувати для нових думок як найширші круги прихильників. Уталантованим одиницям мало ся допомагати в образованю, щоб могли стати як найпожиточнїйшими для громадської справи.

Обновлена Україна, як і всї славянські землї, мали одержати й нову управу замість правительств, що не опирали ся на щиро християнських засадах. На християнських засадах мали оперти ся й нові закони та право власности. Україна, як демократична република мала війти в федеративний звязок з такими-ж републиками инших славянських земель по взорови Сполучених Держав північної Америки. Одній з републик могла бути призната зверхність у звязку, евентуально найсильнїйшій, московській, наслїдком чого моглаб і московська мова, як найбільш знана в Славянщинї, стати посередником взаїмного порозуміня. Для всїх славянських републик принимало ся спільність закона, монети, міри й ваги; всї мали мати участь у вільній торговли; у всїх мала бути своя народна міліція. Спільні справи мали полагоджувати ся на конґресї представників усїх републик, скликуванім бодай раз на чотири роки до якогось екстериторіяльного міста; евентуально мав ним бути Київ. Полагоджуванє справ поодиноких републик мало належати до їх власних соймів, скликуваних що року. Веденє дїл кождої републики з окрема призначувало ся власному президентови й сенатови.

В виложених ідеях і проґрамі Кирило-Методіївського Братства, на скільки далось їх пізнати із записок, устава, головних правил і зазивів, списаних головно В. Білозерським і М. Косто-

маровом при переважній участи М. Гулака,[114]) Семевський ствердив з одного боку доволї виразні ремінїсценції української масонства і київського Товариства Зєдинених Славян, зглядно декабристів, з другого боку — впливи польської пропаґанди з еміґрації, зглядно безпосередного звязку знайденої в Костомарова і в Гулака рукописної „Книги битія українського народа“ з Міцкевичевими Księgam-и Narodu Polskiego.[115]) Те ствердженє, як у першій части зовсїм справедливе, так у другій — дуже маломовне, бо є лиш удостовіренєм того, що було зізнане вже на слїдстві в справі увязнених членів Братства і стверджене „Докладомъ“ ґр. А. Орлова, в котрім про „Книгу битія українського народа“, названу „Законом Божим або Поднїстрянкою“, сказано, що вона „дійсно... не є нїчим иншим, як перерібкою книги Міцкевича“ з приложенєм до України всего, що сказано там про Польщу.[116]).

Тому що Семевській, а по нїм і Арабажин навіть не завдавали собі питаня, чи правдиве було зізнанє Костомарова на слїдстві, що „Книга битія українського народа“ („Закон Божий або Поднїстрянка“) була написана не ним, але якимсь Поляком, як багато подібних писань революційного змісту, та що він і не перекладав її з польського на українське, бо й по українськи була вже написана, то се питанє приходить ся порушити менї. Бо колиб зізнанє Костомарова показало ся неправдивим та колиб йому чи кому иншому з членів Кирило-Методіївського Братства можна було приписати авторство перерібки Міцкевичевої брошури, в такім разї польський вплив на ідеї Братства вже тим самим представляв ся би показнїйше. Одначе, менї видить ся, більше доказів можна знайти на те, що Костомарів, чи хто другий з близьких йому, міг одержати відкись уже готовий рукопис „Книги битія українського народа“, та що той рукопис міг повстати — може лиш у дещо відмінній формі — в польських кругах. Я зверну увагу лиш на два найважнїйші моменти в зізнанях Костомарова.

Припускаючи, що перерібка Міцкевичевого писаня вийшла з польських кругів, Костомарів зізнав, що він не перекладав

---

[114]) Семевскій: Кирилло-Меѳодіевское общество, op. cit. ст. 117—124; Матеріялы по политическому дѣлу Т. Г. Шевченка, Твори Т. Шевченка, т. II, вид. Яковенка, ст. 97—100.

[115]) Семевскій: op. cit., ст. 125—126, 39—50; Арабажинъ: Шевченко и мессіанизмъ, op. cit., ст. 26—27.

[116]) Матеріялы по политическому дѣлу Т. Г. Ш., op. cit., ст. 116; Семевскій: op. cit., ст. 61—62, 64.

її з польського вповні, бо „написана була вона по українськи і тільки часть її була по польськи“, яку він і переклав.[117]) Хоч як похоже на викрут моглоб видати ся таке зізнанє, мене воно переконує в своїй правді. Відомо-ж, що з кругів, захоплених польською революційною пропаґандою на українських землях по 1831 р., виходили аґітацийні писаня, зладжені по українськи не лиш у цілости, як Listy ruskie, приписані Франком бездоказно К. Ценґлевичеви,[118]) але й так, як Ценґлєвичева Instrukcya dla nauczycieli ludu ruskiego — в річевій части по українськи, а в інформаційній по польськи.[119]) Як Instrukcya, так, видно, і „Книга битія українського народа“ були призначені для ужитку польських емісаріїв і аґітаторів. В „Книзї битія“ також тільки інформаційна часть була зладжена по польськи — вступ із чимсь в роді правил славянської республиканської федерації,[120]) що може й послужив Костомарову за взір при уложеню знаного уставу Братства.

Не менше важне й друге показанє Костомарова. Він твердив на слідстві, що рукопис, названий в нього „Книгою битія українського народа“, а в когось иншого „Законом Божим“, первісно звав ся „Поднїстрянкою“.[121]) Се впроваджує мене на слід галицького походженя перерібки Міцкевичевого писаня. Тільки для галицьких Українців призначена перерібка могла дістати назву „Поднїстрянки“, що на Українї мусіла бути заступлена иншою, чи то взятою зі змісту („Закон Божий“), чи з заголовка Міцкевичевого писаня („Книга битія українського народа“). Розумієть ся, що і зміст „Поднїстрянки“ на російській Українї мусів улягти відповідним змінам. Хто їх поробив, Поляк чи Українець, се менше важне; в кождім разї не ворог Польщі, яка мала повстати в Славянщинї на нових демократичних засадах, як республика у звязку з иншими славянськими республиками. Міг то бути і якийсь член Кирило-Методіївського Братства, доступного не лиш для Українців, але і для инших Славян, отже й для Поляків. Не противилось би ідеям Братства те польонофільство, що знайшло свій евангельский вираз у „Книзї

---

[117]) Семевскій: op. cit., ст. 60.

[118]) Іван Франко: Шевченко героєм польської революційної леґенди, Львів, 1901, ст. 60—63; моє: З житя і творчости Тараса Шевченка, Львів, 1911, ст. 65.

[119]) Копія Instrukcy-ї, списана перед 1840 р., є в мене.

[120]) Семевскій: loc. cit.

[121]) Ibidem.

битія українського народа“, особливо в тих словах її: „Але не згине Польща, бо її пробудить Україна, яка не памятає зла і любить сестру свою так, як колиб нічого не було поміж ними“.[122])

Відкиб і не вийшла „Книга битія українського народа“, ширене її членами Кирило-Методіївського Братства є замітним фактом. Свідчить про сягане в українську сферу впливів тої польської орґанізації, якої творцем був Міцкевич, а яка вже і при виборі назви для української орґанізації була взором. Маю на мисли Товариство Зєдинених Братів з його помічним орґаном Братством ім. св. Станислава.

Як у самих назвах згаданих польських орґанізацій, так і в назві орґанізації української виражена ідея евангельського братства під покровом славянських Святих. Там братство і тут братство; там св. Станислав, тут св. Кирило і Методій. Як там, так і тут однаково намічений евангельський шлях до свободи: „Уразумѣйте истину и истина освободитъ васъ“; там поставлене тих слів на самім початку акту засноване орґанізації, тут вирите їх на печатці орґанізації. В обох орґанізацій задачею — відроджене свойого народа дорогою правдиво христіянської просвіти і такеж відроджене Славянщини, в якім свойому народови визначуєть ся передову ролю. В обох пановане духа евангельської любови і смирности, чого наслідком і поміркованість у замислах. В обох стремліне до зєднаня Славян на лоні одної Церкви — там римо-католицької, тут православної. Коли-ж узяти на увагу, що в тіснім звязку з Товариством Зєдинених Братів (через Богдана Залєського) оставало Товариство Любителів Славянщини, то спільним для членів обох орґанізацій буде і намір освідомлюваня в історичних памятках славянського братства. Вкінци як Зєдинені Брати, так і українські братчики — по свідоцтву ґр. Орлова — являють ся противниками всякої чужоземщини,[123]) а найголовнійше — ворогами російського деспотизму, олицетвореного в Миколї I.

Як уже з наведеного бачимо, при всїй схожости замислів Кирило-Методіївського Братства з замислами Товариства Зєдинених Братів є між ними й ріжниці, що тільки стверджують засаду: si duo faciunt idem non est idem. Се-ж зовсїм природне, що в Українцїв замість польського св. Станислава являють ся

[122]) Idem, ст. 50.

[123]) Матеріялы по политическому дѣлу Т. Г. Ш., op. cit., ст. 114.

взорами св. Кирило і Методій, замість мрії про передову ролю Польщі в Славянщині — мрія про таку-ж ролю України, замість гадки про зєднанє Славян в одній римо-католицькій Церкві — гадка про таке-ж зєднанє Славян у Церкві православній.

Пішовши в своїх замислах дальше ніж Товариство Зєдинених Братів, Кирило-Методіївське Братство подумало і про язикове зближенє Славян, пропонуючи західним Славянам принятє церковно-славянської мови для богослуженя, а всім вкупі — літаратурної московської мови для взаїмного порозуміня. Ті замисли, виходячи поза сферу впливів Товариства Зєдинених Братів, ведуть у сферу впливів инших польських орґанізацій. Гадка про церковно-славянське богослуженє у західних Славян пригадує нам гадку Ґощинського про богослуженє на рідній мові в польскім національнім Костелї. Обі гадки сходять ся в намірі усуненя богослужебної мови римо-католицького костела. Помисл узнаня одної славянської мови за орґан порозуміня між Славянами був ранше вже (1842) помислом Зенона Свєнтославського, одного з найвизначнїйших діячів Громади Ґрудзьонж, котрий польську мову хотів авансувати на степень з а г а л ь н о ї м о в и для одностайного ширеня освіти.[124]) В круґах захоплених Конарщиною гадка Ґощинського, як і помисл Свєнтославського мусїли бути знані. З тими кругами безпосередно стикали ся Українцї так само, як зі сферою впливів Товариства Зєдинених Братів, Братства ім. св. Станислава і Товариства Любителїв Славянщини. З Конарщиною, особливо з проґрамою Звязку Жіноцтва, багато спільного мають стремлїня Кирило-Методіївського Братства.

В Костомарова не припадково нові соціяльно-політичні думки почали народжувати ся що-йно в Рівнім на Волинї, де польська пропаґанда з еміґрації принялась найсильнїйше; не даром він слідив за революційними письмами Міцкевича і Лелевеля, в Києві приставав з бувшим професором кременецького ліцея поляком Стефаном Зеновичем, котрий „з переконань був панслявістом і республиканцем, який мріяв про зєдинене Славян і всеславянську республику".[125]) Не даром Гулак побував на унїверситетських студіях до 1843 р. у Дорпатї, де власне в 1839 до 1842 рр. вязнено молодіж за звязки з Конарщиною.[126]) З чим

[124]) S t. S z p o t a ń s k i: Lud Polski. Z dziejów polskiej myśli socyalistycznej. Львів, 1907, ст. 106.

[125]) С е м е в с к і й: op. cit., ст. 103—104, 62.

[126]) Rocznik Towarzystwa histor.-liter. w Paryżu, Париж, 1867, ст. 369.

Костомарів міг зіткнути ся на Волині, Гулак у Дорпаті, про те міг довідати ся Білозерський, бувши на університеті в Києві, а М. Савич уже в 1830-их рр. підчас трехлітного побуту на студіях в Collége de France в Парижи, де певно теж зіткнув ся з польськими скрайними революціонерами, наслідком чого „був помішаний на точці французького комунізму", імовірно по викладови Fourier-a.[127])

Найвизначнійші члени Кирило-Методіївського Братства знаходили ся близько огнищ польської революційної пропаґанди на Україні чи поза нею. Коли в них була свідомість українських революційних ідей з часів масонства, Біблійного Товариства, Товариства Зєдинених Славян і декабристів, а що була, то певне, ті ідеї під впливом польської революційної пропаґанди могли тільки зміцнити ся і усталити ся, при чім і московське славянофільство дещо заважило. Тому, хоч і як не нагадувалиб нам ідеї Кирило-Методіївського Братства подібні помисли, зроджені раньше в межах російського царства, звязку їх з польською революційною пропаґандою не можна недоцінювати. Відсвіжуючи давне, вона приносила также багато нового з тої самої західної Европи, відки нові соціяльні, політичні й релїґійні думки плили в Росію від кінця XVIII ст. Цар Микола I не помилив ся, коли по увязненю членів Кирило-Методіївського Братства на донесеню про появу революційної проклямації в Києві написав: „Явна робота тої-ж пропаґанди з Парижа".[128])

IX.

Вже для того кружка з української молодежи, що згуртував ся в Києві до заснованя Кирило-Методіївського Братства, Шевченко зявив ся — по словам Куліша — неначе якийсь небесний світильник, неначе оправдане натхніня його звиш.[129]) Се одно промавляло би достаточно за тим, що ідеї київського кружка Шевченко визнавав уже раньше і завзятійше. Шевченків світогляд не обмежував ся на евангельську єлейність кружка, як се слушно зауважив Семевський.[130]) Потверджувалось би воно й деякими поемами його, написаними до кінця 1844 р. по українськи і по московськи.

[127]) Семевскій: op. cit., ст. 53—54.
[128]) Idem, ст. 59.
[129]) Кулїш: op. cit., ст. 9.
[130]) Семевскій: op. cit., ст. 115.

Те саме можна сказати про Шевченка в відношеню до Кирило-Методіївського Братства. Факт, що він з Братством від разу зсолідаризував ся,[131]) може бути лиш доказом, що знайшов у нїм своїх одномишленників. Спори, які все таки виникали між ним і деякими членами Братства, приміром Костомаровом, ізза ріжниць у поглядах на деякі справи,[132]) свідчилиб, що ті ріжниці не були прінціпіяльні. Вказівку на характер тих ріжниць подав у части Сїрко, переказуючи, що Шевченко приїхав з Петербурга до Києва „уже правдивим революціонером і до того більше в національному напрямку, революціонером, що хотїв зістати ся Українцем і нї за що — Москалем“.[133]) У Братстві-ж, як відомо, виринали думки про признанє московській республицї першенства у звязку славянських республик, московській мові — ролї орґану порозуміня Славян між собою, православній вірі — характеру славянської віри. Против таких думок могла звертати ся згадувана Костомаровом у його автобіографії нетерпимість Шевченка. Відгомоном тої нетерпимости було певно й Шевченкове „caeterum censeo“, виголошуване на закінченє всяких діскусій у Братстві: „Я нічого не хочу, тільки щоб люди свого не цурались“.[134]) З тим згоджувалась би записка у дневнику петрашевця Момбеллї, що може відносити ся до 1844 р.: „Шевченко все виявляв сильне привязанє до своєї вітчини України і неприхильність для Росії.[135]) На те саме вказував і член Братства Андрузський, переслухуваний на слїдстві, кажучи, що Шевченко був у Братстві „неуміркованим представником української партії“.[136])

Одначе не тільки в національнім напрямі Шевченко міг бути більшим революціонером, ніж уміркованї члени Братства. Крім зізнаня Андрузського, що Шевченко, будучи в Братстві за українською республикою у звязку із Славянщиною чи поза тим звязком, був непримиримим ворогом монархистів та називав їх підляками, вказівок на його неуміркованість також в суспільно-політичних, а навіть релїґійних поглядах не брак у його поемах із часу ествованя Братства. Від тих то поем Костомарова — як сам він признав ся — „обдало страхом“.

---

[131]) Idem, ст. 105—106.

[132]) Ibidem.

[133]) Сїрко: op. cit., ст. 9.

[134]) Н. М. Памяти Николая Ивановича Гулака. Кіевская Старина, 1900, кн. 2, ст. 264.

[135]) Семевскій: op. cit., ст. 109.

[136]) Матеріялы по политическому дѣлу Т. Г. Ш., op. cit., ст. 109.

Він побачив, що Шевченкова муза роздирала занавісу народного житя. „І страшно і солодко, і болючо і упійливо було заглянути туди“.[137])

І при всій неуміркованости, при всій — по вислову Костомарова — нетерпимости, Шевченко в розмовах з тим-же Костомаровом „віддихав любовію, бажанєм примиреня всяких національних і соціяльних непорозумінь, мріяв про загальну свободу і братство всїх народів“.[138]) Була би тут якась суперечність, коли б її не дало ся легко пояснити тим, що Шевченко був революціонером того покрою, що й деякі з Петрашевців, а ще більше члени Молодої Польщі і споріднених з нею органїзацій, Стоваришеня Польського народа, громади Ґрудзьонж, Зєдиненя — Лєлєвель, Ворцель, Дембовський і инші. При всїх стремлїнях до революції в імя ідеї загально людського братства, в імя християнської ідеї любови ближнього вони не знали компромісів з ворогами тих ідей, а коли допускали їх, як у Конарщині, то лиш як тактичний маневр, під примусом обставин і до часу.

В Кирило-Методіївськім Братстві, що в своїм революціонерстві було схильне до великої поміркованости і спинювало ся перед витяганєм крайних консеквенцій із принятих революційних засад, Шевченко був речником послїдовности, який завдяки свойому ґенїєви потягав за собою й уміркованих, побуджував їх до більшої діяльности і — як зізнав Андрузський — оживляв їх. З огляду на те, що одним з найвизначнїйших проводирів у Братстві без сумнїву був Костомарів, повинно бути дуже важним і Кулїшеве спостережене впливу „ґеніяльного дикаря“ Шевченка на того ученого історика.[139])

Знаючи те все, трудно не згодити ся з Семевським, котрий, принимаючи „Книгу битія українського народа“ за утвір Костомарова, каже, що Шевченкови той утвір ледви чи міг дати много нового в ідейнім змислї.[140]) Міг дати йому — додам я від себе — не так нові думки, як радше деякі вислови їх, які Арабажин трохи за скоро взяв за доказ більшої залежности Шевченкових ідей у „Снї“, „Іванови Гусї“ і „Посланію“ від

---

[137]) Н. Н. Костомаровъ: Воспоминаніе о двухъ малярахъ. Основа, Спб. 1861, кн. IV, ст. 49.

[138]) Т. Шевченко: Кобзарь, Прага, 1876, т. II, ст. VII—VIII.

[139]) П. Кулишъ: Воспоминаніе о Н. И. Костомаровѣ. Новь, 1885, кн. XII, ст. 68.

[140]) Семевскій: op. cit., ст. 51.

„Книги битія українського народа.[141]) Значить ся, Костомарову навіть у припущеню, що він був автором „Книги битія українського народа“, чи тільки редактором „Поднїстрянки“, можна би приписати дуже малий вплив на Шевченка. Коли-ж вірити Костомарову і Шевченкови, що вони з собою познакомили ся не весною 1845 р., але аж весною 1846 р.,[142]) т. є вже по написаню Шевченком „Івана Гуса“, „Кавказа“ і „Посланія“ в такім случаю Костомарів і з тим дуже малим впливом, який можна би приписати „Книзї битія українського народа“ на згадані поезії не буде мати нічого спільного. В такім случаю прийдеть ся приняти, що Шевченко вже до свойого знакомства з Костомаровом мав у руках „Книгу битія українського народа“ чи „Поднїстрянку“, попавши на неї певно в тих польсько-українських кругах, на які вказував у слїдстві Костомарів, приписуючи на основі поголосок авторство „Книги битія українського народа“ ґр. де Бальменови. Звісно, що Шевченко з тими доволї революційно настроєними кругами, в яких обертав ся його друг і ілюстратор його вольнодумних поезій ґр. Яків де Бальмен, зіткнув ся вже 1843 р.[143]) В тих кругах певно не трудно було зійти ся і з польськими революційними емісаріями. Як на слід того, що Шевченко в своїй революційній аґітації міг послугувати ся „Книгою битія українського народа“, вказували би чутки, ширені Поляками після увязненя його в 1847 р. Вони говорили, що Шевченко стремів до гетьманства на Україні та додавали, що коли б йому було повело ся стати гетьманом, то тодї певно воскресла би і Польща. Семевскій справедливо замітив схожість такого висказу з висказом у „Книзї битія україсьмкого народа“ про воскресенє України і Польщі.[144])

Коли хто із визначнїйших членів Кирило-Методіївського Братства міг мати більший вплив на Шевченка, то хиба Гулак. Покінчивши 1843 р. унїверситетські студії в однім із огнищ Конарщини, в Дорпатї, Гулак свої революційні думки винїс певно вже відтам. Та винїс він відтам і ту поважну ученість, яка його ентузіязмови для нових ідей велїла шукати реальних підстав і від товаришів, навіть таких, як Костомарів, вимагала критицизму. Занимаючись нїмецькою фільософією і словяно-

[141]) Арабажинъ: op. cit., ст. 27.

[142]) Т. Шевченко: Кобзарь, Прага, 1876, т. II, ст. VI.

[143]) Моє: З житя і творчости Тараса Шевченка. Львів, 1914, статя: Тоаст за українську республику.

[144]) Семевскій: op. cit., ст. 56.

знавством, він не спускав з ока таких справ, як соціяльно-політичне положенє українського закріпощеного народа і його освіта. „Головно — писав він до Вяч. Ганки — звертав я доси увагу на правові відносини низших кляс як у Росії, так і в инших Славян, а то на рабів, невільників, хлопів, селян, підданих і ин., як на предмет, що своєю важностю і актуальностю, спеціяльно перед иншими, заслугує на уважне прослідженє“. Запитаний на слідстві, чому в найденім у нього рукописі виставив положенє кріпаків у Росії в як найстрашнійшім виді, Гулак відповів коротко: „Я старав ся показати їх положенє в такім виді, в якім воно мені самому представило ся“. А хоч на тім самім слідстві Андрузський зізнавав против Шевченка, що він у Братстві найбільше наставав на конечність видаваня журнала на славянських мовах, то належить відмітити, що проєкт видаваня такого журнала, як і просвітних книг для народа, вийшов від Гулака і Шевченком, видко, був принятий з найбільшим запалом. Та ледви чи тільки в тім однім случаю Шевченко улягав впливови Гулака. На силу того впливу вказують найкраще Білозерський і О. Маркович у своїх листах до Гулака. „Ви, думаю я — писав 1846 р. Білозерський Гулакови — так багато трудите ся для загального добра, ваші проєкти такі далекосяглі і благородні, що я много, много готов би пожертвувати, щоб хоч у сні живо відчути благодійне вражінє вашої бесіди“. А Маркович писав тому-ж Гулакови: „Найгорячійша любов, яку я тільки уявляв собі — та що, уявляв? і не уявляв ніколи! — для нашої оплаканої вітчини, поразила мене до глибини душі. Як! Любити так, як ви любите, — не як предмет вашого житя і занять, безкорисно, з вірою і надією? Та хто, скажіть, хто так любить або любив коли Україну?... Ви розумієте, чого варта, якої любови наша вітчина; розумієте тому, що любите її найвисшою в світі любовію; в розливі свойого необмеженого чувства ви надієте ся і ждете від нас більше, ніж ми можемо зробити для нашої вітчини. Не хочу називати других, а вкажу тільки на себе, на котрого ви надієтесь, як на передні воли...“[145])

Які революційні ідеї міг присвоїти собі Гулак у кругах університетської молодежи в Дорпаті, на се крім приналежности його до передових членів у Кирило-Методіївськім Братстві і крім відзивів тих-же членів про нього вказував би посередно

---

[145]) Н. М. Памяти Н. И. Гулака, op. cit., ст. 263—267, 269.

ідейний характер сучасних Гулакови вихованців дорпатського університету, з яких багато було вмішаних у конспірацію Конарського. Я зверну увагу лиш на того Едварда Желіґовського (Антонія Сову), з котрим Шевченкови на засланї довело ся більше здружитись.[146])

Віршована „драматична фантазія“ п. з. Jordan — се утвір, в якім Желіґовський найвиразнїйше виповів ся, який по виданю з 1845 р. дочекав ся другого виданя в 1847 р. і за який Желіґовського аж після того другого виданя покарано в 1851 р. засланєм. Герой фантазії, символічно названий Йорданом — то піонїр ідей Молодої Польщі серед закостенїлої в своїх пересудах шляхти. Про неї він так відзиваєть ся:

I chrzest wzięli, krzyża znamie,
Krew i żywot — męki Pańskie,
I obrzędy chrzescijańskie!
Ale głos ich sercom kłamie!
Umęczony Bóg na krzyżu
Powstał oczom na obrazku
Z farb i z drzewa, i ze spiżu;
Lecz samotny jest na krzyżu
I samotny w cnót odblasku!
Powstał z grobu umęczony,
I króluje tam na niebie!
Lecz w człowieka Bóg wcielony,
A on Boga w sobie grzebie
I na niecnót krzyżu męczy!

І звертаючись прямо до таких християн, Йордан каже:

Z znamionami chrztu, poganie.
Kiedyż w piersiach waszych wstanie,
Jak wstał z grobu i uwieńczy
Życie wasze tą błogością,
I tem szczęściem, dla którego
Bóg żył, umarł z tą miłością,
Co przekazał dla bliźniego?[147])

Пригадуючи від разу відзиви Północ-и про тих панів, що сміють носити імя християнина, а ще більше вислови Polsk-и Chrystusow-ої про хрещене поганство, ті слова недвозначно дають вираз ідеалови демократів-революціонерів з ріжних таборів, а передовсім з Молодої Польщі, Стоваришеня Польського

[146]) Мої: Лїтературні начерки, Львів, 1913. статя: Шевченко-Желїґовський-Чечот, ст. 94 і д.

[147]) Antoni Sowa: Jordan. Fantazya dramatyczna. Вильно, 1847 (2-ге виданє), ст. 114—115.

Народа і Зєдиненя: ідеалови обнови людства здійсненєм евангельського заповіту любови ближнього. Виразним натяком на революційно-демократичне жаданє скасованя усїх привилеїв, на жаданє заступленя всїх титулів одним титулом чоловіка є такі слова Йордана:

Czyś ty żebrak, czyś w koronie,
Czyś dziś szlachcic, czyś przed wiekiem
M u s i s z n a p r z ó d b y ć c z ł o w i e k i e m.[148])

Тим, що вважають се неможливим, Йордан закидує нехристіянську гордість:

Wy mówicie: ludzka stopa
Krokom Pańskim nie podoła:
Bo zmyć trudno pychę z czoła,
Trudno zostać bratem chłopa.
Różne chrześcjan udawanie.
Ja wam powiem — ach! bo muszę,
Że spodlone macie dusze,
Tylko słowy chrześcijanie![149])

Вимагаючи християнської жертви, Йордан упертим у гордости грозить карою дочасною і вічною — зовсїм так само, як Круліковський.[150])

Як Północ, виступає і Йордан також против того морального поневоленя чоловіка, яке з найбільшою гидотою виявляєть ся в подружних звязках при потоптаню правдивої любови. В таких звязках він не бачить анї мужа анї жени.

Gdzie sakrament obrażony —
To nie męże, to nie żony,
Ale to są nałożnice.[151])

Вони не спосібні до нїяких чеснот, скорше до злочинів:

Kto najczystszą część istoty
Swojej sprzedał, pojmież cnoty?
Ten przedajnik miłość pojmie?
Jaką miłość? świata! ludu!
Komedjanci, głupiuteńcy —
O przepraszam — lecz żal trudu,
I nie powiem nic już więcej.
Niech domówią reszty dzieje,
Skąd są zdrajcy i złodzieje?...[152])

---

148) I d e m, ст. 85.
149) I d e m, ст. 140.
150) I b i d e m.
151) I d e m, ст. 101.
152) I d e m, ст. 99—100.

Навіть із потомства їх не може бути нічого доброго.

Wszystkie dzieci takich związków,
Jak robactwo w gnojnej ranie,
Toczą łono społeczności!
Stoczą prawo obowiązków!
Ach! bo w grzechu są poczęte,
Bo są dziećmi przedajności,
Gdzie stargane węzły święte!

. . . .

Może temu nie wierzycie,
Jak robactwo lęgnie w trupie?
Nie wierzycie, to spojrzycie
Na tych panów przedajników
I na pańskie dzieci....[153])

Та гадка про дїдичне обтяженє потомства неморальних звязків подружних могла би служити хиба найлїпшим доказом, що Шевченко читав Jordan-а. Ту гадку він повтаряє в 1849 р. в поезії „У нашім раї, на землї", де на вид матери, що турбуєть ся своїм „поганим чадом", дитиною неморального звязку, його обнїмає жаль, бо з такої дитини не буде нічого доброго:

. . . . з його
Не вийде нїчого,
Або вийде недолюдок,
Сатана безрога, —
І нїколи із байстряти
Не матиме мати
Собі доброї дитини,
Хоч вона й багата.[154])

Шевченкови лягла глибоко в памяти не лиш гадка, що дїти неморальних звязків подружних є обтяжені злочином батьків, але і спеціяльне приложенє тої гадки в Jordan-ї до панських дїтий, що велїло йому теж підчеркнути се словами: „хоч вона й багата".

Не брак одначе й безпосередних признань Шевченка, що він інтересував ся Желїґовським, як поетом, знав його поезії, знав добре Jordan-а. Знаходять ся вони в листах до Бр. Залєського.

Довідавшись від Залєського що Желїґовський знайшов ся на засланю, Шевченко вже в 1853 р. рад був переписувати ся з ним та журив ся, що не вміє на стільки писати

---

[153]) Ibidem.

[154]) Т. Шевченко: Кобзарь. Спб., 1908 (2-ге виданє В. Доманицького), ст. 480.

по польськи. Тому пишучи до Залєського казав його лиш уцїлувати від себе.[155]) В иншім листї до Залєського, з 20 мая 1853 р. поручав йому дописати на своїм „Варнаку“ евентуально присвяту Желїґовському.[156]) В листї з сїчня 1854 р. писав: „Іордана и Сову я знаю, какъ твое сердце“.[157]) В листї з 6 червня 1854 р. дякував за „прекрасные пѣсни“ Сови. „Мнѣ — писав він — особенно понравились изъ нихъ „Два слова“ и „Экспромптъ“; если ты съ нимъ въ перепискѣ, то въ каждомъ твоемъ (письмѣ) цѣлуй его за меня всею полнотою моего сердца“.[158]) Дня 9 жовтня 1854 р. писав: „Переводы Совы такъ прекрасны, какъ и его оригинальная поезія, и я не изъ скромности авторской, а говорю, какъ понимаю вещь, Катерина моя не такъ хороша, а главное не такъ цѣла, чтобы ее переводить, и переводить Совѣ, а впрочемъ онъ можетъ быть это лучше меня знаетъ. Два слова — эта идея такъ возвышенно прекрасна и такъ просто высказанна у Совы, что Плещеева переводъ, хотя и передаетъ идею вѣрно, но хотѣлось бы изящнѣе стиха, хотѣлось бы, чтобы стихъ легче и глубже ложился въ сердцѣ, какъ это дѣлается у Совы!“[159]) В листї з 10 лютого 1855 р., пожалувавши, що Залєському до щастя бракує натхненного Сови, додав: „А если увидишъ Сову, или будешъ писать ему, то расцѣлуй его за меня, за его прекрасные сердечные стихи. Мнѣ грустно, что я ему не могу ничего прислать [изъ] своего произведенія. Онъ долженъ быть въ высшей степени симпатическій человѣкъ. Какъ бы я былъ счастливъ, если бы мнѣ удалося когда-нибудь обнять и поцѣловать его“.[160]) „Напиши мнѣ подробнѣе, добрый мой друже, о бѣдномъ нашемъ Совѣ: какъ и чѣмъ онъ живетъ и что онъ дѣлаетъ? Напиши все: меня глубоко трогаетъ этотъ страдалецъ“. Так знову писав Шевченко Залєському 25 вересня 1855 р., а одержавши від нього письмо з дорогоцїнним для себе подарунком, з портретом Сови, не знав, як дякувати йому. „Что-то близкое, родное я вижу въ этомъ добромъ, задумчивомъ лицѣ; мнѣ такъ любо, такъ отрадно смотрѣть на это изображеніе, что я нахожу въ немъ самого искренняго, самого задушевнаго собесѣдника! О съ какимъ бы наслажденіемъ я прочиталъ бы

[155]) Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, т. II, ст. 371.
[156]) Idem, ст. 372.
[157]) Idem, ст. 376.
[158]) Idem, ст. 380.
[159]) Idem, ст. 382.
[160]) Idem, ст. 384—385.

теперъ его Іордана! Но это желаніе несбыточное. Благодарю тебя, тысячу разъ благодарю за этотъ сердечный подарокъ. Ты пишешъ, что желалъ бы сблизить меня съ нимъ покороче. Дай Богъ, чтобы всѣ люди были так коротко близки между собою, какъ мы съ нимъ; тогда бы на землѣ было счастье! Пиши ему и цѣлуй его за меня, какъ моего родного брата."[161]) В листї з 10 цвітня 1856 р. пригадував: „Когда будешь писать Совѣ, кланяй ся ему, а мнѣ объ немъ напиши подробнѣе, потому что я знаю его, какъ поета, и ничего больше".[162]) А 21 цвітня 1856 р. Шевченко обіцював написати до Сови і знову поручав Залєському уцілувати його; так само і пізнійше в листах з 10 червня, з 8 падолиста і в однім без дати того-ж року.[163]) До тих Шевченкових признань можна би ще докинути посвідченє Залєського, що Шевченко Желіґовського „дуже високо цінив, деякі його пісні перекладав і почув для нього ту щиру приязнь, яку зберіг до кінця житя".[164]) Можна би вкінци й пригадати, що оба поети після повороту з засланя, в Петербурзї, присвячували собі взаємно свої вірші — Желіґовський Шевченкови перерібку свого перекладу з болгарського (13 мая 1858), а Шевченко Желіґовському свою перерібку одної пісні Яна Чечота (19 падолиста 1859).[165])

Доказів симпатії Шевченка для Желіґовського і його поезій, як бачимо, є дуже много. Коли-ж візьмемо на увагу, що виросли вони вже тоді, коли Шевченко ще навіть не знав ся з Желіґовським особисто, то мусить ся приписати їх тому вражіню, яке міг зробити на Шевченка найсильнїйший по ідейности утвір Желіґовського, його Jordan. На силу того вражіня натякає Шевченко своїми згадками про Jordan-а, своїм несповнимим бажанєм прочитати його в друге. Виразний слід першого читаня Jordan-а, який я зауважив у Шевченковій поезії з 1849 р., отже

---

[161]) Idem, ст. 389—390.

[162]) Idem, ст. 395.

[163]) Idem, ст. 392, 394, 398, 399.

[164]) Rocznik Towarzystwa hist.-lit. w Paryżu, Париж, 1867, ст. 370. Які саме пісні Желіґовського Шевченко перекладав, невідомо. Припускаю, що ті, котрими захоплював ся: „Dwa słowa" і „Do przyjaciół" (Odpowiedź na wezwanie), назване в Шевченковім листї експромптом. Обі поезії (одна на тему єдности вічного Бога з вічною любовію, друга — протест против продажности поета) справдї відповідають смакови Шевченка. Вони поміщені в книжцї: Poezye Antoniego Sowy (Спб. 1858, ст. 69 і 135). Шевченко читав їх перед опублікованєм у відписї.

[165]) Мої: Лїтературні начерки, loc. cit.

з часу перед засланєм Желіґовського, вказував би на те, що перший раз прочитав Шевченко Jordan-а і перед безпосереднім заінтересованєм для особи автора і перед власним увязненєм. Він міг прочитати його до 1847 р., в першім виданю з 1845 р., тим певнійше, що по свідоцтву Залєського Jordan завдяки благородним гадкам і не одному сарказмови, виміреному против шляхетської суспільности, був принятий молодіжю з запалом і вчинив імя автора між нею популярним.[166]) З Українців Гулак найскорше міг заінтересувати ся польським популярним автором, що разом з ним вчив ся на тім самім університеті, а знайшовши в його книжці любі собі ідеї, не міг не звернути на неї уваги товаришам.

Відомо між иншим, що Гулак був очитаний в сучасній собі німецькій науковій літературі. Він найбільше зі всіх членів Кирило-Методіївського Братства був покликаний забирати голос у тих розмовах, яких предметом був і Штравс і неокатолицизм і намір помиреня фільософії з релїґією. В Братстві такі розмови часто вели ся.[167]) Були вони не лиш живим відгомоном наукових інтересів інтелїґентних одиниць, але й тих викладів, що їх чуло ся з катедр фільософії на київськім університеті від такого — приміром — професора, як катедральний протоєрей Софійського собора Скворцов, котрого спеціяльностю була полєміка зі Штравсом. На основі одного спомину Солтанівського можна зовсїм на певно ствердити, що власне та університетська полєміка зі Штравсом побуджувала й декого із членів Кирило -Методіївського Братства застановляти ся над релїґійними питанями. „Студент Т—б, — оповідає Солтанівський — молодець невеликих спосібностий, страшно самолюбний і честилюбний, старав ся всїми способами виріжнити ся і визначити ся серед товаришів; він тягав ся за всїми професорами, і вкінци перед Великоднем зтурбував бідного старика Скворцова, признавши ся до свого невірства. Два днї говорив з ним Скворцов і на своє вдоволенє зробив його знову віруючим та потім особливо прихильно почав до нього відносити ся, часто запрошуючи його до себе в хату на духовні розмови. Про невірство Т—ба і чудесне скоре навернене його заговорив цїлий університет і город. Т—бу тільки й треба було того. Він почав розповідати і в очи говорити Скворцову, що свята молитва його, Сквор-

[166]) Rocznik Towarzystwa hist.-lit. w Paryżu. Париж, 1867, ст. 369.
[167]) Н. М.: Памяти Н. И. Гулака, op. cit., ст. 264.

цова, більше поділала на нього, ніж його вповні переконуючі докази, і що він, Т—б, мав потім сонне видінє, яке вповні і на все зробило його віруючим. Тими штуками він осяг те, що його назначено учителем одної з київських ґімназій, чого не удостоювали ся й перші з кандидатів після укінченя курсу. Т—бу ніколи не прийшло би в голову оголосити себе невіруючим, але сам Скворцов піддав йому ту гадку, збиваючи в авдіторії тверджения Штравса, звернені против чудес і божественного єства Спасителя світа".[168]) Оповіданє Солтанівського не може відносити ся ні до кого иншого, як лиш до трушеного за участь в Кирило-Методіївськім Братстві студента київського університету Тулуба, про котрого инший мемуарист пише, що він „в своїй молодости зіткнув ся з Шевченком, зачепив о берег Кирило-Методіївського Братства, був увязнений, вивинув ся щасливо, виперши ся всего, як Петро, і ставши професором, русифікував чужі діти".[169]) І певно не єдиним був Тулуб, що в Братстві навязував розмови до університетських викладів з фільософії та тим чином викликував діскусії на тему помиреня фільософії з релїґією. Причинювались до викликуваня таких діскусій певно й журнальні статї. Дня 7 марта 1847 р. Т. Булгарин писав до А. Стороженка: „Ти бачиш самі дурниці в московських журналах, а я виджу більше, але мовчу. Чистий комунїзм, проповіданий явно, без всяких обиняків. Наприклад, в „Отечественныхъ Запискахъ", в 1844 р., № 2, ст. 98, в статї „Іезумъ" надруковано: „Бог на хрестї, котрий освячує свободу і рівність не одних римських горожан, але і всїх людий, як членів одного людства, присущого його божественности, от що побідило старий світ і не перестає розвивати ся і оплодотворювати ся в світї новім. Як воно тобі покажеть ся? І той журнал протеґуєть ся і продаєть ся на провінції жандармами і урядниками всїх дікастерій, по розпорядкови директорів департаментів, вихваляєть ся з катедр і т. д."[170]) При такім заінтересованю для новітного поставленя релїґійного питаня мусїла і драматична фантазія Желїґовського бути предметом розмов. В нїй також релїґійне питанє пору-

[168]) А. А. Солтанівський: Отрывки изъ записокъ.,.. op. cit., кн. V. ст. 243—244.

[169]) R. Oryszowski: Czasy szkolne w Kijowie 1854/5—1862/3. Львів, 1901, ст. 48.

[170]) Н. В. С—ко: Очеркъ литературной дѣятельности А. Я. Стороженка. Кіевская Старина, 1886, кн. XI, ст. 459.

шене, а саме так, як і в Кирило-Методіївськім Братстві — в дусї помиреня фільософії з релїґією. Желїґовський арґументи против релїґії, черпані з письм Штравса, Бавера і Фаєрбаха, вкладає в уста Злого Духа. Він Злому Духови каже говорити:

Wy chcecie tylko prawdę w starym znać mundurze:
Już się mundur ten podarł na Golgoty górze.
Już Słowo, które przyszło i stało się ciałem,
Powieszone oddawna — ja sam pomagałem.
Już niema Słowa ciała; tylko krzyż widzicie;
Lecz i on pada — patrz, na krzyża szczycie
Struś siedzi i swym dziobem dziobi bez litości,
Tuż przy Strusiu Chłop dzielnie siekierą go wali;
A tuż Ognisty Strumień z podstawą go pali.
Przestańcie głupcy wierzyć![171])

З такою проповідю Злого Духа, розуміє ть ся, не може погодити ся Йордан, що є речником поглядів самого Желїґовського. В передмові до першого виданя книжки Желїґовський в тім напрямі виражає ть ся зовсїм ясно: „Наш вік є релїґійним віком! Розвинене на тій канві національних індівідуальностий, упрощене символів христіянської ідеї, глибоке зрозуміне її в дусї і перенесене в житє, у всї условини житя суспільного і домашного — буде тим Словом, котре було в Бога, а котре стане ть ся тїлом і поселить ся між нами. Прапор духа піднесений! Всї конвенціональні повагии вірувань in verba magistri якої-будь цивілїзації упадають; найвисшою повагою Бог і дух Його, втїлений в людство. Встають нові народи, нову пісню починають; фібри внутрішного житя починають розвивати ся у всїх своїх живлах; слово Христового братства починає втїлювати ся в народи, не в касти“.[172])

Менї здає ть ся, що всїми тими рисами образ світогляду Желїґовського означений досить виразно, щоб можна у нїм не лиш пізнати впливи Молодої Польщі, зглядно Конарщини, але і зрозуміти основу симпатій Шевченка для Желїґовського. На

[171]) Antoni Sowa: op. cit., ст. 116—117. В Przypis-ах (ст. 146) Желїґовський пояснює, що Струсь, Хлоп і Огненний Потік означають Штравса, Бавера і Фаєрбаха та що той помисл взятий з нїмецької карикатури. До поясненя додає: „Наш вік без сумніву є віком великих ферментацій релїґійно-соціяльних. Коли з одної сторони правовірні серця обурюють ся на появу зухвалих і нераз безбожних виображінь, то з другої сторони спостеріґаємо в історії людства завсїгди те відрадне явище, що вони служать тільки до глибшого вияснення і відчутя все святої і нїчим незламаної правди“.

[172]) Idem, ст. XIX—XX.

скільки Гулак безпосередно ширенєм ідей винесених з дорпатського університету, де Конарщина ширила ся, чи посередно, зверненєм уваги на піонїра Конарщини Желїґовського, причинив ся до кращого промощеня шляху впливам Молодої Польщі на членів Кирило-Методіївського Братства, на стільки можна приписувати йому і якийсь більший вплив на Шевченка. Зауважу тут, що під таким впливом оставали певно і инші члени Братства, яких тільки на тій основі можна би уважати в якімсь часї польонофілами. Такими булиб і всї ті приятелї Шевченка, що їх польонофілами з часу Кирило-Методіївського Братства назвав Оришовський в своїх споминах: Сошенко, Хильчевський, Тулуб.[173])

Вплив Гулака на Шевченка представив ся би значно імовірнїйшим і значнїйшим, колиб дало ся доказати, що оба вони пізнали ся ранше, перед приїздом до Києва. Одначе се ледви чи можливе. Значно легше було би доказати, що Гулак міг мати вплив на Костомарова, в котрого писанях не трудно знайти і слїди таких думок, які виражені в Jordan-ї Желїґовського.[174]) Вплив Гулака на Шевченка, коли був якийсь, міг бути безперечно більший від впливу Костомарова, але трудно йому приписати перше зазнайомленє Шевченка з новими ідеями взагалї, як трудно булоб і впливови Костомарова приписати перше зазнайомленє Шевченка із славянофільством, дарма що Костомарів, як член Кирило-Методіївського Братства, був одушевлений для славянської ідеї, а в слїдстві на питанє, що знає про неї, написав цїлу розвідку про Славян з цитатами із Шафарика і инших учених.[175]) Як зі славянофільством, так і з революційними ідеями познайомив ся Шевченко до заснованя Кирило-Методіївського Братства, до близшого зіткненя з визначними членами його, ще в Петербурзї.

Сам Шевченко на питанє, яке мало на цїли викрити жерела його революційних думок, відповів: „Будучи ще в Петербурзї, я чув скрізь різкі слова і наріканя на царя і правительство. Вернувши ся на Україну, я почув ще більше

[173]) Oryszowski: op. cit., ст. 39—48.

[174]) З думками вираженими в Jordan-ї Желїґовського сильно сходять ся думки поезії Костомарова п. з. „На добраніч“, (Збірник творів Іеремії Галки. Одесса, 1875, ст. 105—109), що в петербурській „Основі“ (1861, кн., ст. 44—48) заосмотрена датою: червень 1847.

[175]) Евгеній Гаршинъ: Шевченко въ ссылкѣ. Историческій Вѣстникъ, 1886, кн. I, ст. 158.

і гірше між молодими і між поважними людьми; я побачив бідність і страшний угніт селян дідичами, посесорами і економами шляхтичами, і все те робило ся і робить ся іменем царя і правительства..."[176]) Вже в тім зізнаню Шевченка була би легка вказівка на тайні революційні кружки в Петербурзї до 1845 р., бо різкі слова і наріканя на царя і правительство хиба найбільше в тих кружках давали ся чути. На звязки Шевченка з тими кружками натякнув і Ліпранді в своїм доносї на Петрашевців. На скільки він міг довідатись, петербурські конспіратори покладали надії на поміч України, бо там, як вони припускали, була вже ферментація в умах від посїву киненого творами Шевченка.[177]) Та відомо дещо й про безпосередну знайомість Шевченка з Петрашевцями. Петрашевець Микола Момбеллї в своїм дневнику записав 1847 р. з приводу увязненя Шевченка все, що знав про нього не тільки з оповідань, але й на основі власного пізнаня, бо з Шевченком стрічав ся ранше у Евг. Гребінки.[178]) Подаючи характеристику Шевченка, Момбеллї замітив, що Шевченко з привязанєм до України виявляв своє невдоволенє з Росії. Коли воно могло виявляти ся Шевченком в приязі Гребінки, то видко, що й Гребінка не був уважаний Петрашевцями за непевного чоловіка. Иншу, може в дечім пересадну вістку про кружкову діяльність Шевченка в Петербурзї знаходимо в листї Сергія Левицького, писанім до Шевченка з Петербурга 1 марта 1850 р. „Много тут таких, що згадують Вас, — писав він — і Головко каже, що хоч Вас і не стало, але на Ваше місце знайдеть ся до 1000 людий, готових постояти за все те, що Ви говорили".[179]) Семевський зовсїм влучно бачить у тих словах Левицького вказівку на той більше український кружок у Петербурзї до 1845 р., що явно міг маніфестувати ся тільки театральними виставами, яких успіхи Шевченко схарактеризував у листї до Кухаренка словами: „Отамане, як би ти знав, що тут робить ся. Тут робить ся таке, що цур йому й казать. Козацтво ожило!!!

[176]) Матеріялы по политическому дѣлу Т. Г. Ш., op. cit., ст. 107—108.

[177]) Семевскій: Изъ исторіи общественныхъ идей въ Россіи въ концѣ 1840-ыхъ годовъ. Ростів на Дону, 1905, ст. 52.

[178]) Семевскій: Кирилло-Меѳодієвское общество, op. cit., ст. 56 до 58, 109.

[179]) Стороженко: Новые матеріялы для біографіи Шевченка, op. cit., ст. 428; Матеріялы по политическому дѣлу Т. Г. Ш., op. cit., ст. 143.

Оживуть гетьмани
В золотім жупані,
Прокинеть ся доля,
Козак заспіва:
Нема в краю
Нашім ні Німця".[180])

Ожили традиції гетьманської вільної України в петербурськім кружку Шевченка з особливішою силою після його поїздки на Україну в 1843 р., з якою він сам на слідстві звязував скріпленє своїх революційних думок, а про яку до Кухаренка писав 26 падолиста 1844 р. з Петербурга: „Був я торік на Україні — був у Межигорського Спаса, і на Хортиці, скрізь був і все плакав, сплюндрували нашу Україну"...[181]) Оживив ся кружок історичними традиціями України під впливом нових думок не без участи Шевченка. Визначним способом до розбудженя нового руху стало тоді даванє театральних вистав з давного побуту України, а першим керманичем тої роботи був Шевченко. До розпорядимости мав драматичні писаня Котляревського і Квітки, але їх було за мало і на число і на зміст. Прийшлось подбати про нові, а передовсім про відповіднійші. Що міг сам зробити, зробив уже, а до Кухаренка писав: „На різдвяних святках наші земляки отут компонують театр у медіцинській академії; так я думав, щоб ушкварить твій Черноморський побит, але тепер уже пізно, а як би ти його звелів переписать гарненько та прислав к Великодню, тоб це так. А тепер вони вже розучують Москаля Чарівника, Шельменка, Сватання на Гончарівці і мого Назара Стодолю".[182]) В театральних виставах Шевченко без сумніву брав участь також як актор, бо инакше трудно би пояснити, де би він міг придбати собі той акторський хист, яким пізнійше в Новопетровській Кріпости списував ся, граючи по свідоцтву Е. Косарева „превосходно" Расположенського в комедії Островського „Свои люди сочтемся".[183]) Та не одними

[180]) Семевскій: op. cit., ст. 109; Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, т. II, ст. 350.

[181]) Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, Т. II, ст. 349. В иншім листї до того-ж Кухаренка писав, що на Україну вже не надієть ся, бо „там чорт ма людей, німці прокляті, більш нічого" (німці — в апелятивнім значіню). Зарікав ся й їхати в друге на Україну: „цур їй, бо там, окрім плачу, нічого не почую" (Idem, ст. 348).

[182]) Idem, ст. 349.

[183]) Нѣсколько новыхъ матеріяловъ для біографіи Т. Г. Шевченка. Кіевская Старина, 1893, кн. II, ст. 251—252.

театральними виставами будив Шевченко давний дух України. Він рівночасно заходив ся коло видавництва „Живописная Украина“, що й появило ся 1844 р. в Петербурзї й містило між иншим картину „Дари в Чигиринї“, складані Хмельницькому в хвили найвисшої слави України посольствами трех держав. Надто-ж збирав ся ще „кликнуть на світ Головатого“ в такім виді, як він „стоїть сумний коло зімнього дворця, позаду Нева, а за Невою кріпость, де конав Павло Полуботок“. Носив ся вкінци довго з гадкою пустити в світ окремим виданєм поему „Гамалїю“,[184]) ту по „Іванови Підкові“ другу ідеалїзовану картину сили і слави українського козацтва в свойому освітленю.

Як усе воно замітне по своїй одноцільности в замислї, так єще замітнїйше, що все вказує знову на звязки Шевченка з тою революційною конспірацією, яка подібними способами силкувала ся осягнути свою ціль, а в якій передову ролю грали Поляки. На такі звязки вказувало би вже те, що Шевченко свойого „Гамалїю“ сподївав ся побачити в варшавськім виданю, заки його надруковано несподївано в Петербурзї, а Головатого наміряв посилати у лїтоґрафію в Париж.[185]) Ті самі круги, що звертали Шевченка з „Гамалїєю“ до Варшави, з Головатим до Парижа, з певностю мали вплив і на Шевченків запал для театральних вистав національного характеру та для видавництва „Живописная Украина“. Атже-ж се в Конарщинї Звязок Жіноцтва, як відомо вже, признав національний театр „найвірнїйшим, неначе живим образом обичаїв і духа батьків“, постановив займати ся ним та зобовязувати артистів, щоби бодай кілька раз до року давали штуки національного характеру. На значінє-ж національного малярства для революційно-демократичної пропаґанди звертано нераз увагу в кругах польської еміґрації, де й появили ся відповідні видавництва, між якими визначнїйшим була й Polska Malownicza, по заголовку і по ідеї неначе предтеча Шевченкової „Живописной Украины“. А ще

---

[184]) Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, т. II, ст. 348.

[185]) Ibidem. — Тут приходить ся менї замітити, що хронольоґія листів Шевченка у виданю Яковенка повна помилок, дороблювана без уваги на зміст. Так, приміром, лист до Бодянського, в якім доносить ся йому, що „Гамалїя“ вже надрукований в Петербурзї, означений датою 15 марта 1844, а лист до Кухаренка, де говорить ся, що „Гамалїя“ друкуєть ся в Варшаві і ще не видрукований, має дату 24 марта 1844. Очевидно, що той другий лист написаний раньше від першого. І се не єдиний случай попутаня хронольоґії, яке дуже утруднює користанє з Шевченкових листів у Яковенковім виданю.

безпосередно перед Шевченковою постановою видавати „Живописную Украину“, всего одним роком ранше, парижський Demokrata Polski присвятив спеціяльну статю гадкам „O potrzebie narodowego polskiego malarstwa“, взиваючи до мальованя національної Польщі й переконуючи, що малярство, як музика, найскорше може стати ся народним, а тим самим найскорше може придати ся до успішної аґітації між народом.[186])

Де саме зустрів ся Шевченко вперве з гадками про вагу театральних вистав національного характеру і національного малярства, не дасть ся прослідити. Зовсім не виключене, що розмови на такі теми чув і на Україні в 1843 р., а в хаті Чужбинського, у збірці польських книг і журналів, з якої читав дуже багато, міг знайти й Demokrat-a Polsk-ого з 1842 р.[187]) Одначе про значінє театральних вистав для національної пропаґанди він з певностю довідав ся ранше в Петербурзї, бо вже в 1841 р. взяв ся до писаня для кружкового театру. Дня 8 грудня того року писав Квітці: „Ще посилаю вам кацапські вірші своєї роботи; коли доладне що, то друкуйте, а коли нї, то закуріть люльку, коли курите. Це, бачте, пісня з моєї драми „Невѣста“, що я писав до вас, трагедія Никита Гайдай. Я перемайстрував її в драму, я єще одну драму майстрюю, назоветь ся „Сліпая красавиця“. Не знаю, що з неї буде; боюсь, щоб не сказали москалї mauvais suget, бо вони, бачте, з українського простого биту. Ну, та цур їм, москалям!“[188]) А 30 вересня 1842 р. Шевченко сповіщував Кухаренка: „Скомпонував я ще драму чи трагедію в трьох актах, зоветь ся Данило Рева; не знаю, що з неї буде, бо ще і сам не читав; прочитаємо в двох, як приїдете, бо я таки вас зімою сподіваю ся“.[189]) Факт, що Шевченко при всїй своїй неохотї до московської мови, виявлюваній доволї рішучо навіть в листах до брата Никити ($^{15}/_{11}$ 1839, $^{2}/_{3}$ 1840), а потім до Квітки ($^{8}/_{12}$ 1841) і до Кухаренка ($^{30}/_{9}$ 1842),[190]) все таки свої драми писав по московськи і в поемі „сповідав ся кацапам чорствим словом“, — той факт, що його біограф Шевченка пояснював неприхильними відзивами московських рецензентів про українські писаня поета

---

[186]) Demokrata Polski, Париж, 1842, т. IV, ст. 77—80, 84—87.
[187]) Чужбинськiй: op. cit., ст. 12.
[188]) Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, т. II, ст. 344.
[189]) Idem, ст. 346.
[190]) Idem, ст. 343—345.

і бажанєм його показати своє знанє московської мови,[191]) мені представляєть ся як один з доказів, що Шевченко, вже беручись до писаня своїх перших московських творів, наміряв виступити з ними в ролї пionїра нових ідей в кружку петербурської молодежи, в кружку неодноцільнім по національности, отже й невповні спосібнім до зрозуміня писань на українській мові. Передовсїм для запевненя успіху своїй пропаґандї Шевченко міг компромісово заступити в своїй творчости українську мову московською. Намір осягнути висшу ціль примирював Шевченка з московською мовою так само, як з московськими славянофілами їх співчутє для тяжкої долї кріпаків та їх згода з поглядом Кошельова, що кріпацтво противне правдивому християнству. Се належить безумовно тямити й при пояснюваню, чому Шевченко дещо із своїх московських писань помістив у обскурантнім „Маяк-у“. Пояснюванє того одною прихильностю „Маяка“ для українського письменства, приниманє й Семевським,[192]) ще не достаточне.

Як московська мова деяких Шевченкових писань вказує на спеціяльне призначенє їх, так ідеї тих писань кидають світло на той Шевченків кружок, для котрого він їх призначував. „Никита Гайдай“, речник Хмельниччини, дивить ся на неминуче польсько-українське кровопролитє як на Божий суд, як на покаранє за потоптанє Божого закона братської любови катами українського народа, маґнатами, перед якими рад би він захоронити потомків, закликаючи їх до славянської єдности в любови. Мрія його про будучий рай, який мав би настати при пошанованю Божого закона по усуненю маґнатів, сеж мрія революціонерів-демократів з під стягу Лєлєвеля — Молодої Польщі, Стоваришеня Польського Народа, Зєдиненя, але так зручно убрана в славянофільство, що не вміли пізнати ся на нїй в редакції „Маяка“ в 1842 р. Поема „Слѣпая“ — один великий протест против тих надужить кріпацтва, що потягають за собою злочин підпалу, але й рівночасно дають оправданє злочинцеви, — зовсїм після виображінь Północ-и. Таким-же протестом против неволї подружя, в яку втручує батько для особистого свого інтересу власну дитину, є драма „Назарь Стодоля“. Тїнь злочину кинена в тїй драмі згідно з тенденціями Północ-и на слова батька-деспота: „Це-ж моя

[191]) Кониський: op. cit., т. I, ст. 115.

[192]) Семевскій: Кирилло-Меѳодієвское общество, op. cit., ст. 108.

дитина, моє добро, слідовательно моя власть, моя і сила над нею. Я отець, я цар її".[193]) А вкінци поема „Безталанный" або „Тризна" — той ідеальний образ евангельської братської дружини, взорованої на дружині Христовій, з учителем нових правд і дванайцятьма його апостолами, з останною тайною вечерою і рік-річним повтарянєм її на вічну память учителя — се-ж як не відблиск Шевченкового кружка в Петербурзї, то таки з певностю ремінїсценція Товариства Зєдинених Братів не свобідна й від впливів Polsk-и Chrystusow-oї: при проповіди евангельського братства з осудом фальшивої фільософії — голошенє побіди без крови на дорозї пожертвованя, подаванє взору людству з ладу і краси в природї, осуджуванє минувшости за її братовбийчі подвиги.[194])

Одначе дїяльностю для театральних вистав, московськими драмами й поемами, видаванєм „Живописной Украины" не вичерпують ся ще всї слїди впливу польських еміґраційних орґанїзацій на Шевченка. Що не могло виразити ся явно, виражувало ся тайно — в тих рівночасно (до 1845 р.) по українськи писаних поемах Шевченка, від яких пізнїйше, в Києві, Костомарова „обдало страхом", а які я з повним правом можу назвати конспіраційними поемами. Специяльно конспіраційною поемою з тої доби (1841—1844) вважаю „Сон" (8/7 1844). Се обличуванє російського царизму, повного деморалїзації на низинах кріпацтва і мілїтаризму, а сервілїзму на вершинах чиновництва, цвіганє бичем безпощадної сатири проявів самообожаня в виступах царської пари, пятнованє тяжких злочинів, яких предки її допустили ся в поступованю з Україною — все те неначе й писане на відомі зазиви Północ-и, звертані до поетів і писателїв, а повторювані в Конарщинї Звязком Жіноцтва. А при тім і натяк на клич рівности всїх людий:

Усї на сїм світї
І царята і старчата
Адамові дїти![195])

І при співчутю для декабристів неохота до московщини. Хиба досить доказів на те, що революційно-демократичні тенденції „Сну" виплили з польських жерел, як і на те, що не міг він бути призначений до опублїкованя, а тільки до читаня

[193]) Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, т. II, ст. 9.

[194]) Idem, ст. 70, 75, 77.

[195]) Т. Шевченко: Кобзарь. СПб., 1908 (2-ге виданє В. Доманицького), ст. 170.

в кружку одномишленників автора, конспіраторів. Конспіраційною поемою є „Сон" також з формального боку. Без коментарія нині в нїм не все буде зрозуміле. Багато в нїм натяків, алюзій, недомовок. Так не пишеть ся для ширших і дальших кругів. Так можна писати тільки для кружка добре втаємничених у все те, про що поет хотїв сказати і ясно і без зайвої многомовности. Свої розуміють ся легко. Так як „Сон" писані були й ті московські чи польські сатиричні піснї і вірші революційних кружків, про які я вже згадав, заосмотрювані часто карикатурними малюнками. До ряду їх можна зачислити й „Сон". Для карикатурного ілюстрованя в нїм повно епізодів. Можливе, що власне „Сон" ілюстрували ґр. де Бальмен і Башилів, котрих Шевченко на слідстві назвав ілюстраторами своїх писань.[196]) Воно тим правдоподібнїйше, що тільки ілюстрації до „Сну" могли стягнути на Шевченка царську заборону рисувати, як заборону писати стяг на нього зміст поеми.[197])

Такими конспіраційними поемами, як „Сон", є з петербурської доби в Шевченка ще „Чигирин" ($^{19}/_{2}$ 1844) і „Розрита могила" ($^{9}/_{10}$ 1843). В обох поемах поет звертаєть ся не лиш против московського поневоленя України, але й против виновника того поневоленя, Богдана Хмельницького. Коли пригадати, що Андрузський на слідстві обтяжав Шевченка зізнанєм, буцїм то він „з гетьманів більш за всїх хвалив і шанував Мазепу,[198]) а дальше й другий факт, що Шевченко писав лїбрето до опери „Мазепа" для музики П. Д. Селецького,[199]) то побіч осуджуваня Хмельницького за віддане України Москві слїди симпатій для Мазепи, що повставав против неї в порозуміню з одною партією Поляків, повинні би не тільки бути характеристичні для Шевченка, але й представити ся як нова нитка у звязках його саме з польськими революціонерами.

І в инших українських поемах, написаних Шевченком по виданю „Кобзаря" і „Гайдамаків" до остаточного виїзду з Петербурга, знайдеть ся неодно замітне. Полишаючи на боцї розбуджуванє тихої туги за новим визволенєм України мальованєм високо артистичної картини давного визвольного походу в „Гамалії" (1842), поминаю теж вислів гіркого жалю в присвятї „Н. В. Гоголю" ($^{30}/_{12}$ 1844), що:

---

[196]) Матеріялы по политическому дѣлу Т. Г. Шевченка, op. cit., ст. 108.
[197]) Idem, ст. 122.
[198]) Кониський: op. cit., т. I, ст. 236.
[199]) Кіевская Старина, 1884, кн. IX, ст. 621.

Не заревуть в Україні
Вольниї гармати,
Не заріже батько сина,
Своєї дитини,
За честь, славу, за братерство,
За волю Вкраїни.[200])

Се тільки відгомін Шевченкового бажаня волї для України, раз слабший, раз сильнїйший. Але „Сова" ($^{6}/_{5}$ 1844), — та мати, що впавши жертвою несправедливости в вибираню рекрута, дуріє і муштрує цеглину, сином її називаючи, се така-ж ілюстрація до викладу Pólnoc-и про самоволю в російськім рекрутованю, як „Черниця Марьяна" (1841) — ілюстрація до погляду тої-ж Pólnoc-и на бідні жертви подружного насильства і тюрми -монастиря.

Викриваючи слїди польських революційно-демократичних ідей в писанях Шевченка вже з 1841 р., в „Черниці Марьяні", в „Слѣпой", в „Никитѣ Гайдаѣ", я по просту не міг би подумати собі, щоби від впливу тих ідей могла бути свобідна така поема, як „Гайдамаки", викінчені также в 1841 р. І дїйсно, „Гайдамаки" не свобідні від такого впливу. Він у них навіть виразнїйший, ніж можна би було сподїватись.

Я не думаю вказувати тут на звязок Шевченкових „Гайдамаків" з тими якобінськими ідеями, що їх приголошували деякі польські революціонери-демократи в часї великої еміґрації, заохочуючи навіть визначних польських писателїв по 1831 р. визискувати для революційно-демократичної аґітації епізоди з уманської різнї з 1768 р. так само по якобінськи, як визискували їх польські революціонери з кінця XVIII ст.[201]) Звязок Шевченкової поеми з польським еміґраційним якобінїзмом очевидний, але його можна би пояснювати впливом колїївщини в польській лїтературі до 1841 р. Для мене-ж важнїйше є виказанє близших звязків Шевченка з революційно-демократичними орґанїзаціями Поляків чи з їх публїцистикою, виказанє безпосередного впливу їх на Шевченка, без посередництва польської лїтератури. Впрочім сам вплив польської лїтератури не пояснив би нам вповнї всїх ріжниць між поглядом на гайдамаччину в польських революціонерів і в Шевченка. Ті ріжниці зазначили ся в тих рефлєксійних уступах Шевченкової поеми

[200]) Шевченко: Кобзарь, СПб. 1908, ст. 189.

[201]) Моє: Колїївщина в польській лїтературі до 1841 р., Львів, 1910; моє: З житя і творчости Т. Шевченка, Львів, 1914 (Шевченко в польській революційній притчи); моє: Шевченко і гайдамаки, Дїло, 1914, ч. 43.

і в тій „передмові“ до неї, якими поет застерігаєть ся недвозначно против заміту, буцїм би то він апотеозував героїв уманської різнї і наміряв різню викликати на ново. Ті рефлексійні уступи, а більше „передмова“, є як раз документами безпосередного впливу польських революційно-демократичних орґанїзацій на Шевченка.

Місяцю мій ясний! З високого неба
Сховай ся за гору, бо світу не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось
І Альту і Сену: і там розлилось,
Не знать за-що, крови широкеє море.
А тепер що буде? Сховай ся-ж за гори;
Сховай ся, мій друже, щоб не довелось
На старість заплакать!

Сей вислів виразної відрази до страшної картини, викликаної творчою уявою поета, заосмотрений ще й приміткою його: „Тарасова й Варфоломієва ночі — одна другої варт на стид римської тіари“.[202]) І се, що сказане в сїй примітцї, доповнюєть ся на иншім місци поеми, де поет болїє на згадку великого братовбийства:

Болить серце, як згадаєш:
Старих Славян дїти
Впились кровью. А хто винен?
Ксьондзи, єзуїти.[203])

І осуд національних гріхів минувшости і жаль на потоптанє звязків славянського братства й солїдарности і приписанє всеї вини релїґійному фанатизмови, ксьондзам, єзуїтам і римському папі — які то дзвінкі струни, що в них так справно вдаряли Крулїковський і публїцисти з Północ-и!

Та ще замітнїйше і важнїйше се, що написано Шевченком у „передмові“ до „Гайдамаків“.

„Весело подивить ся на старого кобзаря, як він собі сидить з хлопцем, сліпий, під тином, і весело послухать його, як він заспіває думу про те, що давно діялось, як бороли ся Ляхи з козаками. Весело, а все таки скажеш: „Слава Богу, що минуло!“ А надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми — Славяне. Серце болить, а росказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братають ся знову з своїми ворогами, нехай житом-пшеницею, як золотом,

---

[202]) Шевченко: op. cit., ст. 96.
[203]) Idem, ст. 105.

покрита, нерозмежованою останеть ся на-віки од моря і до моря славянськая земля!“[204])

Не зважаючи на легкий натяк на ідеал славянської федерації (нерозмежованість славянської землї од моря і до моря), належить звернути увагу передовсїм на оправдуванє поета, чому він узяв тему з гайдамаччини. Те оправдуванє потребою пригаданя помилок батьків і каяня, по якім повинна наступити поправа, воно більше всего засвідчує, що Шевченко вже в 1841 р. оставав під впливом революційно -демократичних організацій польської еміґрації, особливо тих, які стояли у звязку з Лелевелем. Коли в 1836 р. часопись Nowa Polska закинула Громаді Умань, що вже в назві її видко звеличуванє гайдамацьких ножів, Громада Умань відповіла таким знаменним оправданєм: „Пригадуванє помилок наших батьків, за які нинї вітчина і ми принимаємо тяжку кару неба, веліло нам приложити палець до найболючійшої з ран. Дїтям Уманя, шляхтї, нам випадало взяти імя того театру жорстокостий, щоби перед небом, вітчиною і людьми сповнити покірну експіяцію за провини батьків. Нам випадало прибрати назву Уманя, щоби з населенєм України, з населенєм грецьким постановити союз відродженя, союз будучини; щоби у спільній памятцї затерти спільні терпіня, щоби за переслїдованє народа України, за викликані найстрашнїйші реакції, тою самою назвою обмити спільну ненависть, змазати кріваві памятки“.[205]) Схожість поглядів на гайдамаччину в Громади Умань і в Шевченка — поражаюча; вислови тих поглядів у головнім — майже однакові; залежність Шевченкових поглядів від поглядів громади Умань — очевидна. Тільки той факт, що погляди Громади Умань на гайдамаччину випливають у Шевченка з повною силою і ясностю не з відповідного освітленя цїлости його поеми, але що-йно з доробленої „передмови“, та що в самій поемі два рефлексійні уступи, достроєні до поглядів Громади Умань, являють ся якось неожидано, несподївано після попередного тону поеми, непідготовано тим попередним тоном — той факт наводить мене на гадку, що Шевченко в иншім тонї свою поему почав писати, а в иншім тонї кінчив, або скінчену перерабляв, за порадою з боку, щоб застерегти ся против замітів якобінїзму. На се вказували би й його слова в „перед-

[204]) Idem, ст. 134—135.

[205]) Szpotański: Lud Polski, Львів, 1907, ст. 30.

мові“: „Весело, а все таки скажеш: Слава Богу, що минуло!“ Се й пояснювало би нам давно відчувану нерівність у будові „Гайдамаків“, якесь ніби двоєнє поетової душі.

Коли би хто хотів ще сумнівати ся, чи могли доходити до Шевченка ідеї Громади Умань, то я йому зверну увагу на ще одну гадку в Шевченка, яку високо підніс Сірко, вважаючи її оріґінальною Шевченковою гадкою. Шевченко — каже Сірко — „перший поставив у нас питанє політично-національне й питанє про крепацтво на ґрунті соціялістичному і відкидаючи лібералізм у політиці, разом із дворянським націоналізмом і демократизмом — він перший кинув у вічі ліберальному панству радикально-гостре запитанє:

По якому правдивому
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте?

І дальше пригадує Сірко, що все панське добро в очах Шевченка було крадіжю:

Дідами крадене добро.[206])

Не уймаючи ваги тій гадці Шевченка, що земля є „всім даною“, громадською власностю, а посіданє її панами є наслідком крадежі, мушу пригадати: перше, що вже в відозві Демократичного Товариства до повстанців-вояків селянського походженя з 12 вересня 1832 земля признана даною від Бога для всіх людий, та що таке голошено і в орґанізаціях Молодої Польщі і Польського Народа (Lud Polski), т. є. у звязку громад Умань і Ґрудзьонж, котрих речником був також Круліковський в своім видавництві Polska Chrystusowa; друге, що саме з орґанізації Польського Народа з кличами комунізму на евангельській основі давала ся чути як найчастійше гадка про кожду власність, як про річ рабівництва і морду. І як у відозві Демократичного Товариства з обуренєм підношено, що на Україні панство людий з землею „один другому продає, або у карти програє“, так член Громади Умань, Свєнтославський, обурював ся на кожду приватну власність, як на крадіж, пишучи в 1845 р. на жаданє редактора Polsk-и Chrystusow-ої про „Przyszłe powstanie Polski“ — статю повну безпощадного пятнованя всіх, що усвячують понятя незгідні з наукою Христа за приміром папи

[206]) Сірко: op. cit., ст. 81—82.

і його одномишленників та при піддержуваню тих понять сподіють ся вибороти собі свобідну Польщу.[207]) Погляд Свєнтославського на приватну власність міг бути лиш повторенєм такого-ж погляду члена Громади Ґрудзьонж, Ворцеля, автора спеціяльного викладу O własności, одобреного цілою громадою Ґрудзьонж уже в 1836 р.,[208]) на основі чого можна сказати, що найвизначнїйші члени двох громад, Уманя і Ґрудзьонжа, зєдинених в орґанізації Польський Народ, виражали й погляд цілої тої орґанізації. Коли-ж Ворцель в 1840 р., не змінюючи в нічім своїх поглядів, перейшов до Зєдиненя, утвореного Лєлєвелем, то Ворцелїв погляд на власність міг і серед членів Зєдиненя більше розширити ся.[209]) До 1845 р., в котрім написані Шевченкові поеми „Посланіє“ ($^{14}/_{12}$ 1845) і „Холодний Яр“ ($^{17}/_{12}$ 1845) з висказами про панську власність,[210]) що їх цитує Сірко, було досить часу на розширенє відповідних Ворцелевих думок. Найлегше можна було зустрінути ся з ними на Волинї в околицях Рівного, відки Ворцель був послом на революційний сойм в 1831 р., а відки Шевченко в петербурській Академії мав товаришів Поляків, Каневського і Карла та Рудольфа Жуковських.[211]) Одначе не чужі були ідеї Ворцеля й Москалям революціонерам у Петербурзї, хочби лиш наслїдком звязків їх із щирим приятелем Ворцеля, Герценом, що й присвятив Ворцелеви по його смерти повний сердечного тепла некрольоґ.[212]) А відомо-ж, як і Шевченко відносив ся до Герцена. Зустрівши ся в 1858 р. на повороті з засланя з давним знайомим Шумахером, Шевченко під днем 6 лютого записує в своїм „Дневнику“: „Він недавно вернув ся із-за границї й привіз із собою 4 числа Колокола. Я перший раз сьогодня побачив ґазету і з побожностю поцїлував“.[213]) Крім високого пієтизму для Герцена видко тут і живе заінтересованє Шевченка нецензурним виданєм. З таким заінтересованєм слїдив Шевченко за нецензурними виданями із-за границї від першої хвилї свободи після

[207]) Polska Chrystusowa, Париж, 1846, том II, зшиток 1, ст. 32—63; Szpotański: op. cit., ст. 55—69.

[208]) Szpotański: op. cit., ст. 47—54.

[209]) Idem, ст. 45.

[210]) Шевченко: op. cit., ст. 263, 276.

[211]) Romuald Podbereski: Kilka słów o pracach malarskich w Petersburskiej Akademii Sztuk oraz o polskich artystach tamże pracujących... Tygodnik Petersburski, 1842. ч. 59.

[212]) Szpotański: loc. cit.

[213]) Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, т. II, ст. 304—305.

засланя. Під днем 20 вересня 1857 р. в „Дневнику“ записав, що в М. Брилкина взяв читати льондонські „Голоса изъ Россіи“; під днем 16 жовтня знову, що П. Голіховський розповів йому про орґанізоване в Парижи журнала „Посредникъ“ під редакцією Сазонова. „Головна ціль журнала — замічено — бути посередником між льондонськими періодичними виданями Іскандера і російським правительством тай викривати підлости Пчелы, Le Nord, і взагалї правительственні плюгавства. Прекрасний намір! Жаль, що не в Брюсселї або не в Женеві. В Парижи як раз коронований Картуш по приятельськи придавить се новонароджене дитя святої правди“.[214]) З тої записки видко, що Шевченко інтересував ся не тільки змістом, але й долею заграничних видавництв про Росію й мав не злі інформації. Коли-ж се було можливо йому в Нижнім Новгородї, на скільки-ж можливійше було ранше в центрі Росії, в Петербурзї, де він зараз після викупу з кріпацтва знайшов доступ у ріжні круги, всюди був радо витаний, став модний.[215])

Були-ж у Шевченка в Петербурзї знайомости не тільки з кружками Петрашевців, де міг стрічати ся з революціонерами Поляками, але і з польськими кружками людий ріжної масти. Поляки товариші з Академії зазнайомили Шевченка з кружком Ромуальда Подберезького, видавця Rocznik-а Literack-ого й автора прихильної рецензії на „Живописную Украину“ в Tygodnik-у Petersbursk-ім з 1844 р., а навіть посередника в продажи її, що так само замітне, як поява „кобзаря, Тараса Шевченка“ у списї передплатників на Rocznik Literacki з 1843 р.[216]) І хоч Кулїш в листї до Шевченка з 31 грудня 1844 р. назвав Подберезького дурнем,[217]) Шевченко певно не так думав про нього. В його кружку стрічав ся з людьми, що інтересували ся українською лїтературою і вміли дивити ся як слїд на явища її, відріжнюючи зерно від полови такого, приміром, Падури, котрого — подібно, як пізнїйше Шевченко — вважали нікчемним.[218]) До кружка Подберезького належав і офіцир кавказької армії, поет і співробітник Rocznik-а Literack-ого, Тадей Лада Заблоцький, що

[214]) Idem, ст. 262, 273—274.

[215]) Кониський: op. cit., ст. 79 і д.

[216]) Моє: З житя і творчости Т. Шевченка, Львів, 1914, (в статї: Перші польські голоси про Шевченка).

[217]) Н. Стороженко: Новые матеріялы для біографіи Шевченка. Кіевская Старина, 1900, кн. IX, ст. 305.

[218]) Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, т. II, ст. 314.

відбуваючи службу в Тифлісї, помагав з А. Чужбинським Фр. Боденштедтови зладити німецький переклад українських народних пісень (Die poetische Ukraine, 1845), сам перекладав їх на французьке, а в своїх оріґінальних поезіях здраджував знанє Шевченкової поезії,[219]) значить ся захоплював ся нею. Як покараний раньше засланєм у салдати, Заблоцький певно був одним з вольнодумних.[220]) З його особою може вязати ся питанє, чи міг знати Шевченко Боденштедтову „Поетичну Україну"; друге, відки міг взяти ся в Куліша в 1844 р. намір видати Шевченкового „Кобзаря" і „Гайдамаків" за границею по німецьки;[221]) найважнійше-ж може третє, якими дорогами доходили до Шевченка відомости й настрої з Кавказу, що виявили ся так революційно в його елеґії на смерть ґр. Якова де Бальмена.

До найранших петербурських звязків Шевченка з Поляками належить його щира приязнь з Леонардом Демським з 1839 р. Припадає вона на той час, коли Шевченко ще обертав ся найчастійше в окруженю свого учителя К. Брюлова й земляків Українцїв, від Брюлова — можливе, що епіґона з Біблійного Товариства — не лиш брав поради читати Біблію, але й вислухував нарікань на „феодалів-собачників,[222]) а в Гребінки може тоді вже стрічав ся з пізнійшими Петрашевцями. В тім часї, в другій половині 1839 р., Шевченко щиро дружить ся з Демським, з ним разом мешкає, з ним разом читає, в нього вчить ся французької мови. Серйозність Демського Шевченкови імпонує. Смерть Демського його сильно вражає. З незвичайною симпатією згадує його пізнійше (1856 р.) в своїй автобіоґрафічній повісти „Художникъ", з котрої довідуємось, що не жалував і власних заходів коло похорону того „праведника".

---

[219]) Порівн. його поезію: Dumka w samotności (Lewiatan, Київ, 1843, ст. 180) з початком присвяти „Гайдамаків".

[220]) Моє: Die poetische Ukraina von Bodenstedt. Oesterreichische Monatschrift für den Orient, Відень, 1915, ч. 9—12, ст. 271, або те саме по українськи в „Звітї управи ґімназійних наукових курсів з українською викладовою мовою у Відни", Відень, 1915, ст. 5—6.

[221]) Стороженко: op. cit., ст. 310. Куліш писав Шевченкови з Петербурга: „Если-же Вы согласитесь теперь исправить Кобзаря и Гайдамаковъ, то я бы желалъ во время моего пребыванія за границею напечатать ихъ для славянскаго міра съ нѣмецкимъ переводомъ, введеніемъ и коментаріями на нѣмецкомъ языкѣ — да славится украинское имя на всѣхъ языкахъ".

[222]) Кониський: op. cit., ст. 97, 83.

А найінтереснійше, що знаємо також з тої автобіоґрафічної повісти, то се, що в Демського була своя бібліотека і в нїй по польськи тільки — Міцкевич і Лелевель.[223]) Коли воно не значить, що Демський польську літературу маловажив, то з певностю можна припускати на основі того, що Міцкевича і Лелевеля спеціяльно цінив. Міцкевич взагалї нїколи не був так читаний, як тодї.[224]) А Лелевель, як провідник Молодої Польщі, що оставав у безпосереднім порозуміню з Конарським підчас його праць на Литві і на Українї, і як творець Зєдиненя, голосний в Росії ще наслїдком оголошеня до неї революційної відозви з 1832 р. і конфлїкту з французьким правительством ізза неї,[225]) не міг бути незнаний і Демському із своєї дїяльности. Оттут то перед нами може і найранший слїд зіткненя Шевченка з революційно-демократичною пропаґандою польської еміґрації, особливо тої, що гуртувала ся під стягом Лелевеля. Той слїд буде для нас ще певнїйший, коли пригадаємо собі, що в тім самім часї, на початку 1839 р., страченє Конарського у Вильнї і численні вязненя учасників Конарщини по ріжних містах і закутках Росії та всякі слухи, звязані з тими подіями, мусїли заінтересувати й інтеліґентні круги Петербурга, тим більше круги молодежи з унїверситету і Академії, до яких належали Демський і Шевченко. В тих кругах легко було вже Шевченкови, заінтересованому викритєм польської революційної пропаґанди, попасти на ширені нею публїкації. З тих самих круґів хтось, можливе, що й сам Демський, довідавши ся, що Шевченко пише поему на тему Гайдамаччини, звернув йому увагу на те, яку ідею можна би, чи належало би в такій поемі виразити. Увагу, видко, звернено йому за пізно, але слїд нового впливу таки ще встиг у кінцевих частях поеми зазначити ся, найсильнїйше в „передмові", написаній, як каже сам Шевченко, вже „по мові".

Як скоро приняли ся серед деяких польських гуртків погляди Громади Умань на гайдамаччину, виражені і в Шевченковій „передмові" до „Гайдамаків", видко з того, що вже в 1838 р. присвоїв собі їх рецензент повісти Е. Тарші „Koliszczyzna

[223]) Кобзарь Тараса Шевченка, ч. III, вид. Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, 1895, ст. 88.

[224]) Szpotański: Konarszczyzna, ст. 6.

[225]) Noworocznik Demokratyczny, Париж, 1842, ст. 118—119.

і stepy“ в Pomiętnik-у Nauk Krakowsk-ім (ч. 8).[226]) Рецензент, виказуючи, що гайдамаччина не була вибухом виключно диких інстинктів, збуджених аґітацією з боку, а її жертви не були ангелами, так дальше пише: „Єсть се гірка правда, але правда конечно потрібна: історія не знає ґалянтоманії, спосібної найгрубші пороки прикрашувати кольоровими висловами; вона радше є щирим другом, який отверто і без обиняків виказує правду, хоч би й терпку часом, не з наміром роздратувати нас, але щоб нас поправити“. Се всї повинні тямити і згідно з тим писати, не лякаючись криків „поверховних величателів вітцівської слави“. Бо „що-йно під позорним стовпом поставлені пороки людські не знаходять уже адвокатів. Тим то я власне гадав би, що осуджена п. Грабовським суворість инших писателів, які правдивих причин українських катастроф глядали в політичнім і релїґійнім угнітї, видала найспасеннїйші овочі; що лиш тим робом не один схаменув ся в своїх промахах і ще може схаменутись“. Такі гадки можуть послужити в части й коментарієм до тої Шевченкової оборони гайдамаків, з якою він виступив в 1846 р. у „Холоднім Ярі“ против замітів, що „гайдамаки не воини, разбойники, воры, пятно въ нашей исторіи“.[227]) Не спроневірив ся він раншому поглядови на гайдамаччину (помилку батьків), як думав колись Франко,[228]) але тільки виступив проти односторонних, поверховних судіїв так, як против „поверховних величателів вітцівської слави“ радив виступати рецензент польської повісти.

Стверджуючи, що нові демократичні ідеї Шевченка, зі слїдами революціонерства польського походженя вже в „Гайдамаках“, з такими-же слїдами в пізнїйших писанях із петербурської доби до 1845 р., могли появити ся в нього наслїдком зіткненя з революційно-демократичною пропаґандою польської еміґрації в 1839 р., я склонюю ся навіть до гадки, що легкі слїди того видко й на деяких Шевченкових писанях уже з того року. В поезії „Думи мої, думи мої“ таким легким слїдом нового способу думаня в поета вважаю його признанє, що за Україну він тільки вміє плакать:

---

[226]) Повторене в познанськім Tygodnik-у literack-ім, 1838, ч. 8, а мною пригадане в непідписанім рефератї „З часописий і журналів“, Недїля, Львів, 1911, ч. 12.

[227]) Шевченко: Кобзарь, СПб., 1908, стр. 270.

[228]) Іван Франко: Темне царство, Львів, 1914 (передрук зі Світа, Львів, 1881), ст. 12.

А за лихо — та цур йому!
Хто його не знає?!
А надто той, що дивить ся
На людий душою —
Пекло йому на сім світі,
А на тім...[229])

Дивлене на людий душою й переживане пекла наслідком того — се та прикмета Шевченка, яка йде в нього в парі з вироблюванем нового світогляду і з новим оцінюванем житєвих явищ. Признаєть ся він до тої нової прикмети пізнійше нераз; дуже виразно знову в 1841 р. в „Слѣпой“:

Не то я сталъ, что прежде былъ;
И путь унылый бытія
И ноша тяжкая моя
Меня ужасно измѣнили:
Я тайну жизни разгадалъ,
Раскрылъ я сердце человѣка...[230])

В січни 1843 р. в листі до Г. Тарновського пише: „Ви, спасибі вам, боїте ся міні росказувать про людей. Цур їм! покоштував уже я цього меду, щоб він скис!“[231])

Така сама гадка, виражена в поезії „Три літа“ 1845 р. не повинна бути вже нова, й незвичайна. В ній повторено Шевченком лиш те саме, до чого він признав ся вже 1839 р. В тім роцї вже він „прозрівати став по троху“. А коли нам відомо вже, під якими впливами, то вибір такої реальної теми, як у поемі „Катерина“, повинен бути для нас цілком зрозумілий при тім освітленю лиха від жовнїрських постоїв, яке дала Północ. І в „Тополи“, навіть поза романтично-балядовою декорацією, добачимо звязок із поглядом Północ-и на подружнє насильство, виконуване тиранією батьків на власних дїтях для матеріяльної користи. Реалїстичне спостеріганє явищ житя в „Тополи“ чудово сплїтаєть ся з романтичним декорованєм, подібно, як і в пізнійшій „Русалцї“ (1846), яку Ол. Колеса силкував ся віднести до першої фази духового розвитку Шевченка з огляду на її романтично-фантастичні декорації,[232]) але без глибшого вникненя у зміст, без розуміня, що ядром поеми є злочин — в освітленю Północ-и результат фізичної і моральної

[229]) Шевченко: op. cit., ст. 55—56.

[230]) Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, т. II, ст. 43.

[231]) Idem, ст. 347.

[232]) Олександер Колесса: Шевченко і Міцкевич. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. III, ст. 54.

неволї, т. є панської розпусти з одної сторони, пановання пересуду в відношеню до нешлюбних дїтий — з другої.

На новім шляху поетичної творчости я бачу Шевченка вже в 1839 р. У викінчених 1841 р. „Гайдамаках", в яких уже Франко спостерігав „перший несмілий і майже несвідомий крок" поета на тім новім шляху,[233]) бачу вже крок другий, не так несмілий і несвідомий, як трудний. Що-раз легше йдеть ся йому тим шляхом потім, як видко не тільки з його писань, але і з иншої діяльности. В конспіраційних поемах 1843—1844 рр. бачить ся вже не лиш повну свідомість мети, але й майстерське розпоряджанє чинником, що мав улегшити осягненє її: обличуванєм царизму по вказівкам Północ-и. Осуджуванє царизму з його кріпацтвом і мілїтаризмом, а саме осуджуванє його за злочини давнїйші над Україною і новійші над речниками свободи (декабристами); представлюванє людських злочинів і нещасть, як плодів кріпацтва і мілїтаризму (панської розпусти, жовнїрських постоїв, самоволї в рекрутованю); поборюванє морального поневоленя: світського (тиранії батьків у справах подружя) і церковного (пересуду в поглядї на нешлюбні звязки й дїти з них); натяки на жіноче вступанє в монастир, як на фальшивий крок, незгідний анї з вимаганями монастирського житя анї з вимаганями серця; у відношеню до минувшини осуджуванє маґнатів за потоптанє Божого закона, показанє помилок батьків, осуд їх дїл, подиктованих релїґійним фанатизмом і негодованє на виновників польського фанатизму, на єзуїтів і папство; в думках про будучину мрія про евангельське братство, про федерацію славянських народів, народнє розпоряджанє землею, украденою панством і рівність усїх Адамових дїтий; в кінци будженє духа народности й національних традицій поезією, театром і малюнком — при осудї московщини, як чужоземщини; все те — нові мотиви Шевченкової поезії, які один по другім виринають у нього від 1839 р. І хоч один чи другий мотив могла дати Шевченкови московська лїтература з доби вольтерянців, масонів і Біблїйного Товариства, та хоч можна би жерело деяких мотивів бачити в традиціях декабристів, московськім славянофільстві й петербурських кружках пізнїйших Петрашевців, одначе з огляду на

[233]) Франко: op. cit., ст. 11.

те, що ні одного з показаних мотивів не бракне в публїкаціях революційно-демократичної пропаґанди польської еміґрації, а в Шевченковій поезії багато їх зраджує польське походжене, я мушу признати визначну й передову ролю у формованю Шевченкових думок як раз революційно-демократичній пропаґандї польської еміґрації, особливо ґрупам Лєлєвелївської марки (Молода Польща, Стоваришене Польського народа, Зєдинене) і звязкови громад Умань і Ґрудзьонж (Польський Народ) тай таким публїкаціям, як Północ, Polska Chrystusowa, й подібні, не виймаючи й видань Централїзації та инших еміґраційних ґруп у виборі. Воно потверджуєть ся й показаними доси впливами польської лїтератури на Шевченка, більшими, правда, нїж впливи московської лїтератури, хоч усе таки нераз, особливо в студіях Ос. Третяка (Про вплив Міцкевича на поезію Шевченка. Краків, 1892) і Ол. Колесси, перецїненими і засудженими на зредуковане, на скільки брак їм узгляднення, що Шевченко впливам польської лїтератури улягав не все, навіть не все тодї, коли подібно, як вона, озвав ся, бо частїйш усего було воно тільки результатом спільного уляганя впливови революційно-демократичної пропаґанди польської еміґрації, було наслїдком ставаня Шевченка й польських поетів на революційно-демократичній основі, якою передовсїм належить пояснювати не лиш поетичні, але взагалї ідейні та особисті звязки Шевченка з Поляками.[234]) Ставши на тій основі в 1839 р., він на Україні до 1847 р., підчас своїх проїздів по Волинї і Поділї, де були гнїзда Конарщини, а ще більше на засланї в кружку польських революціонерів утвердив ся на нїй, що видко з його писань.

На засланї Жиґмонт Сєраковський, душа польського кружка в Оренбурзї, найбільше міг причинити ся до укріпленя Шевченка в набутих раньше переконанях. Могли Шевченка звязати з Сєраковським спільні спомини з Петербурга, де Сєраковський, приготовлений до революційної конспірації вже на Волинї, в Житомирі, обертав ся в тайних кружках унїверситетської молодежи, знаних і Шевченкови.[235]) Та більше всего по-

[234]) Навіть до Міцкевича особисто звертав ся Шевченко, передаючи йому в Париж через Савича свій „Кавказ". (Семевскій: op. cit., ст. 116).

[235]) Wacław Koszczyc: Zygmunt Sierakowski. Львів, 1891, ст. 13—14.

тягало Шевченка до Сєраковського певно його відношенє до України, яке веліло йому в 1862 р., в меморіялї поданім воєнному міністрови Мілютінови для предложеня цареви, домагати ся признаня національних прав Українцям, допущеня української мови до публичного урядованя і до всїх шкіл, не виключаючи й київського унїверситету.[236]) Про характер звязку Шевченка з Сєраковським і його кружком найкраще понятє може дати цитована мною нераз переписка Шевченка з Бр. Залєським, як і ряд споминів про Шевченка з того часу.[237]) Тут одначе належить замітити, що спомини Залєського і Ґордона про Шевченка, в яких підносить ся його примиренє з Поляками, зовсїм не виказують, будьто би Шевченко згодив ся на відбудову старої Польщі, а навіть на унїю. Правда, Залєський каже: „Шевченко, внук одного з гайдамаків, який в горячій крови носив велику ненависть до польської шляхти і снував мрії про удїльну українську незалежність, там з Польщею помирив ся, писав вірші до друга Ляха і многих давних похибок і понять позбув ся". Одначе рівночасно Ґордон зауважив щось инше: „В 1850 р. Шевченко — каже він — переїздив через Уральськ на нове заморське засланє. Говорив я з ним довго про се і про те. Не любив Ляхів, а не терпів Москалїв і зовсїм не крив ся з тим. Незалежна Україна була цїлию його мрій, революція стремлїнєм; можна би сказати, що дивив ся на світ через червоні окуляри". Спостереженє Ґордона вважаю вірним, а позірна суперечність між ним і оповіданєм Залєського упадає, коли основою Шевченкового примиреня з Поляками вважати-мем виключно революційно-демократичні ідеї. На такій основі Шевченко міг примирити ся й подружити ся навіть з латинським ксьондзом Мих. Зєльонкою. На такій основі стоячи, він міг думати й говорити навіть про релїґійну унїю, але не східної

---

236) Benedykt Dybowski: Pamięci Zygmunta Sierakowskiego. Львів, 1906, ст. 91.

237) Н. И. Стороженко: Первые четыры годы ссылки Шевченка. Кіевская Старина, 1888, кн. X, ст. 13; А. Родзевичъ: Тарасъ Шевченко въ Закаспійскомъ краѣ. Русская Старина, 1891, кн. V, ст. 442—443; Нѣсколько новыхъ матеріяловъ для біографіи Т. Г. Шевченка. Кіев. Стар., 1893, кн. II, ст. 27; Изъ воспоминаній Ѳ. М. Лазаревскаго о Шевченкѣ, Кіев. Стар. 1899, кн. II, ст. 159; Br. Zaleski: Wygnańcy polscy w Orenburgu. Rocznik Towarzystwa hist.-lit. w Paryżu, Париж, 1867, ст. 103—104; I. Gordon: Sołdat czyli sześć lat w Orenburgu i Uralsku, Липськ, 1865, ст. 104; Jasieńczyk: Dziesięć lat w niewoli moskiewskiej. Краків, 1901, ст. 281—282).

Церкви з західною, а всїх християнських вір із собою — згідно із мрією революціонерів-демократів. Офіціяльний римо-католицизм був Шевченкови що найменше так само противний, як офіціяльне православіє. Тільки з неохоти до одного і до другого він міг схиляти ся в гадцї до протестантизму.[238]) Розуміли се ті Поляки, що були противниками польських революціонерів-демократів. Ненавиділи вони Шевченка, як і своїх власних якобінів. Без ваганя робили на нього навіть доноси начальству, спричинюючи його увязненє в 1859 р.: піднимали трівогу ще над його могилою; жадали від властий викиненя з неї тлїнних останків поета зараз по смерти його, вже 1861 р.[239])

X.

Вважаючи, як усї революціонери-демократи, своїм суспільним ідеалом рівність усїх людий на земли, Шевченко, згідно з Молодою Польщею бажав скасованя всїх титулів, що їх ріжнять, бажав для всїх одного титулу чоловіка, що допускав би тільки таку ріжницю, яка може бути між батьками і дїтьми. І він надїяв ся, що колись:

> ...на оновленій землї
> Врага не буде, супостата,
> А буде син і буде мати,
> І будуть люди на землї.
> (І Архимед і Галілей... 1860, ст. 597).[240])

І як емісарій Дембовського, мріяв Шевченко про Україну „без холопа і без пана", намічуючи в „Черци" (1847, ст. 348) злегка анальоґію між тим ідеалом своїх київських одномишленників і вимріяною Палїївщиною.

Дембовського гадку рівнож дуже сильно нагадує Шевченко, коли каже, що тільки між людьми, на селах може бути чеснота й добро:

---

[238]) Драгоманів каже, що в „Воспоминаніяхъ о Т. Г. Шевченкѣ" А. Козачковського, друкованих у Кіевскомъ Телеграфѣ, 1875, ч. 25, цензура вичеркнула згадку, що Шевченко хвалив протестантизм, а ганив православіє за його покірливість перед начальством і панством (Громада, 1879, кн. IV, ст. 140).

[239]) Стороженко: Новые матеріялы для біографіи Шевченка. Кіев. Стар., 1898, кн. III, ст. 431—435; Н. М.: Арестъ Т. Г. Шевченка въ 1859 г. Кіев. Стар., 1899, кн. V, ст. 144—146, 150; И. Билыкъ: Тревога надъ свѣжей могилой Шевченка. Кіев. Стар., 1886, кн. IV.

[240]) Всї цитати беру з Кобзаря по виданю В. Доманицького, СПб., 1908, зазначуючи при титулах віршів рік написаня.

Ходімо в селища: там люди!
А там де люди, — добре буде;
Там будем жить, людий любить,
Святого Господа хвалить.

(Бодай кати їх постинали... 1848, ст. 387).

Відомо-ж нам, як твердо Дембовський вірив, що тільки на селах, між простим народом, є чеснота. Щоб її скрізь завести, він, як і радикальнійші революціонери-демократи, радив поступати по якобінськи: усувати всяку заваду — шляхту, все панство з його верхами.

Так міркує і Шевченко. Був би гаразд:

Як би не осталось
Сліду панського в Украйні...

(І виріс я на чужині... 1848, ст. 417).

З пересердя говорить:

Бодай кати їх постинали
Отих царів, катів людських...

(Царі, V. 1848, ст. 386).

Або:

Як-би то, думаю, як-би
Не похилили ся раби,
То не стояло б над Невою
Оцих осквернених палат;
Була б сестра і був би брат;
А то... нема тепер нічого, —
Ні Бога навіть, ні пів-Бога...

(Якось то йду я у ночі... 1860, ст. 607).

Тому — гадає — треба будити волю, приспану царем Миколою:

...треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходить ся вже будить.

(Я не здужаю... 1858, ст. 552).

Формальним зазивом до крівавої революції є Шевченків „Заповіт“:

...вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою злою кровью
Волю окропіте!

(1845, ст. 284)

Не так явно кличе до революції, а все таки дуже виразно йде шляхом її Шевченко в поезії „Холодний Яр“. Зажуривши ся лихом не своїм, а „позиченим“, т. є громадським, не знає

иншого способу зарадити йому, як той, що його знали гайдамаки: тайну конспірацію і революцію. Рад би найти шлях до революційної конспірації, давний шлях до „Холодного Яру“ і є повен надії, що знайде його:

Де-ж ти дів ся, в Яр глибокий
Протоптаний шляху?
Чи сам заріс темним гаєм?
Чи то засадили
Нові кати, щоб до тебе
Люди не ходили
На пораду: що їм діять
З добрими панами,
Людоїдами лихими, —
Новими Ляхами?
Не сховаєте: над Яром
Зелізняк вітає,
Та на Умань поглядає,
Гонту вижидає.
Не ховайте, не топчіте
Святого закона...

(Холодний Яр. 1845. ст. 269—270).

Революції сподївав ся Шевченко, як і Дембовський, з долу. З долу вийшовши, вона по сподїваню його:

Розтрощить трон, порве порфиру...

(Бували войни... 1860, ст. 608).

Але даром ждав. І дивував ся:

Чому не йде
Апостол правди і науки?

(І день іде... 1860, ст. 606).

Апостол правди — себ то — по термінольоґії польських революціонерів — емісарій.

Виразні слїди гадок і висловів Дембовського в наведених висше поезіях Шевченка і дати найранших із них не позваляють сумнївати ся, що він зіткнув ся также з його пропаґандою й сам розпочинав її, розумієть ся на користь України, вже перед фатальним для польських революціонерів 1846 р. Розмірів його почину не знаємо, але на те, що він був зроблений, є навіть у Шевченкових поезіях з того часу натяки. В його поемі-містерії одна з ворон, натякаючи (Шевченковим способом з „Холодного Яру“) на революційну конспірацію на Україні кряче:

Так от бачите, сестриці,
Що тут компонують:

На катів та на все добре
Кайдани готують!
(Великий Льох. 1845, ст. 233).

А в елєґії на смерть друга, ґр. Якова де Бальмена, жалує, що йому:

Не за Україну
А за її ката довелось пролить
Кров добру...
(Кавказ. 1845, ст. 260).

Значить се, що як би не поляг був Шевченків друг на Кавказі, то певно — про се міг знати Шевченко — він станув би в рядах борців за Україну. Слід приналежности де Бальмена до якоїсь конспірації, звязаної з особою Шевченка, видко і в Шевченковім зізнаню на слідстві.

Як міг віднести ся Шевченко до невдатного польського повстаня в 1846 р., се я трібував показати давнійше, комбінуючи деякі мало знані факти з житя його.[241]) Виходило, що невдача польського повстаня вразила його прикро. Докладнійше прослідженє звязків Шевченка з польською революційною пропаґандою повинно лиш потвердити мій здогад, а навіть позволити подивити ся на поезію Шевченка „Сичі", як на рефлєкс подій 1846 р. в Галичині. Бо хиба ніщо инше, як галицьку різню, справлену польським революціонерам Мазурами, міг мати Шевченко на мисли, пишучи про тих сичів, що злітали ся на мужицьку ниву в ночи радити, як спалити орлине царство і повісити орла, щоб визволити бідне птаство і зробити республику, а ледви урадили, попали ся в сильце, наставлене таки голісіньким мужиком, що і забрав їх:

повбивав,
А инших грати ся оддав
Приборканих воронам...
(Сичі. 1848, ст. 410).

Тільки полюбувати ся можна влучностю порівнаня: конспіраторів, що потайки заходять у село, з налітанєм нічних птахів, сичів, на мужицьку ниву; народа — з дрібним птаством; володаря — з орлом; приготованої ним контрреволюції — з наставленєм мужицького сильця; епільоґу мазурської різні, т. є видаваня побитих революціонерів австрійським старостам —

---

[241]) Моє: З житя і творчости Тараса Шевченка. Львів, 1914, статя: Шевченко про Галичину в 1846 р.

з віддаванєм приборканих сичів на іграшку воронам. І тільки подивуватись можна силї ляпідарного вислову гіркої іронії:

Воно було б не диво,
Як би хто инший на тій ниві
Сільце поставив, а то зирк —
Таки голісінький мужик
Поставив любо...

(Ibidem).

Справдї, гіркою іронією судьби був факт, що ті, які в імя свободи піднимали польського мужика до революції, полягли з руки того мужика.

„Сичі“, написані в 1848 р., значить ся, вже по перших стрічах Шевченка з Поляками на засланю, найправдоподібнійше є відгомоном їх розмов чи споминів про мазурську різню. Шевченко міг співчувати їх жалеви, бо у невдачи польської революції не міг бачити задатку на успіхи якого-небудь українського революційного руху.

Звернувши увагу на схожість деяких гадок Шевченка з гадками Дембовського, які впрочім можна подибати і в пропаґандї Молодої Польщі, громад Уманя і Ґрудзьонжа та петербурських кружків,[242]) годї менї не запримітити также слїдів Шевченкових відомостий про варшавський кружок ентузіястів. До гадки того кружка, що історію дасть ся уложити в найкращу поему, Шевченко, правда, віднїс ся — як до дуже високого мудрованя — з повним легковаженєм у своїм „Посланії“:

А історія? — Поема
Вольного народу...

(До мертвих і живих і ненароджених... 1845, ст. 265).

Дуже можливе, що таке маловаженє гадки ентузіястів було виявлене Шевченком і з приводу погляду Боденштедта на українську історію, як на величаву поетичну картину, — погляду присвоюваного собі й деякими Українцями.[243]) Все таки і з варшавськими ентузіястами щось було в Шевченка спіль-

---

[242]) Спільна Дембовському й Шевченкови з петербурськими кружками фурієристів, приміром, завзятість на всїх царів і мінїстрів. Кашкинове неузнаванє Бога до того часу, поки людство не перестане терпіти, повторене в Шевченковім „Заповітї“. Про однаковий погляд на приватну власність у Ворцеля, Дембовського і Шевченка говорити вже й не треба.

[243]) Моє: Die poetische Ukraine von Bodenstedt, op. cit., ст. 273.

ного, коли і його в Петербурзї, як писав 1843 р. Тарновському, називано — ентузіястом.[244])

Загадочне друкованє Шевченкового „Гамалїї“ в Варшаві на початку 1844 р. вияснювалось би по трохи.

Ще більше нїж з пропаґандою Дембовського вяжуть ся ідеї Шевченка з Polsk-ою Chrystusow-ою Крулїковського. Особливо поборюванє офіціяльних Церков із папством і царизмом за потоптанє Божого Закона, закона християнської любови, на якім повинен би оперти ся цїлий устрій людства і поодиноких народів та їх держав, у Крулїковського і в Шевченка майже таке саме. Острі виступи Шевченка в поемі „Єретик“ або „Іван Гус“ (1845) против римського католицизму і папства подиктовані йому не привязанєм до православія, бо такого привязаня до православія, як до офіціяльної віри в Росії, у Шевченка не було. Ті виступи подиктовані Шевченкови переконанєм, таким, як і в Крулїковського, що римський католицизм і папство стають на перешкодї самим християнам у їх стремлїню до осягненя евангельського братства і сотвореня одної великої сїмї, бо розєдинюють їх піддержуванєм зверхних ріжниць в обрядових формах і доґмах, які не згоджують ся з евангельською наукою Христа і стають ся жерелом релїґійного фанатизму. Таким самим переконанєм подиктований Шевченкови й осуд офіціяльного православія, який читаємо у „Дневнику“ під днем св. Петра і Павла: „Сегодня — пише Шевченко — святкуєть ся память двох великих проповідників любови і мира. Великий в християнськім світї празник! А в нас — кольосальне пянство з нагоди храмового празника. О, святі великі, верховні апостоли! Коли б ви знали, як ми заплямили, як зогидили проголошену вами просту, прекрасну, світлу правду! Ви заповіли лжеучителїв і ваше заповідженє сповнило ся. В імя святе, в імя ваше, так звані учителї вселенські побили ся, немов ті пяні мужики, на Никейськім вселенськім соборі. В імя ваше папи римські ворочали земною кулею і в імя ваше заводили інквізицію і страшне автодафе; в імя же ваше ми покланяємо ся гидким суздальським ідолам і справляємо в честь вашу огидну вакханалїю... Правда стара і, значить ся, повинно би бути легко поняти її й зрозуміти, а вашій правдї, в якої ви були за хрещених батьків, минає 1857 рочок. Дивно, яке тупе люд-

[244]) Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, т. II, ст. 347.

ство!...[245]) Иншим разом Шевченко обурюєть ся на відношенє православної Церкви до самоубийників. „Релїґія християнська, — каже — як ніжна мати, не відтручує навіть і злочинного з дїток своїх, за всїх молить ся і всїм прощає. А представники тої кроткої, любячої релїґії відтручують саме тих, за яких повинні би молити ся. Де-ж любов, поручувана нам на хрестї нашим Спасителем-чоловіколюбцем". І дивуєть ся Шевченко, що поганського могли знайти лжеучителї в молитві за самоубийника, в поминках на його могилї, які були гарним звичаєм на Україні, даючи замість них у новійшім Требнику Могили молитви на вигнанє злого духа і на очищенє посудини, оскверненої мишею. „Се навіть не поганські молитви".[246]) М. Новицький згадує, як Шевченко, вже на прикінци житя, водячи його по салях петербурської Академії, спинив ся перед „Осадою Пскова", картиною Брюлова. „А подивись, що се воно?" — сказав, показуючи на Москалїв і Поляків, що зі святими хрестами й хоругвами йдуть на смертний бій із собою. „Прецїнь, кілько тут мисли!... в імя Христа і на славу його і одні і другі йдуть нищити себе взаїмно!... і страх, і жах бере, як подумаєш, скілько крови і сльоз людських пролито, скілько лих накоєно, і все те — як думали, думають, ба ще й тепер не перестають переконувати нас, — в імя Христа!... Боже-ж, ти мій Боже!..."[247]) Як без духа евангельської любови православне християнство не було для Шевченка християнством, так його обряди і святинї пригадували йому щось поганське, японське або тибетське. В своїм „Дневнику" він нераз дає тому вислів, повен обуреня. В церкві св. Юрія в Нижнїм Новгородї він жахаєть ся на вид мальовила в родї індійського Ману або Вешав, обурюєть ся на фарисейство ідолопоклонницї, що те мальовило з удаваною побожностю цїлує, і каже: „А чи одна вона така? Міліони подібних до неї, безрозумних, скалїчених ідолопоклонниць. Де-ж християнки? Де християни? Де безплотна ідея добра й чистоти?" На архиєрейській Службі в соборі Шевченкови видало ся, що є в нїй „щось тибетське чи японське". „І на отсїй-то ляльковій комедії — каже Шевченко — читають святе Евангеліє! Найнизша

---

[245]) Idem, ст. 171.

[246]) Idem, ст. 202—203.

[247]) Н. Д. Н.: Къ біографіи Т. Г. Шевченка. Кіевска Старина, 1889, кн. III, ст. 732.

[248]) Твори Т. Шевченка, op. cit., ст. 264.

противорічність!"[249]) В московськім Кремлї поет мав таке саме вражінє: „Світла мало, дзвону сила, хрестний хід, немов той вяземський попраник, рушає серед натовпу, найменшої гармонії, анї тїни красивого. І доки ще протягнеть ся та комедія японська?"[250]) На основі таких вражінь Шевченко й виясню́є собі призначенє офіціяльного православя в містї Чобоксарах: „Церков тут, — каже — коли не більш, то що найменше в числї домів половина... Для кого і на що вони побудовані? Для Чувашів? Нї, для православія. Православіє — головний вузол старої московської внутрішньої полїтики. Неудобозабиваемий Тормаз хотїв з дуру затягти той вузол, бо, бачите, вузол той ослаб; тай перетяг — і тепер він держить ся на одній волосинцї".[251]) Такі погляди Шевченка на російське православіє виключають припущенє, щоб він міг осуджувати римський католицизм і папство з православного становища.

При ярких, навіть дуже ярких схожостях Шевченкових думок про всяку офіціяльну Церкву з думками Петрашевців (Ханикова) і з понятєм правдивого христіянства в славянофілів (Кошельова), не згадуючи вже схожостий з наукою Сковороди й старших московських письменників, вольтерянцїв і масонів, не брак у Шевченкових поезіях безсумнївних слїдів читаня Polsk-и Chrystusow-ої, які й повинні пояснювати нам красше відношенє Шевченка не лиш до римського католицизму і папства, але й до російського православія, взагалї до всякої офіціяльної Церкви. Коли Крулїковський обурював ся на хрещене поганство і на христіян-лицемірів, коли їх Церкву називав цвинтарем, а святинї паґодами, коли він бажав собі повороту людства до первісного, евангельського христіянства, яке людий збратало би в одній великій сїмї й не примушувало би їх кланяти ся нїкому, тільки одному Богу, то Шевченко, в котрого поезіях подібні гадки подибуємо, міг і не за Крулїковським повтаряти їх. Але коли Шевченко в їдкій характеристицї папи, в якій не щадить відповідних епітетів, приписує йому

---

[249]) Idem, ст. 308.

[250]) Idem, ст. 320.

[251]) Idem, ст. 257. Звертаю тут увагу на те, що Шевченкова критика офіціяльного православія в Яковенковім виданю „Дневника" неповна — з допусту російської цензури, а я доповнюю її на основі виданя Наукового Товариства ім. Шевченка: Кобзар Т. Шевченка, Львів, 1895, ч. III, ст. 34. 66, 120, 126, 172, 186, де Шевченків „Дневник" — в українськім перекладї Кониського — повнїйший.

торговане людською кровію, віддаване раю в найми, продаване були святости таким, що не заслужили на святість, проголошуване правдивих християн еретиками,[252]) то все воно — повторене гадок Polsk-и Chrystusow-ої, намічених уже мною, а часто повтаряних нею. Рівно-ж за Polsk-ою Chrystusow-ою повтаряєть ся в Шевченка гадка, що Бога вважають упривилейовані за за свого спільника, та що його:

Пани вкрали, та в шкатулі
У себе ховають.
(Відьма. 1847, ст. 300).

Так само й саркастичний вислів про співане Te Deum по доконаню злочину в поемі „Іван Гус“,[253]) або другий такий:

Храми, каплиці і ікони,
І ставники і мірри дим,
І перед образом Твоїм
Неутомимиї поклони —
За кражу, за війну, за кров —
Щоб братню кров пролити, просим,
А потім в дар тобі приносим
З пожару вкрадений покров...
(Кавказ. 1845, ст. 260).

В уста офіціяльних представників Росії вкладає Шевченко слова:

...продаєм,
Або у карти програєм
Людей...
(Кавказ. ст. 259).

Як той вислів дословно взятий з відозви Демократичного Товариства до повстанців-вояків з 1832 р., так майже дословно за Polsko-ою Chrystusow-ою повтаряє Шевченко:

А сльоз? а крови? Утопить
Всїх цариків би стало,
З дітьми й внучатами, втопить
В сльозах удових...
(Idem, ст. 257).

Круліковський так се виражає: We łzach i we krwi Ludzkości niewinnie wylanych możnaby wszystkich dzisiejszych ciemięzców wytopić.[254])

Найсильнїйше вплив Polsk-и Chrystusow-ої зазначив ся на Шевченковім посланії „До мертвих і живих і ненарожденних

---

252) Еретиком тільки у розуміню папи був для Шевченка Іван Гус.

253) Замітне в Шевченка повторене саме тої латинської фрази.

254) Polska Chrystusowa, Париж, 1842, ст. 21.

земляків моїх“ (1845 р.). Сам заголовок посланія стає ясний що-йно в світлї того подїлу нових апостолів Церкви Христової, що його зробив Крулїковський, — подїлу на живих і мертвих, нїмих та глухих. Поминаючи-ж мальоване картини суду Божого і взиване людий, щоб не сквернили на собі „образ Божий“, що в Крулїковського показаний дуже докладно,[255]) зверну увагу тільки на величезну схожість зацитованого мною вірша з Polsk-и Chrystusow-ої з Шевченковою гадкою, що:

...не має злому
На всій землі безконешній
Веселого дому.
(Посланіє, ст. 267).

І схожість із кінцевим зазивом до братньої любови та запевненєм, що при нїй:

І світ ясний невечірній
Новий засіяє...
(Idem, ст. 268).

Як пригадує Шевченків вислів про злого сказане по польськи:

Choć zbiega wszystkie narody,
Nie dostanie kubka wody;
Na nic mu się niezda mowa,
Nikt doń nie przemówi słowa!

І як пригадує закінчене Шевченкового „Посланія“ кінцеву строфу Крулїковського:

Między sobą się miłujcie
I Chrystusa naśladujcie,
Reszta sama do was przyjdzie
I słońce zbawienia wznijdzie.

Ріжниця між Крулїковським і Шевченком тільки в силї слова.

В кінци й той сильно вже розвинений критицизм Шевченка в відношеню до української минувшини, до „слави України“, який дістає вираз у поетовім признаню:

Я ридаю, як згадаю
Дїла незабуті
Дідів наших: тяжкі дїла!
Як би їх забути,
Я віддав би веселого
Віку половину...
(Idem, ст. 267—268).

---

[255]) Idem, ст. 293.

Як близький той критицизм і те признанє до виложеного мною погляду Круліковського на минувшість, котра нам нічого доброго дати не може.

Без викладу Круліковського про солідарність, переповіджену мною здебільша, годі булоб дещо в поезіях Шевченка навіть піймити як слід. Тільки в світлі того викладу стає вповні ясна поемка, в якій говорить ся, що:

Ми в осени таки похожі
Хоч капельку на образ божий, —
Звичайне, що не всі, а так,
Хоч де-які...
(Ми в-осени... 1849, ст. 489).

Чому? — спитаємо. В дальшім поет дає нам з осінних картин лиш одну: картину перекотиполя, що відірване від усего котить ся степом у Дніпр, а Дніпром несеть ся на край світа, в невідоме... І як у поета, так і в нас та осінна картина будить трівожний жаль, і рівночасно будить бажанє зближити ся до людий, зсолідаризувати ся з якоюсь людською громадою. Символ осамітненя й безпомічности, осінне перекотиполе, з нічим не зсолідаризоване, стає для нас осторогою. Ми вшановуємо одну з прикмет Божого образу — почуванє потреби солідарности. Стаємо в осени хоч капельку похожі на Божий образ. Ідея чудової поемки виступає виразно по глибшім вникненю у зміст. Але сильно улекшує те вникненє виклад Круліковського про солідарність, із якого Шевченко взяв навіть сам символ осамітненя, замінюючи тільки осінний відірваний листок на перекотиполе, — символ, взятий Круліковським з книжечки Lamennais: Le livre du peuple.

Коли-ж в кінци пригадаємо собі, як сильно підчеркує Круліковський гадку, що побіду над ворогами може запевнити нам не матеріяльна сила, не військо й не оружє, а дасть нам побіду тільки сила духа, коли станемо ся воїнами божими, то яркий відблиск тої гадки знайдемо і в Шевченка:

І без огня і без ножа
Стратеги Божиї воспрянуть
І тьми і тисячі поганих
Перед святими побіжать.
(Неофіти. 1857, ст. 540).

Сліди впливу Polsk-и Chrystusow-ої на поезію Шевченка значно численнійші, ніж я їх виказую. Я обмежую ся на необхідно потрібне для виказаня ідейної залежности Шевченка від того орґану Лелевелевого Зєдиненя.

Додатково міг би я навязати до ідей Polsk-и Chrystusow-ої Шевченків вірш: „Світе ясний, світе тихий“ (1860, ст. 595). Негодоване поета на запановане у Церкві форм замість ідеї Христової очевидно згідне з гадками Круліковського, і не його одного. Але замітнійший в тім віршу конець:

Будем, брате,
З багряниць онучі драти,
Люльку з кадил закуряти,
„Явленними“ піч топити,
Кропилами будем, брате,
Нову хату вимітати.

Хоч у світлї преміс, т. є тих гадок, з яких останна виплила, перестає вона видавати ся богохульною, а тим самим і страшною, то і нечуваною та гадка перестане бути, коли згадаємо, що один Бернардин, Маркевич, аґент Молодої Польщі в західній Галичинї, вже в 1836 р., в селї Щепановичах, виконував те, про що Шевченко в 1860 р. лиш говорити посмів, навчаючи, що не в формах суть віри, він у мужицькій хатї зривав зі стін образи і в печи палив.[256])

Вплив Polsk-и Chrystusow-ої на Шевченкові поезії був — можна сказати — не лиш сильний, але й виїмковий. Зазначив ся не лиш в ідеях, але і в стилю. Polska Chrystusowa, котрій все присвічував евангельський ідеал, послугувала ся заєдно й евангельськими висловами, евангельським стилем так правильно, що нераз трудно визнати ся, де в неї цитат чи парафраза Св. Письма, а де оріґінальний вислів. Шевченко пійшов за приміром Polsk-и Chrystusow-ої від-разу, бо й легко було пійти за тим приміром йому, з малку обізнаному з Св. Письмом і близькому до Брюлова, захопленого може ще останними филями впливів російського Біблїйного Товариства. Епіґрафи із Св. Письма, порівнаня, фрази й піднесений тон його появляють ся у Шевченкових поезіях наглядно, почавши з 1843 р., в „Безталаннім“, „Снї“, „Іванови Гусї“, „Великім Льоху“, „Посланії“, „Відьмі“ і у многих инших поемах, а в звязку з тим остають переклади псалмів і „подражанія“ пророкам.[257]) Дата першої появи тої новини в Шевченковій творчости тїсно вяжеть ся з появою Polsk-и Chrystusow-ої. Слїди Св. Письма в поемі „Слѣпая“ велїли би припускати, що й та поема писана вже під новим впливом.

---

[256]) Tretiak: Bohdan Zaleski na tułactwie 1831—1838, Краків, 1913, ст. 182.

[257]) Моє: Святе Письмо в Шевченковій поезії, Львів, 1904.

Як уляг Шевченко впливам Polsk-и Chrystusow-ої, так єще більше мусїв улягти впливови Północ-и, орґану Молодої Польщі. Головні ідеї Północ-и Шевченко міг пізнати вже з Polsk-и Chrystusow-ої, бо виложив їх там сам редактор Północ-и, Чинський. Але цїлий ряд важних справ, які порушила Północ по мисли своєї твердої постанови обличеня російського царизму, порушуєть ся і в Шевченковій поезії не лиш із тим самим наміром, але также з такої самої точки погляду та з такою-ж систематичностю, як і в Północ-и, на основі чого можна без помилки приняти за факт, що Шевченко великим рядом своїх писань немов відізвав ся на зазиви Północ-и до поетів, щоб вони обличували царизм. Як ідеї Północ-и, так і зазиви її мусїли бути знані в Росії скрізь, куди лиш засягла Конарщина, бо-ж Конарський, емісарій Молодої Польщі в Росії, був співробітником Północ-и.

Немов на зазив Północ-и до обличуваня царизму й на такий же зазив Звязку Жіноцтва з Волинї, щоб виказувати злочини царів, Шевченко здобуваєть ся на що-раз то нові помисли: по „Снї" на „Кавказ", пізнїйше на „Царів" (1848) — ніби на помисл цїлого циклю поем, в кінци на „Юродивого" (1857), що мав кинути світло на царські злочини, довершувані засудами на кари засланя і каторги.

Одним з найбільших злочинів царизму вважала Północ кріпацтво. Була то гадка, як би винята з душі Шевченкови. Як Północ порівнала кріпацтво з неволею Неґрів, голосною тодї в европейській публїстици й лїтературі, так повторив се й Шевченко в „Кавказї" (ст. 259). Малювати неволю-кріпацтво не треба було Шевченкови хиба від нікого вчити ся. На основі прожитого у батьківській хатї малював він кріпацтво, як „пекло" (Як би ви знали, паничі, 1850, ст. 504—505), а кріпацьке село, як згарище, де люди „наче подуріли", і „чорнїйше чорної землї" блукають та з дїтьми „нїмі на панщину ідуть" і де навіть природа наче примерла (І виріс я на чужинї, 1848, ст. 416—417). Є одначе в Шевченка одна інтересна точка погляду, з якої він дивить ся на явище кріпацтва, є систематичність у нього в узгляднюваню тих явищ. Одно і друге дала йому Północ.

Зауваживши, що нїгде в Европі нема стілько злочинів, що в Росії, Północ пояснила се. Злочини між народом — сказала — є наслїдком злого устрою суспільности; а що в Росії при кріпацтві і самоволи рекрутованя, при сервілїзмі висших, світських

і духовних сфер, при ріжнородній тиранії, навіть семейній, взагалї при явищах деспотизму не може бути й мови про добрий устрій суспільности, то і мусять там лучати ся злочини частїйше нїж деїнде — підпали, убийства, мордованя. Те саме каже й Шевченко:

Бо де нема святої волі,
Не буде там добра ніколи.
(Бодай кати їх постинали... 1848, ст. 386).

І тому то в Шевченкових поезіях, писаних з наміром обличеня „темного царства“, так часто стрічаємо ся зі злочинами: з тим, на який Ротпос найбільше уваги звернула, з підпалом, уже в „Слѣпой“, потім у „Княжнї“ (1847), в „Маринї“ (1848), в поезії „Буває в неволї“ (1850); з убийством в „У Вильні городі преславнім“ (1848), в „Як би тобі довело ся“ (1849); з отроєнєм у „Петрусю“ (1850); зі страченєм власної дитини в „Титарівній“ (1847). На всї ті злочини паде світло з Ротпос-и. Всї вони в освітленю Ротпос-и стають ся нам більше зрозумілі, пояснюють ся як не фізичним поневоленєм, то поневоленєм духа, панованєм пересуду, чи віроісповідного, як в поезії „У Вильні городі преславнім“, чи кастового як у „Княжній“, чи иншого. В освітленю Ротпос-и такі злочини й оправдують ся по части причинами, які їх викликали. Бо кождого чоловіка — каже Ротпос — сотворив Бог добрим, чулим, товариським, тільки тиранїя й несправедливість зробили його злим, похіпним до пімсти й жорстоким. Тим то й Шевченко, показуючи нам на днї душі кождого злочинця щось доброго, будить співчутє для нього.

Кріпацтвом пояснює й оправдує Ротпос навіть найяркійший зі злочинів — убиванє новонародженої дитини власною матїрю. Пояснює й оправдує Ротпос той злочин, приписуючи його тим самим соціяльним і моральним угнїтам кріпацтва, яких продуктом належить — по міркованям Ротпос-и — уважати й появу численних покриток у кріпацьких селах. Властію панів і паничів над кріпачками й панською розпустою Ротпос пояснює появу по селах покриток і обурюєть ся на виновників, що вони ще сміють називати себе христіянами. Отже не инакше дивить ся на ту справу й Шевченко. Покритки і для Шевченка є невідлучним явищем кріпацтва:

Поки села,
Поки пани в сехах,

Будуть собі тиняти ся
Покритки веселі...
(Як би тобі довело ся... 1849, ст. 472).

Постарають ся про те пани, з яких одного Шевченко так характеризує:

Оцей годований кабан,
Оце ледащо — щирий пан,
Потомок гетьмана дурного
І презавзятий патріот
Та й християнин ще до того.
У Київ їздить всякий год,
У свиті ходить між панами,
І пьє горілку з мужиками,
І вольнодумствує в шинку.
Оттут він весь, хоч надрюкуй!
Та ще в селі своїх дівчаток
Перебірає та спроста
Таки своїх байстрят з десяток
У год подержить до хреста
Та й тілько-ж то... Кругом паскуда!
(П. С. 1848, ст. 396).

Обурене Pólnoc-и на пана, що при своїх злочинах, називаєть ся ще християнином, озвало ся і в Шевченка. В иншій поемі підчеркнена ще лицемірна філянтропія такого пана:

Мужицькі душі аж пищать,
Судовики благають Бога:
Пяниці, знай, собі кричать:
„И патріотъ и братъ убогихъ
Нашъ славный князь! Виватъ! виватъ!“
А патріот, убогих брат
Дочку й теличку однімає
У мужика...
(Княжна. 1847, ст. 324—325).

Пана в такій патріотичній, філянтропійній і християнській діяльности виручують — каже Pólnoc — паничі посесори, писарі і т. п. Отже і в Шевченкових поезіях не брак такого управителя:

Другий год,
Як він з німецькими плугами
Забрав ся голий в цей куток, —
А що тих бідних покриток
Пустив по світу з байстрюками!
(Марина. 1848, ст. 401).

Не брак у Шевченка й тих паничів, що то:

Жили
В дворі гуляли в карти грали,

Свого весілля дожидали,
Та молодих дівчат в селі,
Мов бугаї, перебірали,
Звичайне паничі...
(Варнак. 1848, ст. 376).

Вони вміють — як каже Pólnoc — зривати „цвіт призначений для милого, для мужа“. Так і в Шевченка. Коли стає на заваді милий, суджений, то:

У льох його молодого
Той пан замикає,
А дівчину покриткою
По світу пускає.
(Із-за гаю сонце сходить... 1848, ст. 430—431).

Коли-ж завадою муж, тоді пан до нього візьметь ся:

За чоловіка,
Укоротивши йому віка...
А жінку можна привітать.
(Між скалами... 1848, ст. 412).

Як в обуреню Pólnoc-и на таких панів-християн, так і в Шевченковім жалю і обуреню чути різкий протест против їх нехристіянського поступованя з закріпощеними:

А жаль мені, і жаль великий
На просвіщенних христіян.
. . . .
І звір того не зробить дикий,
Що ви, бьючи поклони,
З братами дієте. Закони
Катами писані за вас, —
То вам байдуже! В добрий час
У Київ їздите що-року,
Та сповідаетесь, нівроку,
У схимника!
(Марина, ст. 400).

Ряд покриток у Шевченковій поезії, особливо таких, що впали жертвою панської самоволї й розпусти в кріпацтві, звертав часто на себе увагу дослїдників творчости Шевченка. Дашкевич догадував ся, що демократичний напрям Міцкевичевої баляди Rybka (в польській лїтературі одного з перших голосів в обороні збезчещених дївчат), дав Шевченкови спонуку до написаня цїлого ряду поем в обороні бідних покриток; в тій-же Міцкевичевій баляді і Франко бачив завязок Шевченкової „Катерини“. Колесса, не згоджуючи ся ні з одним ні з другим, виявив погляд, що „жерела сього циклю, безсмертної апольоґії людських прав женщини, треба шукати головно в високих

гуманних поглядах самого Шевченка.[258]) Не відмавляючи Шевченкови високих, гуманних поглядів, я не можу відмовити й орґанови Молодої Польщі впливу на поета, що при своїх високих і гуманних поглядах заінтересував ся так сильно долею бідних покриток. Вплив Міцкевичевої Rybk-и тут справді ні-при-чім.

На залежність Шевченкових поем про покритки від гадок Północ-и вказують навіть другорядні сліди. „Наші поети — каже Północ — описують сільські весіля, бавлять панів картиною сватів з рушниками і скрипками; колиб знали, колиб відчували велич свойого призваня, представили би образ чесної, роботящої, релїґійної дївчини, що паде жертвою безбожного тирана, який сміє носити імя християнина". Отже Шевченко не лиш представив „образ чесної, роботящої, релїґійної дівчини", ослонивши імлою її упадок, в „Наймичцї" (1845), але й майже спарафразував зазивні слова Północ-и до поетів у иншій поемі, що так починаєть ся:

Як би тобі довело ся
В нас попанувати,
То знав би ти, пане брате,
Як їх називати,
Отих твоїх безталанних
Дівчаток накритих;
А то верзе бісй-зна-що,
Та й думає: ми-то,
Ми-то людям покажемо
Оцих безталанних,
Та навчимо шануватись
Паничів поганих.
(1849, ст. 472).

Вкінци зверну увагу на представленє в Północ-и і в Шевченка долї тої покритки, що бажала би укрити перед людьми свій сором, або позбути ся плоду. Коли прийде хвиля розвязаня, — оповідає Północ — вона втікає в самотні поля, в безлюдні лїси, там родить..." Як близько від того опису до картини Шевченка в прольоґу „Наймички":

У неділю в-ранцї рано
Поле крило ся туманом:
У тумані на могилі,
Як тополя, похилилась

---

[258]) Колесса: op. cit., ст. 56.

Молодиця молодая.
Щось до лона пригортає...
(Ст. 240).

А дальше оповідане Północ-и про евентуальне страчене дитини, зловлене матери громадою і тяжке покаране — яке воно близьке до Шевченкового оповіданя про „Титарівну“ (ст. 393), а заразом і до народної пісні на сю тему.[259]) Визискати народний мотив умів Шевченко й без чужої поради. Але в сїм случаю могла його спонукати до того Północ.

Иншою болячкою кріпацтва, як для Północ-и, так і для Шевченка, є віддане рекрутованя самоволи дїдича-пана. Воно — каже Północ — отвирає йому поле для заспокоєня пімсти, для насиченя розпусти. Він забирає в батьків єдиного сина, в дїтий батька, в молодої жінки мужа. Всї ті случаї надужитя при рекрутованю узгляднює й Шевченко.

Передовсїм підчеркує взагалї несправедливість:

Ой привели до прийому
Чуприни голити:
Усе дрібні, усе малі, —
Все багатих діти, —
Той каліка-недоріка,
Той не вміє стати,
Той горбатий, той богатий,
Тих чотири в хаті.
Усі не в-лад, усіх назад, —
В усіх доля — мати.
А у вдови один син,
Та й той як раз під аршин.
(Сова. 1844, ст. 164).

І таким робом:

Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! — в військо віддають,
(Сон. 1844, ст. 173).

Иншим разом пан справляєть ся коротко — хоч би і в день весїля — з молодим, коли в око впаде йому молода:

Незабаром
І молодого привели.
На завтра в город одвезли
Тай заголили в москалі.
Отак по нашому звичаю,
Не думавши, кінчають!

---

259) Моє: З житя і творчости Т. Шевченка, Львів, 1914, ст. 37—38.

Або коли муж перешкаджає панови позалицяти ся до гарної жінки:

Прийшли, взяли сіромаху
Та й повезли з дому
Пройдисвіта, волоцюгу,
Прямо до прийому.
(Між скалами... 1848, ст. 415).

Від пана вчить ся так само поступати й громада:

Порадили громадою,
Та скурвого сина
Вдовиченка, ледащицю
Забили в скрепицю,
Та й повезли до прийому.
Он яке творить ся
На сім світі — яка правда
У людей, мій сину.
Така й доси, я думаю,
В нас на Україні;
Та другої і не буде
В невольниках-людях.
(Москалева криниця. 1857, ст. 519).

Останні слова — знову лиш повторенє гадки Północ-и, що всї злочини й лиха в Росії то явища неволї, невідлучні від неї.

Як Północ найбільше лихо мілїтаризму в Росії бачить у несправедливости рекрутованя і звязує його з кріпацтвом, а менше уваги присвячує самій салдатській службі, бо тільки злегка доторкаєть ся до салдатського горя і приниженя на муштрах, так і в Шевченковій поезії є лиш натяки на салдатську неволю й муштру (Сон, ст. 176), на „салдатскеє нежитіє“ (Не спало ся, ст. 317). В Дневнику-ж поет каже: „Салдати — найбіднїйший і найнужденнїйший стан в нашім православнім царстві. В нього відібрано все, чим тільки житє й гарне: сїмю, рідну сторону, свободу, одним словом все“.[260]) В иншій записцї обурюєть ся на моральне приниженє салдата.[261])

Не лиш у кріпацтві і мілїтаризмі бачить Północ прикрі явища неволї. Висші сфери, світські й духовні, яким вільно панувати над низшими, ті дворяни, шляхтичі, що їм вільно бути царями селян, вони — на гадку Północ-и — также невільники в найвисшого царя-деспота. Згідно з таким поглядом і в Шев-

---

[260]) Твори Т. Шевченка, вид. В. Яковенка, 1911, т. II, ст. 150.

[261]) Idem, ст. 155, 162 і д.

ченка є і мінїстри-раби (Хоча лежачого й не бьють... 1860, ст. 604) і инші:

Раби з кокардою на лоби,
Лакеї в золотій оздобі,
Онуча, сміття з помела
Його Величества!...
(Во Іудеї... 1859, ст. 560).

Сервілїзм їх змальований Шевченком ярко у „Снї“ (ст. 178—179).

Багато уваги присвячено в Rólnos-и тій неволи, яка йдучи з гори, также в семейнім та в приватнім житю людини в Росії зазначуєть ся ширенєм моральної гнилї, а якої жертвою паде передовсїм женщииа. Подружний примус, кастовий пересуд, обовязковість церковного шлюбу, погляд на висшість дївочої чистоти, що наповнює монастирі непризваними одиницями — все те для Rólnos-и прояви російської злочинної неволї. Все те порушуєть ся і Шевченком. Подружний примус і його катастрофальні наслїдки представлені вже в „Тополи“ (1839), потім в „Черниці Марьянї“ (1841), в „Княжній“ (1847), в „Петрусю“ (1850). Як Rólnos, так і Шевченко видить мотиви подружного примусу в користолюбію, кастовій гордости, пересудї упривилейованя, перецїнюваня фальшивого клейноду, приміром, княжого. Показуючи, до яких катастроф вони доводять, та які злочини родять, Шевченко в одній поемі каже:

Молїте Господа, дївчата!
Молїте Господа, щоб мати
І вас отак не завдала
За генерала, за палати
І вас отак не продала.
Любїтесь, діточки, весною!...
На світі є кого любить
І без користі; молодою,
Пренепорочною, святою
В малій хатині буде жить
Любов та чистая, і буде
Святий покой ваш стерегти
І в домовині.
(Петрусь, ст. 500).

Зовсїм так, як Rólnos, жалїє Шевченко над жертвою геральдики, пересуду батьків про фальшивий княжий клейнод, яка в монастири, в мурах церковної тюрми, загребує молоде житє:

Родилась на світ жить, любить,
Сіять Господньою красою,
Вітать над грішними святою
І всякому добро творить,
А сталось ось-як: у черницях
Занапастило ся добро...
(Княжна. ст. 333).

Занапастилась доля Княжни, як і „Черниці Марьяни", як і неодної з тих, що в монастири вже виспівують:

Удар, громе, над тим домом!
Над тим божим, де мремо ми,
Тебе-ж, Боже, зневажаєм,
Зневажаючи співаєм:
Аллілуя!
(Гимн черничий. 1860, ст. 593).

Шевченків осуд неволї дївичої чистоти, представленої вже мукою „Дївочих ночий" (1844), виявляєть ся різким зазивом до „великомучениції куми":

Начхай на ту дївочу славу,
Та щирим серцем не лукаво,
Хоч раз, сердего, соблуди!
(N. T. 1860, ст. 609).

Обуренє на підозріванє любови, яка не усвячена церковним шлюбом, хоч ним усвячуєть ся часто взаїмну антипатію, вириваєть ся в Шевченка тим сильнїйше, що таке підозріванє і його самого діткнуло. Він каже до Ликери:

Моя ти любо! Мій ти друже!
Не ймуть нам віри без хреста,
Не ймуть нам віри без попа,
Раби, невільники недужі!
Заснули, мов свиня в калюжі,
В своїй неволі.
(Ликері. 1860, ст. 596).

Скорше ніж з удаваною дївичою чистотою, скорше ніж з усвяченою, але продажною любовю міг погодити ся Шевченко з проституцією, бо пояснював собі і оправдував її, як Północ, браком вихованя і нуждою великих міст, также наслїдками російської неволї. Їх найчастїйше, замість наставити на кращий путь, пускала в нуждї на дорогу проституції мати.

Посилала мати
На цїлу ніч працювати,
На хліб заробляти.
(Сон, ст. 183).

А ті, що таким проявам нужди повинні були б зарадити, ще й самі патронували їм. З болем серця дивив ся поет, на те, як:

...неначе ті ягнята,
Ідуть задрипані дівчата,
А дід, сердешний інвалід,
За ними гнеть ся, шкандибає,
Мов у кошару заганяє
Чужу худобу...

І видячи таке, поет кидав гостре слово:

Де-ж той світ?
І де та правда? Горе! горе!
Ненагодованих і голих
Дівчаточок, як ту отару,
Женуть („послѣдній долгъ отдатъ“),
Женуть до матері байстрят! —
Чи буде суд? чи буде кара
Царям, царятам на землі?
Чи буде правда між людьми?...
Повинна буть! бо сонце встане
І осквернену землю спалить.

(О люди, люди небораки. 1860, ст. 605).

Що такий погляд на проституцію виявляв ся Шевченком разом з поглядами на инші справи, залежними від гадок Ról-пос-и, не тільки в поезії, але і в розмовах зі знайомими, се засвідчуєть ся споминами Чужбинського. „Пропащі, але милі сотворіня, в той час[262]) не потягали Шевченка; в нього були по тій части свої орігінальні понятя. Він не знаходив ніякого вдоволеня у відвідуваню веселих захистів продажних ґрацій, хоч ніколи не карав їх згірдним словом. Він був дуже людяний і улягав слабости дивити ся поблажливо, стараючи ся в самій грязи знайти хоч крихітку золота. На продажну любов, на женщину, що віддавала ся пристрасти — він говорив „можна махнути рукою“; але тайна розпуста, якими би цвітами вона не прикривала ся, все будила в души його непереможну відразу“.[263])

Ставши згідно з зазивами Молодої Польщі до боротьби з російським царизмом і його устроєм суспільности, та обличуючи зла їх в імя ідеалів кращої будучини, Шевченко й остаточний устрій щасливої суспільности уявляв собі, згідно з орґаном Молодої Польщі, на основі нового і праведного закона, який державам Америки дав Вашінґтон. Він так і питав:

---

[262]) Говорить ся про час проживаня Шевченка в Києві до засланя.
[263]) Чужбинскій: op. cit., ст. 34.

Коли
Ми діждемо ся Вашінґтона
З новим і праведним законом?
І з вірою, з непохитною вірою, сам же говорив:
А діждемось таки колись!
(Юродивий. 1857, ст. 545).

Мріяв про Вашінґтона Шевченко так, як мріяв про нього-ж і волинський Звязок Жіноцтва в Конарщині, списуючи свій устав. Дуже правдоподібне, що і у зміцненю Шевченкових мрій та ідей відограв той Звязок Жіноцтва посередно важну ролю. Кажу: посередно, бо маю на мисли тільки зачеплене Шевченка впливами тих сфер на Україні, серед яких Звязок Жіноцтва потрудив ся, а з якими Шевченко мусів зіткнути ся вже в 1843 р.

В одній поемі Шевченко ідеальними рисами зображує таку женщину-громадянку, яка повинна би вийти і може вийти з панської сімї на стрічу бідному українському селянству, чи в загалї народови.

Мов сизая голубонька,
Село облетіла;
У всіх була, всіх бачила,
Всі повеселіли...
Там словами привітала,
Там нагодувала,
Шо-день божий обходила
Село, помагала
Усякому; а сироти
До неї в покої
Приходили і матірью
Своєю святою
Її звали, і все село
За неї молилось.
(Княжна. 1847, ст. 330—331).

Коли не у сферах Звязку Жіноцтва, то хиба нігде не міг би я показати первовзору, з якого Шевченко міг зняти той портрет женщини-громадянки. З таким первовзором стрічаемо ся власне в характеристиці діяльности членів Жіночого Звязку, поданій мемуаристом. Був би тут ще один слід звязків Шевченка з польською революційно-демократичною пропаґандою — тою найтвердшою основою звязків його з Поляками, з котрими для нього не могло бути звязку на ніякій иншій основі: анї на основі польського націоналїзму, анї в імя релїґійної унії з Римом, анї в інтересї будованя історичної Польщі.

ШЕВЧЕНКОВА „МАРІЯ“.

Написав ІВАН ФРАНКО.

Шевченкову поему „Марія“ треба зачислити до найкрасших, найглибше задуманих та гармонїйно викінчених поем Шевченка. Вона займає визначне, а з деякого погляду навіть першорядне місце між такими перлами Шевченкової поетичної творчости, як „Княжна“, „Відьма“, „Петрусь“, „Сотник“ та „Неофіти“. Основний помисл сеї поеми незвичайно смілий — змалювати житє матери Спасителя на основі дуже скупої церковної традиції, а головно на основі власної творчої інтуїції. Ся тема одначе була у Шевченка тілько одною з численних варіяцій теми жінки-матери, що починаєть ся вже в його молодечій поезії українськими поемами „Катерина“ та „Наймичка“ та московською „Слѣпая“, а в „Марії“ доходить до найвисшого вершка, який тільки могла досягти фантазія поета, і до найкрасшої апотеози того типу, висловленої в чудовім вступі ось якими словами:

Все упованіє моє
На тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіє твоє,
Все упованіє моє
На тебе, Мати, возлагаю,
Святая сило всїх святих,
Пренепорочная, благая!
Молю ся, плачу і ридаю:
Воззри, Пречистая, на їх,
Отих окрадених, сліпих
Невольників, подай їм силу
Твойого мученика Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю!

Достойно-пітая, благаю,
Царице неба і землї!
Воньми їх стону і пошли
Благий конець, о всеблагая!
А я незлобний воспою,
Як процвітуть убогі села,
Псалмом і тихим і веселим
Святую доленьку твою.
А нині плач і скорб і сльози
Душі убогої убогий
Остатню лепту подаю.[1])

Перший помисл до написаня поеми „Марія“ прийшов Шевченкови мабуть у часї його увязненя та примусової салдатської служби. В листї з Орської кріпости до княжни Варвари Репнїної він писав: „Я тепер наче той злодій, що падає в безодню; ладен за все вхопити ся. Жахлива безнадійність, така жахлива, що тільки одна християнська фільософія спроможна бороти ся з нею.... Єдина моя втїха тепер святе евангеліє. Я читаю його що дня, що години. Колись думав я аналїзувати серце матері по житю св. Марії, непорочної матері Христової. Але тепер се-б було взято менї за злочинство“. З тих слів можна догадати ся, що думка про написанє поеми „Марія“ повстала в душі Шевченковій уже давнїйше, та в важких обставинах, серед яких ішло тодїшне його житє виконанє її видало ся йому неможливим. Іще раз у иншім листї до тої самої Репнїної писав Шевченко: „Новий Завіт я читаю благоговійно і у мене вродила ся думка описати материне серце по житю Пречистої Діви, Матері Спасителя, а друга думка — змалювати картину Розпятого Її Сина. Молю Бога, щоб хоч коли небудь здійснили ся мої мрії“.[2])

Ся поема була написана в першій половинї падолиста 1859 р. в Петербурзї. З дати вірші „Во Іюдеї во днї они“, написаної безпосередно перед нею, виходить, що автор писав її протягом 16 днів, від 24 жовтня до 11 падолиста. Вдумуючи ся в цїлий ряд творів написаних Шевченком по по-

---

[1]) Твори Тараса Шевченка. Кобзарь, т. II, 1847—1860, виданий під моєю редакцією. Львів, 1908, ст. 346—347. З сього виданя й дальші всї цитати.

[2]) Др. В. Щурат: Святе Письмо в Шевченковій поезії. Львів, 1904, ст. 10—12. У тій розвідцї автор дав цїнний причинок до зрозуміня біблїйних основ досить численних Шевченкових поезій та уступів у його поезіях, але не заняв ся розбором поем „Царі“ та „Марія“, основаних на темах біблїйних, зазначуючи тільки, що в них „Шевченко лиш формально опер ся на святім письмі“ — осуд у всякім разї неясний.

вороті з засланя, кождий мусить завважити в ньому в тім часї незвичайний підєм релїґійного духа, зовсїм природний після такої важної переміни в його житю, як освободженє з воєнної служби, на яку він волею царя Миколи І був засуджений досмертно. Важність тої переміни, після якої Шевченкови було позволено жити в Петербурзї та віддавати ся свобідно не тільки малярству, але також поетичній творчости, відчув не тільки сам Шевченко, відчули її також инші його сучасники, в тім числї й російський поет Некрасов, що у своїй вірші „На смерть Шевченкови", представивши його злиденне житє в салдатах і його пізнїйше положенє в Петербурзї, написав: „Тут йому Бог позавидів, житє урвало ся".

Переглядаючи Шевченкові твори писані по відзисканю свободи, ми мусимо на них дивити ся звичайно з подивом для їх глубини, артистичного викінченя, сили та плястики вислову при всїй його простотї, і мусимо ствердити факт, якого не добачують деякі біоґрафи та мемуаристи, що десятилїтня неволя в кірґізських степах не зломила духової сили нашого поета, а навпаки лишила йому можність серед красших обставин підняти ся на недосяжну перед тим висоту. Поема „Марія" являєть ся одним із найкрасших доказів сього погляду.

Зміст поеми більш ідилїчний нїж драматичний. Марія — вбога робітниця в теслї Йосифа. Вона проводить час у легкій роботї, шиє дещо або, пасучи козу, гуляє над Тиверіядським озером, поки її самоту не перериває поява молодого гостя, що незвичайними для неї словами віщує їй та Йосифови недалеку появу Месії, обіцяного з давна:

„Во Іудеї не було —
Промовив гость — того нїколи,
Що нинї узрить ся; равві,
Равві великого глаголи
На ниві сїють ся новій,
І виростуть, і пожнемо,
І в житницї соберемо
Зерно святеє. Я Мессію
Іду народу возвістить!" (Ст. 353).

Слухаючи його слів Марія, мабуть почула щось нечуване доси в своїм серцї, але поет не вдаєть ся в розбір того почутя, а тільки каже коротко, що вона „помолила ся перед апостолом". А вечером, коли Йосиф задуманий тихо сидів при огнищї, Марія встала та пішла з глечиком по воду до криницї. Неза-

баром вийшов за нею також молодий гість. Поет не описує стрічі. Він тільки каже:

Холодочком
До сходу сонця провела
До самої Тиверіяди
Благовістителя, і рада,
Радесенька собі прийшла
До-дому. (Ст. 354).

Так справив ся поет із великою христіянською тайною Зачатія і поставив подію на чисто людському ґрунті, неначеб ішов за таким апокріфом, який подибуєть ся в одній памятці старого церковного письменства, в „Житію святої Теклї“, де маємо дуже ефектовну сцену, як Текля, слухаючи крізь віконце проповіди апостола Павла, три днї й три ночи сидить нерухомо на місцї та не може відірвати ся від його слів, а потім покидає вітця й матїр і йде з ним у світ подїляти його небезпечну вандрівку. Марія не пішла за благовістителем, але її тиха радість перемінила ся в тяжку душевну муку. Йосиф відчуває її положенє:

„Ти не та,
Не та тепер, Маріє, стала.
Цвіт зельний наша красота!“
Промовив Йосип. „Диво сталось
З тобою, доненько моя.
Ходїмо в церков, повінчаймось,
А то... (й не вимовив: убьють
На вулицї) і заховаймось
В своїм оазисї“. І в путь
Марія на-швидку зібралась
Та тяжко плакала, ридала. (Ст. 354).

З приводу сеї короткої, але дуже траґічної сцени поет висловляє високо-поетичну рефлєксію в звороті до Йосифа, в якій підносить його заслугу вратованя житя Марії:

О старче праведний, багатий!
Не од Сіона благодать,
А з тихої твоєї хати
Нам возвістила ся. Як би
Пречистій їй не дав ти руку,
Рабами б біднії раби
І досї мерли би. (Ст. 354—355).

І ще раз після довших рефлєксій загального змісту поет вертає до благородного вчинку Йосифа, і звертаючи ся до Марії каже:

Молись і дякуй, що не кинув,
Що на розпуття не прогнав;
А то б цеглиною убили,
Як би не вкрив, не заховав! (Ст. 356).

З евангельського оповіданя про події перед уродженем Ісусовим знаємо, що Йосиф думав прогнати її зі свого дому, поки поява ангела у сні не заставила його лишити її при собі. Шевченко й тут поминув надприродний обяв божої волї і виставив Йосифа по свому благороднійшим та великодушнійшим.

Незабаром по вінчаню з Йосифом Марія довідала ся, що якогось провозвістителя Месії стяли в Тіверіяді і зараз догадала ся, кого. На її серцї полекшало і вона „веселенькая пішла у Назарет". І тут поет коротким натяком передав влучну психольоґічну обсервацію. Марія на таку вість мусїла почути облекшене в своїй новій ситуації.

Оповідане про вроджене Ісусове у Вифлеємі уложив Шевченко, хоч не зовсїм докладно, а все таки на основі евангельських оповідань, скомбінувавши їх по трохи з оповіданєм про Симеона Богоприємця, яке в евангелії стоїть пізнійше при введеню Марії в храм. І тут Шевченко підчеркнув та розширив найбільше оповідане про пастухів, що приняли Марію з дитиною в свій курінь. Один із них являєть ся також першим проповідником появи Месії у Вифлеємі. Ті самі пастухи спасають Марію з дитиною та Йосифа від крівавого переслїдуваня Ирода. Поет зі щирим захватом відзиваєть ся:

Слава вам,
Убогим людям, чабанам,
Що привітали, заховали
І нам Спасителя спасли
Од Ирода! Нагодували
І напоїли, і дали
Кожух і свиту на дорогу
І, небораки, додали
Ослицю дійну, і небогу
З її дитяточком малим
І посадили й провели
В ночі тайними манівцями
На шлях Мемфіський. (Ст. 360—361).

Трудно знайти уступ більш характеристичний для поетичної вдачі Шевченка, як той, у якім він звеличав ослицю, що несла Марію з дитиною до Єгипту.

Як би де на-світї хоч раз
Цариця сїла на ослицю,

То слава стала б про царицю
І про великую ослицю
По всьому світу. Ся-ж несла
Живого, істинного Бога!
Тебе-ж сердешну Копт убогий
Хотїв у Йосифа купить,
Та здохла ти, мабуть дорога
Таки завадила тобі! (Ст. 361).

Про побут Ісуса з його родителями в Єгиптї в евангелії сказано зовсїм коротко, лиш стілько, що він жив там аж до смерти Ирода. Шевченко обробив сей уступ знов іділїчно, малюючи тихе та скромне житє утїкачів на тлї єгипетської околиці над Нїлем. Варто навести тут Шевченків опис того краєвиду.

З-за Нилу сфінкси мов сичі
Страшними, мертвими очима
На теє дивлять ся; за ними
На голому піску стоять
По шнуру піраміди в ряд,
Мов Фараонова сторожа,
Мов Фараонові сказать
Хотять: „Встає вже правда божа,
Встає вже, встала на землї“,
Щоб Фараони стереглись. (Ст. 362).

В ідилїчнім тонї описано поворот Ісусових родителїв із Єгипту до Назарета. Там вони застали руїну зі своєї колишньої домівки, так що Марія була змушена просити ся в найми до своєї своячки Єлисавети, матери Івана Хрестителя. Вона тодї була вже вдовою, бо її мужа, єрея Захарію, замордовано в Єрусалимі. Ісус виростає в товаристві з трохи старшим Іваном і тут Шевченко покористовуєть ся мотивом далеко пізнїйшої христіянської іконоґрафії, що на однїй картинї представляє двоє дїтий, Івана і Ісуса, та Марію, при чім Ісус держить у руках хрестик. Із сего мотиву зробив Шевченко дуже зворушливе оповіданє про те, як Ісус, бавлячи ся з Іваном, із двох палочок зробив хрестик.

Отож воно, мале, взяло,
Другую палочку у Йвася
(Івась у коники гуляв ся),
Зробило хрестик, та й несло
До-дому, бачте, показати,
Що й він уміє майструвати.
Марія ще за ворітьми
Дїтий зустріла, і зомлїла
І трупом пала, як узріла

Той хрестик-шибеничку. „Злий,
Недобрий чоловік, лихий
Навчив тебе, моя дитино,
Зробить отсе. Покинь, покинь!“
А він маленький, неповинний
Святую шибеничку кинув
І заридав, і пролились
Ще в перший раз младенчі сльози
На лоно матерне. (Ст. 366).

Євангельське оповіданє нічого не знає про шкільну науку Ісуса, хоч оповідає про неї апокрифічне, т. зв. євангелиє Томи. Шевченко, виходячи з того погляду, що Ісус пізнїйше виступає вчителем жидівського народа і не раз присоромлює книжників та фарисеїв своїми покликами на святе письмо, представляє також по свойому шкільну науку Ісусову. Се оповіданє, як і богато инших, маємо в двох редакціях, із яких перша просторійша, взята мною в текст, виглядає ось як:

Марія мовчки утїшалась,
— — — — — — — — —
За золотого за гіркого
Буквар списали їй. Взяла
(Сама письма вона не знала)
Та в школу хлопця одвела
У іессейську; доглядала ж
Сама його, сама й навчала
Добру і розуму. Івась,
Таки вдовенко, в його вдавсь,
Та в двох собі й ходили в школу
І вчились в купочці. (Ст. 367).

В другій редакції початок сього оповіданя коротший:

Заробила,
Чи то позичила вдова
Пів копи тую на буквар,
Сама б учила, так не знала ж
Вона письма того. (Ст. 367).

Як бачите, тут початок шкільної науки дїтий дає не Марія, а вдова, себ-то Єлисавета. Не завадить завважити тут, що римо-католицька іконоґрафія представляє Марію письменною, а сцена благовіщеня малюєть ся звичайно так, що ангел застає Марію зачитану в псалтирі. Коротко, хоч зовсїм не драматично, оповідає Шевченко євангельський епізод про подорож семилїтнього Ісуса з родителями до Єрусалима, та про те, як вони згубивши його з очий, віднайшли його в храмі між учителями та книжниками, які, слухаючи його дитячих слів, дивували ся його мудрости. Не зайвим буде пригадати, що сей епізод більш

епічно, ніж драматично, але досить просторо та поетично обробив польський поет Богдан Залєський у своїй поемі „Przenajświętsza Rodzina“. З Шевченкового оповіданя сього епізоду наведу тільки ось які рядки:

Межи раввинами дитина,
Її хлопьяточко сидить
І научає неповинне:
Як в світі жить, людий любить,
За правду стать, за правду згинуть.
„Без правди горе! Горе вам,
Учителї архиєреї!...“
І дивувались фарисеї
І книжники його речам. (Ст. 368).

Принявши спільне виховане Ісуса з Іваном Хрестителем, про яке нічого не знає євангеліє, Шевченко короткими словами згадав також про їх розлуку по виході зі школи.

Із школи
Путем терновим розійшлись
Обидва: божії глаголи,
Святую правду на землї
І прорікали, й розпьялись
За воленьку, святую волю!... (Ст. 369).

Або, як читаємо в першій редакції:

У купції вчились і росли.
І виросли і прорекли
Святії Божії глаголи,
Святую волю на землї. (Ст. 369).

Незгідно з євангельською традицією подає Шевченко також ту подробицю, що коли Ісус у дозрілих лїтах пішов між народ навчати, Марія пішла також за ним, лишивши дома старого Йосифа. І знов поет малює ідилїчну сцену, як Ісус сидить на Єлеонї та глядить на Єрусалим, а мати тихо плаче, дивлячи ся на нього, а потім іде у яр, принесе води, напоїть його та отрясе порох із його хітона, а потім сяде мовчки під смоквою і знов глядить на нього.

Смерть Ісусову збуває Шевченко коротко і так само коротко та сумовито оповідає конець Марії.

Розпьялась
Твоя єдиная дитина,
А ти спочинувши під тином
У Назарет отой пішла.
Вдову давно вже поховали
В чужій, позиченій трунї

Чужії люди, а Івана
Її зарізали в тюрмі,
І Йосипа твого не стало,
І ти як палець той осталась
Одна-однїсенька. Такий
Талан твій латаний, небого! (Ст. 371).

Здавалось би, що автор так і полишить матїр Ісусову, заслонену імлою забутя, як полишають її наші канонїчні евангелія. Але він не на те писав свою поему і зробив Марію її героїнею, щоби дати їй умерти зовсїм безславно та безслїдно. Правда, зі сфери бідности та сирітства вона не виходить, але проте духом вона далеко висша від свойого окруженя, навіть від тих товаришів та сопутників Ісусових, яких він іменував своїми апостолами. Ось що читаємо в кінцевих рядках Шевченкової поеми:

Брати ж його, ученики
Нетвердії, душеубогі,
Катам на муку не дались,
Сховались, потім розійшлись,
І ти їх мусїла збірати...
Отож вони якось зійшлись
В ночі круг тебе сумувати,
І ти, великая в женах,
І їх униніє і страх
Розвіяла, мов ту полову,
Своїм святим, огненним словом.
Ти дух святий свій пронесла
В їх душі вбогії... Хвала
І похвала тобі, Маріє! (Ст. 371—372).

Се закінченє нагадує потрохи закінченє „Неофітів“, де мати героя Алкида, по його смерти, переймає ся його вірою та запалом і йде між народ проповідати во імя Розпятого. Можна добачити тут також відгомін апокрифічного „Слова Івана Богослова про Успеніє Богородицї“, в якім при смерти Марії до її постелї прилїтають усї апостоли, принесені туди божою силою в повітрі з ріжних кінцїв землї. Можна сказати напевно, що се оповіданє було невідоме Шевченкови, але дуже правдоподібно йому відомі були малюнки Успенія, на яких біля постелї Богородицї видно постатї всїх апостолів.

Писано у Львові, 1—2 грудня, 1913 р.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ПО БОЛГАРСЬКИ.

Подав С. ЧІЛЇНҐІРОВ.[1])

Тарас Шевченко, нині мало відомий болгарським читачам, був одним із найулюбленнїйших поетів серед наших письменників у двох остатнїх десятилїтях передвизвольної доби. В нього вони запозичали не лиш мотиви й вітхненє, але й форму для своїх поетичних творів. Шевченко як поет був для них вповні доступний і зрозумілий; вони цінили його, відчували і переживали.

На таку близкість між ними складало ся багато причин, та найважнїйшою були безперечно однакові обставини, серед яких вони росли й розвивали ся та однакові стремлїня, що їх побуджували до творчости та дїяльности. І Шевченко і його болгарські наслїдувачі, виховані в неволи та злиднях, мріють про смілий поворот тих минулих романтичних часів, серед яких раб буде чоловіком, а чоловік Богом. Вони задумують обвістити своїм землякам нове слово, перепоєне тугою, якого кожда сльоза розпалює пожари та освітлює тьмаві небосклони. А там, де се не виставало, кидали між своїх земляків ті кличі протесту, що кождого підбунтовували в душі, до кого доходили.

Таких смілих кличів українська поезія майже не знала перед Шевченком. Правда, деколи подибуємо їх у деяких його попередників, та вони були такі невинні, так обережно висловлювані в формі гумору, сатири або байки (Котляревський, Артемовський-Гулак, Гребінка), що мало надавали ся для кладеня основ під народні змаганя до самостійного житя, повного простору для вільної дїяльности. Те саме подибуємо і в нашій поезії. Чиж не оспівували її адепти на церковно-славянсько-

---

[1]) С. Чілїнґіров — болгарський поет, бувший учитель, парляментарний посол, а тепер в управі Народної Бібліотеки в Софії, ур. 1881 р. Сю його статю переклав із болгарського рукопису В. Гнатюк. — *Прим. ред.*

болгарській мові усього, що попадало їм на очи, з виїмком того, що бажали перетворити, зосередковуючи боязко увагу над кождим словом, якого значінє міг би інакше зрозуміти місцевий валія? Чи виростали вони дома, чи повертали з чужини, все були позбавлені не лиш можности, але й права думати про що инше понад освідомлюванє себе та своїх сусідів. Про ніяку самостійність не можна було і мріяти. Непідготовлений ще був ґрунт для такого ризиковного і що-найменше передчасного діла.

Та швидко в Росії ударила поезія в нові струни. Зміцняв ся похід проти кріпацтва, що ставав звільна стихійний та обхоплював усе. Серед загальної боротьби проти народнього поневоленя підносить ся також голос кріпака Шевченка. Його слова ясні та чисті, його сміліcть одягнена в блискучі кришталі поетичної форми, крізь яку пробиваєть ся на світ у новім незнанім виді. А сього якраз треба було болгарському поетови, що подібно як українські попередники Шевченка, блукав та шукав цілий, напрямів і доріг, мріяв про ідеали, що крили ся оповиті мракою десь далеко, не знати де. Тепер вони стали йому в одній хвили перед очима, немов чудесним способом проявили ся. Для нього стало ясно, що поезія лиш тоді сповнить свою задачу, коли заговорить смілою мовою і почуванями самого народа без огляду на тяжкі умови закріпощеня. Та все таки було в нас іще за вчасно на таку поезію. І значінє Шевченка, як індівідуальности, яке грає визначну ролю в популярности поета, ще не було доволї велике. Се стало ся аж тоді, коли він повернув із вигнаня до Петербурга, де його принято як давно вижиданого і дорогого гостя у всїх сальонах і літературних кружках, а його сльози-пісні вславили його імя в печати та доставили йому широкий круг читачів. Та смерть перетяла нитку його житя на вісїм день перед оголошенєм маніфесту Олександра II про знесенє кріпацтва[1]) і нанизала нові золоті проміні на авреолю його мучеництва. Імя Шевченка рознесло ся здовж і вшир Росії. Про нього почули і молоді болгарські студенти, що вчили ся там, а між якими виробляли ся й поети, та прикували всю свою увагу до нього і до його творчости. На сю обставину натякає і Жінзіфов на початку біоґрафічної замітки про Шевченка, зачерпненої з автобіоґрафії поета, написаної для редакції „Народнаго Чтенія“: „І як у житю

---

[1]) Иллюстрованное Обозрѣніе, додаток до ґазети „Голосъ Москвы“, ч. 47, ст. 2.

зазнавав усяких мук та прикростий, так не дочекав ся також славного в російській історії 1861 року, котрий з уст російського царя приніс російському народови свободу. Та по смерти полишив Шевченко по собі живий і славний памятник у своїх піснях, що останут довгі літа в памяти Українців і инших любителів народности".[1])

Від того часу починаєть ся зачитуванє творами Шевченка, та їх перекладанє. Відкривають ся нові картини. Виринає однакова доля двох братніх народів, що попали в рабство та неволю. А колись оба вони були свобідні та славні. Одні памятають іще дні своєї гетьманщини, а другі з леґенд своєї далекої, але не призабутої минувшини виловлюють сильвети великих царів, що визначували побідоносними мечами границї просторої держави від Карпат до Еґейського Моря, а від стін Царгорода до північних альбанських пустар. Усе житє боров ся Шевченко проти російського царизму, що знищив незалежність його народа. В боротьбі проти другого царизму проходить житє і наших перших поетів передвизвольної доби.

Отже нічого дивного, що з усіх поетів у Росії стає любимцем наших Шевченко, якого слава рознесла ся між духовими провідниками болгарського народа майже рівночасно зі славою Жуковського, але з багато ширшим і сильнійшим впливом. Що притягало нашого поета й читача до Жуковського, то був його романтизм і поза тим ніщо инше. У Шевченка крім романтизму подибують ся й инші акорди. У нього минувшина не є метою артистичної творчости, лиш способом до вплетеня протесту проти теперішности та непоборною мрією для славної будуччини. Шевченко копаєть ся в минувшині, щоби пробуджувати та вчити. І коли би український народ не був її мав, він був би її утворив в уяві, переконаний, що тим способом найпевнійше розбурхає до житя своїх поневолених земляків. А такого будженя треба було й болгарському народови. І сього вхопили ся наші поети. Їм треба було лиш позмінювати деякі слова: „Україна" на „Болгарія", „гетьман" на „болгарський цар", „Дніпро" на „Янтра", "Дунав" або „Вардар", „широкі степи і самітні могили" на „Балкан" або „Пірін", „Москаля" на „Турчина", „злого пана" на „злого фанаріота",[2]) щоби передати на

---

[1]) Новобългарска Сбирка. Москва, 1863, ст. 131.

[2]) Дръ Ив. Д. Шишмановъ: Тарасъ Шевченко, неговото творчество и неговото влияние върху българскитѣ писатели прѣди освобождението. Споменъ за Тараса Григориевича Шевченко. (Библиотека на Славянска Бѣсѣда, кн. XVI, ст. 60).

своїй мові, почуваня Шевченка та дістати чисто болгарський твір. І вони так робили, починаючи Жінзіфовом, а кінчаючи Каравеловом та Славейковом.

У тім сплїтаню теперішности з минувшиною, особистих терпінь із загальними, належить шукати найбільшої тайни впливу Шевченка у нас. Його поезія, незвичайно субєктивна, так тїсно звязана з його житєм, що творить із ним одну нероздїльну цїлість. Та в відголосї особистих переживань поета криєть ся колєктивна душа українського народа, що немов уповажнив Шевченка, щоби змалював та виявив світови його долю і його терпіня та щоби освітив блискавками поезії все, що таїло ся в народній души. Колиж відбивав ту душу, Шевченко не забув огріти її промінем культурної ідеї. Він став не тільки співаком простого народа, але й дорогим та смілим представником сучасної йому української інтелїґенції. Все, про що думала і мріяла українська освічена молодїж від сорокових років, появило ся у Шевченка, прибране в яркі поетичні образи та огріте огнем горячого його поетичного серця. „Коли читаєте або слухаєте віршів Шевченка, каже І. І. Іванов, то ви немов положили руку на розболїлу груд брата або друга та відчуваєте, що під нею бєть ся серце не звичайного мученика, але велике серце великого народа".[1])

Зближенє наших поетів до Шевченка спричинила в великій мірі також подібність їх полїтичних стремлїнь. І один і другі — явні вороги російського царизму та його полїтики. Перший бореть ся за визволенє зпід нього, а другі за перегородженє йому дороги до їх вітчини, хоч усі свої надії на визволенє покладаютъ на російський народ. З любовю до сього народа-мученика відносить ся і Шевченко. І лише сею обставиною поясняєть ся їх приналежність до славянофільської струї в Росії, на скілько се славянофільство проповідало єдиненє великої славянської родини з повним захованєм самостійности та індівідуальности окремих славянських народів.

Проф. Шішманов завважує, що і плебейський демократизм Шевченків причинив ся немало до його популярности серед наших поетів.[2])

Визначну ролю у впливі Шевченка на болгарських поетів грає також форма його творів. Він притягав їх передовсім

[1]) Н. Стороженко, Изъ области литературы, ст. 425.
[2]) Шишмановъ, op. cit. ст. 61.

простотою стиха, близькою до простоти народньої пісні, легкою і приступною, як мельодія на двоструннім інструменті. А любов для такого стиха і для такої форми була вже розбуджена серед болгарської інтеліґенції від 1842 р. Тоді то видав Боґоєв першу збірку „Български народни пѣсни и пословици“, в 1859 р. надрукував Раковський свій „Показалецъ“, в 1861 р. брати Міладінови випустили у світ свій збірник „Български народни пѣсни“, в якім брав участь і Жінзіфов своїми записами з Пріліпщини, Велещини та Кукущини. Швидко по сих збірниках слідує цілий ряд инших із ріжних земель болгарських, які призбирують тодішні наші грамотії та учителі. Народні твори друкують ся і в періодичних виданях, ґазетах та журналах; се був необхідний матеріял для кождого їх числа.

На скілько наші поети присвоїли собі форму народних пісень, особливо таких, які найчастійше подибуємо у Шевченка (чотиростопові і тристопові хореїчні стихи з цезурою на переступній), бачимо на поезіях Жінзіфова та Славейкова. А. Л. Каравелов написав у тім розмірі — по обчисленю проф. Шішманова — до 113 стихотворів на 191, поміщених у першім томі творів.[1])

II.

Найвчаснійше почали перекладати Шевченка ті болгарські поети, що мали змогу жити в Росії, особливо на Україні, де познайомили ся безпосередно з творами ґеніяльного мученика. Перші переклади завдячуємо Ксенофонтови (Райкови) Жінзіфову, що в 1863 р. випускає свою „Ново българска сбирка“ в якій поміщує шість творів Шевченка під загальною назвою: „Гусляръ Тараса Шевченка“. Ось вони: 1) Тополя (По дѫбрава вѣтеръ вѣитъ), ст. 133—140. 2) Дума (Течитъ вода въ сино море), ст. 140. 3) Дума (Вѣтре буйнь й, вѣтре буйнь й), ст. 141—142. 4) Дума (За що ми сетъ чьрнь вежди), ст. 142—143. 5) Удавена (Вѣтеръ въ шумѫ неси шетатъ), ст. 144—150. 6) Катерина (Милвайте ся чьрновежди), ст. 150—172. Загалом у цілій збірці, що обіймає 186 сторін, поміщені переклади зі староруського (Пісня про похід Ігоря), старочеського (Королеводвірська рукопись), чотири оріґінальні вірші, а 42 сторони присвячені Шевченкови. Пять літ пізнійше випускає Жінзіфов у світ свій другий переклад, що є заразом першим Шевчен-

[1]) Шишмановъ, op. cit. ст. 58.

ковим твором, друкованим у періодичнім виданю. Се „Послание славному П. И. Шафарику“ (У сѫсѣдъ-тъ запалихѫ), журн. „Общи Трудъ“, ч. І, 1868, кн. 3, ст. 32—35. — За сим перекладом слїдував переклад „Казашка пѣсень“ (Тамъ задъ тая страна), в час. „Свобода“, ч. І, ч. 35, ст. 274—275, 1870 р., 22 липня. — В дальшім роцї надрукував він знов два стихотвори: 1) Минуватъ дни, минуватъ нощи“ і 2) „И день и нощь сѫ мина“, Читалище, ч. І, кн. 15, ст. 474—475 з 1 мая 1871 р. В тім самім роцї і в тім самім журналї друкує Жінзіфов більше перекладів п. з. „Ратакиня“: „Рано, рано въ недѣля“, І, кн. 23, ст. 735—736 і кн. 24, ст. 774—776 (1 і 15 вересня) та р. II, кн. 1, ст. 42—48 і кн. 2, ст. 80—83 (1 і 15 жовтня). В 1873 р. помістив він тамже „Завражена“ (Въкатъ та стенкатъ Днѣпръ широкий), р. III, кн. 12, ст. 1114—1120, 30 вересня і „Ой три друмове широки“, р. III, кн. 12, ст. 1141—1142, 30 вересня. — В дальшім, 1874 р., Жінзіфов містить у журн. „Вѣкъ“ отсї три переклади: 1) „Калинка“ (Зачто ть ходишь на могилѫ). 2) „Дума“ (Вѣтре буйнь й, вѣтре буйнь й), — друкована давнійше в його „Новоболгарській Збірцї“ — і 3) „Ой зачто си почърнело“, р. І, ч. 12, ст. 3, 30 марта, ч. 21, ст. 3—4, 1 червня, ч. 25, ст. 4, 29 червня.

Майже рівночасно з Жінзіфовом почав друкувати у періодичних виданях свої переклади з Шевченка і Л. Каравелов. Перший його переклад надрукований в 1869 р., отже в рік по перекладах Жінзіфова (1868 р.) в періодичних виданях. Його титул: „Изъ Т. Шевченка“ (Учете се брате мой). Пор. Съчинения, І, ст. 1. — В 1870 р. появляють ся два дальші переклади: Пѣсенъ: 1) „Защо ми сѫ черни вѣжди“, 2) „Родила е мене мама“, час. „Свобода“, р. І, ч. 44, ст. 374, з 3 вересня і ч. 52, ст. 410, з 10 вересня. Оба вони передруковані в першім томі творів, ст. 16 і 21—22. — В 1871 р. друкує Каравелов переклади, заборонені російською цензурою; частину поеми „Иванъ Хусъ“ з підзаголовком „Єретикъ“ (Наоколо било лѫжа и неволя), час. „Свобода“, кн. 1, ст. 3, з 2 сїчня (пор. Съчинения, І, ст. 22—23) і „Пѣсень“ (Тече вода въ синйо море), час. „Свобода“, р. II, ч. 17, ст. 131, з 4 жовтня (пор. Съчинения, І, ст. 30). А між рукописами Каравелова, що переховують ся в „Народній Бібліотецї“, є бруліон перекладу Шевченкової поеми „Неофити“, що доси не був друкований.

В одинайцять лїт по перекладї піснї „Ой зачто си почьрнѣло“, зладженім Жінзіфовом, появили ся під ініціялами три переклади П. Р. Славейкова, остатнї друковані загалом у періо-

дичних виданях перед визвольною добою: 1) „Мисли мои, мисли мои“ (сього перекладу не вважав зрештою Славейков за переклад, лише за наслідоване, як виходить із титулу: „По Шевченка“). 2) „Гадуларътъ“. 3) „Вѣтръ вѣе и повѣва“. Всї три поезії надруковані в журналї „Периодическое Списание“, 1885 р., кн. 15, ст. 426—428.

По сих перекладах Славейкових заінтересоване Шевченком майже заникає, коли заінтересоване письменником мірити скількостю перекладів, яку подибуєть ся в публїкаціях. Більше не перекладає нїхто ґенїяльного українського поета, що більше, нїхто не пише, навіть не згадує про нього. І се зовсїм природне. Живі і бурні часи нового вільного життя, серед яких кождий почував себе провідником і творцем теперішности й будучности, не надавали ся до думок для тужних жалїв за минувшиною або над невідрадною сучасністю, в якій живемо як чужі, що творить головні мотиви Шевченкової поезії. Чого иншого вимагала від Болгарина тодїшня доба і инші були тодї лїтературні напрями в Росії, нашій керманичцї та учительцї в науцї і поезії. Громадянські вірші Некрасова та Надсона ширили ся тодї рівночасно в оріґіналах і перекладах межи болгарською інтеліґенцією, яка виучувала їх і деклямувала по хатах і сальонах. Навіть вплив Пушкина, так сильний в остатнїх роках неволї, у перших часах вільного життя значно ослабає. В його особі освічений Болгарин, разом із Писаревом, не добачує нїчого иншого крім аристократа слова, гарного, але пустого. Аж у другій половинї 90-их років, коли у нас попросту в одній хвили виринув цїлий ряд молодих талантів, що так само ненадійно згасли, як ненадійно появили ся, заінтересував ся ширший круг чужими поетами, між котрими подибуємо і Шевченка, якого перекладають зрештою не з оріґіналу, але з російських перекладів. Із тих часів маємо в перекладї три малі вірші: 1) „Пѣсень“ (Вѣтрѣ буйни, съ тебъ морето), переклав Ів. Бєлєв (Българска Сбирка, 1895, р. II, кн. 7, ст. 701—702). 2) „Мисълъ“ (Бърза, бистра се рѣчица), переклав Діямантін[1]) (журн. „Ученически Другаръ“, редакторъ Ив. Толевъ, 1898, р. I, кн. 9—10, ст. 393). 3) „Пѣсень“ (Въ тозъ свѣтъ съмъ саминка, като билка низъ полето), переклав А. Д. Іхчієв (журн. „Животъ“, 1899, р. II, кн. 9—10, ст. 574.

---

[1]) Диямантинъ — се псевдонїм А. Д. Іхчієва.

З нагоди пятьдесятої річниці смерти Шевченка надруковано два Шевченкові вірші під спільним наголовком: „Стихотворения отъ Т. Шевченко“: 1) И погледвамъ и разгледвамъ. 2) Завѣщание (Когато умра, то ме закопайте). Їх переклав С. Дрінов (в журн. „Просвѣта“, 1911, р. VI, кн. 2—3, ст. 68—69). Оба переклади попереджені коротенькою біографійкою Шевченка, що її написав Ст. М. В тім часї появило ся в часописях та журналах доволї багато заміток про поета, але вони всї мають хронїкарський характер. Так болгарська суспільність дізнала ся про свято братньої України, але не обходила його, анї не переживала. Шевченко полишив ся для неї на далї самим іменем, яке було десятки років перед тим. До всього написаного в тім часї не зайвим буде додати статейку Ст. Чілінґірова: „Шевченко на български. Библиографически бѣлѣжки по случай петдесеть годишнината отъ смъртьта му“, надруковану в журн. „Славянски Гласъ“ із 1 вересня, кн. 1—2 ст. 37—40.

Найбільше зацікавленє Шевченком проявило ся в нас перед півтора роком при нагоді сотної річниці його уродин. Та те зацікавленє не розросло ся до великого культурного празника через кріваву борню, в яку попала Европа. Вона не позволила достойно відсвяткувати памяти ґеніяльного покійника навіть у його власній вітчинї. Та все таки уладила „Славянска Бесѣда“ дня 9 марта, 1914 р. поранок, на якім відчитано два реферати: Ст. Станїмірова „Биографически свѣдѣния за Тараса Григориевича Шевченко“ та проф. Ів. Д. Шішманова „Тарасъ Шевченко, неговото творчество и неговото влияние върху българскитѣ писатели прѣди освобождението“. Оба ті реферати вийшли опісля окремою брошурою, як XVI випуск „Библиотека на Славянска Бесѣда“ під наголовком: „Споменъ за Тараса Григориевича Шевченко“. В сю брошурку увійшов також „Заповіт“ в оріґіналї з композицією та в перекладї Ст. Чілінґірова „Завѣтъ“ (Щомъ погина, закопайте). Сей переклад був перед тим надрукований в журн. „Свободно мнѣние“ з 3 мая 1914 р., кн. 18, ст. 285.

А ювилей Івана Гуса, який мав святкувати ся, приніс переклад Шевченкової поеми „Янъ Хусъ“ (Навредъ неправда и покруса), тої самої частини, що колись переклав був уже Каравелов. Переклад зладив С. Чілінґіров і помістив у журн. „Свободно мнѣние“, з 8 червня 1915 р., кн. 28, ст. 446.

Загалом появило ся на болгарській мові 25 віршів і поем Шевченка у 32 перекладах. Між ними три рази перекладені

трьома ріжними авторами: 1) Тече вода въ синьо моро. 2) Двома ріжними авторами: Вѣтре буйни, вѣтре буйни. По два рази перекладені: 1) Завѣтъ. 2) Янъ Хусъ. Найбільше віршів переклав Жінзіфов — усїх 16, по нїм Каравелов 6 і Славейков 3. Всї ті вірші перекладені в часї від 1861 р. Нема сумнїву, що число перекладених віршів зовсїм не відповідає періодови часу.

Та значіня Шевченка для нашої лїтератури не можна мірити числом перекладів, бо хоч його й мало перекладали, то він мав такий вплив на наших поетів старшої ґенерації, як нїхто инший, крім хиба Пушкіна. Форма поезії поетів перед визволенєм, як уже висше зазначено, особливо ж вірші Жінзіфова та Каравелова, запозичена у Шевченка. Навіть у Славейкова, найбільшого артиста в новоболгарській поезії, можемо віднайти слїди Шевченка. Всї три вони любують ся в короткім хореїчнім стиху, зложенім із 7—8 стрічок, закінчених женським римом, та в строфі, зложеній з двох білих і двох римованих стихів, що придають окрему народню музикальність віршам. Крім того всї три вони переважно громадянські поети, як і Шевченко. В однім і другім напрямі дійшов до найбільшого артизму Славейков, що виріжняв ся не лиш талантом, але й найбільшою поетичною культурою від обох попередних. Найтипічнїйшим учеником Шевченка у нас у кождім разї належить уважати Жінзіфова, що зовсїм наслїдує свого учителя, використовуючи не тільки його форму й мотиви, але слїдкуючи за ним навіть у відношеню до мови, бо пише македонським говором, що сильно ріжнить ся від тодїшньої лїтературної мови.

Софія, 22. II, 1916.

PUBLIKATIONE

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschafte

Čarnećkyj-Gasse, 26.

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, bis jetzt erschienen Bde, I—CXVIII u. CXXI—IV (Geschichte, Archäologie Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr. Bd. XXIII—XXIV (Doppelband), Bd. CXIX—CXX (Doppelband) 5 K., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI, CXXIII—IV (Doppelbände à 6 Kr., Bd. CXVII—VIII (Doppelb.) á 8 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. 15 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filosofičnoi sekcii).

Bd. I: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. I. (bis Anfang des XI Jahrh.) . . . . 7·50 Kr.
Bd. II: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. II. (bis Mitte des XIII Jahrh.). . . . . 7·50 Kr.
Bd. III—IV: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. III (bis zum J. 1340) . . . . 7·50 Kr.
Bd. V: Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. 4 Kr.
Bd. VI—VII: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. IV (bis zum J. 1569) . . . . 7·50 Kr.
Bd. VIII—XI: M Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. V (Verfassung und soziale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.) . . . . . . 7·50 Kr.
Bd. X—XI: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. VI (Oekonomische, kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.) 7·50 Kr.
Bd. XII—XIII: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. VII (Ukrainische Kosaken bis zum J. 1625) . . . . 8 Kr.
Bd. XIV: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine, Bd. VIII, I. Teil 7·50 Kr.
Bd. XVI: Al. Novyćkyj, Taras Ševčenko als Maler . . . . 5 Kr.

2. Ukrainisch-ruthenisches Archiv:

Bd. I: H. Svjencićkyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dim in Lemberg . . . . 3 Kr.
Bd. II: Iv. Franko, Materialien zur Geschiche des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. . . . . 4 Kr.
Bd. III: M. Teršakoveć, Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen im Galizien 1830—1840 . . . . 5 Kr.
Bd. IV: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien im XVIII—XIX Jahrh. . . . . 3 Kr.
Bd. V: M. Vosnjak, Philologische Schriften des Iv. Mohylnyckyj . . 5 Kr.
Bd. VI: H. Svjencićkyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dim. II Teil . . . . 3 Kr.
Bd. VII: H. Svjencićkyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dim. III Teil . . . . 3 Kr.
Bd. VIII: Dr. I. Franko, Der Kampf um Alphabet in Galizien im J. 1859 . . . . 3 Kr.
Bd. IX u. Bd. X: M. Vosnjak, Beiträge zur Geschichte der ukr. Lieder und Versifikationen . . . . à 4 Kr.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 18 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcii).

Ukrainische Bibliothek. Bd. I—VIII.

ı-naturwissenschaftlich-medizinische Se 'on pu-
17 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk).

ıphische Kommission publizierte biz jetzt folgende Werke:
zur Geschichte der Ukraine.

ıruševśkyj, Lustrationen der königlichen D mänen in den Bezirken von Halyč und Peremyšl vom J 1565–66 . . . . 4 Kr.
Bd. II: M. Hruševśkyj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565 . . . . 4 Kr.
Bd. III: M. Hruševśkyi, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Bels und Lemberg im J. 1564–5 . . . . . 5 Kr.
Bd. IV V: St. Tomašivśkyj, Galizische Akten und Annalen aus den J. 1648—1649 à . . . . 4 Kr.
Bd. VI: St. Tomašivśkyj, Galizische Chroniken 1648—1657 . . . 6 Kr.
Bd. VII: M. Hruševśkyj, Lustrationen vom J. 1570 . . . . . . 4 Kr.
Bd. VIII: Iv. Krypjakevyč, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1513–1630 . . . . 4 Kr.
Bd. XII: Dr. M. Korduba, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1648–1657 . . . . 5 Kr.
Bd. XXII: Journal von J. Markovyč . . . . 4 Kr.

2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I—VII.

3. Kotljarevśkyj, Die travestierte Aeneïs, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798.

4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, ... 3 Kr.

5. Ševčenko, Kobzarj, Facsimile der esten Ausgabe vom 1840 . . . 1·50 Kr.

E. Statistische Kommission publiziert:

1. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, bis jetzt 3 Bde à . . . . 3 Kr.

F. Juridische Kommission publizierte bis jetzt:

1. Juridische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde à . . . . 2 Kr.
2. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde à 3 Kr.
3. Juridische Bibliothek. bis jetzt 4 Bde à . . . . . 2 u. 3 Kr.

G. Die Ethnographische Kommission publizierte:

1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk ; bis jetzt erschienen 38 Bände.
2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie; bis jetzt erschienen 16 Bände.

H. Bibliographische Kommission publiziert:

Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 3 Bde . 6 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—59 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, Nr. 10 vorrätig.